SZERBIA KÜLÜGYI VISZONYAI

TÖRTÉNETI
NÉP- ÉS FÖLDRAJZI
KÖNYVTAR

KIADJA

SZABÓ FERENCZ

N.-ELEMÉRI PLÉBÁNOS

XXXIX. KÖTET

NAGY-BECSKEREKEN

PLEITZ FER. PÁL KÖNYVNYOMDÁJA

1892

SZERBIA
KÜLÜGYI VISZONYAI
AZ ÚJABB IDŐBEN

ELSŐ KÖTET
1848—1860.

IRTA
RISZTICS JÁNOS

SZERB EREDETIBŐL FORDÍTOTTA

ROMÁNECZ MIHÁLY
M. KIR. ÁLLAMI FŐGYMN. TANÁR.

NAGY-BECSKEREKEN
PLEITZ FER. PÁL KÖNYVNYOMDÁJA
1892

MÉLTÓSÁGOS ÉS FŐTISZTELENDŐ

FEHÉR IPOLY,

PANNONHALMI FŐAPÁT, KIRÁLYI TANÁCSOS ÚRNAK,
A FERENCZ JOZSEF-REND LOVAGJÁNAK, A SZERB KIR. SZENT SZÁVA-REND KÖZÉP-KERESZTESÉNEK,

A SZERB KULTURA BUZGÓ ISMERTETŐJÉNEK

HAZAFIAS TISZTELETTEL

A FORDÍTÓ.

TARTALOM.

Oldal:

A fordító előszava. . . . . IX—XII

A szerző előszava. . . . . XIII—XVI

Bevezetés. . . . . 3—4

I. Szerbia s a szerb mozgalom Magyarországon. 1848—1849. . . . . 5—52

II. Szerbia s a krimi háború. 1852—1856. . . . . 53—151

III. Az olygarchia bukása. 1856—1858. . . . . 152—192

IV. Restauráczió. 1858—1860. . . . . 193—293

Minek vigyünk Athénbe baglyokat? Minek bocsátkozzam én a hazafias vállalat érdemeinek méltatásába, melynek égisze alatt e munka napvilágot lát? Megcselekedte azt már jeles történetirónk, Jakab Elek, a „Századok“ mult évi májusi füzetének 486—495-ik lapjain. A tények önmagukért beszélnek, szorítkozzunk tehát egy-két tény elsorolására.

Hazai tudósunk, Fehér Ipoly, mint Szeged-tankerületi kir. főigazgató, s a szerb kulturális állapotok buzgó ismertetője volt az első, kiben a mű magyarra fordításának eszméje megfogant. Neki lehet köszönni, hogy, mint a szerb kormánykörök gyakori és kitüntetett vendége, Risztics, első régenstől személyesen kieszközölte, hogy a magyar irodalom birja a fordítás első jogát, hazafias nyiltsággal kijelentvén a régens előtt, hogy azt csak meg fogja nekünk engedni, hogy a szomszédságunkban történtekről ne a németek, francziák vagy angolok utján, — hanem első kézből s így a legautentikusabban és minden szomszédi félreértést kizáró módon értesüljünk. Ha tehát e munka[1]) az európai irodalom terén legelőször magyar fordításban jelenik meg: az e férfiú érdeme.

Megtisztelő volt a bizalom, melylyel e műnek irodalmunkba való átplántálására csekélységemet szólították fel. Megvallom, a meleg elismerés, melylyel a „Philologiai Közlöny“ mint évi április májusi füzete „Szibinyáni románczkör“-fordításomat fogadta, arra a hálára kötelezett, hogy a többi valamennyi magyar vonatkozású szerb hősregét átültessem; s e tervem megvalósításával ép az időtájt kezdtem foglalkozni, midőn e megtisztelő felszólítást vettem. De hát arra a gondolatra tértem, hogy az ily természetű költői munka nem lehet egylélegzetű; időt kell engednünk, hogy érlelődjék. Ellen-

[1]) Az I. kötet első fejezete megjelent már a „Hazánk“ 1886. évf. VI. köt. 4. és 5. füzeteiben Thim József magyar fordításában, melyben azonban, mint Risztics régens maga volt szíves velem közölni, sok a hiba.

ben a hazafias és tudományos czél, melynek e nagyérdemű vállalat szegődött a szolgálatába, parancsoló, mulaszthatatlan, hogy úgy mondjuk, politikai szükséggé tette Risztics „Szerbia külügyi viszonyai az újabb időben“ czimű munkájának magyar nyelven való megjelenését. Habozás nélkül vállalkoztam lefordítására.

Ez a dolog hisztorikuma.

Nehezebb volt a feladat megoldása.

Mindenekelőtt azonban hadd álljon itt nehány vázlatos adat Szerbia e nagy államférfiának gazdag életéből:

Risztics János született 1831-ben Kragujeváczon. Felsőbb tanúlmányait Heidelbergben, Berlinben és Párizsban végezte. Irodalmi első fellépése 1851-re esik. 1854-ben lépett szerb államszolgálatba; nemsokára osztályfőnök (nacselnik) lett a külügyminiszteriumban. 1860-ban diplomácziai ügyvivővé nevezték ki Konstantinápolyba; mint ilyen 1862-ben ő vezette a portával folyó tárgyalásokat az iránt, hogy a törökök Szerbiából kivonúljanak. Eljárása sikeres volt, a mennyiben 1862-ben a törökök, nehány vár kivételével, elhagyták az országot. Az ő műve volt, hogy 1867-ben ezen pontokat is elhagyták a törökök.

1867. végén miniszterelnökké s külügyminiszterré lett, de csak nehány hétre, azután külön küldetésbe indúlt Sz.-Pétervárra. Azonban utközben érte őt a hir Mihály fejedelem meggyilkoltatásáról, mire Párizsba küldték, hogy az ifjú Milán fejedelmet haza kisérje.

1868. juliusban a szkupstina beválasztotta a régensségbe Milán nagykorúságáig (1872. aug.), ekkor Risztics külügyminiszterré lett, 1873-ban pedig miniszterelnökké. E tisztétől azonban még ugyanazon év novemberében visszalépett, de 1875 ben (szept.) harmadszor is kinevezték miniszterelnökké, bár ismét csak nehány hónapra.

1876. április havában újra meghivták a kormány élére. A berlini kongresszuson (1879) ő képviselte Szerbiát, neki köszönhető Szerbia függetlenítése és terűleti nagyobbodása.

1880. okt.-ben megvált a miniszterelnökségtől, magánéletbe vonúlt és irodalmi munkásságának élt, 1887-ben ötödször lett miniszterelnök és külügyminiszter, de még ugyanazon év decz. havában megvált ezen állásától.

1890. márcz. elején Milán király első régenssé nevezte ki Sándor nagykorúságáig. —

A ki e művét figyelemmel végiglapozza, lépten-nyomon érezheti, hogy a történelemnek nem egy tökéletlenebb formájával, nem egyszerű memoirral van dolga, mint Risztics maga nevezi szerényen. Nem úgynevezett könnyebb természetű história ez, hanem komoly kútfő-tanúlmányon és személyes tapasztalatokon nyugvó, pragmatikus és rendkivüli közvetetlenséggel megirt becses történelem-diplomácziai munka ez, tele jog- és államtudományi meg történelem-politikai filozofálással, idézettel, törvények, okmányok és diplomácziai tárgyalások szószerint való közlésével, még olyanoknak is, melyek csak elkészültek, de nem adattak ki, — a melyek hű és szabatos visszaadása már magában véve is nehéz feladatot tűz a fordító elé. Emellett Risztics húsz év történetét tárgyalja Szerbia legújabb történelméből (1848—1868.), melynek szereplői közül még sokan élnek, a kikre vonatkozó itéletében, bár objektiv marad, a kifejezések synonym-árnyalatainak megválasztása a fordításnál nem kevésbbé kényes feladat. Ezenkivül Risztics-ről szerb irótársai maguk mondják, hogy „jól ir". Az újkori szerb irodalom egyik legjelesebb tagja; teremtő lélek, ki meglevő szerb gyökerek- s képzőkből olykor új szavakat alkot, melyek semmiféle szerb szótárban nincsenek meg; sőt, bár elvétve, egy-egy fogalom gazdagabb nüanszirozása kedveért orosz szót idomít át a szerb nyelv szelleméhez. Mint politikus, mindenekelőtt szerb patrióta és az Obrenovics-dynasztia rendíthetetlen híve, ki már I. Obrenovics Milos fejedelem óta (először 1817—1830-ig, másodszor 1858—1860-ig uralkodott) bocsátotta hazája s ez uralkodó család rendelkezésére nagy tehetségeit. Munkáján vörös fonálként huzódik végig a szerb nemzeti felfogás, érzület és meggyőződés. Ez, természetesen, sok helyt homlokegyenest ellenkezik a mi felfogásunkkal, érzületünk- és meggyőződésünkkel, s erre elő is lehettünk készülve; de ez a munka becséből mitsem von le a dologhoz értő előtt, ki apróról-cseprőre akar megismerkedni Szerbia legközelebbi politikai multjával s ebből következtetést vonni jelenére, annál kevésbbé, mert Risztics óvakodik átlépni a tárgyilagos előadásmód határait.

Természetesen az eseményeket nem szabad összetéveszteni a személylyel, azaz, nem szabad szem elől téveszteni, hogy ő az „akkori“ szerb közfelfogásnak ad kifejezést. Rendkivűl emeli a munka becsét reánk nézve azon körűlmény, hogy nagyon sok benne a hazánks monárchiánkra való vonatkozás; sőt általában véve egy-egy részletét, például a II. kötet 13-ik fejezetét, mint a mely még eddig senki által sem közölt adatokat tartalmaz, egész Európa feszűlt érdekeltséggel fogja olvashatni.

Igyekeztem a nehézségeket leküzdeni. Nem fordítói szabadossággal, melylyel az eredeti műveket néha úgy kivetkőztetik formájukból, hogy az illető irónak csak torzképe kerűl egy másik nemzet művelt közönsége elé, — hanem pontról-pontra, mondatszerkezetről-mondatszerkezetre, sőt szólamról-szólamra híven kisértem az eredeti szöveget, a mennyiben Risztics irói egyéniségére nézve jellemzetesnek találtam s a mennyiben a magyar nyelv idiotizmusai és esze járása megengedték. Ezt már a mű természete is szigorú kötelességemmé tette. Történelem-diplomácziai munka fordításánál egy kifejezést sem szabad enyhítenünk vagy megszigorítanunk. Áll ez különösen olyan műre, melynél, mint a jelen esetben is, Risztics régenssel szemben, rendkivűl fontos dolog, hogy ki mondja azt, a mit mond. Hát legyen szabad megemlítenem, hogy lelkiismeretes munkát végeztem. Ha az eredeti szöveg erővel áradozó, csekély erőmhöz képest én is erre törekedtem; ha lápidáris, én is erre törekedtem; hol költői szárnyalás vesz erőt az irón, én is erre törekedtem; hol a boncoló ész higgadtsága kerekedik fölűl, én is erre törekedtem; ha idegenszerű, például a latinizmusok nagyon is gyakori használatában, ha húmoros, irónikus vagy éppen szárkásztikus, ha néha szűkszavú, burkolt, csak a sorok közűl sejtetni engedő, vagy éppen homályos és kétértelmű, például egy-egy agyafúrt török hattiserifnél: minderre én is — törekedtem. Mégis, ha figyelmemet minden igyekezetem daczára valami elkerűlte volna, gyönge tehetségemen kivűl szolgáljon mentségeműl Lessing ama szép mondása, mely szerint az igazság Istené, miénk az igazságra való — törekvés.

Pancsova, 1892. április hava.

A fordító.

ELŐSZÓ.

Saint-René Taillandier, franczia akadémikus, megirta Szerbia XIX. századbeli felszabadításának történetét, tele hévvel és szeretettel a szerb nemzet iránt. Megállapodván Milos fejedelem másodszori uralkodásának a végén, e tudós úgy találja, hogy a szerb történelem további korszakát egészben nem lehet igazán megitélni, azon oknál fogva, mert nagyon közel esik hozzánk. Ő drága örökségül hagyja a közreműködőknek, kiknek valami szerepük volt magában e drámában, a publiczisztáknak, kik azt jelenetről jelenetre kisérték, az utazóknak, kik annak adatait összegyüjtötték, s végre ama kutatóknak, kik közelebb állottak mind az emberekhez mind a tényekhez, hogy gyüjtsék össze az anyagot a történelem számára, mely megirná: Mihály fejedelem törvényhozó reformjait, a nemzeti sereg fölállítását, az új összeütközéseket, melyeket az ottománoknak Szerbiában való törvényellenes késedelmezése idézett elő, Belgrád bombáztatását, a várak átadását a fejedelemség számára, azt a mind népszerűbb eszmét, melyszerint a nagy Szerbia visszaállíttassék stb. Mindezen és más tárgyak, melyeket ő még említ, megérdemlik szerinte, hogy komolyan megvizsgáljuk; ő maga pedig, kellemes meglepetésünkre, bár távol vala a szerbektől és Szerbiától, oly mélyen pillantott bele a szerb történelembe, melyet megirt, hogy szerb hisztorikus mai napig még csak meg sem közelítette.[1])

E hires tudósnak kell köszönnöm elhatározásomat, hogy folytassam a nem könnyű munkát, melynek feladata, hogy megirjon egyet-mást azon tárgyak közül, melyeket ő ajánl a közreműködők és publiczisták figyelmébe. Nem mondhatom, hogy e munkára ő vitt rá, de

[1]) La Serbie au XIX. siècle. Kara-George et Milosch, par Saint-René Taillandier. Paris 1875.

mindenesetre ő bátorított rá fel; mert midőn Taillandier történelme megjelent, már nagy része készen volt ama dolgozatoknak, melyeket most szerves egészben adok át a nyilvánosságnak e czim alatt: „Szerbia külügyi viszonyai az újabb időben".

E dolgozatoknak ama részét, mely először látott napvilágot, még az 1863. évben Konstantinápolyban irtam meg, nyomatott pedig 1872-ben Belgrádban ily czim alatt: „Belgrád bombáztatása". Ezután 1874-1875. és 1880—1881-ben folytattam dolgozataimat, ezek a Szerbia és porta között való viszonyokkal foglalkoznak Belgrád bombáztatása után (1862—1867.) E töredékeket az „Otádzsbiná" (Haza) cz. havi folyóiratban közölték 1880. végén s az egész 1881. éven át.

Mindezen dolgozat után arra tértem vissza, hogy Szerbiának 1848—1858-iki külügyi politikáját tanúlmányozzam, mert úgy találtam, hogy ezen deczenniumnak elegendő tudása nélkül nem érthető meg jól az ez után következő második fontosabb deczennium. Így jöttek létre eme dolgozatok: „Szerbia s a szerb mozgalom Magyarországon 1848—1849-ben", „Szerbia s a krími háború 1852—1856.", és „Az olygarchia bukása 1856—1858.", nyomva a „Szerb tudós társaság Glásznik" jában, az 55., 60. és 66. kötetekben.

A visszhang, melyre e dolgozatok a szláv irodalomban találtak, nem kevésbbé a szerb olvasó-közönségben is, arra búzdított, hogy a szerb külügyi politikának ezen egész, húsz évnyi, periodusát újból áttekintsem és kibővítsem, mielőtt még összefüggő egészben a nyilvánosságnak átadnám. Így jött létre két új fejezet, melyek még eddig sehol sem jelentek meg nyomtatásban, magukban foglalják pedig Milos fejedelem másodszori uralkodásának külügyi politikáját, meg Mihály fejedelem másodszori uralkodása általános politikai irányának a rajzát. Az egyik dolgozat e czimet viseli: „Restaurácziό 1858—1860", a másik, „Új korszak 1860—1862".

Ime, a mit az olvasók e kötetekben találni fognak. Három első fejezetük a történelmi studiumok sorába tartozik, a többi mind emlékek alakját ölti magára azon körből, melyben én forogtam. Ilynemű följegyzések, minők e munka kétharmadát foglalják el, a történetirónak

részint anyagúl szolgálhatnak a historia számára, részint ösvényűl, melyen a történelmi proczessus belső fejleményéhez s közelebbi felfogásához jobban is, megbizhatóbban is férhet hozzá, mintsem e feladatot holt okmányok vagy száraz krónikák segítségével lehetne megoldani. Maga a tudomány is beismeri becsét az irodalom emez ágának, mely memoire ok nevén ismeretes. Hasznos szolgálatokat tehet ez különösen a fiatalabb nemzedéknek, mely maga előtt látja a bevégzett tényeket, ámde tekintete előtt elmosódnak azok a fáradságos és rejtett utak, melyeken idáig jutottunk s a hajdani állapot, melyből új élet támadott.

Ha ma a büszke Belgrád bástyáin, Sabácz, Szendrő és Fetiszlám falain lobogó nemzeti zászlónkon elmerengünk; ha Szokol és K.-Zvornik mellett békésen utazunk; ha Uzsiczében többé mitől sem rettegünk: elfeledjük, hogy itt tegnap egészen más képek tárúltak föl; hogy vad barbárság dühönge ott, hol most a polgári műveltség középpontjai virúlnak, melyekben a tudományok s művészetek templomai emelkednek. Ha tegnap, hátunk mögött a biztonság érzetében, elindúltunk volna, hogy végrehajtsuk a rigómezei hősök szent fogadalmát: elfeledtük volna, hogy, tiz évvel 1876. előtt, legelőbbrehaladott városaink török ágyúk alatt állottak vala, bajnokainkat pedig hátban fenyegette volna veszedelem, mely őket az első lépésnél föltartóztathatta volna.

S azért úgy tetszik nekünk, hogy e történelmi forma elég érdekes és tanúlságos arra, hogy végigvezessen bennünket minden átalakuláson és erőfeszítő áldozaton, melyeken keresztűlmentünk, mignem azon eredményekre jutottunk, melyek bennünket mig egyrészt megnyugtathatnak, másrészt jövő előbbrehaladásunk reményében megerősíthetnek.

Ezen az uton különösen akkor haladhatunk sikerrel, ha azt akarjuk, hogy kitárjuk a nemzetközi viszonyok fejlődését, melyeket rendszerint örömest leplezgetnek a szélesebb körök tekintete elől, — első sorban pedig azon viszonyok fejlődését, a melyek Szerbia s az ottománporta között Belgrád bombáztatása után adódtak volt elő, minek következtében azok, a várak átadásával, Szerbia teljes sikerével értek befejezést.

Volt rá gondom, hogy ezen eseményeket a legtárgyilagosabban adjam elő. Hogy mint munkatárs a történelem mezején e hét év alatt működő más bajtársaimmal szemben igazságtalan ne legyek, én, mint iró, kerültem minden élesebb kritikát, melyet minden politikai működés gyakran vonhat magára; a magam egyéniségét pedig, mint közreműködőét, háttérbe szorítottam, a mennyire csak a mű alakja engedé.

Nem tévesztettem e munkámban szem elől egy pillanatnyira sem, hogy az irodalom a napi politika befolyása alól emánczipálja magát. A politika érdekei változók; ellenben az irodalom érdekei mindig állandók és örökkévalók, mint a mily örökkévaló maga az igazság. Ha a politika megérné is, hogy ezeket pillanatra összezavarja, végkép semmi esetre sem homályosíthatná el annyira, hogy, a mikor-akkor, napvilágra ne jöjjenek.

Ez elvek által vezérelve, reménylem, hogy sikerült mindenkivel szemben igazságosnak és higgadtnak maradnom. Megengedem, hogy munkám kibővíthető; de kételkedem, hogy bármely részében is megczáfolható.

És munkatársaim, midőn feljegyzik maguknak ez eseményeket, a történelmi tárgyilagossághoz emelkedhetnek föl, minthogy nem lehet nem tudniok, hogy csak a történelem hivatott arra, miszerint minden munkatársnak osztályrészeül rendelje egy részét az elismerésnek, midőn ennek több részre kell oszlania. A mi pedig az én itéletemet illeti, erre nézve én már régebben (1866. márczius 23.) adtam kifejezést egy iratban, melyet Konstantinápolyból Garasanin Illés miniszteremhez intéztem e szavakkal: „bárkinek kedvezzen a szerencse, hogy elsőnek érjen czélhoz, érdemében az egész sereg osztozik; mi ez esetben mindnyájan szerencsét fogunk kívánni mind magunknak, mind az országnak: a közkatonákat fogja megilletni a hála, a dicsőség pedig a generálisé“ (fejedelemé).

Belgrádban, 1887. január 1.

Risztics János.

ELSŐ KÖTET.

BEVEZETÉS.

Az erőszakos forrongások idejében, melyek Szerbiában 1839—1842. folytak le, sőt e rázkódtatások után is, a szerb nemzeti eszme megszilárdult és csak több évi szunnyadozás után ébredett új életre s tört erőteljesen előre. A pihenés napjaiban szándékba vevén, hogy följegyezzem ennek a mozgalomnak politikai processzusát, én, természetesen, kénytelen voltam azon epochához térni vissza, mely a nemzeti öntudatot fölébreszteni s az eseményeket jóeleve előkészíteni kezdé. Természetes és önmagától értetődik, hogy az események epocháját békés szellemi processzus utján az előkészület és fejlődés periodusának kellett megelőznie. De azon föltételek nélkül is, melyeket a logika törvényei maguk parancsolnak reánk, mi saját előadásunknak legerősebb igazolását magukban az eseményekben találjuk. Nagy és hatalmas események ezek, melyek legékesebben beszélnek önmagukért, ezek önmaguk bizonyítják, hogy a szerb nemzeti eszme újjászületésének első napjai a nevezetes, világtörténelmi jelentőségü 1848. évre esnek. Ettől fogva kezd az lassankint események alakjában jelentkezni a Száva- s Dunának előbb bal-, majd utóbb a jobb partján is.

Innen, e forrásból kellene merítenie a történetirónak is, ki czélúl tűzné ki, hogy egybefoglalja s jellemezze azon állapotokat, melyekből az ifjú szerb fejedelemség hovatovább mind fényesebb alakban kelt új életre: a törökök által megszállt, vazall fejedelemségtől a törököktől teljesen szabad fejedelemségig, a független s megnagyobbított Szerbiáig, a királyságig.

Egy századnegyednél alig valamivel több idő alatt élte át Szerbia a kezdet eme korszakát, kínos és vész-

teljes, de eredményben nem kevésbbé gazdag korszakot. A hadi, anyagi s erkölcsi közvetetlen következmények bajai közepette nagy előmenetelt tapasztalunk, melyet hazánk tett politikai újjászületésének utján, csakhogy ez előmenetel szaporátlan. Majd, ha lassacskán megszabadulunk a bajoktól, melyeket ránk, nagy áldás mellett, a harcz örökségül hagyott; ha kilábolunk mostani vajudásunkból; ha szétfoszlik a köd, mely összeborult fölöttünk: akkor fog a tett előhaladás egész fényében fölragyogni és megmutatni, hogy annál életteljesebb volt az organizmus, fölépülése pedig annál rohamosabb, mennél súlyosabbak valának a sebek.

E munka irója boldog lesz, ha studiumaival és visszaemlékezéseivel valamit nyujthatand a czélra, hogy a hisztorikus e jelentős korszakot minél pontosabban fogja fel és minél hívebben adja elő.

Belgrádban, 1883. junius 29.

I.

Szerbia s a szerb mozgalom Magyarországon.

1848—49.

Ifjú államunk újjászületésének történetében az 1848-ik év nemzetközi életének új korszakát jelzi. Rendszerint azt állítják, hogy az 1856-iki párizsi szerződés vezette ki Szerbiát ama nemzetközi viszonyoknak szűk köréből, melyekben addig leledzett; azonban e felfogás csak félig alapos. A párizsi szerződés kiszélesbítette a fejedelemség hivatalos, legális viszonyainak körét, de nyolcz évvel ezen idő előtt Szerbia már átlépte azon szélső határt, melyet számára a korábbi szerződések kijelöltek.

Az 1849-iki nagy mozgalom, mely nyugati Európában felforgatta a politikai és szocziális rendet, elhatolt az ifjú szerb fejedelemség határáig is, életrekeltő ideáival pedig átlépte a határait is. Davidovics alkotmánya után (1835.), mely mindjárt keletkezésekor megszünt, 1848-ban hallatszottak nálunk először hangok reformokról és szabadságról nyugati értelemben; akkor jött először érintkezésbe a fejedelemségbeli ifjabb szerb nemzedék magyarországi szerb kortársaival. A fejedelemség intelligens ifjúsága a Száván át Karlóczára özönlött, hol élénk részt vett az eseményekben, melyek legelőször május 1-én s 3-án mentek végbe a megújított szerb vajdaság[1]) Sionjában, később pedig a harczmezein

[1]) A mozgalom idején némely irók sokáig vitatkoztak a „Srpske Novine"-ban arról, helyesebb-e a vojvodina, vagy a vojvodovina, avagy a vojvodsztvo (vajdaság) szó használata. E vitába belebocsátkozott Danicsics is, és bebizonyította, hogy sem a vojvodina, sem a vojvodovina nem helyes, hanem a vojvodsztvo (vajdaság).

is. Midőn pedig Péter-Pál napján Kragujeváczban a nemzeti szkupstina összeült, az ifjú szerbek, többnyire azok sorából, kik Karlóczán tartózkodtak a vajdaság és pátriárchaság visszaállításakor, tolmácsai és irói voltak azon kívánalmaknak, melyeket a nemzet képviselői a szerb kormány elé terjesztettek. Ha addig a szkupstinákon többnyire az adóra s lokális kérdésekre vonatkozó kívánalmak hallatszottak, most már a nemzeti vágyak sorában ott szerepelnek a szakiskolák: tanítóképző, hadi és gazdászati iskolák; az elemi iskolai tanítók fizetésének rendszeresítése; a felsőbb intézetek tanári fizetésének fokozatos fölemelése; sajtószabadság, tanszabadság stb.[1])

Ezek azonban többnyire csak átültetett gyümölcsfák valának, melyek mélyebb gyökeret nem verhettek. A kedves „reform“ szó, melytől a párizsi utczák visszhangzottak, igaz, hallszott a szerb fővárosban is; de mig az Franczia országra, egész nyugati Európára nézve mély jelentőségű volt, mint hosszas kulturális ápolás és munka gyümölcse, Szerbiában csupán szó vala, melynek jelentőségét mélyebben senki sem érezé, sőt alig is értette valaki. A belgrádi „Olvasókör“-ben, a székváros intelligenciájának akkori középpontjában, annak tagjaiból csakugyan keletkezett egy egylet, hogy a „reformokról“ tanácskozzék, melyeket Szerbiában létesíteni kellene. Az egylet előlülője komoly hangon kérdezé: „Mit tesz az: „reform?“ A reform-mozgalom eszméinek tolmácsolója pedig az „Olvasókör“-ben a belgrádi policzia titkára (Vukajlovics) vala, saját kora előhaladottabb embereinek egyike. Az előlülő magára vállalta, hogy az ügyet megbeszéli a kormánynyal és a következő ülésen megmagyarázta a reformokra égőn sóvárgó lelkeknek, hogy Szerbia már réges-régen élvezi mindazt a szabadságot, melyekért Nyugat-Európa most feltámadott: hogy Szerbiának a maga nemzeti szkupstinájában, bár több év óta össze sem volt hiva, megvan a maga parlamentje; hogy szabadságában áll minden szerbnek fegyvert hordani övében s a nyereg-kápában; hogy van saját nem-

[1]) Törvények és rendeletek gyüjteménye Szerbia fejed.-ben. IV. füz. 173. l.

zeti gárdája; ha pedig valaki tud okosan irni, megtalálja a sajtó szabadságot is stb.

És az egylet föloszlott, mély meggyőződéssel s megelégedetten dicsérvén és magasztalván a boldog Szerbia előbbrehaladottságát az elmaradt Nyugatnál. A kormány most maga is kezdett ilynemű magyarázatokban előljárni. Hivatalos organumában nyiltan mondja, „hogy mindazon nemzetek, melyek manapság forrongnak, csak azt akarják elérni, a mit a Szerbiában élő szerb nemzet tényleg már régtől fogva élvez, meglévén a maga tulajdon belső kormányzata és saját alkotmánya.“ [1])

S valóban e fölfogás mindjárt kezdetben uralkodóvá is vált. Majdnem általános volt annak érzete, hogy Szerbiának mindene megvan, a miért a nemzetek a Nyugaton mozgásba jöttek. Sokáig és sokat kelle még e téren dolgozni, hogy nálunk is föléreztessék azon ideák szükségességét, melyek akkor a Nyugatot mozgásba hozták. S tiz év után is, midőn azok, Szerbia nagy belső mozgalmában, valamennyire kifejezésre jutottak, csak egy igen kis körére szorítkoztak azon embereknek, kik éppen azon időközben nevelkedtek föl.

De ha a nyugati mozgalom társadalmi tekintetben majdnem semmi hatást sem gyakorolt Szerbiára, annál erősebb volt annak politikai hatása. Szendrei Brankovics György után Szerbia először lépett ki geográfiai határai közül a nagy világba s mint állam, más államokkal jött érintkezésbe. Az 1848. évig nem adott magáról máskép életjelt, csak mint az ottomán császárság kiegészítő része. „Fölkelései, harczai, győzelmei, önállóságának institucziója, mindez a császárságon belül történt; először 1848-ban vett részt külső eseményekben, gyakorolta a béke s háború jogát saját tulajdon nevében, végrehajtotta a szuverenség tettét.“ [2])

1848. előtt Szerbia a maga külügyi viszonyaiban az ottomán portára és Oroszországra szorítkozott. Maga az 1842. évi. forradalom is bizonyos mérvben a porta

---

[1]) „Srpske Novine“ 1848., 49. sz.

[2]) La Serbie au XIX-e Siècle, par Saint-René Taillandier. Paris 1875., p. 368.

támogatásával ment végbe. Mig az Obrenovicsok ellentállása erős és veszélyes vala, addig az új, vrácsári kormány[1]) intézői egyetértők s győzhetetlenek valának; de midőn 4—5 év alatt végkép megtört az ellentállás és véres kezekkel fojtatott el minden további mozgalom, akkor az Obrenovicsok ellen való küzdelem egymás közöttivé, személyessé fajúlt; akkor legott észre lehetett venni, hogy az új kormány élete gyöngűl, vége felé jár, a fejlődés pedig megakad, mert az egyiket is, másikat is csak elvek tartják fenn és biztosítják fenmaradásukat. A győzők tábora 1842. óta annyira kimerűlt, hogy az mindjárt akkor fel is bomlott volna, ha közbe nem lép két külügyi esemény, melyek Szerbiára oly nagy befolyást gyakoroltak, hogy az országból eltávolítottak minden vészes áramlatot, mely bensejében kezdett volt összehalmozódni.

Egyik az 1848-iki forradalom volt, a nyugati kontinentális Európában általában, főleg pedig a szomszédos monarchiában, a másik pedig a krími háború vala. Ez eseményeknek Szerbiára nézve kettős jelentőségük volt: külügyi, a mennyiben Szerbiát nemzetközi viszonyainak addigi szűkkörű kerékvágásából tágasabb, de veszedelmesebb térre zökkentették, és belügyi, a mennyiben előidézték, hogy még legalább egy kis ideig ki ne keljen az akkori kormány belső romlásának a csirája.

Különösen a magyarországi szerb mozgalomnak volt ez irányban erős hatása Szerbiára. Ez fejedelemségünket a mindennemű változásoknak: reménykedések- és rettegéseknek, egymással való érintkezéseknek s egymás között való viszonyoknak valóságos proczesszusán vezette keresztűl. A fejedelemségbeli szerbek részvétele a magyar szerbek sorsában oly mérvű volt, hogy a Száva és Duna balpartján való minden sikert és minden csapást mélyen átéreztek magában Sumadia szivében is.[2])

Nagy szerb-érdekek valának kérdésben. Mindenekelőtt a szerb nemzetiség, leglényegesebb elemeiben, forgott veszélyben. Mig Magyarországon a latin nyelv volt az állami nyelv, addig a nemzetiségek megférték egy-

[1]) Karagyorgyevics kormánya.

[2]) Sumadia Szerbia középső része, melynek főhelyei: Kragujevácz, Krusevácz és Jagodina. Ford.

mással s ha nem volt volna vallásüldözés, egyet is értettek volna. De a katholikus vallás türelmetlensége következtében abbeli konokság vett erőt a magyarokon, hogy minden nem magyar ajkú lakost megmagyarosítsanak.

Sokáig uralkodott a latin nyelv Magyarország nyilvános életében. Még 1842-ben, magán a szerb egyházi kongresszuson is, a királyi biztossal váltott üdvözletek s a császárhoz intézett fölterjesztések latin nyelven történtek. A magyarosításra való törekvés 1832-től fogva kezd nyilvánvalóvá válni. Akkor iktatták először törvénybe (1832/6, III. t.-cz.), hogy a latin nyelvet a magyarral kell fölcserélni. Éppen nem lehetett volna rossz néven venni a magyar hazafiaktól azt, hogy a latin helyet saját nemzeti nyelvüket vitték be az életbe, ha sokkal messzebb nem mentek volna. Az 1840-iki országgyülés elrendeli (VI. t.-cz. 7. p.), hogy a nem magyar községekben is *három év alatt* az anyakönyvek (a keresztelésekről) *magyar nyelven* vezetendők. 1844-ben pedig (II. t.-cz. 3. p.) törvénynyé lett, hogy az országgyülés nyelve *kizárólag* magyar legyen, csak a horvát képviselőknek van még hat évre megadva az engedély, mely szerint latinúl beszélhetnek. Metternich, kinek politikája volt, hogy a nemzetiségeket egymás ellen uszítsa, jól számitott, midőn a magyaroknak ebben nem állt utjában. Ettől fogva kezdődik a szerb és horvát nyelv üldözése. Ez üldözés 1845-ben véres harczot idézett elő a horvát főváros utczáin, de ez intés sem tartóztatta fel a magyarokat a végzetes uton, melyen saját veszedelmükbe rohantak vala. 1848-ban megszigorították ama rendeleteket a magyar nyelvnek, mint hivatalos nyelvnek, használatáról magukra az egyházi anyakönyvekre vonatkozólag is. Ezzel megtelt a türelem mértéke, ez minden nem magyar nemzetiségnek az elevenjére tapintott, különösen a szerbnek.

Ilyenek voltak az állapotok, midőn az 1848-ik évben Párizsban és Bécsben kitört a forradalom.

A horvátok, kik államjogi tekintetben mindig szerencsésebbek valának a magyar szerbeknél, elsők voltak, kik nemzeti ügyüket saját kezükbe vehették. Felhasználván az alkalmat s a gyöngeséget, melybe a monarchia Bécs fölkelésével s Metternich herczeg szökésével jutott, a horvátok egy 400 főnyi deputácziót küldtek Bécsbe,

mely három zászlóval s élén katona-zenével vonúlt a császár elé. A horvát bán kiadta népéhez intézett jellemző proklamációját. Ebben nyiltan mondja, hogy az utolsó forrongás megrendítette s megsemmisítette régi alapjait a társadalmi életnek, valamint a nemzeti s állami viszonynak, névszerint Horvátország viszonyának régi szövetségéséhez, Magyarországhoz. Jellacsics új alapokat kivánt a szabadság, önállóság, egység szellemében, a nemzeti újjászületés művét pedig egy nemzeti szkupstina által igyekezett megvalósítani. Ő proklamálta „a nemzet egységét“, a vallásbeli különbséget pedig nem tartja akadálynak ugyanazon nemzet testvérei s tagjai közt a társadalmi és állami életben; üdvözli a nemzetet, az egyik és másik vallásbeli papságot s az összes vérrokon szláv testvéreket.

A hatás, melyet e nyilatkozatok a nemzetiségekre Dél-Magyarországon előidéztek, megmérhetetlen volt, sőt a Száván innen is bizonyos költői elragadtatás fogta el a lelkeket. A szerbeket azon a részen már erősen sodorta magával a mozgalom Magyarország minden vidékén. Rajacsics, szerb metropolita, az összes szerb tájakról menesztett deputációk nyomása alatt, felhivja a nemzetet, hogy gyülésbe jöjjön Újvidékre, de miután itt akközben ostromállapotot hirdettek ki, a gyülés május 1-én Karlóczán jött össze.

Nem lehet e munka feladata, hogy az eseményeket töviről-hegyire ecsetelje; mi azokat csupán fővonásokban fogjuk érinteni, a mennyiben mozgalomba hozták fejedelemségünket s a mennyiben a szerbek közösségét hozták napvilágra mindkét oldalán ama folyóknak, melyek őket elválasztják.

Ma is élénk emlékezetünkben vannak azok az áldott napok, midőn a gyülésen leirhatatlan öröm rivalgásai közt a szerb vajdaságot és pátriárchaságot visszaállították. Ez ünnepélyes aktusnál az új pátriárchát Nenádovics Máté, szerb államtanácsos kisérte, a fejedelemségből való szerb ifjak pedig kivonták övükből fegyvereiket, és kifejezést adtak az általános örömnek. Mig a templomokban tartott a hálaadás, megrendűlt a levegő, egyrészt a kis város összes templomainak harangzúgásától,

másrészt a belgrádi tanulók pisztolyainak dördüléseitől. Teljes igaza van a történetirónak, midőn megjegyzi, hogy e pillanatban élénkebben, mint valaha, ébredt fel a magyarországi és Száván-túli Szerbek közösségének tudata.

Május 3-án kijelölték a visszaállított szerb vajdaság tulajdonképpi politikai territoriumának határait, mely magában foglalná a Szerémséget s ennek határát, Baranyát, Bácskát a becsei és sajkás kerületekkel, végre a Bánátot határával s a kikindai kerülettel együtt. Kihirdették, hogy a szerb nemzet a Szávától s Dunától éjszakra az ausztriai ház s a magyar korona oltalma alatt szabad. Elhatározták a frigykötést a háromegy királysággal[1]) a kölcsönös szabadság és teljes jogegyenlőség alapján. Választottak n e m z e t i b i z o t t m á n y t, melyben a tagok egy része Szerbiából való volt.[2]) A bizottmány feladata volt, hogy a nemzeti ügyeket vezesse, hogy pontosabban jelölje ki a vajdaság határait s hogy számára alkotmányt irjon. A nemzeti alapítványokat a pátriárcha s a bizottmány rendelkezése alá helyezték. Deputációkat választottak, melyeknek a császárhoz, a horvát gyűlésre s a szláv kongresszusra kellett menniök, mely Prágában volt megtartandó.

Az ár oly erős volt, hogy a Szerbiát kormányzó vének sem tudták magukat visszatartani attól, hogy ők is a maguk részéről követeket ne küldjenek Prágába, a szláv kongresszusra, jólehet ez csak az ausztriai szlávokat illette. Köztük volt Nenádovics Máté, prota, Arzenijevics Lázár (Bátáláká) és Safarik János, professzor.

Nos, a magyar kormány czélba vette, hogy e mozgalomnak ellentálljon. Elrendelte, hogy Hrabovszky altábornagy pétervárади parancsnok egyuttal biztos is legyen Horvátországban; a nádor pedig szemrehányásokat tett Rajacsics patriarchának, hogy az ő rezidenciája a szerb mozgalom középpontjává lett s azt ajánlta, hogy

---

[1]) Horvát-Szlavon-Dalmátország.

[2]) Szerbiából voltak a bizottmányban: Mátics Dem., Brankovics K., Nikolics Sz., a lyceum tanárai, Zacharijevics I., belgrádi gymn. tanár, s voltak még ezeken kivül is választva, de ezek nem vettek részt a bizottmány munkálataiban.

az egyházi gyűlést Temesvárott tartsa meg. A pátriárcha azt felelte a nádornak szerb nyelven, hogy a nemzetnek van már saját szkupstinája, mely az egyházi gyűlést felváltotta, ezt pedig, miután nem felel meg az újabb idők követelményeinek, feloszlatták. A magyarok most felhivták a nemzeti sereget a szláv mozgalom ellen. Május végén már megkezdődött a magyarok ellenségeskedése a szerbek ellen és hadsereget küldtek délre. Hrabovszky a szerb deputációnak azt felelte, hogy ő a monárchia térképén sehol sem talált szerb nemzetet, hanem csak osztrák és magyar tartományokat, s a ki szerb akar lenni, menjen a Száván-túlra.

E rendszabályok s nyilatkozatok által már meg volt adva a jel a nyilt ellenségeskedésre. A szerb nemzeti bizottmány a maga részéről fegyverre hivta fel a népet, s mig a horvátok és szerbek közti testvérisülés szent aktusa folyt, Hrabovszky már megkezdte az ellenségeskedést. Mig az orthodox pátriárcha feleskette Zágrábban a katholikus bánt, Hrabovszky május 31-én Karlóczára, a nemzeti kormány székhelyére, tört seregével. A támadást többnyire Szerbiából való szerbek verték vissza, bár minden arra mutat, hogy az inkább némi intés akart lenni, mint komoly támadás.[1])

A küzdelem megnyilt az egész vonalon. „A császárért és nemzetiségért, a császárért és szabadságért“ vala a szerb jelszó. S mivel ekközben Bécsben új forradalom támadt, Ferdinánd császár pedig udvarával Innsbruckba menekült, az ekként feltüzelt szerb mozgalomra jó szemmel néztek legfelsőbb helyen. Az összes ausztriai szlávok akkor a monarchia integritása s a Habsburg-dynastia mellett nyilatkoztak. Valamint a nyugati szlávok Ausztriában kerülték az elnémetesitést, úgy a szerbek is a többi déli Szlávokkal kerülték az elmagyarositást, s valamennyien arra az alapra helyezkedtek, melyen az ausztriai császárság és dynastia érdekeivel találkozhattak. Ezen érdekek a monarchia egységének fentartását kivánták,

---

[1]) Die serbische Bewegung in Südungarn. Berlin, 1852. E mü ma is legjobb forrásúl szolgál az 1848. szerb forradalomra, bár rezervával fogadandó mindaz, a mit Sztratimirovicsnak a pátriárchával való összetüzéséről ir.

ezen egységnek pedig a németek is, meg a magyarok is ellene valának. A magyarok arra törekedtek, hogy Magyarországot elválaszszák az osztrák császárság nyugati tartományaitól, s a szláv mozgalomtól való félelmükben siettek szilárd szövetséget kötni Németországgal, melynek újjászületésén ép akkor munkált a frankfurti parlament. A csehek az összes szlávok nevében, azt felelték erre, hogy nem fognak menni Frankfurtba, mert semmi sem lehetett egymással szemben annyira ellentétes, mint a mily ellenlábasok valának a magyar és szláv nemzetiségi törekvések.[1]) Különösen a csehek kardoskodtak az osztrák monarchia integritása- s megszilárditásaért. Palaczki irja a frankfurti parlament bizottmánya elnökének, hogy a németek azon vannak, hogy Ausztriát, mint önálló államot, gyógyíthatatlanul meggyöngítsék, de úgymond Palaczki, „ezen állam fenmaradása, integritása s megszilárdulása nagy és fontos kérdés volt s kell is lennie nemcsak nemzetemre, hanem egész Európára nézve, többet mondok, az emberiségre és czivilizáczióra nézve. S ha nem volna osztrák császárság, akkor elkerülhetetlen érdekében állana Európának, mi több, az emberiségnek, hogy azt azonnal megteremtse... Gondolják-e önök, hogy az osztrák császár megmaradhatna császárúl, ha önök kötelezném, hogy parlementjük től elfogadja a legfontosabb törvényeket, mi által fenekestül felforgattatnék az osztrák tartományok állapotainak alkotványa s minden, maga a természet által alkotott, életbevágó tartományi intézmény szemfényvesztéssé, merő illuzióvá válnék.“[2])

Az összes szlávok magukévá tették Palaczki programmját, ki a föderaczióra czélozott, erre pedig kész mintát talált az osztrák monarchiában, melynek Bécs lenne a politikai középpontja. Midőn Jellacsics összeütközésbe jött a magyarokkal, zászlajára e szavakat iratta: „Ha nem volna Ausztria, meg kellene azt teremtenünk“.

A szerb fejedelemség kormányának helyzete a dol-

---

[1]) Popov Nil, „Szerbia és Oroszország“. Belgrád, 1769.

[2]) Geschichte Oesterreichs seit dem Wiener Frieden 1809, von Anton Sprünger in zwei Theilen. Leipzig. 1863.

gok ezen állásában nagyon nehéz vala. Szándéka volt békében maradni s ez irányban némi rendszabályokat is foganatosított. Oroszország és a porta, külön ez ügyben menesztett ágenseiken kivül, helyeslésüket küldték meg az alkalmazott rendszabályokért, azzal az „ajánlattal," hogy azokat még megszigorítsák, a mint ezt maga a kormány hivatalos lapja megerősíti.[1]) Danilyevszkij orosz főkonzul, közölte a szerb kormánynyal, hogy Miklós czár elhatározta, hogy nemcsak Oroszország marad semleges, hanem abban állapodott meg a portával, hogy békében maradjon mindazon többi ország is, melyek Törökország védnöksége alatt állnak és hogy a szükséges rendszabályok is már előkészíttettek, hogy minden kisérletnek ellentálljanak, mely hajlandó volna azon országokban a békét megingatni. A franczia kormány is, mely, republikánus lévén, úgy vélekedett, hogy neki érdeklődnie kell a magyarok iránt, belgrádi konzula által önmérsékletet és semlegességet tanácsolt.

Nos, akközben hire jön, hogy az öreg Milos elhagyta Bécset és Zágrábba érkezett, Mihály fejedelem pedig Ujvidékre jött egészen Szent-Pétervárról. A szerb hivatalos lap hibáztatja őket, hogy Szerbia határához közeledtek, azon szándékkal, hogy a békét s rendet a fejedelemségben megzavarják; sőt, hogy Milos Boszniába akart törni, hogy azt fölkelésre birja, hogy innen fegyveres kézzel Szerbiába menjen át, és hogy a magyarok „pártfogása" mellett kikiáltsák ezen országok önálló uralkodójának.[2])

Mindenki könnyen felfoghatja a nyugtalanságot, mely a szerb kormányt elfogta e hirekre. A felindulás nagy volt. A belügyminiszterium udvarán május 15-én a helyi szkupstina egy neme ült össze hivatalnokokból s minden rendű polgárságból. Itt voltak az országos főtisztviselők, miniszterek és államtanácsosok, a fejedelmen kivül, ki a nyugati mozgalomnak már első napjaitól fogva Kragujeváczban tartózkodott. A szkupstinában megjelentek hivatalos ruhában Mehmed pasa, a belgrádi vár muhafiz-a és Danilyevszkij ezredes, orosz főkonzul. Mind a két császári képviselő kijelentette a gyülekezet-

[1]) „Srpske Novine", 1848, 49. sz.
[2]) „Srpske Novine", 1848, 52. sz.

ben, hogy udvaraik azt akarják, hogy Szerbiában a rend és béke fentartandó. A pasa hozzátette a maga részéről, hogy az Obrenovicsok Szerbiából mindenkorra ki vannak zárva, az orosz képviselő pedig, ha nem is volt oly kathegorikus, kijelentette, hogy a nagyhatalmú Oroszországnak nem lenne szüksége arra, hogy „éppen az Obrenovicsoknak közvetitése után“ fusson, ha azt akarná, hogy Szerbiában a kormány megváltozzék. A szerb kormány tolmácsai ez alkalommal Petronijevics Ávrám, miniszterelnök és Szimics Sztojan, az államtanács elnöke valának. Ezek, támaszkodva az („uralkodó és pártfogó“) udvarok akaratára, kijelentették a nemzetnek, hogy a kormány szilárd elhatározása a béke és rend fentartása, hogy ehhez képest szükséges rendszabályokat is foganatosított Szerbiaszerte, Belgrádban pedig a béke fentartását magukra a polgárokra bizza, kiknek parancsnokává Sztojanovics István (Csósza) államtanácsost teszi, ki egy polgári választmánynyal egyetértve azonnal elrendeli, a mi szükséges.

A kivételes rendszabályok szigorúak valának. A belügyminiszternek sajátkezű körirata megvitte a kerületi főnököknek a rendeletet, mely szerint még fejét se kiméljék Milosnak. Azonban a foganatosított rendszabályok között legfontosabb volt az, hogy a fejedelem május 17-én átvette a „regularis és nemzeti“ hadsereg feletti fővezérletet s minden állami hatóságot a maga közvetetlen rendelkezése alá helyezett.

Ekközben Danilyevszkij ezredes, Mehmed pasával s az osztrák főkonzullal, Mayerhoffer alezredessel egyetértve, a maga titkárát Mihály fejedelemhez Újvidékre küldötte, hogy értesse meg vele, hogy ha Szerbia békéjét óhajtja, távozzék azon vidékről. Ugyanez értelemben irt Mayerhoffer is a pétervároradi parancsnoknak. Magának a karlóczai nemzeti bizottmánynak is, minden segítséget Szerbiától várván, érdekében állott, hogy rábirja Mihály fejedelmet a távozásra. Mihály fejedelem kinyilatkoztatta, hogy kész eltávozni Újvidékről, nem akarván, hogy az ő idejövetele balmagyarázatok tárgyául szolgáljon. Ezen emléklapok irójának, ki azon időben tanuló-társaságával ama vidéken tartózkodott, személyesen volt alkalma hallani Mihály fejedelemtől, hogy ő azon egyetlen czélból

„jött le," hogy nemzetének, a mennyire tehetségében áll, segítsen, ámde távol áll tőle még gondolata is annak, hogy annak legkisebb bajt okozzon. Azonban nem oly egyszerűen történt meg Milos fejedelem visszatérése. Őt letartóztatták Zágrábban, hol Jellacsics bán mellett Gáj Lajos volt a helyzet ura. Hogy vajjon Milos fejedelem csakugyan előrehatolt-e Szerbia határa felé, ez még mai nap is titok, mely csak akkor világlik majd ki, midőn némi közelebbi tudomásunk lesz azon viszonyról, melyben — az akkori szerb kormány értesülése szerint — Milos fejedelem állt a magyarokkal; de meg kell jegyeznünk, hogy minden arra mutat, miszerint ő egészen más irányt adott volna az eseményeknek, ha befolyása volt volna rájuk. Mielőtt elindúlt volna Bécsből, egyik embere[1]) megkérdezvén őt, mit tenne, ha most mint uralkodó Szerbiában volna, azt felelte, hogy: haladéktalanúl kibélkülnék a magyarokkal s a törökök ellen indulnék.

Zágrábban Milos fejedelem rosszúl járt. Itt Gáj őt bezáratta s meglehetős pénzösszeget csikart ki tőle, — méltatlan eljárás ama nagy és magasztos nemzeti mozgalomhoz!

Mindkét fejedelem Prágába ment a szláv kongresszusra, a szerb kormány pedig föllélegzett. Szembeszökő volt, hogy ama belgrádi gyülekezeten, melyen Orosz- és Törökország képviselői is megjelentek, az ország többi főura között nem volt ott Perisics Vucsics Tamás. Ez onnan volt, hogy a vajda elszakadt a kormánytól s barátainak erős fallanxával együtt nyilt oppoziczióba lépett, támaszkodván a köznépre, mely előtt hatalmasabb volt, mint az egész kormány. Az okok, melyek őket elválasztották, egészen személyes természetüek valának. Karagyorgyevics mellett voltak Petronijevics, Szimics, Garasanin, Knicsanin, Jankovics Aleksza és mások. Mind a két párt megegyezett, hogy a népre appelláljanak s elrendelték, hogy junius 1-re összehivják Kragujeváczban, mint az ország középpontjában, az államtanácsot s a nemzeti szkupstinát; hogy a nemzet minden 250 adófizető egyén után küldjön egy képviselőt, és hogy a hivatalnoki kar meg a papság külön-külön legyenek

[1]) Medakovics Danilo.

képviselve, állásuk szerint. A hivatalos lap azt állította, hogy a szkupstinát az európai államok nagyobb részének és szomszédságunknak bizonytalan helyzete következtében hivták össze, és azért is, mert nehéz és fontos körülmények merülhetnek föl, szükséges tehát, hogy kivételes rendszabályok lépjenek életbe belső békénk s a rend fentartása és zavartalansága érdekében. A hivatalos körök az államügyeknek az országban való okszerű rendezését s a törvényesség megszilárdítását remélték. Ám magában a „Törvények és rendeletek gyüjteményében" is van rá bizonyíték,[1]) hogy az egymásközt való versengés vala a főindíték, mely úgy az egyik mint a másik pártot a nemzet foruma elé vezette. Garasanin azt hitte, hogy Krágujeváczban Vucsicsot elszigeteli s a nép a fejedelem pártjára megy majd át, Vucsics pedig meg volt elégedve, hogy alkalma nyilt a néppel érintkeznie s a siker iránt már eleve biztosnak érezte magát.

Az Obrenovicsoknak Szerbia határán való megjelenése következtében a szkupstinát június 29-ikére halasztották. Midőn pedig elérkezett Péter-Pál napja, a szkupstina Kragujeváczban összegyűlt. Szabad ég alatt tartották, kezdetben a kerületi törvényszék, később a díszes konák udvarán. Csakhamar kiderült, hogy Vucsics ellenfelei nem jól számítottak; a szkupstinárok nagy többséggel, hogy ne mondjuk, mindnyájan átmentek Vucsics pártjára. Mi saját szemeinkkel láttuk, mint óvta az öreg „tribun" a maga ellenfeleit a rájok zúduló népáradattól s miként nyitott nekik útat, hogy a szkupstinárok rendjein baj nélkül keresztülhatolhassanak. Már mindnyájan elbátortalanodtak, csak Garasanin állt megingatatlanúl. „Jöjjön a goszpodár a nép közé" — kiabált a tömeg; „ime, közétek nem megy" felelt Garasanin. Eredendő hibája volt neki, hogy nyiltan daczolt a néppel még akkor is, midőn már senki előtt sem vala titok, hogy számítása el volt hibázva. Kétségkivül önmagának is be kelle látnia, hogy az erőhatalom Vucsics párthíveinek van a kezében. „A nép majdnem mind átment Vucsics pártjára, azonban gyüjts össze nehány száz kácseri embert és siess ide, Kragujeváczba." Igy irt Garasanin I. a

[1]) L. IV. 181. l.

kácseri járás főnökének, midőn magát elszigetelve találta. Nos, mielőtt a kácseri emberek még csak el is indúlhattak volna (különben nem is nagyon siettek, mert a járásfőnök, a mint ama rendeletet megkapta, „véletlenül“ megbetegedett), Garasanin hívei engedékenyek lettek s a pártok kibékültek. Áldozatokat a fejedelmi pártnak kelle hoznia. Knicsánint, Jankovics Alekszát és Zubánt kényszeritették, hogy állami hivatalukról szóló lemondásukat benyujtsák,[1]) Vucsics pedig diadalmasan távozék a szkupstinából, mely minden további eredmény nélkül oszlott fel, hogy azután tiz éven át össze se hivassék, daczára, hogy akkor majdnem valamennyi kerület képviselője a nemzeti szkupstina gyakoribb egybehivását követelte.[2])

Knicsanin most szabad volt. Ő elhatározta, kétségkivül a kormánynyal egyetértve, hogy átmegy a Dunán s a szerb mozgalom élére áll Magyarországon. Kapóra jött ez a Dunának úgy egyik, mint másik partján mindenkinek, — kivéve a magyarokat.

Nem vehető komolyan, a mit széltiben beszéltek, hogy a Péter-Pál-napi szkupstina Szerbiát semlegesnek nyilvánította. Ha ilyen hirt a kormány világgá bocsátott, ezt egészen saját czéljához képest cselekedte. Magában a szkupstinában e kérdést alig bolygatták, kivéve,

---

[1]) L. Zbornik (Törv. és rend. gyüjt.) IV. 181.

[2]) Valamennyi kerület, az uzsiczein kivül, indítványozta, hogy periodusonkint hivassék össze a nemzeti szkupstina. A belgrádi, sabáczi, podrini, válycvoi, rudniki, csácsai, kragujeváczi, jágodini, szendrei, krajini és gurguszováczi kerületek indítványozták, hogy a szkupstina *évenkint* hivassék össze. A csuprijai, pozsáreváczi és czrnorékaiak inditványozták, hogy évenkint egy *kisebb* s minden harmadik évben egy *nagy* szkupstina hivassék egybe. Az alekszináczi: hogy szkupstina, ha nem minden, legalább minden 3-ik évben tartassék. A krusevácz i a fejedelemre és kormányra bizta a szkupstina összehivását a szükséghez képest. Az uzsiczei azt kivánta, hogy évenkint a kerületből a nép által választott két ember a kincstárt megvizsgálja.

A kormány azt felelte a nemzetnek, hogy eleget fog tenni neki, s hogy a szükséges törvényjavaslat elkészítésére bizottmányt rendelt. De tudva van, hogy 1858-ig a nemzeti szkupstina többé egyáltalában nem hivatott össze. — L. Zborn. IV. 173., legfelsőbb rendelet 1848. szept. 26. 1397. sz.

a mi tudva van, hogy Vucsics a szerb mozgalombeli minden részvételtől való tartózkodás politikája mellett volt. Az Obrenovicsok megjelenése a szerb határon nem kevéssé mozdíthatta elő, hogy a kormány mélyebb beavatkozásra határozza el magát, azon czélzattal, hogy a mozgalom vezetését saját kezébe ragadja s annak saját akarata és kívánsága szerint ad irányt. Már május 17-én irja Garasanin Illés Kragujeváczból Sztratimirovicsnak, a vajdaság akkori főhadvezérének: „Ön az egész szerb nemzetnek igen nagy szolgálatot fog tenni, ha segít fajunk általános és főellenségétől, Milostól megszabadálnunk"; de ugyanakkor, a fejedelem különös rendeletére s „összes honfitársainak" nevében, a fönnebbiekhez a következő jellemző szavakat fűzi: „Mi egynemzetiségű testvéreinknek, az ottani szerbeknek ügyeit, melyeket ön most oly dicséretreméltóan vezet, a magunkéinak is valljuk, és semmiféle áldozatokat, sem erkölcsieket sem anyagiakat, nem fogunk kimélni, hogy támogassuk önöket, a mennyire csak képesek vagyunk, közös üdvös czélunk elérésében." Nos hát, még mielőtt gondoltak is volna arra, hogy az akkori kormányt ez irányban valami veszély fenyegetheti, az öreg szerb olygarchák igen jól voltak hangolva a nemzeti ügy iránt. A szabadság eszmeáramlata az ő szivüket is megdobogtatta, az ő elméjüket is magával ragadta. Hiszen már a mozgalom első napjaiban ott látjuk őket képviselve a májusi szkupstinán Karlóczán a vajda- és patriárchaválasztásnál Nenadovics Máté személyében; később is Markovics István, államtanácsos közvetítésével állottak gyakori összeköttetésben a karlóczai nemzeti bizottmánynyal.

Magától értetődik, hogy e beavatkozás is a politikai és személyes érdekek és esélyek arányában vált nyilvánvalóvá: legelőször költői módon, a tanulók és általában az ifjú nemzedék által, mely mindig első, ha lelkesedni kell; azután önkéntes csapatok alakjában, s végre formális és hivatalos támogatás képében. Ez utóbbi fordulat akkor állott be, midőn konzula által maga Ausztria is kereste a szerb segítséget, Oroszország pedig mind nyiltabban lépett fel a forradalom ellen.

Az időtájt Belgrádban az osztrák főkonzul Mayerhoffer vala. Mig a bécsi kormány kénytelen volt engedni a magyaroknak, elismerte mindazt, a mit tettek, még a magyar szerbek ellen való erőszakos rendszabályaikat is. Mayerhoffer, kapott parancsra, tiltakozott az ellen, hogy a szerb kormány megengedte önkénteseknek a tulsó partra való átkelését s azok visszahivását követelé. A kormány külön tisztviselőt küldött ki (Nikolics Athanáz, belügyminiszteri főnököt), hogy menjen át s hogy a szerb önkénteseknek olvassa fel a rendeletet, mely szerint azonnal visszatérjenek. Mayerhoffertől ajánlata lévén Hrabovszky tábornok, pétervaradi parancsnokhoz, a szerb kormány küldötte Péterváradra is ment s közölte a magyar tábornokkal küldetését, azután bejárta azon állomásokat,[1]) melyekben szerb önkéntesek valának. De, mint a küldött maga beszéli el önéletrajzában;[2]) a misszió csak látszólag volt végrehajtva, valósággal pedig minden a régiben maradt. A közte s az önkéntes vezérek közt előzetesen létrehozott megállapodások értelmében ezek nyilvános igéretet tőnek, hogy visszatérnek, de nem tért vissza közűlök egy sem.

E misszió után Mayerhoffer gyakran járt Bécsbe meg Innsbruckba és személyesen kért utasításokat. Midőn egyszer onnan visszatért, kezdé rábeszélni a szerb kormányt, hogy okvetetlenül támogassa a szerbeket, mivel ezek teljesen törvényes alapon állanak. És folyton ostromolta, hogy nyujtson segítséget a pátriárchának pénzben meg lőszerekben is, Ausztria mindezen áldozatért elismeréssel lesz s azokat meg fogja téríteni. A szerb kormányférfiak még egyideig óvatosak valának. Közben azonban megigérték, hogy egyes embereknek átkelését a határon nem fogják megakadályozni, bár az időben nap-nap után mentek át csapatok Knicsanin után. Nem is volt képes senki sem megakadályozni.

Mig a pátriárcha a deputáczióval Zágrábban és

---

[1]) Karlócza, Perlasz; Járákra nem ment.

[2]) „Nikolics A. biografiája, sajátkezüleg hiven megirva", 1875. aug. 28., kézirat a „Szerb tudós társaság" archivumában.

Innsbruckban időzött,[1]) a küzdelem a szerbek s magyarok között az egész vonalon kitört és már komoly s vérengző vala. A pesti országgyűlésen a szerbek ellen való elkeseredés hangjai hallatszottak. Kossuth őket rablóknak nevezte, a kikkel nem lehet alkudozni, hanem a kiket a rögtönítélő biráskodásnak kell átadni.[2]) Még megsemmisítőbben hangzottak azok a szavak, melyekkel a császár a szerb deputációt fogadta junius 2-án Innsbruckban. Azt felelte, hogy nem erősítheti meg „egy törvénytelen konvent választásait s határozatait, melyeket Karlóczán az 1779-iki deklaratoriummal ellenkező szellemben s a Szerbiából való idegenek befolyása alatt hoztak létre"; de hogy kész jóváhagyni minden törvényes kívánságot, melyek a magyar országgyülés, a magyar miniszterium és a szerbeknek saját törvényes nemzeti egyház-kongresszusa által hozzá törvényes uton fölterjesztetnének.

A karlóczai nemzeti bizottmány nem követhette a császár akaratát, ha nem akarta nemzetét a magyar kormánynak kiszolgáltatni, mely Kossuth szavai szerint, már statáriumot szánt neki. Az egyedüli ut, melyet a szerbek választhattak, az volt, hogy önvédelmi állapotba helyezkedjenek. Emiélfogva a nemzeti bizottmány Knicsaninra bizta seregének vezérletét.

A szerb küzdelem most már oly sikerrel kezdődött, hogy támogatva a császárság más részeiben előforduló fatális állapotok által, a szerb ügynek jelentőséget kölcsönzött, melylyel komolyan kezdtek számolni Innsbruckban is, Pesten is. A császár a szerb sereget beismerte nyiltan a magáénak, a magyar biztos pedig Knicsaninnal alkudozásokba bocsátkozott, melyeknek az volt a czélja, hogy két erősen összetűzött nemzetiség egymáshoz közeledjék.

Knicsanin, valamint a szerb mozgalomnak volt

---

[1]) Maga mondja 1849. jun. 20-iki kiáltványában, hogy csakugyan járt Innsbruckban, a mit némely irók ezelőtt kétségbevontak.

[2]) „Ezek a szerbek és ráczok, kik nemzetnek nevezik magukat, egy rakás összegyüjtött szemét! Itt nem lehet szó alkudozásokról; rablóknak statárium (Standrecht) kell". Die serbische Bewegung in Südungarn, 115. l.

hatalmas oszlopa, ép így a fejedelemségbeli szerbeknek is dicsősége s büszkesége. Az egyenetlenkedések s apró-cseprő, személyes torzsalkodások amaz idejében, melyek Belgrádban folytak, ő fényes jelenség vala a szerbek egén. Mint a szerb hősök igazi példaképe, nyilt lelkű, nyájas, vitéz, amellett szép, előkelő s ékesen szóló ember vala. Valószinű, hogy ő, lovagias jelleménél fogva, mélyebben is belebocsátkozott volna a magyarokkal való alkudozásokba, ha az Innsbruckból és Zágrábból akkor már visszatért pátriárcha Jellacsics bánnal végkép el nem határozta volna, hogy hívek maradnak jelszavukhoz: „a császárért s nemzetiségért, a monarchia egységeért és a Habsburg-dynastiáért.“

Knicsanin, többnyire szerbiánusokból álló serege élén, aug. 7. és 12. Fehértemplom mellett s több izben Tomasevácznál is harczolt. Elkeseredett küzdelem folyt Szent-Tamásnál is, honnan Big kapitány alatt bátran vertek vissza számos támadást. A nevezetesebbek jul. 2. és aug. 7. voltak, a legnevezetesebb pedig szept. 9-én, midőn a magyarok felett Mészáros, maga a hadügyminiszter vezérkedett. A harcz elkeseredetten folyt mindkét részről, pardont senki sem kapott. A falvakat felgyujtották s mennél többet adtak át a lángok martalékául, ez mindkét küzdő fél szemében a harcznak annál nagyobb triumfusa gyanánt tünt fel. Ha tekintetbe veszszük, hogy mindkét nemzetiség a műveltség s kultura egyenlő fokán állott akkor is, és áll mai nap is: olynemű itéletet kellene hoznunk, melynek értelmében a tekintetben egyik fél sem tehet több szemrehányást a másiknak. Hosszasan vizsgáltuk és hasonlítgattuk össze a tényeket, mielőtt biztos itéletet alkottunk volna magunknak s mégis a legjózanabbúl mérlegelvén a dolgot, nem valánk képesek azt találni, hogy a szerbek és magyarok e véres polgárharczban egyformán voltak elvadúltak, egyformán kegyetlenek. Megdönthetetlenül áll az, hogy a magyarok felülmúlták szerb polgártársaikat ama tettekben, melyek által ezeket kiirtani törekedtek. Ez tény, bár pszichologiai magyarázatát e jelenségnek részint abban találhatni, hogy a magyarok uralkodó faj voltak (az ilyen pedig mindig érzékenyebb), részint abban, hogy élénkebb s indulatosabb természetűek a szerbeknél. A magyarok

fegyvertelen szerbeket öltek alattomosan halomba,[1]) leöldösték a törvényes parlamentereket (Zentán), felakasztották a hadi foglyokat (Kojics- és Sztanimirovicsot). A magyarok nyitották meg a vérfürdőt s a szerbek boszút állottak, mint a hogyan tett Trifkovics Zentán. De mindent felülmúlt Perczel, midőn csapataival tűzzel-vassal kezdé pusztítani a termékeny szerb vidékeket. Mint alább látni fogjuk, az ő vandalizmusa messze túlszárnyalt mindent, a mit e tekintetben a történelem följegyzett; mig ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy a pátriárcha a nemzeti szkupstinát (1848. szept. 27.) megnyitó beszédében a szerb nemzet részéről ünnepélyesen visszautasítja a kegyetlenkedés minden vádját, mint teljesen alaptalant. „Bár mennyire, mondja ő, vitte az ellenség a harczot a szélsőségig s viselte leirhatatlan kegyetlenséggel, a mi részünkről emberségesen jártunk el, ugyannyira, hogy ellenségeink semmikép sem hányhatják szemünkre, hogy fogságba jutott embereik közül bárkivel méltatlanúl bántunk és mégk evésbbé, hogy azt halállal büntettük volna."

A kik távolról kisérték figyelemmel az eseményeket, mások után indúlva, a felelősséget szerb részről az önkéntes elemnek hányták fel; pedig nyomban akközben a kegyetlenségek a hadi állomásokon túl a mindkét nemzetiségű lakosok lokális összeütközéseiben nyilvánúltak. Nem, az önkéntes sereg, mely Szerbiából jöve Knicsanin vezérlete alatt harczolt, fővezérének vas fegyelme alatt állott, ki nagy tekintélyével az önkéntesi rakonczátlan természetet megzabolázta. Helfert báró, a ki alaposan tanúlmányozta és irta meg az 1848-iki osztrák forradalmat, azt mondja, hogy „Kni-

---

[1]) Péter-Pál napján (1848.) 4—500 moholi szerb fegyveresen Szent-Tamásra ment, mely akkor el volt sánczolva. A moholi magyarok panaszára Moholba jött nehány száz fölfegyverzett gárdista Adáról, s azon kijelentéssel, hogy kibékítik a moholi szerbeket s magyarokat, felhivták azokat, hogy hagyják fegyverzetüket a községházában. A szerbek ezt megtették, de midőn fegyvertelenül maradtak, a moholi és adai magyarok lövöldözni kezdtek rájuk és 69 moholi békés szerbet megöltek. Megjegyzendő, hogy addig Moholon egy embert sem öltek meg vagy bántak vele méltatlanúl, bár ott a szerbség volt többségben.

csanin fővezér, ki bátorságot higgadtsággal, éles belátást kitartással egyesített, tiszteletgerjesztő alak volt, egészen arra teremtve, hogy a természet vad fiainak parancsoljon. Mert vad legények voltak ezek a szerbiánusok nemzeti öltözetükben s nemzeti fegyverzetükkel, a keleti hosszú puskával, a két pisztolylyal s rettenetes jatagánnal övükben. Ők ép úgy kitüntek gyorsaságuk és ravaszságuk, testi erejük és fegyverük használatában való biztosság által, mint másrészt fegyelmetlenségük s vadon féktelen magukviseletével rettenetesek valának maguk a granicsárok előtt is, ha ezek akaratuknak haboztak volna föltétlenül engedelmeskedni. Ám ott vala Knicsanin, ki vadságukat képes volt megtörni. Ha szemével intett, ha csak fölemelte kezét, az elég volt, hogy őket félénk engedelmességre szorítsa.[1]) Az osztrák történetirónak ezen mindenesetre túlszigorú bírálata legkevésbbé illetheti azon segélysereget, mely később, csupa birtokos házas emberekből s a saját járási és kerületi főnökei alatt állván, átment a határon s emberséges magaviseletére nézve bármely legrendesebb hadsereggel volt összehasonlítható.

Midőn Suplyikácz ezredest választották meg szerb vajdává, ő akkor az olaszországi harctéren volt. Csak midőn a viszonyok annyira komoly fordulatot vettek, hogy Ausztria a szerb sereget a magáénak ismerte be, kapott a vajda engedélyt, hogy a szerbek közé térjen vissza. Ő szeptember közepén jött meg, közben tábornokká léptették őt elő s átvette a sereg vezérletét, melyet szerb-osztráknak nevezett el. Neki akkor 21.084 katonája volt 104 ágyúval, mig a magyaroknak, kik a szerbekkel szemben állottak, 40.000 katonára rugott a számuk 102 ágyúval.[2])

Akközben (szept. 21.) a császár proklamácziót adott ki, melylyel a magyar országgyülést feloszlatta, a magyarokat lázadóknak nyilvánította s erélyesen inditotta meg ellenök a háborút, a Magyarország feletti összes hadi és polgári hatalmat pedig a horvát bánra ruházta. A király

---

[1]) Revolution und Reaction im Spätjahre 1848, v. G. A. Freiherrn v. Helfert. Prag, 1870.

[2]) Die serbische Bewegung in Südungarn.

háborút üzent a magyar parlamentek, Ausztria pedig Magyarországnak. Ily állapotban leledzett akkoriban a monarchia.

Ez időre esnek a magyarok újabb kisérletei, hogy a szerbeket engedmények árán megnyerjék, de már késő volt, mert Ausztria megelőzte ők t, helybenhagyván mindazt, a miért fölkeltek vala.

Jellacsics a Drávához nyomúlt s a háború súlypontját a Tisza partjairól Magyarország délnyugati részébe vitte át. Ezzel a szerbek némi időt nyertek, hogy tömörűljenek s új erőt nyerjenek. A pátriárcha (szept. 25.) összehivta a nemzeti szkupstinát, mely előtt kijelentette, hogy a császár megerősítette a vajda meg a pátriárcha választását, s hogy magáévá tette a szerbek ügyét. Felolvasták a magyar kormány ellen intézett császári proklamációt; felállítottak egy nemzeti pénztárt, melybe az ország vajdaságból, a népség valláskülönbsége nélkül, befizettek mindennemű egyházi, iskolai, községi s czéhadót. A vajdát korlátlan hadi hatalommal ruházták fel, a pátriárchát pedig a tartomány politikai ügyeinek vezetésével. A pátriárcha ünnepélyes köszönetet mondott a fejedelemségbeli szerbeknek azon segélyért, melyet nyujtottak. Egy nemzeti főbizottmányt már előbb szerveztek.

De ép ez időre esnek Ausztria megpróbáltatásának legnehezebb napjai. Bécsben (szept. 24.) új forradalom tört ki. A császár s udvara újra menekűltek Bécsből (szept. 24. s 25. közti éjjel). Jellacsics Bécsnek fordúlt, de a magyarok is a császári székváros ellen indúltak, azon szándékkal, hogy a fölkelőkkel összeköttetésbe lépjenek. Ők megütköztek Jellacsics seregével. Az első siker a magyarok osztályrészeűl jutott. Megverték Ozoránál Roth tábornokot, ki Jellacsics tartalékát vezette, ugyannyira, hogy (szept. 25.) kénytelen volt kapitulálni ugyanazon a napon Jellacsics átment a Lajtán, okt. 19-én pedig Bécs a császári sereg kezébe jutott. Ekközben a magyarok még nagyobb erővel rontottak a szerbekre, kik a harcz terén magukra maradtak s alig tartóztatták fel az ellenséget. E nehéz helyzetben Rajacsics pátriárcha október 8-án kelt fontos iratával a belgrádi orosz

konzulhoz fordult. „Napról-napra, úgymond, érik egymást a balhirek, melyek lelkemet a végső kétségbeesésbe ejtik. Eszék városa, melynek parancsnoka Jovics báró, ki, fájdalom, szerb, e hó 5-én kibontotta a magyar zászlót s ezzel hátunk mögött megnyitotta az utat a magyaroknak. Blagojevics, pétervárádi parancsnok, nem tartja meg a fegyverszünetet, melyet vele szüret czéljából állapítottunk meg. Roth tábornok 10.000 emberrel és 10 ágyúval kapitulált. Jellacsics bán Bécsnél alig képes valamit megmenteni a maga seregéből: a harcz egész terhe az ausztriai szegény szerbekre hárúlt. Ily helyzetben nem látok szabadulást a szerb nép s igazhitüségünk számára. Mit gondol rólunk a nagy Oroszország? Megengedi-e, hogy eltörúljenek bennünket a föld szinéről? A morzsákból, melyek az ő asztaláról lehullanak, mi jóllaknánk. *Dovolyejety jej rescsi jedinoje szlovo i my szpászeni jeszmy.* (Mondjon egyetlen szót s mi mentve vagyunk. Szentirás.) Mért nem fogadna bennünket Oroszország a maga védelme alá, ha az osztrák császár azt nekünk meg nem adhatja. Jobb nekünk, Szerbia fejedelemséghez hasonlóan, az orosz névleges pártfogás alatt elviselnünk még a török jármot is, mint a magyart.“ A pátriárcha esedezik, hogy a czár parancsolja meg a szerb fejedelemségnek, hogy ez nekik összes erejével siessen segítségükre, Oroszország pedig hogy fegyvereket küldjön, vagy legalább fegyverszünetet eszközöljön ki a magyarokkal a régi privilégiumok alapján.[1])

Nagy gond szállta meg a tehetetlen, de súlyos felelősséggel terhelt agg ember lelkét. Kétségbeesésében Oroszországhoz fordúl s a vajdaság részére oly állást kiván, a minő Szerbiáé Oroszországgal s az ottomán portával szemben. Itt eszünkbe jut egy hasonló lépés, melyet egy másik szerb főpap, Rájácsics elődeinek egyike, tett e század kezdetén.

Midőn a szerbek a fejedelemségben Karagyergyovics alatt fegyverre keltek, szabadságuk kivívása végett,

---

[1]) Ez iratot Popov Nilnak köszönhetjük, ki legelőször adta ki. L. „Szerbia és Oroszország“ cz. történelmét, Belgrád 1869. 4. füz.

akkor Sztratimirovics metropolita I. Sándor czár első miniszteréhez egy memorandumot terjesztett fel, melynek ily czimet adott: „az új szláv-szerb királyság visszaállításának rajza.“ Már maga a czím mutatja, mire czélzott a szerb főpap, Ő azt bizonyítgatja Oroszországnak, mily hasznos lenne rá nézve, ha visszaállítaná a régi szerb államot s ha benne, mint egyhitű és egyfajú társban, természetes megbizható szövetségest teremtene magának, milyennel most sehol sem bir. Ily állam, kezdetben, ha mindjárt a porta tributáriusa is lenne, lassankint azon mérvben gyarapodnék, a mily mérvben Törökország haldokolna. A megszabadított Szerbia uralkodójául Sztratimirovics egy orosz nagyfejedelmet hoz javaslatba, ha pedig ez nem lenne lehetséges, akkor a szerbeknek uralkodóúl valamely protestáns fejedelmet kellene adni, de csak úgy, hogy utódai elfogadnák az orthodox vallást. Hiszen, ha a szerb területek megszabadúlva a töröktől, nem adattak volna át Ausztriának s ennek erejét meg nem növelték volna, akkor orosz védelem alatt kellene állaniok. „Ez eszme, mondja rajza végén Sztratimirovics, oly élénken lebeg elmémben és szívemben, annyira hasznos az orosz czári házra nézve, oly dicső az összes szláv népekre nézve, hogy e czél elérésére semmi sem lehet szerfölött nagy, sem a legnagyobb fáradság, sem a legnagyobb költségek.“[1])

Kállay, „A szerbek történelme“ czímű munkájában,[2]) megemlítvén e dokumentumot, rámutat, mint annak bizonyságára, hogy a szerbek a legmagasabb egyházi állásokban is hívek maradnak nemzetiségükhöz. Sztratimirovicsot, úgymond Kállay, a császár egész életén át elhalmozta kegyével s mégis mindenekelőtt szerb vala, kevésbbé ugyan szerb főpap, de annál inkább szerb politikus, a ki azt tervelte, hogyan lenne visszaállítható a hajdani szerb nagyság és szíve mélyében a

[1]) E rajz nemzeti könyvtárunkban található. Először az orosz archivumban nyomatott 1868. Megemlíti Popov Nil „Szerbia s Oroszország“ I. 28.

[2]) Geschichte der Serben von B. von Kállay, aus dem Ungarischen übertragen von Professor G. Schwicker. Budapest 1878. 430.

legélénkebb rokonszenvet ápolta Oroszország s az orosz faj iránt.

Igaza volt a magyar történetirónak, midőn honfitársait e példa által akarta mintegy emlékeztetni arra, hogy azok a legmagasabb szerb egyház-körökben sem találhatnak hideg szívet a szerbség iránt, hogy a szerbekben a legmagasabb állások sem képesek meghidegíteni a szerb érzületet. Valamint e század kezdetén Sztratimirovics irt az orosz miniszternek mint szerb, mint szláv ember, úgy most, negyvennégy év után, hasonló érzéseknek adott kifejezést az ő méltó utóda, Rajacsics. E nehéz napokban a szerbeknek, igaz, voltak Jovicsaik Vukovicsaik, Damjanicsaiak és Blagojevicseik; volt egy püspökük is, ki az ellenség által kényszerítve, megáldotta a magyarokat abban a pillanatban, midőn ezek az ő nyája ellen fordították halálthozó fegyvereiket. Ámde ugyanakkor a hű fiak, bátor hősök egész seregei is állottak a szerbek rendelkezésére; volt egy Rajacsicsuk is, ki kereszttel kezében bejárta nyáját, nemzetét és harczra lelkesíté hit- és szabadságért. Míg ily fényes alakok merűlnek fel a szerb nemzet kebelében, addig nem kell kétségbeesnie; ilyenekről pedig, egyszer kisebb, másszor nagyobb számban, tanúbizonyságot tettek mindenkor az események.

A pátriárchának az orosz kormánynál tett lépése, ha nem is volt semmi gyümölcse, jelentőségteljes históriai emlék marad. Miklós czár, ki egész uralmát a legitimitás elvére alapította, nem akart érintkezésbe lépni egyes nemzetiségek képviselőivel, melyek még emellett, az ő szemében, úgylehet, a forradalom útján állottak. Nem valószinű, hogy a pátriárcha a maga iratára feleletet kapott volna, de hát ezt a dolog természeténél fogva nem is remélte.

Fönnebb mondottuk, hogy ősszel az összes magyar haderő, mely délen vala, a szerbek ellen indúlt. A Bácskában sikeres volt a szerb ellentállás; de a Bánságban a szerb fegyvereknek, kezdetben, kevésbbé kedvezett a szerencse. Itt véres harczokat vívának, Tomasevácz mellett (a legborzasztóbb nov. 23.), Alibunárnál (nov. 30.), Járkovácznál (decz. 3.). Magukra maradván a harczban, a szerbek kénytelenek voltak feladni hadállásaikat, a jár-

kováczi ütközet után pedig Páncsovára huzódtak vissza. S hogy e balsikerek daczára is a Bánság az első campagneban fentarthatta magát, az Knicsaninnak s az ő bajnokainak az érdeme. Ő nemcsak Tomasováczon, a maga megerődített állásában, küzdött, hanem azt is tapasztaljuk, hogyan vonúl ki sánczai közűl a magyarok elé, feltartóztatja és szétveri őket; elfoglalja kilencz ágyújukat és annyira szorongatja, hogy ezek kénytelenek a vizbe dobni municziójukat. Ez októberben volt. November végén ismét látjuk, hogyan támadnak rá a magyarok 15.000 emberrel s 22 ágyúval. Háromszor intéztek ellene rohamot, háromszor verte azokat vissza hősiesen. Csak midőn a magyarok Kossuth kívánságára a sereg egy részét éjszakra küldték, hagytak fel egy ideig a szerbek ellen való támadásaikkal.

E küzdelem idején a szerb követek tárgyalásokat folytattak Olmüczben az osztrák kormánynyal, mely teljesen meghasonlott nemcsak a magyarokkal, hanem a német párttal, meg a lengyelekkel is. Schwarzenberg Félix herczeg alatt új miniszterium alakult, melyet Stadion gróf, a nemzetiségek jogegyenlőségének bajnoka, támogatott. Belemenvén a magyarokkal való végzetes harczba, udvar és kormány a szláv aspirácziókhoz közeledtek. A horvátokat s ezek bánját a trón megszabadítóinak nevezték, általában pedig a szlávokra úgy tekintettek, mint a monarchia védőire.

A mennyiben az udvar a maga fentartása czéljából egészen a szlávokra támaszkodott, a pillanat kedvező volt a szerb tárgyalásokra nézve is. A szerb követség azt kívánta, hogy a szerbek vajdáját és pátriárchájat annak módja és rendje szerint elismerjék, hogy a vajdaság határait megállapítsák és hogy ennek alkotmányt adjanak. A reputácziót hivatkozott Ferdinándnak okt. 20., nov. 6. és 7. proklámácziójára, valamint a november 14., Rajacsicshoz intézett rescriptumára.

Akközben Ferdinánd császár lemondott a trónról (nov. 20.) s az uralkodásban unokaöcsese, Ferencz-József következett utána. A szerb teljhatalmú küldöttek akkoriban Kremzirben tartózkodtak, hol a császári családi tanács összegyült volt. Azok (decz. 1.) jelentést tettek arról, hogy őket Stadion gróf biztosította arról, miszе-

rint a szerb óhajok teljesen méltányosak. És csakugyan, két nappal később a császár aláírta a proklamacziót, melyben elismerte Rajacsicsot szerb patriárchának, Suplyikácz István tábornokot pedig vajdának, „visszaállitván eme történelmi méltóságokat". Végre megigérte a császár, hogy a vajdaság belső szervezéséről is fog gondoskodni, ha a béke helyreáll.[1])

De e vajdaságot előreláthatólag meg kellett védelmezni. Suplyikácz vajda tehát a szerb kormányhoz fordúl segítségért, és mivel Oroszország is már hajlandó volt Ausztria oltalmazására magát elhatározni, hát a szerb kormány meghagyta, hogy a harczosok járási és kerületi főnökeik alatt menjenek a csatatérre. Szerbia résztvevése most már nyilvánossá lett és hivatalos jelleget öltött. Az új segédsereg élén Petrovics Milutin (Era) állott, Hajduk-Velyki, a dicső hős fivére, követték ezt Petrovics Sztanojlo, őrnagy és Petrovics Száva, Abdulics meg Sztojko, járási főnökök. Ugyanakkor Szerbiából Karlóczára nem csekély pénzösszeget is küldtek (20.000 csász. aranyat és 36.000 huszast), munieziót pedig szüntelenül szállitottak.

Szerbia mintegy fegyvertára volt a vajdaságnak. Itt készítették a puska és ágyútöltényeket, öntötték a puskagolyókat s a boszniai vasból való kartácsokat; készítettek mindezek számára való bádog szelenczéket, s ha valaki a hadi állomásokról lövő-készletért jött, készen találta azt s mindjárt el is vitte. Vésza mestert, az ismert ágyúöntőt, a páncsovaiak rendelkezésére bocsátották, hogy ágyúkat öntsön nekik a harangokból, melyeket templomaikból vettek le.

Ekközben a segédsereg szüntelenül vonúlt a Dunán és Száván keresztül. A vajda Páncsován fogadta e katonákat. A testvérek, a Duna egyik és másik részéről, összetalálkoztak s egymás nyakába borúltak. „Isten hozott titeket, hősök és testvérek! — mondá Suplyikácz. Hadd lássa az egész világ, hogy mi ‚egy' anya gyermekei, vér- és tejszerinti testvérek vagyunk, lássa a világ, hogyan jönnek a testvérek testvéreiknek segitségére" ...

---

[1]) Die serbische Bewegung in Südungarn.

Itt a vajda megakad, eltántorodik és összerogy, tiz percz múlva pedig — kimúlik szélütésben!

A szerbek végzete kegyetlen vala. Legnagyobb örömük pillanatában szíven találta őket!

A magyarok azt hivén, hogy a vajda halála kihozta sodrukból a szerbeket, új hévvel törtek reájuk, de a szerbek őket Knicsanin vezérlete alatt Páncsován (decz. 21.) megverték. Az osztrák-szerb sereg fölött való vezérletet deczember 23. Todorovics tábornok vette át, Mayerhoffer pedig az ő seregének vezérkari főnökévé lett. A magyarok támadása nőttön-nőtt. A pátriárcha újra Szerbiához fordúlt segítségért. Egy proklámácziót bocsátott ki a fejedelemségbeli nemzethez, mely az ausztriai szerbek múltjára való tekintetből igen fontos, emellett nagyon jellemző a vajdaság akkori helyzetére, valamint a Száva s Duna egyik és másik részén levő szerbeknek az időbeli kölcsönös viszonyaira nézve. „Ha bármikor testvér a testvérnek, rokon a rokonnak kedves, drága, tisztelt és nagyrabecsült: legkedvesebb és legdrágább a szükség és balsors idején“. Így kezdi a pátriárcha a maga kiáltványát, azután a Szerbiabeli szerbek tudomására hozza a Száván túli szerbek rendíthetetlen hűségét az osztrák dynastiához. Ők oltalmazták a császári trónt a hazában és a hazán kivül is, harczoltak érte s harczolnak ma is. Bármikor s bármely tartomány vagy nemzet fellázadt a törvényes rend ellen, a szerbek a legnagyobb áldozatkészséggel ajánlották fel szolgálataikat a béke és trón érdekében „olykor felszólitva rá, olykor pedig hivatlanúl is“. Midőn a magyar nemzet százötven évvel előbb Rákóczi alatt fölkelt I. József ellen, s a török császárt meg a franczia királyt is segitségűl hivta, felszólította Rákóczi akkor a szerb pátriárchát is a császár és király ellen, „de a hű pátriárcha ez áruló felhivást legott közölte a császárral, népét pedig önmaga szólította fegyverre a lázadó ellen“. I. József is rendeletében beismeri a szerb nemzet szolgálatait s áldozatait, melyeket a trón fentartása érdekében hozott.

Midőn ugyanezen magyar nemzet, folytatja a pátriárcha, ez évben újra felkelt királya ellen, a szerbek nemzetiségében, vallásában és szent jogaiban pedig gázolni s ezeket megsemmisíteni kezdte, a szerbek fegy-

vert fogtak a császári trón, a monarchia egysége s nemzetiségük meg jogaik biztosítására és védelmére. A küzdelem kezdetét vette; a sebesültek, gyöngék s tehetetlenek jajszava és siránkozása áthatolt a szávai s dunai határon és mint egy panaszos hirnök megindította fajszerető testvéreinek szivét Szerbia fejedelemségében, „származásunk bölcsőjében". És seregenként jöttek át a hős testvérek, hogy jó- és balszerencsében osztozzanak testvéreikkel. „Ők a vallás és nemzetiség szent nevében velünk együtt ugyanazon zászlók alatt állanak ma is az ellenség előtt lankadatlanúl és rettenthetetlenúl — mondja a pátriárcha, s folytatólag arra utal, hogy a történelem mint valamennyi nemzet által követendő példát fogja megörökíteni annak emlékét, mennyire rátermett a szerb arra, hogy mint testvér a testvérnek, segítséget nyujtson. „Örök dicsőség legyen jutalma, kiált fel a pátriárcha, azon hazafias vitézeinknek, kiket dicsőítvén és magasztalván, felhivunk titeket, kedves testvéreink, hogy segítségünkre siessen mindenki, a ki vallását s nemzetiségét szereti, hogy saját szemetek láttára el ne boritson bennünket egy háladatlan, lázadó nemzet, mely undok gőgjében nyiltan kiabálja s bizonygatja, hogy neki nem kell király, hogy az ő királya áruló és semmirekellő, s ugyanakkor azzal kérkedik, hogy minden, a mi a magyar korona alatt él, magyar, s hogy nem létezik más név, sem nyelv. Mi több, arról beszélnek és irnak, hogy Szerbia fejedelemség, Bosznia meg Bulgária az ő tulajdon tartományaik, nyilván csak alkalomra várván, midőn bennünket szolgaságra vetnek, hogy hozzátok is magyar könyveket, protokollumokat s rendeleteket hozzanak be az állami közigazgatásba, iskolába s magába a templomba is rögtönitélő biróságokkal, akasztófákkal, gyilkosságokkal, mint a hogy nálunk járnak el. Ilyenmű törvénytelenség s istentelenség nem maradhat büntetlenül. Igazságos császárunk fölemelte fegyveres kezét a lázadó magyar nemzetre". A császár dicséri a szerbeket s buzdítja, hogy bátran viselkedjenek, mig ő a felvidékről győztesen megérkezik. De a császári segítség messze van, a szerbek ereje pedig hét hónapi küzdelemben kimerült, mig az ellenség végső megsemmisítéssel fenyeget. Azért a

pátriárcha újra a fejedelemségi szerbekhez fordúl a következő, szerb érzülettől áthatott szavakkal: „Nézhetitek-e ti, testvérek, hideg szivvel, összetett kezekkel s ép egészséggel, hogy a zsarnok rabszíjra fűz s lángba borít bennünket, testvéreiteket, nőinket, gyermekeinket s birtokainkat? Bajban az ellenség boszút áll s csapásokat mér, de a barát segít és oltalmaz. Hallgassátok meg az ezen részekbeli szerb nemzet szavát, hallgassátok meg a száztiz év után feltámadott szerb vajdának, Brankovics György vajda és deszpota utódjának hivó szózatát! Hallgassátok meg főpásztori szavát a szerb pátriárchának, kit e nemzet több mint száz évig nélkülözött, s ki Csarnojevics Arzén pátriárcha utódja, és utódja II. Jonannikios pátriárchának, kit a nagy Dusán czár nevezett ki pátriárchává! Mennyei régiókból néz alá Dusán és Lázár fejedelem, alátekintenek a Nemanyicsok mind és Szent-Száva, hogy vajjon ápolják-e a szerbek keblükben a testvériség s az egykori szeretet meleg érzelmeit? Vajjon vitézi karokkal verik-e vissza a vallásra, nyelvre s vagyonra nézve idegennek ellenséges támadásait? Siessetek tehát, kedves testvérek, a mig nem késő s a mig nagyobb kárt nem szenvedünk, édes testvéreitek segítségére! Mennél előbb s mennél nagyobb számban jöttök, annál hamarább és annál biztosabban lesz az ellenség visszaverve, s a haszon mellett fenn fog állani a dicsőség, hogy a szerb a szerbnek támogatására mindig kész, és hogy az idegen őt készületlenül nem találhatja. Isten áldása legyen házaitokon s nemzetségeiteken most és mindörökké!“

Todorovics, osztrák tábornok szintén felhivta a szerb bajnokokat, hogy oltalmazzák a hatalmas Dusán és Lázár fejedelmeknek, Obilics Milos és a többi szerb hősnek dicsőségét. Maga Mayerhoffer is külön proklamáczióban lelkesitette a szerb fölkelőket.

A pátriárcha felhivása Szerbiában visszhangra talált. Ez alkalommal az öreg Zdravkovics Miloszáv Reszevácz, államtanácsos kerekedett föl, vele pedig Zuban Lázo, szintén államtanácsos, több kerületi meg járási főnökkel. Szerbián keresztül sok fegyveres csapat vonúlt, melyek, minden tájról a Száva és Duna felé tartottak. Majdnem

minden kerület, egyik hamarább, másik később, küldött a testvéreknek segítséget a vajdaságba. A Morava vidékéről elindúlt Gyorgyevics Bogdán (Tatár Bogdán), a csuprijai kerület főnöke; a jagodini kerületből tekintélyes segédhadat vezetett bizonyos Ilija kapitány; a krajini kerületből Andonovics kapitány; a czrnorékaiból az öreg Nicsa; a gurguszovacziból Jovanovics Száva őrnagy, kerületi főnök; az alekszinácziból Gyorgyevics Szima kapitány; a podriniból Kozelyácz kapitány; a valyevoiból Gudovics Pál kapitány; az uzsiczeiből Markovics Perisa kapitány, kisérve Kalyevics biró meg Rajics Péter (Gyak) hadnagy által; a krusevácz kerületből pedig jelentékeny segitséget vitt annak főnöke Petrovics Radován (Rakicza) őrnagy. Végre, nem maradt el Ivánkovics Tasza, adószedő sem két eszkádron lovassággal, kisérve, saját módja szerint, török muzsikával. Legkevésbbé volt képviselve Sumadija, melyet Vucsics személyes befolyása tartott vissza.

Most már Knicsanin nem állott csupán önkénteseknek az élén. Az ő vezérlete alatt a fejedelemségből 12.000 katona gyűlt össze, és pedig leginkább a krusevácz, csuprijai és pozsarevácz kerületekből, ide nem számítva azokat a szerb katonákat, a kik más hadállásokon a vajdaság tisztjei alatt harczoltak.

A szerb kormány nyiltan és hivatalosan kezdett közremunkálni. Az ő szemei előtt égett Páncsova, a harcz tüze pedig egész Magyarországon lobogott. Azonban a szerb sereg mind inkább elveszté nemzeti jellegét s lassankint *osztrák déli sereggé* alakúlt át. Többé nem a nemzeti fő bizottmánytól függött, sem a pátriárchától, hanem az osztrák tábornokoktól, fizetést pedig az osztrák kincstárból húzott. Suplyikácz vajda haláláig a hadsereg s a tisztek hivatalos neve *nemzeti* vala; a legidősebb parancsnokot fővezérnek vagy vajdának nevezték; a vajda halála után pedig lassankint minden császári lett: a sereg császári, a tisztek császáriak, a tábornokok császáriak. A nemzeti hatalom nem vala többé a nemzet, hanem a bécsi kormány kezében. E változással a szerbek dicső küzdelme vereségre s visszavonúlásra fordúlt. Mig a nemzeti haderő felett Knicsanin, Sztratimirovics, Biga őrnagy, Bosznics kapitány s mások parancsnokos-

kodtak, addig fényes győzelmeket arathattak Tomasevácz on, Szent-Tamásnál, Járák, Alibunár s Páncsova mellett, mihelyt pedig az osztrák tisztek a nemzeti haderőt saját kezükbe ragadták, beálltak a retirádák. Egy ily retirádával elveszett a Bácska, egy másikkal pedig a Bánság.

A nemzeti mozgalom egészen a császárért s Ausztriáért való harczczá változott. A pátriárcha és Sztratimirovics közt viszály tört ki, melyért akkoriban a legértelmesebb s legbelátóbb emberek Sztratimirovicsra háritották a felelősséget, szemére hányván, hogy könnyelműen szétfecsérli a haderőt is, meg a nemzeti pénztőkét is. A pátriárcha Becskerekre ment, maga után hiván a főbizottmányt is, mely azonban oltalmába vette Sztratimirovicsot. Ezután a bizottmánynyal együtt Temesvárra költözött, hol (1849. január 28. s 29.) a bizottmányi üléseket Szimics Sztoján, a szerb államtanács elölülőjének jelenlétében tartották. Itt megegyeztek, hogy az egész kormányzat a pátriárcha kezébe menjen át, ki az önmaga által kinevezett tagok segítségével kezdette a kormányt vezetni, kiknek feje Zsivanovics Jakab volt. Rukavina tábornok, a temesvári új parancsnok, [1]) azt kivánta most, hogy a pátriárcha neki alárendelje magát, és e rendszabályt, mint időszerűt, a császár is jóváhagyta, daczára, hogy a pátriárcha ez ellen óvást emelt.

Midőn ekként a szerb ügy mindinkább Ausztriától való függésbe jutott, nemzeti jellegét pedig elvesztette, Knicsanin többé nem talált tért önmagának. Visszatért tehát (1849. február 16.) seregével Szerbiába, kijelentvén a vajdaságbeli népnek, hogy munkáját befejezte. Az ő vezérlete alatt állott 12.000 katona Szerbiából, közöttük 2000 lovas.[2]) Vele visszatért 8000, a többiek pedig különböző szerb állomásokon maradtak.[3])

Nem tudjuk még biztosan a közvetetlen okot, melyért Knicsanin a harcztért odahagyta. A pátriárcha az ő visszatértéről (1849. július 20.) így szól: „Ismeretes az

---

[1]) Die serbische Bewegung in Südungarn.

[2]) U. o.

[3]) Nikolics A. a maga biografiájában azt véli, hogy a szerb segédcsapatok az önkéntesekkel együtt 15,000-re rugtak.

is, hogy a szerbiai tesvérek még a múlt évben páni félelmet idéztek elő a magyarok között. De mert Verseczen nehány magyar-n é m e t e t, a mi ellenségeinket s a császár bősz ellenségeit, meg néhány zsidót megdézsmáltak, ellenségeink nem nyugodhattak, mig őket a Bánságból s Bácskából haza nem küldték.“ Valószinű, hogy ezt az okot is felhasználták a szerb segédhad ellenében, valamint, hogy hire terjedt annak is, hogy a szerbiaiak, kik Szegedig nyomúltak elő, az egész Bánságot szándékoznak maguknak megtartani; de valamint az első ok nem volt elegendő, hogy megfoszsza a császárságot oly jelentékeny támogatástól, úgy e második hir is egyenest a mesék közé sorolható. Fölmerült az a nézet is, hogy a szerb kormány engedett a nyugati konzulok presszió-jának és ennek következtében hivta vissza Knicsanint. Azonban legvalóbbszinű, hogy a szerbiaiakat a reákcziónális áramlat térítette vissza, egyre megy, hogy a szerb kormány vagy Ausztria vette-e kezébe az inicziátivát.

Nos, Ausztria korán ment bele a szláv irány elleni reákczióba. A hadi szerencse csakhamar megfordúlt. Dembinszky tábornok, kellően szervezvén a magyar sereget, súlyos csapásokat mért az osztrák seregre, Bem tábornok pedig tűzzel-vassal kezdett pusztítani Erdélyben s a szerb vidékeken.[1]) Éjszakon tönkretették Windischgrätzet, délen pedig Perczel áttörve az Újvidék melletti ostromvonalat, hogy megszállja Péterváradot (márczius 15.). A magyarok elfoglalták magát Szent-Tamást is (márczius 22.), melyhez addiglan nem férhettek hozzá; hatalmukba ejtették Járákot (márczius 25.) bemenvén Páncsovára (április 28.), a dunai partokig hatoltak. Erdély s a vajdaság láb alatt hevert. A Bácskából és a Bánságból ezrenkint tódultak a szerbek a Szerémségbe és Szerbiába, menekülvén a bősz ellenség elől, mely mindent, a mi szerb vala, rabságra vetett s lángba borított templomtól a kunyhóig.[2]) 30—40.000

---

[1]) Nagyon jellemző az a levél, melyet azon alkalomból május 22-én Knicsanin irt Perczel, magyar vezérnek, l. „Srpske Novine“ 1849. 18. sz.

[2]) Egy osztrák tiszt életéből. Irta Jovan Stef. v. Vilovból. Zimony, 1863.

lélek keresett menedéket. Julius hó folyamán magából a Szerémségből is kezdett a népség Szerbiába menekülni. Zimony csakhamar elpusztult. A nemzeti archivumot a Fruska-Gorába vitték át, midőn pedig (julius 20. körül) a magyarok magukat a Belgráddal, Ovcsával és Borcsával átellenes szigeteket is elfoglalták, akkor az a gondolat is fölmerült, hogy a fruskagorai kolostorokból is Szerbiába kell vinni a szerb ereklyéket. Sötét vala a helyzet. Szerb biztosok egy, az osztrák kormánynak Bécsben átadott, memorandumban azt így jellemzik: „a szántóföldek parlagon hevernek; falvak és városok elhamvadtak; asszonyok gyászba borúltak, aggok és gyermekek a sivatag mezőkön bolyonganak.“ Még lesújtóbbak a pátriárchának (1849. júliusban) a bécsi belügyminiszterhez intézett emlékirata eme szavai: „E harczban, úgymond a pátriárcha, a szerbek mindent áldoztak, még azt is, mi egy nemzetre nézve a legszentebb. A keresztény barbárok leöldösték aggjaikat, nőiket, gyermekeiket; megfertőztették s megszentségtelenítették templomaikat s oltáraikat; kivonszolták a sírból halottaikat, ezek csontjait a kutakba dobálták, hulláikat pedig kutyák s madarak táplálékául tevék ki“.

Még sötétebbek valának azok a hirek, melyek szájról szájra, egyik újságtól a másikig jártak. A „Zágrábi Lapok“ egyik hivatalos tudósitásában azt irják, hogy a sajkás kerületben Csurogh, Zsablya, Goszpogyincze, Nadály Gyurgyevo, Szentiván, Káty és Kovil falvakat ezek a vandalok (magyarok) fölperzselték, miután a megmaradt lakosokat kiirtották, a falakat lerombolták, ajtókat, ablakokat szétszórtak, különösen pedig a templomokat gyújtották fel legelőször, a szent képeket, zászlókat és kereszteket sárral kenték be vagy összetörték-zúzták. „A kovili klastromban, irják, három szerzetest kútba fulasztva találtak; itt és Szent-Tamáson a halottakat kiásták sirjaikból, csontjaikat szétszórták, a mit Kovilban a boldogult Sztanisavlyevics altábornagy sirjával is megcselekedtek“.[1])

Könnyű elképzelni, miért kerestek oly tömérdeken e barbárság elől üdvöt a futásban. A menekvőket Szer-

[1]) L. „Srpske Novine“ 1849. jun. 63. sz.

biában barátságosan fogadták, Belgrádban egy bizottmányt alakítottak, hogy adományokat gyüjtsön, a mi egész Szerbiában élénk visszhangra talált. Segítséget osztottak a belgrádi olvasókörben s a menekvők csődületein; a kormány a menekvőknek kezére járt, hogy munkát kapjanak, melylyel valamit kereshessenek, vagy az országúton dolgozván, vagy hársat vágván puskapornak. Különös figyelmet tanúsítottak a papok iránt, kik nagy számmal voltak a menekültek között. Elégett házhelyeikhez való visszatértük előtt (azon év augusztusában) hálájuknak ünnepélyesen adtak kifejezést a vendégszeretetért, némelyek templomokban a szószékről, mások a sajtó útján. Valamennyi menekült érezte, hogy nincs idegenben, hanem testvéreinél, kik sorsukban teljes szivvel osztoztak.

A mi szerbség otthon, a vajdaságban maradt, újból megfeszité erejét, ha ez már majdnem kimerült is, mert még a szerb mozgalom előtt a határőrvidékről minden ezredtől két zászlóaljat küldtek Olaszországba. A mi otthon maradt, szüntelenül fegyverben állt. Most felhívták a népfölkelést is, hogy visszaverjék a magyarok leghevesebb támadásait.

Ausztria Oroszország kegyéhez fordúlt. Mindjárt Lajos Fülöp bukása után a konzervativ kabinetek azt gondolták, hogy a franczia demokráczia kilép az 1815-iki szerződésben megállapított határok közűl, ezen esetre tehát élénk tárgyalásokat folytattak erélyes ellentállás czéljából. Miklós czár, abbeli leküzdhetetlen elfogúltságában, hogy fentartsa Európának 1815-iki államszervezetét, felajánlta Ausztriának hadserege egy részét Galiczia számára, és szövetséget is kötött vele, melynek alapján vele szemben finánczialis segélyre is vállalkozott volna. Semmi áldozatot sem kimélt Miklós czár, hogy megóvja azon irányelveket, a melyekre nézve ő majdnem egymagára állt, teljesen rendelkezvén egy kolosszális, a nyugati rázkódtatás által legkevésbbé sem érintett államnak hatalmi eszközeivel. Ő még 1848. márczius 14. egy manifestumot adott ki, melyben arra utalt, hogy sok évi béke és jólét után Európa nyugatán rendellenes állapotok keletkeztek, melyek minden jog-auktoritást és mindennemű törvényes állapotot veszélylyel fenyegetnek. E bősz

irány, Franeziaországban keletkezvén, magával ragadta uralkodó-szövetségeseinek országait, Ausztriát meg Poroszországot is. E vak, féktelen hatalom ma már Oroszországot is fenyegeti, de itt majd véget ér. A czár kész a maga népeit az orosz becsület és terület védelmére vezetni, népei pedig készek őt követni: Velünk az Isten! értsétek meg ti, földi nemzetek s kövessétek Isten igéjét, a ki velünk van! Így beszélt Miklós czár. Nyilván fenyegetőzött. De az ő hivatalos lapja (Journal de St. Petersbourg) kinyilvánítja, hogy Oroszország semmibe sem szándékozik beavatkozni, sem valakit megtámadni. Hadd folytassák a nyugati nemzetek kisérleteiket, Oroszország egy jobb jövőt az időtől és a maga felvilágosúlt monarcháitól vár. De, nem támadva senkit, éber figyelemmel fogja kisérni az eseményeket, szem előtt tartván az államhatárokat, melyekért kezességet vállalt, és nem tűrvén meg az egyensúlynak saját kárára irányuló semminemű változását.[1])

Miklós czár szemeiben, ki az egész nyugati mozgalmat tisztán anarchia kifolyásának tartotta, e pillanatnak akkor kellett beállania, midőn Ausztria bukásának széléhez jut. A csár ez esetben úgy vélekedett, hogy nemcsak a társadalmi rend forogna veszélyben, hanem amaz egyensúly is, melyet manifesztumában jelzett. Ferencz-József császár tehát segítségért fordúlt hozzá sürgetős szavakkal s a hála élénk biztosításával, melyet később a varsói találkozáson szóbelileg is megújított.[2]) Miklós czár elhatározta, hogy megmenti Ausztriát s 1849. április 26. új manifesztumot adott ki. Ebben felsorolja, hogy a forradalmi métely már keleten is megnyilatkozott, hogy Oláhországban meg Moldvában a rend helyreállt, hogy ezt az orosz és török sereg fentartja, de hogy Ausztria nem volt képes Erdélyben s Magyarországon leverni a fölkelést, sőt ez „az 1831-iki lengyel árulóknak s más emigránsok, számüzöttek, szökevények s különböző nemzetek kidobott szemetjének csapataival

---

[1]) Diplomatische Geschichte der orientalischen Frage. Von Christian Friedrich Wurm. Leipzig 1858.

[2]) Etude diplomatique sur la guerre de Crimée. Par un ancien diplomate. Paris, 1874.

veszedelmesen megnövekedett". „Ily súlyos helyzetben az osztrák császár hozzánk fordúlt, azon kivánsággal, hogy segítenők őt meg közös ellenségünkkel szemben." A czár Isten segitségeért fohászkodott, s parancsot adott hadseregének az indúlásra, hogy fojtsa el a lázadást és semmisítse meg a tévelygő bűnösöket, kik a békét s ennek régióit veszélyeztetni merészkednek. „Ha Isten velünk, ki ellenünk?" — Így végződik a czári manifesztum.

Itt sem maradt el a hivatalos lap magyarázata. Ez után itélve, Miklós czár úgy fogta fel a helyzetet, hogy az erkölcsi rend elvei az anarchia elveivel folytatnak harczot, mely utóbbiak szárnyát szegik az európai népcsaládoknak. Mig a társadalmi vihar a távolban dühöngött, Oroszország nyugton és rendületlenül maradt. Midőn a harcz tüze fellángolt, aggodalommal nézte, hogyan roskadnak össze az alkotások, hogyan váltakoznak a kormányformák, de nem lépett ki az önmaga elé szabott semlegességből. Oroszország 1848. márczius 14. kijelentette, hogy nem fog avatkozni idegen országok belső ügyeibe, valamennyinek szabadságára hagyván, hogy belső intézményeiket legjobb belátásuk szerint megváltoztassák, azonban Oroszország magának is fentartotta a cselekvés szabadságát az esetre, ha a külföldi forradalom hatása az ő biztonságát is veszélyeztetné, és ha a szerződések által megpecsételt egyensúlyt az ő határainál saját kárára megingatnák vagy megváltoztatnák. Már pedig az, a mi Magyarországon történik vagy a mi ott készülőben van, fenyegeti Oroszország biztonságát. Minden egyes csapás, melyet a forradalom, bármely időben legyen is az, az osztrák monarchia összessége- s egységére hozna, megtámadása lenne egyszersmind azon jogoknak, melyeket a czár a szerződések szellemével összhangzóan fenn óhajt tartani, mint a melyek az európai egyensúlyra és az ő saját országaira nézve szükségesek. A hivatalos lap különösen hangsúlyozza egy régi szövetségesének formális akaratát, melyszerint Oroszországnak erkölcsi kötelezettségei is vannak egy kabinet iránt, melyhez egy régi alliance megállapodásai kötik; van azonban pozitiv joga is, hogy fegyvert ragadjon s maga-magát védelmezze a mozgalom ellen, mely félig-

meddig már lengyellé vált, hogy meghiúsítsa a fölkelés bevallott terveit, hogy elfojtsa a tüzet, mely a Dunától a Visztuláig minden nemzetet fölzavart.

Balsors nehezedett Auszriára. Így fogta fel ennek helyzetét az egész világ. Hivatalos kifejezést e felfogásnak Palmerston lord adott, midőn a parlamentben (1849. julius 9.) rendkivül élénk szinekkel ecsetelte az Ausztriáért való harcz szerencsétlen jelentőségét, „akár mint győző, akár mint legyőzött fél kerül az ki a harczból".[1])

Oroszország abbeli elhatározásával, hogy ákcióba lép, megváltozott s megkönnyebült Szerbia helyzete is. Az eddigi magatartására vonatkozó helyeslések, melyek a szerb kormányhoz idáig csak kéz alatt érkeztek, hivatalos és ünnepélyes kifejezést kezdtek nyerni. Karagyorgyevics S. (május 19.) levelet kapott a nagyvezértől, melyben a porta helyesli egész eljárását, mióta a szerb trónra lépett, különösen a világnak az időbeli kritikus körülményei közepette. Különös jóakaratának jeléül (1265. Dzsemazijel-Achir 1-ről kelt) császári berátot küld neki, melylyel a birodalombeli musirság legnagyobb rendjébe léptették elő, s melylyel neki az első osztályú Nisan-iftikár rendjelt adómányozták.

Kitüntetvén ekképpen a szerb fejedelmet, a porta kifejezésre juttatta uralmát Szerbia felett, ennek uralkodóját a maga hivatalnokai közé sorolván, ha mindjárt a legmagasabbak közé is.

Valószinűleg a szuverénnel való megbeszélés folytán, a zultán után Miklós czár is előállt. Legott május 21. ő is kitünteti Karagyorgyevics Sándort, megküldvén neki a fehér-sasrendjelet, kéziratában pedig kijelenti megelégedését, hogy a véres polgárháborúk, nyugtalanságok és fejetlenségek közepette, melyek megrázkódtatták Szerbia határos vidékeit, az általa kormányzott terület mindig állandó békét s nyugalmat élvezett, a magas porta védő-szárnyai — s a szerb nemzettel egyhitű és egyfajú államnak pártfogása alatt. A czár

[1]) Wurm, Diplomatische Geschichte der orientalischen Frage. Leipzig, 1858.

javallja a tényleges és okszerű intézkedéseket, melyek által fentartották a rendet s megóvták Szerbiát a békétlen szándékoktól.

A czári levél nem remélt bizonyítékait hozta meg Szerbiába a czár új dispoziczióinak az akkori kormánynyal szemben. Ennek lelkében még nem mosódott el emléke amaz élénk tevékenységnek, melyet a hatalmas czár öt-hat évvel azelőtt fejtett ki, hogy romba döntse azt az egész alkotást, melyet 1842-ben véres kezekkel hoztak létre a Metino-Brdo-n[1]) s a Vrácsáron.[2]) Még emlékeztek a belgrádi irányadó körök, mint sürgette vala Miklós czár egy energikus iratával ugyanazon zultántól (Abdul Medzsidtől), hogy semmisítse meg Szerbiában a fejedelem választását, most pedig ezt, vele egyetértve, demonstráló módon kitünteti. Nagyon megváltoztak az idők. Ez eseményt közhirré tették Szerbia minden községében s öröm és vigság fogta el az akkori uralom párthíveinek köreit. Az ország némely részeiben ünnepélyesen, a templom előtt olvasták fel a népnek a zultán berátját s Miklós czár kéziratát.

Felfogható, hogy Ausztria sem maradt a porta és Oroszország mögött. Ez is sietett a szerb fejedelmet és fő embereit rendjelekkel kitüntetni.

Szerbiát szemmel láthatólag bevonták az európai reakczió körébe. Akarva nem akarva, most már mind tovább kelle úsznia az árral, melybe az események kezdettől belesodorták. Még midőn Schwarzenberg Varsóba ment, hogy az orosztól segítséget kérjen, a pátriárcha a szerb kormányhoz fordúlt újra támogatásért s e lépésében a belgrádi orosz konzul is segélyére volt. Ily kivánságot nem lehetett többé visszautasítani, ha Knicsanin a segédsereggel már régen visszatért is Szerbiába. Abban az időben, igaz, még nem érkeztek meg Belgrádba a helyeslés czári jelei, de az orosz konzul viselkedéséből Szerbiában mindenki előtt világos volt, hogy Szerbia nemsokára barátságra lép Oroszországgal. A vrácsári kormány óhajtotta, hogy új erőt s elismerést kapjon. Másrészt a szerbség Magyarországon veszélyben vala,

---

[1]) Magaslat, Kragujevácz mellett.
[2]) Belgrád külső része.

épúgy, mint maga az osztrák császárság is. Szerbia korifeusai nem is takargatták többé, hogy készek a magyarországi szerbeknek segélyt nyújtani, azon jelszó alatt, hogy Ausztria dynastiáját s integritását fentartsák.[1]) Midőn mindez, t. i. a magyarországi szerbség is, a Habsburg-dynastia is, Ausztria egysége is a magyarok részéről veszélyben forgott, az orosz sasok pedig már készülődtek, hogy segítségükre röpüljenek, a szerb kormány nom sokáig gondolkodhatott, fog-e újból eleget tenni a szerb pátriárcha felhivásának s az orosz konzul tanácsainak. Knicsanin megint átment a Dunán (márczius 26.), de most kicsiny, 2000 főnyi sereggel. Ő elsánczolta magát Titelben. egy kis városban, mely a sajkás kerületben fekszik. Itt vitézül verte vissza a magyar támadásokat s megakadályozta az ellenség átkelését a Tiszán és Dunán át, mig az orosz által támogatott osztrák sereg újból Magyarországba nyomúlt, a horvát bán pedig útban vala, hogy egyesüljön az osztrák és orosz hadsereggel. Julius 11-én volt az utolsó ütközet Knicsanin s a magyarok közt, 20 nappal pedig ez után megadta magát Görgey, a magyar fősereg fővezére, az oroszoknak Világosnál. Paskijevics augusztus 1-én már azt jelenthette Miklós czárnak, hogy „Magyarország Felséged lábai alatt hever".

Ily módon volt elvégezve, hogy Ausztriát új életre hozzák egyik részről az orosz, másikról a szerb fegyverek. Hogy Oroszország mit nyert Ausztria iránt tanúsított szolgálataival, azt előre megjósolta Schwarzenberg herczeg, a császár miniszterelnöke, midőn egy alkalommal Drezdában ezt mondta: „Ausztria bámulatba fogja ejteni a világot Oroszország iránt való hálátlanságának nagyságával." E szavak mind, betűről-betűre beteljesedtek. De Ausztria is drágán fizette meg hálátlanságát. Csakhamar, elhagyva Oroszországtól, kiszorították Olasz-, később pedig Németországból is. S a vajdaságbeli szerbek iránt sem tüntette ki magát nagyobb hálával. Áldozataik jutalmául megkapták az

[1]) A „Szerb tudós társaság" levéltárában meg vannak Sztevánovics István Tenka iratai, melyek e föltételeket minden kétségen kivül helyezik.

üres „vojvodsztvo“ nevet. Igaz, hogy a császár 1849. nov. 18-iki rendeletében megigérte, hogy igyekezni fog pontosan meghatározni a vajdaság viszonyait a császárság iránt, de mindezen igéret teljesítetlenül maradt: a vajdaságnak ki nem jelölték sem a határait, sem konstitucziót, sem vajdát nem kapott. Oda lyukadt ki minden, hogy a császár czimeinek hosszú sorába a „szerb vajdaság nagy vajdája“ czimét is fölvette, ma pedig már ez sincs. Ma már csupán dalok és legendák visszhangzanak a Tisza és Maros mentében, melyek dicsőítik Suplyikácz vajdát, ha jóformán nem is látták ott; dicsőítik Knicsanin Stevát, Jancsa kapitányt, dicsőítik Bigát, Bosznicsot és a dicső szerb küzdelem egyéb hőseit. A testvérek számára csupán emlékek maradtak, hogy apáról fiúra szálljanak s hogy a későbbi nemzedékeknek elbeszéljék, hogyan viselte magát testvér a testvérrel szemben balsorsban és hogyan tette a szerbiai szerb a magyarországi szerbek ügyét teljesen a magáévá.[1] E mozgalom 700 özvegyet hagyott hátra Szerbiában s ha tekintetbe veszszük, hogy ennek, többnyire nőtlen önkéntesei is részt vettek abban, legalább megközelítőleg elképzelhetjük az áldozatok számát, melyeket Szerbia a Bácskának s a Bánságnak harczterein hagyott.

Hát Szerbiára nézve minő következményei voltak e mozgalomnak?

Akarva, nem akarva, Oroszország mellett, ez is meghozta a maga nem csekély áldozatát, hogy fentartsák az osztrák monárchiát a maga egészében. Vérét ontotta fiainak, hogy helyreállítsák az egységet, melyet

[1]) Gyorgyevics Bogdán (Tatár-Bogdán), a csuprijai kerület főnöke, elvesztette Vul fiát, bátor lovast, Fehértemplom közepén (1848. aug. 7.). Midőn tudtára adták az őt ért veszteséget, azt felelte, hogy nagyon sajnálja fiát, de, úgymond, megtisztelve érzi magát s büszke rá, hogy ez eset következtében azon boldog szülők sorába jutott, a kik édes nemzetiségüknek fiakat szültek, s föltápláltak, hogy annak becsületeért, nemük dicsőségeért, vallás- és törvényért a harczmezőn harczolva meghaljanak, „áldott vala, úgymond, az általam neki nyujtott táplálék, hogy méltó fiamnak tanúskodott. Mig igy nem lesz, nem boldogúlhatunk . . . Hej, ha most ott volnék, meg tudnám boszulni Vul fiam halálát, de miután nem vagyok, kérem Knicsanin pobrátimomat, boszúlja meg a maga unokaöcscsét!“

tapasztalattal gazdagúlva, tizenkét év után Mihály fejedelem alatt (1861.) dualizmussá változtatni segített, megkísértvén kibékíteni a viszálykodó szerbeket s magyarokat, hogy így őket a monarchia másik felével szemben hatalmasokká tegye. Két kisérlet történt, mindkettő, szerencsétlenségre, eredménytelen maradt a Magyarországon lévő szerbekre s a Keleten élő szerbekre nézve egyaránt, mert az abszolut-czentrálisztikus Ausztria is, meg az alkotmányos dualisztikus Ausztria-Magyarország is változatlanok maradtak tradiczionális, a keleti szláv népek iránti hajthatatlan politikájukban.

Általában úgy tetszik nekünk, hogy iróink az 1848. és 1849-iki eseményekre nem fordítottak annyi figyelmet, mint megérdemelnék. Szerbia befolyása a vajdaságbeli eseményekre irányadó vala. Szerbia hadi közreműködése nélkül a mozgalmat már az első kisérleteknél elfojtották volna. Ezt beismeri az akkori szerb főember, Rajacsics, érdemes pátriárcha is. 1848. szept. 27. a nemzeti szkupstinát Karlóczán megnyitván, ezt mondta: „a nehéz hadjáratban, hálával kell beismernünk, nem mehettünk volna messzire, *sőt talán az első lépést sem tehettük volna meg*, ha szerb testvéreink a szerb fedelemségből nem siettek volna segítségünkre.“ Később pedig, midőn Knicsanin először tért vissza Szerbiába (febr. 16.), a pátriárcha így beszélt a nemzethez (jul. 20.): „Azon percztől fogva reánk nézve minden rosszra fordúlt. Nem tréfa, hogy 8000 szerbiai ember eltávozott s a Maros egész vonala az ellenség előtt nyitva maradt. Éppen így Ó-Kanizsától Zomborig. Most természetesen az ellenségnek szarvai nőttek s Perczel bejött minden fáradság nélkül s táplálékot hozott a már ingatag Pétervárad elestéhez, elfoglalta minden fáradság nélkül Szent-Tamást, Nadályt, Goszpogyinczét, Kátyot, Kovilt, Csuroghot és Zsablyát s minden falvat Vilovtól a Marosig; s az egész sajkás kerületet elfoglalta volna, ha újból be nem hívtam volna Knicsanint s 2000 hősével a titeli poziczióba nem vetettem volna.“

Azonban Szerbia nemcsak hadi, hanem politikai irányt is adott. Ez adott irányt s látta el tanácscsal a népfőket s vezéreket s midőn ezek viszályba keveredtek, ez békéltette őket, annak adván igazat, a kinek részén

volt az érv s opportunitás s úgy találta, hogy ez mindig az ősz pátriárcha részén vala, szemben a fényüző s önkényes Sztratimirovicscsal, kiben, meg kell adni, volt némi költői szárnyalás, melylyel a fiatalabb nemzedéket könnyen félrevezette s maga után terelte. Ritkán tettek fontosabb lépést a nélkül, hogy a szerb kormányt előzetesen meg nem hallgatták, vagy legalább nem értesítették volna. Mily szellemben volt megadva a politikai irány, legjobban bizonyítja a fejedelemség hivatalos organuma, a „Srpske Novine," mely akkor főlapjává vált a folyók baloldalán élő szerbeknek is. Jól szerkesztve több ezer példányban terjedt el, vezéreszméje pedig az volt, hogy az ausztriai szlávok megleszneknmentve, ha Ausztria lesz megmentve; a német Ausztria szláv Ausztriává fog átalakúlni.[1]) Kétségtelen, hogy Prágából és Zágrábból fújt a szél, de azonkivül, kerülő uton, a szerb fővároson át is hatalmas befolyást gyakorolt az a vajdaságbeli szerbekre. Minden tekintetben Belgrád lett kellő középpontjává a szerbeknek a Száva s Duna mindkét oldalán.

De a mint a szerbek megszüntek fegyverrel kezükben Ausztria sorsára általában, a vajdaságéra pedig különösen befolyással lenni, a szomszédos monarchia visszahatást kezde gyakorolni Szerbiára. Legelőbb a szerb önkénteseknek testvéreik segítségére való átkelése, azután a fejedelemség hivatalos részvétele eleintén csak a nemzeti mozgalomban, később a császári sereggel együtt magában a harczban érintkezésbe hozták Szerbiát Ausztriával s további kölcsön-hatások magvát vetették el, melyek nem váltak Szerbia hasznára. S valamint Ausztria legitim és revoluczionárius részre oszlott, úgy oszoltak meg később Szerbia korifeusai is szimpathiáikra s viszonyaikra nézve. A fejedelem a hivatalos Ausztriához közeledett, némely főemberei pedig a magyarokhoz hajlottak, a kikkel elég benső viszonyba is léptek. Ha a mozgalom kezdetén föltétlenül minden a magyarok ellen volt irányozva, most, az események végső fejleményében sok előrelátó szerb más gondolatokra tért. Sok éber elme hasztalan kereste e véres harcz szemmel látható

[1]) Srpske Novine" 1848. 96. sz.

eredményét; sokan aggodalommal kérdezték, nem történt-e valami hiba, hogy egymás vérét ontotta két nemzet, melyek századokon át békében éltek vala, akár mint ugyanazon állam polgárai, akár a mindennapi békés érintkezésben mint jó szomszédok. A fejedelemségben ez időtájt, ha későn is, a szerbek s némely államférfiaik is a magyarokkal való jobb viszony gondolatának szükségességére jutottak. Nos, a magyarok is előbbrelátók lettek. Midőn őket az orosz hatalom sarokba szorította volt, a pátriárchához, Knicsaninhoz s a szerb kormányhoz fordúltak, azon ajánlattal, hogy a jogegyenlőség alapján kibéküljenek a szerbekkel s hogy együttesen támadjanak Ausztriára. Andrássy Gyula gróf Borcsán át a belgrádi várba jött s innen embereink a városba hozták, hogy a szerb kormánynak Kossuth nevében ajánlatokat tegyen. Midőn a kibékülésre s együttes ellentállásra vonatkozó ajánlatát visszautasították, azt kivánta, hogy szólítsák fel Knicsanint, hogy a magyarok a Szerémségben, Szlavonián s Horvátországon keresztül olaszországi szövetségeseikhez hatolhassanak s velök egyesülhessenek; de midőn ezt az ajánlatát sem fogadták el, azt az előterjesztést tette, hogy legalább a jövőre nézve állapítsanak meg szövetséget a magyarok és szerbek között, arra az esetre, hogy a magyarok amikor-akkor jogaikat visszanyerjék. Mindezen ajánlat a győzelmes orosz beavatkozás pillanatában történt, mely rájuk csakhamar megadta a feleletet.[1])

E kisérletek után kettős irányú bizalmas összeköttetés volt keletkezőben: a fejedelem meg Ausztria között egy részről s a szerb meg magyar korifeusok között a másik részről. Az összeköttetés eme kapcsai, megerősítve ekként az események befolyása által, később országunk jövőjére s a szereplők egyéni sorsára többé-kevésbé irányadók válának.

Mindjárt az ausztriai mozgalom elfojtása után közelebbi, bensőbb viszony volt észlelhető a szerb fejedelem

[1]) Nikolics A. autobiografiája. Alaptalan a szerző állítása, mely szerint Andrássy Garasaninnal akkor valami irásbeli szerződést is kötött volna. Ő e dolgot nagyon összezavarja azon tárgyalásokkal, melyeket mi vezettünk 1861. Pesten, de irásbelileg akkor sem kötöttünk semminemü szerződést.

s a bécsi kormány között. A szerb fejedelem az osztrák miniszter előtt pedzeni kezdé a saját országában nyilvánúló belső oppozicziót. Nevezetesen, midőn Ausztria megtérítette Szerbiának a 180.583 ezüst forintot, mely összeget a szerb kormány a mozgalom idején a szerb vajdaság részére hitelezett, a fejedelem megragadta ez alkalmat, hogy kijelentse (1851. máj 28.) Schwarzenberg herczegnek, „mily szerencsésnek érzi magát, hogy e pénzkérdést oly módon oldották meg, a mely megszégyeníti a gonoszindulatú embereket.“ Ugyezen alkalommal siet kifejezni, mennyire szivén fekszik, hogy tehetségéhez képest mindent megtegyen, „a mivel ő császári és királyi felsége kormányának kedvében járhat és örvend, hogy a gondviselés őt olyan helyzetbe juttatta, hogy igaz tanúságát adhatja érzelmeinek, melyeket iránta táplál. A császár miniszter-elnöke a maga feleletében (jun. 10/22.) úgy veszi ki, hogy a „gonoszindulatú emberek“ alatt Szerbián kivül kell valakit érteni, s úgy tesz, mintha bátorítaná a fejedelmet az e gonoszindulatú emberekkel szemben való ellentállásra, kik úgy Szerbiában, mint az osztrák monarchia határain belül saját terveik megvalósítására törnek. A szerb fejedelem fölérezte annak a szükségét, hogy az osztrák minisztert e hibás felfogástól eltérítse s neki (jul. 2/14.) nyiltan kimondja, hogy ő gonoszindulatú emberekről beszélvén, csak bizonyos személyekre czéloz, „kik, úgymond, kormányommal szemben rendszeres oppozicziót űznek“ s felhasználván a pénzkérdést, azt a hirt terjesztik a nép között, hogy azt a pénzösszeget az állampénztárnak többé soha sem fogják megtéríteni. A fejedelem nem nevezi meg a személyeket, de annyira körülírja, hogy minden kétségen kivül Vucsicsra meg párthíveire czélozott.

A magyarországi szerb forradalom Szerbiát a hivatalos Ausztriával való érintkezésbe hozta, ebből pedig a szomszédos közösség egy neme keletkezett, melyben, a mi rendszerint meg szokott történni, a gyöngébb szomszéd az erősebbnek befolyása alá került. A Schwarzenberg herczeggel való levelezés a hivatalos Ausztriát

először vezette be a fejedelemség belügyeibe, ha pedig egyszer ily befolyásoknak kapút nyitnak, nehezen zárúl ez be, mert az esélyek forgandósága következtében a gyöngébb gyakran szorúl védelemre és ezt szorúltságában ott is keresi, honnan, ha pillanatnyira fel is találja, a jövőben csak kárhozatára lehet.

Ezen első, bensőbb érintkezés a szomszéd monarchiával Karagyorgyevics Sándorra Ausztria részéről a protekczió bizonyos nemét hozta, de oly kétélűt, hogy az később ellenfeleinek kezében halálos fegyverré vált, az ő végzetét pedig sem meg nem változtathatta, sem meg nem könnyebbíthette. Másrészt, az ő pártja vezéreire nézve a magyar emigrácziával való érintkezés szintén áldástalannak bizonyúlt. Knicsanin, bár az osztrák császár részéről különös kitüntetésben részesült, mégis a magyar emigráczió iránt annyira előzékeny vala, hogy Belgrádban a saját házában helyezte el Kossuth, magyar diktátor nejét, Konstantinápolyba való menekülésekor; de ő (1855.) meghalt, előbb, mintsem érezhette volna a magyarok iránti eléggé nyilvánvaló szimpátiáinak következményeit. Garasanin is szorosabb összeköttetésbe lépett kezdetben a magyar forradalom képviselőivel, később pedig a lengyel emigrácziónak világgá bujdosott vezéregyéniségeivel és bár az ezekkel való összeköttetésnek semmi praktikus következménye nem volt, Garasanin mindazáltal e miatt sokáig állott gyanúban a konzervátiv kabinetek előtt.

A fejedelemség számára Ausztria részéről örökségül maradt a kezdet, melyből az osztrák befolyás keletkezett, mely több éven át volt Szerbia osztályrésze, ha szerencsére, nagyon mélyen nem is gyökerezett meg. Azonban az események Szerbiában egyúttal szélesebb látókört és világnézetet eredményeztek, melyet bajnokai hoztak magukkal visszatértükkor. Eredményezték azon eszméket s érzelmeket, melyek éppen akkor kezdtek fölébredni bajnokai lelkében, hogy otthon aztán kifejtőzzenek, kiélesbedjenek s nem csekély befolyással legyenek a szerb nyilvános életre. Ez átalakulást már akkor is élénken érezték. „A nemzeti szellem, mondja a hivatalos lap, már nem oly aluszékony s nem szorítkozik csupán holmi áldatlan belső mozgalmakra. Már a leg-

egyszerűbb osztály is máskép gondolkozik, máskép cselekszik és más vágyak foglalják el lelkét, mintsem hogy önkésével maga-magának adjon halálos sebeket.“[1]) A hivatalos lap nyilván azt akarta mondani, hogy az akkori kormányzat megszilárdúlt. Ez kétségkivül jelentékenyen megizmosodott külügyi-, főleg Oroszországgal való viszonyaiban is, a mi a nemzetre óriási hatást gyakorolt; de szilárd lett az akkori politikai helyzet ama *belső jelentőségénél fogva is*, melyre az események terén némely párthívei tettek szert, különösen Knicsanin, ki nagy tekintélyénél, valamint neki adott állásánál fogva főoszlopává lett az akkori kormányhatalomnak. Ép így igaza volt a hivatalos organumnak akkor is, midőn rámutatott ama szélesebbkörű vágyakra és tekintetekre, melyek az akkori nemzedéket magukkal ragadták.

Akkoráig a fejedelemségbeli szerbek csak a Kelettel s a keleti népekkel érintkeztek, most megismerkedtek más nemzetekkel, más szokásokkal is; egész új világa tárúlt föl előttük az ismereteknek s nézőpontoknak. Ettől fogva Szerbia nyilvános élete sokkal élénkebbnek s mozgalmasabbnak tűnik fel, minden irányban, úgy a politika, mint a tudomány terén. Az azon korbeli szerb lapok ma is becsületünkre válhatnának, az akkori „Društvo srpske slovesnosti“ (szerb irod. társ.) élénk munkásságát pedig a mai „Srpsko učeno društvo“ (szerb tud. társ.) működése mellé lehetne állítani. A zsibbadtság több éve után akkor hangoztatták legelőször a kragujeváczi nemzeti szkupstinán a nemzet abbeli akaratát, hogy a *szerbiai várakon kivűl letelepűlt törököknek kitelepítéséről szóló zultáni hattiserifet végre kell hajtani*. A törökökkel való harczban a szerb nemzeti eszme megtisztúlt s a harcz arányában a nemzeti öntudat is magasabb fokra emelkedett. Igaz, hogy e kisérletet meglehetős félénken hajtották végre; csak három kerület (a sabáczi, uzsiczei és rudniki) fejezte ki előadásában amaz akaratot, mig egyéb kivánságok terén úgyszólván egy kerület sem maradt el (mint például, hogy a törvénykezés gyorsabb

[1]) „Srpske Novine“ 1849. jun. 7. 53. sz.

legyen.) De már az ekként magára maradt kinyilatkoztatás is, hosszú hallgatás után, az idők jele vala.

Általában Szerbia részvétele a Száván-túli mozgalomban felrázta Szerbiát hosszú, vajudásteljes álmából. Több mint harmincz évi béke után, még egyszer fölvillant a szerbek jobbjában a jatagán, elvitte ezt egész Szegedig s megmutatta, hogy még szilárdan és bátran tud vele bánni. Szerbia új hadi tapasztalattal gazdagodott, melyet többnyire a rendes hadsereggel való csatázásban szerzett, de gazdagodott azon meggyőződéssel is, hogy közeleg az idő, midőn a régi, tömeg-csatázás helyét a hadi fortélynak és hadtudománynak kell elfoglalnia.

Egyszóval, a harcz dicső vala, Szerbia hire pedig határain túl is terjedt. Valóságos szükség volt az rá nézve. Mert a felszabadításáért küzdött harcz már régen lezajlott vala; az európai új nemzedék alig tudott felőle valamit. A több évi belső küzdelem minden fizikai s morális erejét fölemésztette. Az ország, mely századunk elején a nemzeti felszabadulás munkáját a Balkán félszigeten megkezdette, ez évek után pedig álomba merült, hanyatlásnak indult; az ország, mely a maga s nemzetének további sorsa iránt közönyösséget tanúsított: ezen ország most tágabb szinteren jelenik meg s megmutatja, hogy hatalmas eszközökkel rendelkezik s még erősebb az akarata, hogy a szerb nemzet sorsának irányt adjon; s az utolsó időben oly nagymérvű befolyást gyakorol, a minőről a jövőben keleti kombinációk mellett álmodni sem lehetett. A nemzetek sorában, melyeknek jövőjük volt, megmozdult az ifjú szerb fejedelemség is, és életerős karjával a Duna balpartján egy másik ifjabb szerb kis államot teremtett, mely ha rövid életű vala is, nem kevesebbről tett tanúbizonyságot, mint a szerbek életerejéről általában, Szerbiáéról pedig specialiter.

Ha a hozott áldozatok a jelenre nézve kárba vesztek is, a jövőre nézve semmi esetre sem. És fenmaradt utána egy nagy történelmi tanúlság, láthatatlan ugyan, mert morális természetű, de azért nem kevésbbé fontos. Mióta a szerbek régi hazájukból Ausztriába költöztek; mióta Jenő herczeg, II. József és Laudon alatt a küzdők egyik és másik részről karöltve harczolhattak: nem jöttek többé egymással érintkezésbe. Elválasztották őket

a mindennemű áthághatatlan akadályok. Elérkezik azonban az 1848-iki év s széltében megnyitja a kapúkat, lerontja mind a választó falat a Száva és Duna egyik meg másik részén levő szerbek közt. A fejedelemség s az új szerb vajdaság között nem vala többé sem rendőrség, sem vám, sem vesztegzár. Maga a természet is mintha hozzájárult volna, hogy megkönnyítse a kettévált testvérek egyesülését, felállítván a Száván és Dunán keresztül a maga jéghidját, mely több héten át tartott. A találkozás annál meghittebb volt, mennél hosszabb vala a távollét, mennél inkább működött közre a politika, hogy az egymással való érintkezést megnehezítse. Ámde épp az imént láttuk, hogy e gáncsoskodó politika maga hajhászta az osztrák monárchia egységének fentartását a szerb nemzet ereje és karja által, nem válogatva, vajjon ez a Száva meg Duna bal vagy jobb partján alapított-e magának tüzhelyet. Mig az ausztriai szerbeket minduntalan korholták, hogy Szerbiától távol maradjanak, addig a fejedelemségbeli szerbek szoros felügyelet alatt állottak, hogy ne merjenek természetes határaik közül kilépni, ime, hogyan neveti ki a történelem ezeket az akadékoskodásokat, ime maga a császár konzula beszéli rá a fejedelemségbeli szerbeket, hogy fegyveres kéz zel menjenek át — a Száván és Dunán! Ki oly erős, mint az isten, kicsoda, mint az események hatalma, kicsoda, mint a történelem logikája?

II.

Szerbia s a krími háború.

1852—1856.

A krími háború keletkezése.

Alig csillapodtak le az 1848—1849-iki forradalom hullámai, midőn Szerbiában 1852-ben új vihar előjelei mutatkoztak, mely a Keleten vala kitörőben; 1853-ban pedig nyomban beálltak ama bonyodalmak, melyek nagy harczot idéztek elő egyrészt Oroszország, másrészt Török-, Franczia-, Angolország meg Szárdinia között; azt a harczot, mely a krími háború neve alatt ismeretes.

Ha Szerbia ez eseményekben tényleg nem is vett részt, mindazáltal ezek nagy befolyást gyakoroltak sorsára; valamint más részről az ő passziv magatartása sem maradt hatás nélkül a török birodalombeli szomszédos keresztény népek elhatározásaira. Nagy, európai érdekek törtek hazánk körül egymás ellen s azt nehéz helyzetbe sodorták, mely tele volt vajúdással s beláthatatlan veszedelemmel, egyuttal azonban tele volt élénk ellenálló erővel is. A mélyében megrázkódtatott Szerbia sok krizisen ment keresztül, ily esetek pedig az állami életben soha sem múlnak el anélkül, hogy maguk után nyomós következményeket nem hagynának. Szerbiára nézve azok kettős jelentőségűek: egyrészt visszatartották belső kitörését, másrészt megváltoztatták nemzetközi helyzetét.

De mi nem bocsátkozhatunk Szerbiának az 1852—1856-iki keleti krizissel szemben való álláspontja ecsetelésébe, a mig meg nem kisértjük, ha csak igen rövid vonásokban is, mindenekelőtt az események szülőokait s fejleményeit lebonyolítani, a nyugati hatalmak harczra-

keltéig, a hol véget ér a krími dráma első felvonása (1854. márcz. 15.). A második része, melyet diplomácziai tárgyalások s hadi operácziók töltenek ki, az 1856. márcz. 18-iki békekötéssel végződik. Ez utóbbit mindennemű, keresztülkasúl szövődő bonyodalmak jellemzik.

A keleti kérdés történelmében egyetlen válság sincs, melyben annyi komplikált kérdőpont merülne föl, mint ebben; az emberi elme soha sem feszítette meg annyira erejét, hogy azokat összebonyolítsa, majd meg hogy megoldja, mint ekkor.

Nem lehet feladatunk, hogy mindezen peripetiát szorosabban kisérjük nyomrúl-nyomra, mint a mennyire szükséges a végből, hogy keretet rajzoljunk ama képhez, melyben hazánk úgy tünik fel, mint egy pont, a mely körül majd gyérebb, majd sűrűbb felhők tornyosúlnak, különböző irányokban pedig hatalmas politikai áramlatok keresztezik azt. Ezeknek megfigyelése és végigkisérése lehet csak feladatunk, melyet meg fog kelleni oldanunk, tanúlmányozván Szerbia belső szellemi surlódását, közben pedig a külügyi események- s eredményekre is irányozván figyelmünket, melyek a krími háború második időszakában a fejedelemség akarata és sorsa fölött uralkodának.

A nyugalom nehány éve után nagy világesemények fenyegették Szerbiát, hogy másodszor is belesodorják örvényükbe. S ha szinterüket meg is változtatták, okbeli összefüggésük elvitázhatatlan. Éppen nem valószinű, hogy a szent helyekről felmerült ártatlan kérdés alkalmas volt volna oly óriási európai válság előidézésére, ha Miklós czárnak a nyugati forradalom alkalmával aratott nagy sikere egy födél alá nem hajtotta volna a többi valamennyi európai nagy államot, és ha ezek uralkodóiban föl nem hivta volna az orosz czárral szemben való vetélkedést, népeikben pedig az Oroszország ellen való gyűlöletet s a túlhatalmától való rettegést. Megmentvén egy nagy hatalmasságot a végveszélytől s diktátorként járván közben minden európai kérdésben, melyek ama megrázkódtatások után fölmerültek, Miklós czár autokratai dicsőségének s hatalmi tekintélyének tetőpontjára jutott. A borzasztó európai krizis romjai közepett Orosz-

ország egyedül állt rendületlenül; az általános hullámzás közepette egyedül állt mozdulatlanul; Oroszország volt az egyedüli, mely az események árjából nemcsak el nem erőtlenedve, hanem morális erejének jelentékeny megnövekedésével került elő. E siker, bármily hizelgő vala is az orosz nemzeti büszkeségre, a nyugati népek szemében átlépte azon határt, melyet minden emberi sikernek mintegy a természet szabott, ha mindjárt a legtisztábbak s legmegérdemeltebbek is azok. Miklós czár mintha szem elől tévesztette volna, hogy az emberi kajánság is egyike azon jelenségeknek, melyekkel a császároknak is komolyan kell számolniok.

Egész auktoritásával kelt harczra a földi dolgok természetes folyása ellen, oly szándékból, hogy Európában fentartsa azt az állapotot, melyet elődje, saját szövetségeseivel egyetértve, 1815-ben teremtett. Bár a forradalom halálos sebet ejtett ez állapoton, a czár mégis úgy vélekedett, hogy neki legszentebb kötelessége azt fentartani, mert az ő szemeiben az európai államépület oly egészet képezett, a melynek minden részében olyannak kellett maradnia, a minő. Ámde a czár figyelmen kivül hagyta, hogy az 1815-iki megállapodások erejüket vesztették, mert az 1815-iki nemzedék többé nem létezett. Az új nemzedék új eszméket, új elveket, új meggyőződéseket táplált, a czár pedig e legyőzhetetlen elemekkel való harczában magánosan állott. Mig a nemzetek lerontották a régi intézményeket s újakat létesítettek: addig a czár felhasználta kiterjedt birodalma minden erejét, hogy fentartsa a régi társadalmi rendet; mig az uralom új birtokosai, kiket az események felszinre vetettek, az 1815-iki egyezményekre alapított egyensúly ellen támadtak; addig a czár azon fáradozott, hogy megújitsa az 1813-iki koalicziót.

Kétségkivül, a czárnak mélyebb okainak is kellett lenniök, melyek őt azon ösvényre terelték, melyet az egész előrehaladt világ eltévelyedésnek tekintett. Megmagyarázza nekünk ez okokat némileg egy, az azon idők orosz politikájába mélyen beavatott diplomata-iró.[1])

[1]) Etude diplomatique sur la guerre de Crimée (1852. à 1856.) par un ancien diplomate. Paris 1874.

Biztosan tudjuk, hogy e munkát Jomini, orosz diplomata

Ámbár Európa 1815-iki szervezete nem volt tökéletes, szerinte mégis inkább kedvezett Oroszország érdekeinek, mint az a chaotikus állapot, melyet a forradalom teremtett. Ausztriát, Itáliához és Németországhoz kötve, kevésbbé veszélyes szomszédnak tekintették, mint az ezen kötelékektől megszabadúlt s keleti áspirációira terelt Ausztriát. „Ha Ausztria megsemmisúlne, Magyarország pedig felszabadúlna, mondja tovább az orosz diplomata, mi a kicsiny, anarchikus köztársaságok egész csoportja előtt találnók magunkat, melyek két császárságnak, Ausztria- meg Törökországnak romjaiból támadnának, a kozmopolitikus forradalom behatása alatt". Oroszország több oldalról látott magára nézve veszélyt a távolban. Neki a német demokráczia is aggodalmat okozott. Ez ábrándjában nemcsak Schleswig-Holsteint kivánta Dániától, Elzászt meg Lotharingiát pedig Franczia országtól, hanem még Oroszországtól is a Keleti tenger melléki vidékeket; mi több, még a lengyeleket is fölkelésre nógatta.

Ezek az indító-okok terelték Miklós czárt a nyugati mozgalom ellen való utjára, és pedig oly elhatározóan, hogy kárpótlást sem kivánt Ausztriától a segítségért, melyet ennek 1849-ben nyujtott; de nyilván túl is hajtotta állhatatos, megingathatatlan meggyőződését a társadalmi rend kérdéseiben. Itt ő nem különböztette meg az átalakulást a forradalomtól, az előhaladást az elhamarkodottságtól. Nem elégedvén meg, hogy leverje a politikai forradalmat, akadályokat gördített és hátráltatta a szocziálist is. Mennél inkább haladt ez előre, annál erősebben szegűlt ellene, annál inkább törekedett maga köré gyűjteni az összes, minden oldalról szorongatott, konzervativ elemeket. Keményen elitélte a porosz királyt, hogy megengedte, miszerint fölkelés által szabadelvű engedményeket csikarjanak ki tőle, és hogy a frankfurti demokrácziával szemben készséget tanúsított Németország koronájának az ő kezéből való elfogadására. S a czár segítségének lehet köszönni, hogy a demokrácziát leverték; a mozgalom kezdetén létesített liberális vivmányokat

irta, ki sok éven át volt hivatalnok a külügyminiszteriumban Szent-Pétervárott. Ez kiválóan gazdag, magából a hivatalos archivumból merített anyagot tartalmaz.

lassankint elkobozták a nemzettől, az alkotmányos intézmények megsemmisítették vagy legalább hatálytalanokká tették. Ez irány Oroszország ellen való gyűlölséget s bizalmatlanságot szült a nyugati nemzetekben. Miklós czár szemmelláthatólag téves uton haladt, s a magában véve nagy orosz diplomatának senkije sem volt, a ki felvilágosította volna; mert első tanácsadója, Nesselrode már fél század óta tartotta kezében Oroszország külügyi viszonyainak gyeplőjét, változatlanul ugyanazon elvek s megyőződések szerint, mialatt magában Oroszországban is a világfelfogás nagyot változott.

Az orosz befolyás súlyát főleg Németországban érezték, hol a czár a német tartományok egymásközt való versengéseibe is beavatkozott. Midőn a poroszok Dániára törtek, a czár határozottan kijelentette, hogy kénytelen lesz háborút indítani, nem Poroszország iránt való valamely ellenséges indulatból, hanem mivel meg van győződve, hogy Európa államépülete egyetlen egész, s hogy az első kő, mely belőle kihullana, jel volna arra, hogy az egész épület romba dől. Midőn pedig az osztrák császár s a porosz király a német szövetség fölött való hegemonia miatt összetűztek, Miklós czár, az orosz politika hagyományaival ellentétben, az Ausztria által táplált abbeli kívánságot támogatta, hogy ez összes népeivel belépjen a német szövetségbe. Mindkét német uralkodó akkor Varsóba ment a czárhoz, hogy védelmezzék saját álláspontjukat e hatalmas szuverén birói széke előtt.[1])

Még erősebb beavatkozást tanusított Oroszország a Keleten. 80.000-nyi hadnak Oláh- s Moldvaországba hatolásával, fegyveres kézzel gátolta meg a forradalmat, mely az országban a társadalmi viszonyok megváltoztatását czélozta. Ezen, a török császárság egyik alkotó részébe való beavatkozását rossz néven vette a porta, az oláhok erőszakoskodásnak tekintették; az európai kabinetek pedig biztonság helyett félelem- s gyűlölségre szolgáló okot találtak benne. Általában, az orosz politika összeütközésbe jött minden elemmel, melyek harczban álltak egymással, visszavervén valamennyit. És valamint azon volt, hogy a Nyugaton az 1815-iki állapotokat

[1]) Etude diplomatique stb. I. 26. 42.

tartsa fenn: úgy a Keleten is leverte a keresztény népek mozgalmát, abban fáradozván, hogy a török császárságot abban az állapotban tartsa meg, a melyben leledzett, a kereszténységnek pedig megőrizze szerzett jogaikat, sértetleníil ugyan, de változatlanúl is. „S mint rendszerint történni szokott azoknál, a kik szélsőségeket közvetítenek. mi, úgymond az orosz diplomata, magunk ellen bőszítettük az egész világot, barátot és ellenséget egyaránt, még annyira sem jutva, hogy magunkviseletének korrektsége által a kabineteknek gyógyíthatatlan bizalmatlanságát megnyugtassuk.[1])

Leginkább lehetett észrevenni e bizalmatlanságot Angolországban. Palmerston lord nem nézhette egykedvűen, hogy az orosz politika túlhatalma mindenütt tért foglal; hogy az orosz hadsereg győzelmesen árasztotta el Magyarországot, hogy Miklós czár a német uralkodók viszályaiban bíróként szerepel, hogy ő diktatori módon ad irányt úgy a kül-, mint a belügyi politikának a Nyugaton is meg a Keleten is. Palmerston lord vala az első, ki elhatározta, hogy az orosz túlhatalommal sikra száll. Elhatározta, hogy mindenütt visszaveri az orosz befolyást, nyugaton úgy, mint keleten. Nem tekintvén a nemzetközi pozitiv szerződéseket, névszerint az 1841-iki konvencziót, parancsot adott Parker tengernagynak. hogy a maga hajórajával átmenjen a Dardanellákon. hogy ráijeszszen a portára s hogy ezt kivonja az orosz befolyás alól. Nemsokára ezután Görögország ellen fordúlt, mely Oroszország másik védencze vala, hol angol alattvalóknak némely kétes igényeit védelmezvén, a hajórajt a Piraeusba küldte, elkobozott minden görög kereskedelmi hajót s ekként tönkre tette az ifjú királyság kereskedelmét, jólétének egyedüli forrását. Az irigység s vetélkedés érzelmeitől hajtva, még tovább ment abbeli törekvésében, hogy Oroszország tekintélyét ellensúlyozza a Nagy-Brittánniáéval. Az angol hajórajok hasonló keresetekkel álltak elő Itáliában s Portugáliában, és míg valamennyi nemzet, melyeknek exponált helyzetük volt, e messze kiható eseményekben magára nézve fenyegetést látott, Anglia miniszterelnöke új táplálékot adott e

[1]) Etude diplomatique stb. I. 27. 29.

félelemnek. A parlamenti tribune magaslatáról tudtára adta, világnak, hogy honfitársai ugyanoly védelemre számíthatnak, minőt egykor a hajdani Róma tanúsított polgáraival szemben: hogy t. i. az angolokat mindenütt minden sérelem és támadás ellen meg fogja oltalmazni Nagy-Brittánnia éber szeme s erős karja.

Ez a hánya-vetiség sértette a büszke orosz czárt. Hasztalan felelte, ha nem is volt erre közvetetlenül felhíva, hogy mérlegelni fogja s eldönti majd, hogy a jövőben minő feltételek alatt türheti meg az angol alattvalókat a maga birodalmában: Palmerston mindenütt nehézséget és zavart okozott neki. Az angol miniszterelnök meg akarta mutatni, hogy az orosz csillag is elsötétűlhet; ő mind jobban belemerűlt a harczba azon morális erő s tekintély ellen, a melyre Miklós czár szert tett Európában.

Oroszellenes törekvései következtében Palmerston szives szövetségest talált III. Napoleonban. Ez az 1848. forradalmi rázkódtatás alkalmával felszinre kerűlvén s felhasználván a párizsi zavarokat, Francziaország emez új főalakja megújította és visszaállította a trónt s a napoleoni tradicziókat. Ő észrevette Miklós abbeli czélzatát, hogy megújítsa ellene az 1813-iki koalicziót, bár a czár ezen tervét csak azon esetre tartotta fenn, ha az unokaöcs a maga nagybátyjának nyomdokain haladna az európai béke s állami rend megkárosításával. A czár alapjában véve meg volt elégedve Napoleonnal, a menynyiben ez, a konzervativizmus szemében, jó szolgálatokat tett a rend érdekeinek Francziaországban. De nem lehetett bizalma távolabbi tervei iránt.[1]) A czár abból indúlt ki, hogy Napoleon Európában bonyodalmak előidézésére fog törekedni, hogy a franczia trónon fentarthassa magát; elfojtván a szabadság belső mozgalmát, kénytelen volt kivűlről keresni táplálékot az élénk és nyugtalan franczia természet számára. De a czár intelmei, hogy át ne lépje a bécsi kongresszuson megállapított határokat, III. Napoleont, a helyett, hogy visszatartották volna, még inkább boszantották; még indító-okúl szolgáltak, hogy jól meghányja-vesse, mint valósíthatná meg a maga

[1]) Etude diplomatique stb. I. 109.

terveit minél sikeresebben, s mint előzhetné meg a czáréit. Tudta, hogy a Rajnánál vagy Belgiumban való bonyodalom csak megkönnyítené az 1813-iki koalicziót; tehát itt azt nem is erőszakolta. Tekintetét arra a földre irányozta, melyen az európai hatalmas szuverének századok óta keresnek a maguk számára vagy kárpótlást, vagy diesőséget s hírnevet. A helyett, hogy bevárná az orosz koalicziót maga ellen, megragadta az első alkalmat, hogy Oroszország ellen hozzon létre egy koalicziót. A Kelet volt azon alap, melyen biztosnak hitte a szövetséget Angliával; Palmerstonban pedig bizalmas barátja vala, kit ilyenűl Francziaországból való számkivetése idején nyert meg. Mi több, Drouin Lajos miniszterével együtt arra számitott, hogy keleten Ausztriára is támaszkodhatik, habár ez fölkeléséért lekötelezettje volt is Oroszországnak.

E kötelmeket Ausztria nem egykönnyen tudta meg szivlelni; ezek inkább irigységre sarkalták őt, mint sem háladatosságra. Megszégyenítő volt reá nézve annak emlékezete, hogy szomszédjának hálával tartozik azért, hogy életben maradt, pedig magát nagyhatalmasságnak tartja! A gyűlölség magva el volt hintve már akkor, midőn az orosz sereg magyar földön vala. E háború idején sehol sem tapasztaljuk az oroszok és magyarok között sem azokat a szenvedélyességeket, sem azt az elkeseredést, melyeket a magyarok s osztrákok közt való harczban tapasztalunk; ellenkezőleg, az oroszok és magyarok között szimpatiák fejlődtek ki: az oroszok kimélik a magyarokat, ezek pedig bizalommal járulnak eléjük; nekik adják is meg magukat Világosnál.

A mint az állam gyeplőjét megint magához ragadta, Ausztria fölérezte annak szükségét, hogy fölemelje sötét tekintetét. Neki is úgy tetszett, hogy a Kelet ilynemű szándékokra nagyon alkalmas és kipróbált talaj. És csakugyan neki volt fentartva, hogy a nyugati nagy rázkódás után ő nyissa meg a Keletet a végzetes közvetítések játékát, melyek után a krími háború következett.

Danilo fejedelem idejében a montenegróiak elfoglalták a törököktől Zsáblyákot (1852.), melyet a scutarii tó urai. A portának nem volt elég, hogy a montenegrói támadást visszaverje s a tőle elragadott erődöt visszafoglalja; hanem Omer pasa alatt 34.000 főnyi expedi-

cziót indított útnak, azzal a feladattal, hogy végkép meghódítsa és elfoglalja Montenegrót. Az osztrák kormány úgy találta, hogy kedvező alkalom kinálkozik számára, hogy a forradalom fatális évei után most először némi sikerrel lépjen föl a diplomacziai szintéren. Elhatározta tehát, hogy Montenegró javára közvetít, bár az nem tartozott hagyományai közé, hogy a montenegrói érdekeket védelmezze. A porta iránt egyébként a boszú érzetét is táplálta, mely határozottan és makacsúl visszautasította azt, hogy kiadja az utolsó forradalom idején hozzá menekült magyarokat Az osztrák kormány 1853. január 18. egészen váratlanúl arra határozta el magát, hogy Leiningen tábornokot rendkivüli misszióval Konstantinápolyba küldi, hogy az a leghatározottabb módon, ultimátum alakjában s rövid határidő kitűzésével azt követelje a portától, hogy Montenegro ellen küldött seregét vonja vissza. Ez alkalommal Klek és Sutorina kérdésének tisztázását is követelte. Az osztrák rendkivüli követ által kifejtett szokatlan erély meglepte a kabineteket, a portát pedig a legnagyobb szorúltságba hozta. Angol- és Franeziaország követei támogatták az osztrák teljhatalmazottat, s a porta engedett, visszahiván azonnal Omer pasa seregét.

Ez időben Sz. Petervárott már el volt határozva a misszió, melyet Mencsikov herczegre biztak. Nem mondható tehát, hogy az osztrák küldetés idézte volna elő az oroszt, de az nem maradt hatás nélkül Oroszország magatartására, melyre nézve nem lehetett közönyös dolog, hogy Ausztria oly ostentativ módon vesz oltalmába egy nemzetet, a melyet Oroszország századokon át védett és pártolt, ellenben Ausztria mindig elzárt a tengertől és sziklafalai közé szoríttott. Az angol hajórajnak a Piraeusban való megjelenése után, Francziaországban Napoleon trónjának megalapítása után, Ausztriának eme büszke, parancsoló, a portára nézve szinte sértő konstántinápolyi missziója után, Oroszország nem maradhatott anélkül, hogy ez időtájt előkészitett missziójának hatásteljes karaktert ne kölcsönözzön s hogy azt szemmellátható sikerrel ne koronázza.

Erre nézve éppen kapóra jött neki a Szent-föld iránt fölmerült kérdés.

A mióta a nyugati egyház elvált a keleti egyháztól, Jeruzsalemben s Bethlehemben gyakran voltak torzsalkodások s tusakodások az egyik és másik egyház hivei közt az elsőség fölött. A surlódások legtöbbnyire a fölött támadtak, ki őrizze közülök a szent-helyeket, vagy kinek legyen az kikötött joga, hogy azokban a maga egyházi szertartásait végezze. Francziaország még a keresztes háborúktól fogva örökölt bizonyos jogokat a latin hitfelekezetűek oltalmára, de az idők folyamában Oroszország is kötött a portával szerződéseket, melyek értelmében úgy vélekedett, hogy az orthodox keresztényeket a saját védelmébe fogadhatja. 1850-ben parancsot adott Napoleon konstantinápolyi követének, Opique tábornoknak, hogy azon legyen a portánál, miszerint ez épségben tartsa a latin egyház jogkörét az orthodox egyházzal szemben, mely a latinoktól a porta által számára kiadott fermán alapján bizonyos jogokat sürgetett. A vita a felett folyt, kinél legyenek némely templomajtók kulcsai, és ki fogja megjavíttatni a jeruzsalemi egyház bedőlt kupoláját: a görögök-e, vagy a latinok? Mig az orosz követ ellene szegűlt a tényleges törvényes állapot megváltoztatásának, addig az új franczia követ, Lavalette, mindjárt Napoleon állami előterjesztése után jegyzéket intézett a portához, melyet a diplomácziai ügyek megszakításával fenyegetett, ha 1852. februáriusig egyenest el nem ismerné a latinok jogait akként, a mint azokat Francziaország értelmezi. A porta bajban látva magát emez ellentétes kivánságok közepette, bíróként óhajtott viselkedni, meg valami középutat találni; azt az előterjesztést tette, hogy a zultán saját költségén javíttassa meg az egyház bedőlt kupoláját, némely ajtók kulcsait pedig tartsák maguknál a latinok, másokéit a görögök; ismét más helyek kulcsai egyiknél is, másiknál is, meg a zsidóknál is legyenek. Oroszország kijelentette, hogy elfogadja e közvetítést, bár némileg megváltoztatta a tényleges állapotot; ellenben Lavalette újra megfenyegette s annyira megijesztette a portát, hogy ez titokban megigérte, hogy nem fogja nyilvánosságra hozni az orthodoxoknak adott fermánt, a latinok pedig hogy emellett meg fogják kapni a bethlehemi nagy kapú kulcsait is. Ezen intézkedés ellen, me-

lyet zultáni iráde is megerősitett, tiltakoztak Oroszország meg a jeruzsalemi pátrárcha is. A porta újabb kisérletei sem vivták ki Miklós czár megelégedését; a zultán kétszinű magaviselete által személyesen sértve érezvén magát, kijelentette Seymor, angol követnek, hogy a porta, ha nem hallgat az okokra, kénytelen lesz hallgatni a veszélyre, mely mind jobban közeledik.

1853. febr. 16-án Konstantinápolyba érkezik Mencsikov herczeg, mint a czár rendkivüli követe, hogy a szent helyek kérdését tisztába hozza. Kisérve nagy és fényes környezet által, első lépésénél csipős és sértő vala; kijelentette, hogy nem fog tárgyalásokat vezetni Fuad effendivel, a külügyminiszterrel, mert ez volt az, ki hatálytalanná tette az orthodoxok javára kiadott császári fermánt; tehát közvetetlenül a nagyvezérhez fordúl. Ő vitte a levelet, melyben Miklós czár a zultánnak kifejezte „s a j n á l a t á t s b á m u l a t á t“, mely érzelmek akkor fogták el, midőn megtudta a határozatot, melyet a zultán a palesztinai szent helyek kérdésében hozott.

Ezen első jelenetek után, melyek a zultánra nagy hatást gyakoroltak, Mencsikov elég békülékenyen folytatta működését. Nem követelte, hogy a Francziaország által a latin egyház előnyére kieszközölt fermánt visszavonják, hanem, hogy jövőre kikerüljék a torzsalkodásokat s viszályokat, csak azt kivánta, hogy j e g y z ő k ö n y v a l a k j á b a n erősítsék meg az ügyek azon állapotát, melyben akkor leledztek. Ám a porta féltékenyen őrködve önállósága felett, nem egyezett bele a j e g y z ő k ö n y v b e s a f e l v i l á g o s i t ó j e g y z é k b e sem, melylyel Mencsikov szintén megelégedett volna; csak arra állott rá, hogy egy új f e r m á n t ad ki, mint önálló okmányt, melyre senkivel szemben sincs kötelezve. Ez nem elégíthette ki az orosz teljhatalmazottat. Missziója súlyosbodott az által is, hogy Rifát pasától, a ki Fuádot felváltotta, azt kivánta, hogy tárgyalásaikat ne közölje Angol- és Francziaország képviselőivel, a zultán minisztere pedig ez ajánlatra rá nem állott. E titkolódzás arra engedett következtetni, hogy Mencsikovnak meghagyása van, hogy a portával t i t k o s s z e r z ő d é s t is kössön. Ez a hir nyugtalanságba hozta az összes hatalmasságokat, főleg Francziaországot, mely mindjárt elindította

flottáját Salamis szigetéhez, hogy közelebb legyen a Dardanellákhoz, Anglia azonban hasonló lépéstől most visszatartotta magát. Márczius 10-én a herczeg átadta a kérdés végleges munkálatának szövegét, másnap pedig megkapta Rifát pasa élőszóbeli feleletét, hogy a kérdést a divánban fogják megvitatni, melynek határozatát azután a szultánhoz terjesztik föl s a franczia követtel fogják közölni, mint a kérdésben szintén érdekelt hatalmasság képviselőjével. E részről biztosítást nyervén az iránt, hogy a porta hajlandó engedni, a herczeg előállt küldetésének tulajdonképi czéljával. Titkos szerződést ajánlott, mely szerint Oroszország a porta rendelkezésére bocsátana kellő segítséget, ha baj érné s védekeznie kellene a nyugati hatalmasságok ellenében, [1]) ezért pedig Oroszország semmit sem kiván, csak a kucsukkajnardzsi szerződéshez egy függeléket, melynek értelmében az orthodox egyház európai Törökországban orosz védnökség alá helyeztetnék. A nyugati hatalmak tanácsára a porta arra volt hajlandó, hogy a szent helyek kérdését a protektoratus kérdésétől elválaszszák, s hogy az elsőben Oroszországnak eleget tegyen. De az orosz teljhatalmazottnak határozott utasítása vala, hogy e második kérdést is megoldásra juttassa; biztosította, hogy Oroszországnak nincs szándéka a pátriárchák s püspökök választásába beavatkozni, nem is kiván helyet és szavazatot egyházi gyűléseiken; a szerzett tapasztalatok után szolid garancziát ohajt a jövőre nézve, hogy az orthodox egyház nyert jogai megtartassanak; ezt pedig megnyerné egy diplomácziai okirat által, mely összefoglalná az összes előbbi szerződéseket úgy, a mint vannak. Április 7-én átadta Mencsikov a három pontból álló szerződés szövegét, másnap pedig azzal fenyegeté Rifát pasát, hogy Oroszország megszállja Moldvát s Oláhországot, ha ezen ajánlatát is visszautasítják. Április 19. és 20-ika közt való éjjel meghalt a zultán anyja, kinek orosz politikai érdekekben nagy befolyása vala fiára s igy Oroszország elvesztette legerősebb támaszát a serailban. Április 23-án

[1]) 400.000 főnyi hadi létszám van megemlítve a hadi hajók kellő számával együtt.

Mencsikov ultimatumot küldött a portának, melyre öt nap alatt kellett felelnie. A porta nem teljesítette a kívánságokat, midőn pedig Angol-, Franczia-, Osztrák- és Poroszország követei közvetítőkül léptek föl s azt ajánlták, hogy az orthodox keresztények privilegiumait jegyzék alakjában erősítsék meg, az orosz teljhatalmazott ráállott s (máj. 8.) a portának megküldte a némileg enyhített jegyzék szövegét. Midőn a porta e kívánságot is elutasította, nem érthetvén egyet a jegyzék tartalmával, Mencsikov herczeg kijelentette, hogy küldetése véget ért s a diplomácziai érintkezést megszakítja (máj. 9.). Konstantinápolyból való távozásakor köztudomásra hozta, hogy Oroszország az orthodox vallás és az orthodox papság minden sérelmét casus belli-nek fogja tekinteni.

Az orosz követelés, formulázva a javasolt jegyzékben, felháborította a nyugati hatalmakat. Stratford, angol követ azt irja kormányának, hogy Oroszország nem egy részt szándékozik levágni Törökország testéből, hanem méreggel árasztja el az egész testet, törvénybe akarván iktatni a zultán tiz milliónyi keresztény alattvalójára való befolyását. Clarendon lord, a ki addig mindig kiméletes vala Oroszország iránt, most maga is felocsúdott; az angol kormány meg kijelentette, hogy kész Törökország segítségére sietni, ha kell.

Nesselrode gróf, orosz kanczellár azt irta a nagy vezérnek, hogy a neki átadott jegyzéket változatlanúl irja alá, s hogy Mencsikov herczegnek Odesszába küldje; ha ezt nem teszi meg, az orosz hadsereg átlépi a határt, hogy Oroszország részére anyagi garanczziákat biztosítson. Feleletképpen ez ajánlatra, Anglia- s Franczia-ország flottáikat a beszikai öbölbe küldték, Ausztria meg Poroszország pedig helyeselték a porta ellentállását s a nyugati hatalmak eljárását. A nagyhatalmak részéről való eme visszhangra Miklós czár manifesztummal felelt, melyben nemzetének igazhitű érzületére appellál, június 21-én pedig az orosz sereg átlépte a Pruth folyót. Oroszország kezébe vette Moldva s Oláhország kormányzatát, a román miliczia legnagyobb részét saját seregébe sorozta be s a maga papirpénzének megszabta a szükséges árfolyamát.

Az orosz hadseregnek az ottomán császárság alkotó-

részeibe hatolása megerősítette Konstantinápolyban azt a pártot, mely, a háborút ellenezte; de a diplomáczia rábeszélte a portát, hogy az orosz lépést ne tekintse még háború-üzenetnek, hanem hogy készüljön a háborúra. Maguk a nyugati hatalmak is felfogták a helyzet végzetes voltát, de még tartózkodást és türelmet tanúsítottak. Ezek újra közvetítéshez folyamodtak, Ausztriával és Poroszországgal egyetértve, végleg pedig (június 19.) Bécsben a hatalmak konferenczián egy új jegyzékszöveget állapítván meg, mely középutat tartott a között, a mit Oroszország kivánt és a között, a mit Resid pasa nagyvezér volt hajlandó aláirni. A kilátások kedvezők valának. Oroszország kijelentette, hogy kész ráállani, de csak azon feltétel alatt, hogy a porta a jegyzéket minden további tárgyalás nélkül irja alá. De midőn a porta úgy találta, hogy a jegyzék szövegében olyan változtatások fordúlnak elő, melyek következtében beállhat az Oroszország által ohajtott protektorátus, akkor Stratford a porta felfogásához csatlakozott s felbátorította azt az ellentállásra. Ezzel eltünt a békére való utolsó kilátás is, bár azt az angol kormány is ohajtotta, kivévén egyik hatalmas tagját, Palmerston lordot; ez utóbbi titkos biztatásainak tulajdonítják Stratford nyilatkozatát is, a mely különben nem állt összhangban az angol kormány nézeteivel. Most a hatalmak visszavonúltak, a közvetítéseket megszakították, a jegyzék-szerkesztőséget feloszlatták.

A háború párt Konstantinápolyban még tevékenyebb lett; mindenfelé azt hirdette, hogy a törökországi keresztények, sőt maga a zultán trónja is, veszélyben vannak, bár ez nem felelt meg a valóságnak. Bátorságot merített abból a körülményből, hogy átlátta Napoleon harczkészségét, a kit még jobban ohajtott saját ügyébe belevonni. Sem Napoleont, sem Palmerstont nem kelle sokat nógatni, hogy flottáikat a keresztények s a zultán védelmére a Bosporusba küldjék. Ez még inkább feltüzelte a törököket. A dunai török had parancsnoka, Omer pasa, felszólította Gorcsákov herczeget, az orosz tábornokot, hogy 15 nap alatt hagyja el a fejedelemségeket, különben megnyitja a háborút. Természetes, hogy a török parancsnok a maga ultimátumára nem kaphatott más feleletet, minthogy az orosz parancsnoknak

nincs felhatalmazása arra, hogy tárgyalásokat folytasson a háborúról és békéről vagy arról, hogy seregét a dunai fejedelemségekből kivonja. Ez még inkább fölingerelte a törököket. Az ulemák és dervisek nyiltan kezdték hirdetni a szent háborút; saját részükre vonták a békeszerető Seik-ül-izlamot is, kinek fetvája nélkül a háború meg nem kezdődhetik. Egy napon 18 legfőbb ulemából álló deputáczio a szerailba tört s kijelentette a zultánnak, hogy válaszszon: vagy üzenjen háborút Oroszországnak, vagy megfosztják a tróntól. Szeptember 16-án elhatározták a háborút, október 18-án pedig a zultán személyesen hirdette ki a portán, hogy a háború nemzeti. Október 20-án Miklós czár manifesztumot adott ki, melyben a portát okolta, hogy megszegte a szerződéseket s felforgatta a jogállapotokat annyira, hogy rá nézve nem marad más hátra, mint hogy fegyverhez nyúljon. Mig a hatalmak szinleg újból kezdtek közbenjárni, az események csakhamar összebonyolódtak. Október 23-án Daneberg, orosz tábornok, megtámadta a törököket Olteniczánál, de megveretett; ezzel Oroszország hadi becsülete szenvedett csorbát s ezt ki kellett köszörülni. November 18-án Nachimov orosz tengernagy Sinope mellett megtámadta s egészen tönkre tette a török hajóhadat, melynek az volt a feladata, hogy a kaukázusi törzseket fellázítsa s fegyvert és lőszereket vigyen nekik. Ez esemény még inkább felzúdította az európai közvéleményt Oroszország ellen. Francziaországban az, a kormány behatása alatt, nyiltan követelte az akczió megkezdését. Franczia- s Angolország elhatározták, hogy flottáikat a Fekete tengerre küldik, Oroszországnak pedig tudtára adták, hogy nem fogják tűrni, hogy a sinopei eset ismétlődjék; hogy minden orosz hadihajót, mely a Fekete tengeren találkoznék, a Szebasztopolba való visszatérésre fognak kényszeríteni, és hogy a török terület vagy flotta ellen való minden támadást vissza fognak verni. Akkor már a hatalmak beléptek a Törökországgal való, bár védelmi, szövetségbe. Az egyesült nyugati flották deczember 23-án a Fekete tengerre szálltak; 1854. január 12-én pedig az orosz kanczellár London- és Párizsban a következő kérdést tette föl; 1. vajjon szabad-e Törökországnak orosz terület és orosz zászló ellen tá-

madni; és 2. ha török szállító hajók egyik helyről a másikra szabadon járhatnak, megvan-e ez a joga Oroszországnak is? Midőn pedig a nyugati hatalmak az első kérdésre kedvezőtlen választ adtak s Oroszországnak csak a második kérdésben adtak igazat, akkor a czár visszahivta követeit a szövetségesek székhelyeiről (január 23.), e két hatalom magatartását nyilt ellenségeskedésnek nevezvén. Kevés nappal azután (február 9.) ugyanazt tették követeikkel a nyugati hatalmak is Szent-Pétervárott.

Mielőtt beállott volna a végső szakadás, az angol kormány közzétette azon tudósitásokat, melyekben sir Seymor követe fölterjesztette ama titkos és bizalmas tárgyalásokat, melyeket még a bonyodalmak előtt Miklós czárral folytatott; Pétervárott pedig nyilvánosságra hozták III. Napoleon császár iratát (1854. január 17.), még mielőtt a czár felelete Párizsba ért volna, melynek hangja tiszteletteljes volt ugyan, de, az 1812. évre reflektálván, és biztosítván, hogy Oroszország a fenyegetéseknek nem fog engedni, a béke utolsó fonalát is átvágta. Február 28-án Angol-, Franczia- s Törökország véd- és dacszövetségre léptek; márczius 2-án az angol s franczia konzulok Sz.-Pétervárott átadják azt a követelésüket, hogy az orosz hadsereg hagyja el a román fejedelemségeket, 6-án pedig Nesselrode élőszóval közli velük, hogy a czárnak semmi felelete sincs számukra. Erre márczius 15-én Franczia- s Angolország háborút üzentek Oroszországnak.[1])

Szerbia s a krími háború.

A krími háború Szerbiát a legnagyobb békében találta. Sem kivülről, sem belülről semmi sem akadályozta az államélet békés folyamát. A Szávától s Dunától éjszakra fekvő szomszédos monarchiában uralkodóvá vált a rendszer, melynél fogva mindent megmozgatott, hogy környezetét elaltassa. Az 1848-iki rázkódás után egész Ausztriában a legteljesebb reakczio köszöntött be, mely

[1]) Zur Geschichte des orientalischen Krieges. 1852—1856. Von L. Heinrich Geffcken. Berlin. 1881.

minden mozgalmat, minden életet a legszűkebb körre szorított; mely minden nemzetre teljesen abszolut uralmat hozott szabadság és nemzeti élet helyett, melyekért véres harczra keltek. Rég megszünt már Szerbia és Ausztria közt ama szabad közlekedés, melyet az 1848-iki forradalomban tapasztaltunk; visszaállították az elhatárolásnak minden régi forgalmi rendszabályát, sőt újakat is hoztak. Ausztria azt vevén czélba, hogy a maga szerb lakosait Szerbia minden szellemi befolyásától elkülönítse, (1852. január 13.) rendeletet adott ki, melynek értelmében a monarchia egész területén megtiltották szerb könyvek behozatalát idegen tartományokból, s ezt csak azon esetre engedték meg, ha az illető kormányzó minden egyes könyvre előzetesen megadja az engedélyt.

Ez intézkedés maga után vonta nemsokára azután (április 14.) a szerb kormány hasonló rendeletét, törvényileg szabván meg, hogy Szerbiába sem kell a külföldről bebocsátani semmiféle nyomtatott művet (még szerb nyelvűt sem), „legyen az bármily nagyságú, alakú és czimű“, a mig azt a czenzor előzetesen meg nem vizsgálja s meg nem állapítja, hogy az tartalmánál s helyesirásánál fogva is a czenzura követelményeinek megfelel. Mindkét részről meg lett szakítva majdnem minden szellemi közlekedés a Szávának s Dunának úgy egyik, mint másik partján élő szerbek között. Ez állapot nem kis befolyást gyakorolt a szellemekre Szerbiában, hol, Ausztria visszhangjaként, mély csönd és zsibbadtság uralkodott.

Szerbia nyugati határainál volt ugyan némi mozgalom, de ez, természeténél fogva, semmi befolyást nem gyakorolhatott Szerbiára, mert a boszniai bégek fölkelése vala ez, kik nem politikai vagy vallási kérdésekért, hanem kizárólag saját feudális jogaikért ragadtak fegyvert (1849—1850).

Szerbiától keletre szintén volt valami mozgalom, de az nem is lépett a tettek mezejére. 1852. nyarán nagy fölkelést terveztek Bulgáriában. Konstantinápolyban, mint rendszerint, azt hitték, hogy e készületekben orosz kéz működik közre. Azt állították, hogy orosz ágensek Bulgáriát fölkelésre biztatták, és ha öt-hat hétig fentartják magukat, Oroszország közbe fog lépni a javukra.

Bizonyos, hogy azon évben egy bolgár küldöttség járt Belgrádban s tanácsot kért. A szerb kormány igyekezett lebeszélni a bolgárokat a fölkelésről s ezek, talán e tanács, talán más okok következtében, nyugton maradtak.

Szerbia belső képe még kisebb jelentőségű vala. A fejedelem és Vucsics közti viszály csöppet sem javult meg, bár a pártok az 1848. Péter-Pál-napi szkupstinán szinleg kibékültek egymással. Vucsics vajda hatalmas ellenfélre talált Knicsaninban, ki az ország közepén, Kragujeváczban telepedett meg, kész levén leverni minden rend- és dynastia-ellenes kisérletet, bármely párt részéről tünnék az föl. Szimics Sztojánnak az 1842-iki korifeusokat volt szokása békítgeni, ha azok viszályba keveredtek. Ezt a szerepet simulékonysága- és ékesszólásánál fogva jól is töltötte be. Ő a pártok között állott s közbenjárt közöttük; de midőn (1852. márczius 10.) meghalt, senki sem akadt, a ki szerepét elvállalja. Az 1842-iki párt felbomlásával Vucsics maradt leginkább magára. Ő Petronijevicscsel is összeveszett, a kinek sorsában osztozott vala az 1835. év minden viharos fázisán át. Petronijevics fejébe vevén, hogy Karagyorgyevicscsel rokonságba lépjen, föltétlen híve lett az udvarnak, valamint Garasanin Illés is. De Petronijevics Garasaninitól abban különbözött, hogy kivánta s abban fáradozott, miszerint a porta elismerje a Karagyorgyevics-család fejedelemségének örökösödését, Garasanin pedig ezt ellenezte s ha kellett akadályt is gördített e vágy elé, azt bizonyítván, hogy a fejedelem legjobban akként fogja biztosítani az uralmat gyermekei számára, ha őket jól neveli. 1851. őszén Petronijevics Konstantinápolyba ment a Karagyorgyevics-család örökösödése érdekében, de onnan többé nem tért vissza, kimúlván szélhüdésben Ali pasa, külügyminiszter, előszobájában. (1852. április 10.) Vele a vrácsári uralomnak ismét egy oszlopa dőlt ki, mi által sorai mind inkább megritkúltak.

Egy más helyen volt már alkalmunk megjegyezni, hogyan vált mind érezhetőbbé az osztrák nyomás az 1848. évi forradalom után. Az oly gyors előmenetelt tett, hogy már 1850-ben a hivatalos „Srpske Novine“ (78. sz.) szerkesztője mint valami egészen természetes és nem gáncsolni való dolgot jelentette, hogy a maga

lapját az osztrák konzulátushoz censurára viszi.[1]) Azt is megemlítettük, mily bizalmas viszony keletkezett a forradalom után a fejedelem s a hivatalos Ausztria között. 1852-ben alkalom is adódott, hogy e viszonynak ünnepélyes kifejezést is adjanak. Nyáron át Ferencz-József beutazta Magyarországot s bejárta a szerb vajdaságot is, a mikor is Rajacsics, szerb pátriárcha úgy üdvözölte őt a temesvári székesegyházban, mint a szerb vajdaság nagyvajdáját. A császár elé ment Péterváradig Knicsánin Jankovics Alekszával, Zimonyban pedig maga a fejedelem üdvözölte őt (jul. 4.) az államtanács elölülője s nagyszámú főbb tisztviselők kiséretében, azután Páncsovára is elkisérte, miközben a császár gőzhajójával a Szávába evezett s megállt Belgrád előtt. Fontos, hogy akkor maga a hivatalos „Srpske Novine“ (1852. júl. 5. 75. sz.) jelentette, mint fejezte ki a császár a fejedelemnek „a maga, valamint egész Ausztria lekötelezettségét a támogatásért, melyet hazánk részéről az utolsó viharos időben iránta tanúsítottak, óhajtván, hogy a szerb kormány és az ő császári kormánya között a jó egyetértés és szomszédos barátság sértetlenül fennálljon“. Ausztriának azonban nem vala szerencsés keze a személyek megválogatásában, kiknek e viszonyt ápolniok kellett. Hivatalos képviselője Belgrádban Radoszavlyevics Peja ezredes vala. Ez embernek, ki minden magasabb képzettség nélkül a forradalmi eseményeket annyira hasznára tudta fordítani, hogy közönséges granicsár auditorból főkonzullá lett, nem volt semminemű, legkevésbbé pedig diplomácziai tapintata egész eljárásában. Ha az osztrák befolyás számára a talaj hivatalosan elő is volt készítve, Radoszavlyevics azon volt, hogy nagyzása s hivatalos parádéi által annak súlyt és jelentőséget kölcsönözzön, a mit zokon vett a szerb érzület s a mi sértette a szerb nemzeti büszkeséget. Mig a szerb fejedelmet árnyékként kisérte

[1]) Panaszkodván a zimonyi censorra, hogy a lapot gyakran visszatartja, a szerkesztő így szól: „mi több, részünkről mi azt is megteszszük, hogy egy lapot sem adunk sajtó alá, mig az osztrák konzulátus át nem nézi.

lépésről-lépesre, és csekély úgy, mint fontos államügyekbe ostentativ módon beleavatkozott: addig másrészt császárának nevenapján Belgrádban s ennek ellenére ünnepségeket akart rendezni, melynek Szerbiának osztrák provinczia jellegét adták volna. Hogy eltakarja kényes helyzetét, melybe mint szerb ember, meg mint Ausztriának hivatalos képviselője jutott Szerbiában, oly irányú buzgalmat tanúsított, mely barátait Szerbiában kompromittálta, annak az államnak pedig, melynek szolgálatában állt, mitsem használt.

Petronijevicsnek Konstantinápolyba menetele után a fejedelmi helytartó és külügyminiszter teendőit Jankovics Aleksza, a fejedelmi kanczellária igazgatója, végezte, oly ember, kiről tudva van, hogy Ausztriához hajlott. Radoszavlyevics ezredes azt hivén, hogy Jankovics helynöksége neki kedvező alkalmat nyujt, hogy Szerbiában teljesen meghonosítsa az osztrák befolyást, a mint azt ő értelmezte, — fölvetette a katholikus templom kérdését, melyet Ausztria a saját költségén emeltetne Belgrádban, azonban, nagy csodálkozására, Jankovics részéről is ellentállásra talált, kinek kétségkivül számba kellett vennie a szerb vének, államtanácsosok dispozicziőit, a mennyiben az ő hozzájárulásuk nélkül semmiféle országos fontosságú kérdés nem volt elintézhető. [1]) Első sikertelen lépése után Radoszavlyevics egy másik még kényesebb kivánsággal állott elő; azt akarta, hogy a belgrádi székesegyházban az osztrák császárt nevenapján megemlítsék, mint a hogy megemlítették a pártfogó hatalmasság szuverenjét; de ezen inkább szimptomatikus, mint megfontolt kivánságot is visszautasították.

Mialatt e kisérletek történtek, Garasanin Illés Pá-

---

[1]) Az időben még nem volt Szerbiában vallási egyenjoguság. Csak 1853. szept. 19. jött létre az a törvény, mely „a század szellemének s azon kor előhaladottságának megfelelőleg, melyben élünk, valamint azon példák után indulva, melyeket a magas, uralkodói és pártfogói udvarokban találunk“, a többi hitfelekezetek tagjainak is megengedi, hogy ha kellő számmal lesznek, templomot vagy kápolnát épithetnek maguknak s a saját lelkipásztorukat fentarthatják.

risban volt. Ezen utra Petronijevics Ábrahám halála után szánta rá magát. Párizsban Garasanin közelebbi viszonyba lépett Czartoriszky herczeggel, a lengyel emigráczió fejével, ez pedig bizalmas összeköttetésbe hozta őt Napoleon Lajossal, akkor még a franczia köztársaság elnökével. Garasanin emez utjának kijelentett czélja, gyógyíttatásának szükségén kivül, még az is volt, hogy a franczia kormánytól kieszközölje, hogy ez a szerb ifjaknak megnyissa a maga hadi iskoláit s intézeteit, melyekben azok kiképzést nyernének a postai, községi, közegészségügyi, városi, rendőri s egyéb adminisztráczióban. Visszatérte után Garasanin, hivatkozva a franczia kormánynyal való személyes megállapodásra, ennek főkonzulához is ez értelemben fordult. (1853. február 3.) Azonban az ő párizsi utjának igazi czélja az volt, hogy megteremtse azt a politikát, melylyel Szerbia Franczia országra támaszkodhatnék. Garasanin legott az 1842-iki átalakulás után kezdett hajlani ez irányhoz, a lengyel emigráczió tanácsai után indúlva, mely már 1843. óta tartott a maga részéről ágenseket Belgrádban, először Polyák Lénárd (fekete), később pedig a cseh Zach Ferencz személyében. 1852-ben alkalmasoknak találta a viszonyokat, hogy politikájával nyiltan föllépjen. Hogy ezzel egyenest az volt e a czélja, hogy kiszorítsa Szerbiából a régi, meggyökeredzett orosz befolyást, vagy az osztrákot is egyszersmind, mely új, nem régi keletű vala, de máris súlyosan nehezedett Szerbiára? Benső összeköttetései a lengyel emigráczióval, meg a magyarral is, azt engedik hinnünk, hogy egyikre is, meg a másikra is számított; azonban nem sok idő kellett, hogy kitünjék, vajjon jól is számított-e, midőn próbát tett, hogy az állhatatlan franczia viszonyokban, a politika terén pedig egy emberben keressen támogatást, kiben csak az állhatatlanság vala állandó. Napoleon igérte Garasaninnak, hogy Szerbiát támogatni fogja, de nagyon ajánlta, hogy mindent kerüljön, a mi Ausztriát boszanthatná. Nem tudjuk, vajjon Napoleon kivánt-e valami szolgálatokat Szerbiától; de tudvalevő, hogy ő országa figyelmét a külföldre akarta terelni, később azután csakugyan el is vonta a Keletre. valószinű tehát, hogy általában azon munkálkodott, hogy Szerbiában eszközt

teremtsen magának, melyet később felhasználhatna, ha beáll a keleti válság.

Ősszel Garasanin visszatért, pár nappal azután pedig (szept. 13.) fejedelmi helytartóvá s külügyminiszterré lett. Vele beléptek a miniszteriumba, mint főhívei: belügyminiszterként Szimics Aleksza, igazság- és közoktatásügyi miniszterként pedig Arszenijevics Lázár Batalaka. Garasanin miniszteriumának első tette volt, hogy Vucsics vajdát, nem nagyon kiméletes módon, nyugalomba tette. (szept. 24.) Garasanin azt hitte, hogy ellenfelét, ki az 1848-iki Péter Pál napi szkupstinán oly elhatározó vereséget mért reá, végkép tönkreteszi, ha az állami szolgálatból való kizárás mellett még meg is bélyegzi a közvélemény előtt. Kitette a hivatalos lapban,[1]) hogy 1844-ben külön Vucsics számára állították fel a kabinettanácsosi állást, egykori érdemeiért; de Vucsics 1848-ban lemondott ez állásról, s nem várva be a határozatot, azonnal megszünt kötelességét teljesíteni: tehát részint lemondása, részint önkényes eljárása következtében, melylyel kötelességét abbanhagyta és elhanyagolta, határoztuk, hogy hivatala alól felmentsük, az államtanácsnak pedig ajánltuk, hogy nyugdíja iránt intézkedjék.

Garasanin előtt most ellenfeleitől tisztán állt a pálya. A mennyiben azt a halál meg nem tisztította volna, mely már elragadott nehány 1842-iki korifeust, Garasanin maga is gondoskodott, hogy azt kiméletlenül megtisztítsa. Hatalmának tetőpontján állt. Az olygarchia szűk köre mind szorosabban csatlakozott Garasanin pártjához. Azt hitte most, hogy vetélytárs nélkül áll; pedig ez önámítás vala. Hatalmas államférfiak soha sincsenek ellenfelek nélkül; ha az egyik vetélytárs letünik a szintérről, helyét mások töltik be: de soha sem marad üresen. S ha már betűs számjegyekkel kell számolnunk, jobb, ha ismeretesekkel, mint ha ismeretlenekkel számolunk. Egyszernél többször ért meg ily sorsot Garasanin is; oly fatálisan érte meg, hogy Vucsicsnak általa eszközölt elmozdítása után legott három évre maga az udvar iparkodott Vucsicsban fegyverre találni Garasanin ellen, két évvel ez után pedig Garasanin keresett ismét Vu-

[1]) „Srpske Novine“ 1852., 111. sz.

csicsban szövetségest, ennek s a maga új ellenségei ellen.

A szerb kormány s a Francziaország közt való közeledés nem haladt oly gyorsan elő, mint a hogyan az Oroszország és a szerb kormány közt való ellentét kezdett nyilvánvalóvá lenni. Abbeli irányával, hogy Szerbia a Nyugatra támaszkodjék, Garasanin a Nyugaton képzett fiatal emberek egy részében talált híveket, kiket „Párizsiaknak" hivtak volt; de az öregekkel szemben, kik magát a helyzetet vették irányadóúl, Garasanin e kérdésben elszigetelten állt. Nem csatlakozott hozzá sem Szimics Aleksza, sem Arzenijevics Lázár, még Knicsanin sem, kinek szava döntő vala minden országos kérdésben. Ezek középen álltak, némileg távol tartván magukat a Nyugattól, s dédelgetvén a megcsappant szimpátiákat Oroszország iránt, melynek hatalmas pártja volt. Sztefanovics István (Tenka), az államtanács előlülője s az ő barátja, Jankovics Paun (Bacsa), pénzügyminiszter, állottak azon párt élén, mely azon volt, hogy Szerbia Oroszországra támaszkodjék. Vucsics szintén birta az orosz kormány bizalmát. Mindezen csoportoktól különválva állt egy új ember, ki régi családi hagyományaihoz képest hazája jövőjének érdekeiért lelkesült, de az udvarral való rokoni kötelékeinél fogva soha sem tévesztette el szeme elől a dynastiai érdekek iránytűjét. Ez Nenadovics Aczika vala, ki mint segéd vezette a belügyminiszteriumot, mely felölelte akkor az államkormányzat legnagyobb részét, a hadi kormányzatot is. Garasanin bukása után nagyon hatalmassá lett. a fejedelemre határtalan, az államügyekre pedig döntő befolyást gyakorolván.

A mig az események keleten felszinre nem jutottak, nem is volt annyira észrevehető a választófal, mely a szerb irányadó köröket egymástól elkülönítette; de midőn a vihar közeledett, a politikai pártcsoportok mindinkább elkülönűltek egymástól s mindegyik a saját irányában haladt. A keleti nagy válság első jelei Szerbiában az 1852. év végén tüntek föl. Deczember folyamán Konstantinápolyban az orosz követség Nikolajevics Kosta, szerb képviselőnek átadta az orosz birodalmi kanczellárnak a szerb fejedelemhez intézett iratát. Ez iratban Nesselrode gróf, a czári kormány nevében, kifogásokat tett a fejedelem előtt a

hivatalnokok megválogatása miatt, kijelentvén, hogy a czári kormányt kedvezőtlenül érintette, hogy Vucsicsot eltávolították az állami szolgálattól s hogy ez eljárásnak kellemetlen következményei lehetnek a fejedelemre s az országra egyaránt. Ugyanakkor Tumánszkij, belgrádi főkonzul, egy barátságos levelet adott át a fejedelemnek, melyben Liven báró értesíti, hogy Miklós czárnak sehogy sem tetszhetik az, hogy Garasanin Illésre bizta a legfőbb állami méltóságot s tanácsolja neki, hogy ne vonja magára a czár haragját, hanem bocsássa el Garasanint, Vucsicsnak pedig adja vissza elkobzott állását. E föllépés bombaként csapott a szerb államférfiak közé s a legnagyobb zavart idézte elő. Az első szó, melyet meg kellett hallgatni, Knicsanin vajdát illette, ki az ország középpontján tartózkodott, mint a kormány védő pajzsa. Staféta utján a fejedelem is, Garasanin, meg Szimics Aleksza is hozzá fordúltak véleményért, mely iránt egyébként nem forogható fenn kétség. A csaták hőse nem vala a toll embere is, ki gondolatainak simább kifejezést adott volna. Szimics A.-hoz intézett, de mindhármuknak szánt levelében (1852. deczember 27.) drasztikus szavakkal buzdította őket az ellentállásra, felszólítván őket, hogy előbb inkább veszszenek el egytől egyig, becsülettel védelmezve a nemzeti jogokat, mintsem hogy engedjenek. És mintha korholni akarta volna őket a politikai irányért, mely ily gyümölcsöt termett, haraggal felkiált: „rossz tett, kész itélet; a fejedelem, Garasanin s a te lelkeden a bűn, hogy a dolgot idáig juttattátok!“ Knicsanin szava felbátorította az irányadó köröket. A fejedelem tanácsba hivta a minisztereket s az ország egyéb főit, kik elhatározták, hogy az orosz kivánságot nem teljesítik. A feleletbe, többi közt, az lett volna beiktatva, hogy az egész világ meg van elégedve, hogy Garasanint látja az államkormány élén, hogy ő helyét ép annyi rátermettséggel tölti be, mint érdemmel. Azonban midőn az ülés feloszlott, a fejedelem habozni kezdett. Az Oroszországgal való jó viszony barátai feltárták előtte a veszélyt, mely őt az orosz kanczellárhoz intézendő ily felelet következtében érhetné, más részről, a Nyugat barátai s Garasanin hívei ostromolták a fejedelmet, hogy maradjon meg a megállapított

feleletnél, mert ez reá nézve az egyedül biztos ut a közelgő válság közepette. Ezt a második pártot leginkább támogatta Beszim pasa, a belgrádi vár parancsnoka[1]) és Seguire, franczia főkonzul, ki e helyre (julius 30.) Garasaninnak Párizsba menetele után jött. E párt győzött is. A fejedelem válasza, hangja- s tartalmával egyaránt, meglepte Tumánszkijt. Jomini a maga művében „árrogáns"-nak nevezi ez iratot; fölemlíti, hogy a fejedelem, midőn helyzete később veszélyessé vált, megalázta magát s egy másik iratot intézett az orosz kanczellárhoz, melyben igazolta s mentegette magát.

1853. febr. 16. Mencsikov herczeg Konstantinápolyba érkezett, ama rendkivüli küldetésben, melyről már megemlékeztünk. Miután letétette Fuad effendit, a külügyminisztert, kijelentette a szerb képviselőnek, hogy az ő czárja nem tűrheti a szerb kormány élén Garasanint, oly embert, ki Kossuth és Mazzini tanítványa. Az orosz rendkivüli követ azt kivánta, hogy a fejedelem Garasanint azonnal bocsássa el. Nikolajevics közölte Rose ezredes, angol képviselővel (ez meg 1853. márcz. 11-én értesitette miniszterét, Russel lordot), hogy neki az orosz követség egy tagja nyiltan kijelentette, hogy Oroszország bármily módon meg fogja fenyíteni a fejedelmet, ha a czár kivánságát nyomban nem teljesíti. Hogy Mencsikov Garasanint Kossuthtal és Mazzinival hozta összeköttetésbe, az a szerb miniszterelnök ellen irányúlt orosz motivumoknak csupán egy része volt. Volt alkalmunk már egy más helyen megemlíteni, hogy Garasanin ez összeköttetések következtében gyanúban állt sokáig a konzervativ kabinetek előtt; de az igazi és fő indító okok, melyek az orosz kormány kezébe fegyvert szolgáltattak Garasanin ellen, az ő párizsi utja s Napoleon Lajossal való érintkezése valának, ki Mencsikov missziója idején már császárrá lett (1852. [deczember 2.] november 20.), Oroszország tehát, kimélnie kellvén az új potentátot, nem fejezte ki Garasanin ellen irányult igazi okait.

Éppen abban az időben az orosz konzul is személyesen követelte a fejedelemtől, hogy Garasanint a legrövidebb idő alatt bocsássa el, fenyegetőzvén, hogy más-

[1]) 1852. aug. 22. jött Belgrádba, Horsid pasa helyébe, a ki boszniai válinak ment u. a. hó 20.

különben kormányával a hivatalos összeköttetést megszakítja.

Mencsikov föllépése Belgrádban kimondhatatlan szorongást idézett elő, melynek hatása alatt senki sem merte magára vállalni a súlyos felelősséget, hogy Garasanint védelmébe vegye. Úgy látszott, hogy ezuttal maga a fejedelem is megragadja az alkalmat, hogy megváljon Garasanintól, mert, ha számba vette is jelentőségét s képességeit, csöppet sem szívelte őt. Ámde Garasanin eltávolítása nem ment oly könnyen. Nem állván rá, hogy beadja lemondását, azt akarta, hogy formálisan elcsapják, s a fejedelem, mivel nem volt más kibuvója, aláirta (1853. márczius 14.) a fölmentő okmányt, melyben fölemlítette érdemeit s mintegy pihenőül visszahelyezte őt az államtanácsba „roncsolt egészsége“ következtében. Midőn azonban Garasanin a tanácsba sem akart belépni, a fejedelem őt (márczius 24.) „f ö l é p ü l é s é i g“ teljes fizetéssel (2500 tallér) nyugalomba helyezte.

Garasanin jól vált meg a fejedelemtől. Groczkába [1]) távoztakor, hol állandóan akart lakni, odaadásáról újból biztosította őt, de egyszersmind esküvel fogadta, hogy megboszúlja magát Oroszországon. Fölmentve minden h i v a t a l o s tekintet alól, azt remélte, hogy most magán helyzetében nyiltabban és sikeresebben szállhat sikra Oroszország ellen.

A fejedelem-helytartói s külügyminiszteri állást Szimics Aleksza, lelkiismeretes államférfiú s tapasztalt adminisztrator foglalta el; a belügyminiszterium vezetésére pedig Nenadovics Aczika, azon miniszterium asszistense maradt. A fejedelem csakhamar értesítette a portát a kormánya kebelében történt változásról. De a nagyvezér (1853. április 19.) hidegen felelt neki s figyelmeztette őt azzal a kijelentéssel, hogy „a rábizott császári tartományban minden jó és rossz tettért felelős“. Rifat pasa a zultán nevében ajánlja a fejedelemnek, hogy új miniszterét, Szimicset „figyelmeztesse, hogy dolgait pontosan végezze, ha ugyan ő a zultán leghívebb szolgáinak egyike, s a mellett mindenre alkalmas“.

[1]) Kis város a Duna mellett, nem messze Belgrádtól. Ford.

Mig azt hitték, hogy Garasanin az első és utolsó áldozat, melyet abbeli szükségből hoztak, hogy a pártfogói udvarral való jó viszonyokat fentartsák: addig minden csöndes vala; de midőn az orosz konzul új áldozatokat kivánt, azt szorgalmazván, hogy némely hivatalnokokat, Garasanin politikai barátait, el kell mozdítani, akkor az első meglepetés után, beállott Belgrádban a tömörűlés és a visszahatás pillanata; csak akkor világlott ki, mennyire kellemetlenül érintette Oroszország eljárása a függetlenség s a nemzeti büszkeség érzelmeit. Az államtanács feliratot adott át a fejedelemnek (1853. márcz. 20.), az előlülőnek aláirásával, ki a legnagyobb orosz-barát volt. Benne az országos törvényhozó testület biztosította a fejedelmet ragaszkodásáról, s erélyesen kelt az ország jogainak védelmére. Az államtanács kijelenté a fejedelemnek, hogy a szomorú és rendkivűli események között, melyek a hazai kormány kebelében történnek, legszentebb kötelessége ellen vétene, ha nem emelné föl szavát a nemzeti jogok védelmére. Garasanin eltávolítása az állásról, melyen oly rendkivűli képességek által tünt ki, a tanácsra fájdalmas hatást gyakorolt; azonban a tanács azon reménynyel kecsegtette magát, hogy ez áldozat biztosíthatja azt, hogy kielégítő viszonyok álljanak fenn s fejlődjenek tovább a szerb kormány s a pártfogó udvar között, s hogy így ez érzékeny veszteséget más hasznos tényezők ellensúlyozzák és kárpótolják. De a tanács sajnálattal értesűlt előlülőjétől, hogy az orosz főkonzul a fejedelem elé más kivánságokat is terjesztett, melyek szemlátomást sértik és gázolják a nemzeti alkotmányt és jogokat, s a melyek ennélfogva minden szerbre a legelszomorítóbb hatást fogják gyakorolni. Az udvariasság legválogatottabb szavaival fejezvén ki bizalmát a fejedelem által való gondozása iránt azon jogoknak, melyeket a szerb nemzet annyi áldozattal szerzett, a tanács kijelenti, mennyire meg lenne sértve a szerb nemzet alkotmányos érzelmeiben s méltóságában, ha kormánya engedne s meghunyászkodnék ama jogok tiszteletbentartásában s védelmében, melyekre hazánk politikai létele van alapítva. Meg van győződve, hogy azok védelme czélba lesz véve, s czért nem is ajánl semmiféle eszközöket e rendkivűli nehézségek leküzdésére, csupán abbeli

meggyőződésének ad kifejezést, hogy az alkotmány s nemzeti jogok védelme a legnagyobb szükségesség, s hogy ez uton kész saját hatáskörében egy szivvel-lélekkel támogatni a fejedelmet, egyébként meg lévén győződve, hogy mindezen vágyak s érzelmek egyszersmind az egész szerb nemzetéi. Ugyanakkor reményli, hogy a magas „szuverén-“ és pártfogó udvarok igazságos tekintettel lesznek a szerb népre s azon jogainak fentartására, melyeket számára, az elsőnek nagylelkűsége, a másodiknak pedig közbenjárása következtében, adományoztak, biztosítottak s fölemeltek arra a szinvonalra, melyen Szerbia boldogítására ma is állanak.

Ezen egész okmány tele van a legtisztább hazafias érzelmekkel; az akkori olygarchiának becsületére válik s nem kisebb dicséretére a tollnak, melyből folyt. A felirat, idegen sajtó utján nyilvánosságra hozva, a legkedvezőbb fogadtatásban részesűlt egész Európában s alkalmat nyujtott a világnak meggyőződnie, hogy Szerbia megállapodni is tudott az engedékenység útján, ha ezt életbevágó állami érdekek többé nem kivánták.

E benyomásokat növelte a felelet, melyben a fejedelem (márczius 23.) kijelentette az államtanácsnak, hogy egyetért nézeteivel s érzelmeivel, s boldognak mondta magát, hogy oly hazafias tanács környezi, s ép ezért a közügy biztosabb és bizonyosabb sikerét is reményli.

Éme szorúlt állapotok után úgy látszott, hogy a legfelsőbb körökben gyökeret vert az egyetértés és közös óvatosság szükségének az érzete ama válságos napokban, melyek minden pillanatban váratlanúl hozhattak Szerbiára legnagyobb veszélyeket, De e látszatnak nem volt alapja; az egyetértés nem nyilatkozott tettben is, sem az egyesűlés nem vala hosszú életű. Mi több, az ügy további fejleménye igazolja azt a hiedelmet, hogy maga a tanácsnak felirata is inkább volt szánva külső hatás, mint belső érzés és meggyőződés fölkeltésére. Ez állapot egyébként érthető is. Hatalmas hullámok csapkodták hazánk határait, hányva-vetve azt egyik oldalról a másikra. Nem csoda, hogy ily sorsnak volt kitéve a könnyű és gyönge szerb csónak, midőn azt tapasztaljuk, hogy ama viharok a legnagyobb európai államok nehéz hajóit is összetörték-zúzták. Ez elemek harcza, a dunai fejedelemségekben kereszteződvén, nem

múlhatott el anélkül, hogy ez országok belső viszonyait is alapjukban meg ne rendítse. A mint az orosz sereg benyomúlt Moldva- s Oláhországba, az oláh fejedelmek elhagyták trónjukat is. Ugy látszott, mintha a szerb fejedelemre sem várna jobb sors.

Tudvalevő dolog, mint vette Oroszország az 1842-iki átalakulás után különös pártfogásába Mihály fejedelmet; láttuk, mint keresett Sándor fejedelem az Ausztriával való egyesülésben a maga számára oltalmat, midőn az 1848-iki szerb mozgalom idején az Obrenovicsok Szerbia határaihoz közeledtek. Ehhez hasonló jelenet játszódott le ezuttal is. Az ország ismerte Karagyorgyevics szimpatiáit Ausztria iránt; nem hitte, hogy a fölmerült események között Oroszországhoz fog segédni, az ehhez való csatlakozástól pedig a szerbek, az ország minden vidékén, legtöbb hasznot reméltek a szerbségre általában, Szerbiára nézve pedig különösen.

E körülmények nagyon megnehezítették a fejedelem állását. A mint Mencsikov herczeg Konstantinápolyba érkezett, föléledt a szerb idea; de föléledtek az akkori szerb uralom minden ellenségének reményei is. Mint egy levélből látható, melyet Knicsanin irt (1853. május 19.) Szimics Alekszának, a fejedelem híveinek legtöbbjét megszállta a félelem, hogy Oroszország kieszközölheti Konstantinápolyban, hogy egy, a portától kicsikart fermán alapján Karagyorgyevicset és kormányát elmozdítsa. A fejedelem ellenségei azon voltak, hogy állásának nehézségeit kizsákmányolják a maguk javára.

Vucsics köré csoportosúltak az összes ellenzéki faktorok, főleg pedig az Obrenovics-pártiak, kik, ha nem is bíztak benne, arra határozták el magukat, hogy ez öreg forradalmár zászlaja alá gyülekezzenek. A szituácziónak nagyon komolynak kellett lennie, midőn számkivetésben való 11 évi hallgatása után Obrenovics Mihály is szükségesnek találta, hogy szavát fölemelje. Ugyanis hire terjedt, hogy ő forradalmat szít Szerbiában; hogy a trónra való visszatértekor az állami kincstárból, valamint ellenségeinek birtokaiból meg fogja téríteni nemcsak a maga czivilistáját, hanem az összes volt-hivatalnokok fizetését is, mind a tizenegy elmult esztendőre; végre, hogy ő boszút szomjaz, hogy egykori ellenségeit üldözőbe vegye és szám-

kivetésbe küldje. E szóbeszéd nem áll összhangban Mihály fejedelem jellemével s az akkori uralkodó közfelfogással; ily hirek csak az akkori bizonytalan szituációban kelhettek szárnyra. Hogy ezeket megczáfolja, Mihály fejedelem (1853. julius 2.) minden államtanácsosnak levelet küldött, melyben mind a három pontot erős érvekkel sorra lerontotta. A fejedelem azt mondja, hogy tapasztalta már a fejedelemkedés és uralkodás bajait; hogy ismeri ama fényes állás terheit és gondjait; lelépett ama helyről, igaz, a körülmények által hajtva, de alkalma nyilt magát jobban kiképeznie, a világot s embereket jobban megismernie; elérte a magánélet békéjét s nyugalmát, melyben most leledzik mint szabad s független ember, minden szükség, gond, rettegés nélkül, kiváló körökben mint elismert, szívesen látott, tisztelt s nemzetebelieire nézve mint nem egészen haszonnélküli ember. S valamint ismeri első állását, mely fényes bár, de terhes, nem nyugalmas, nem állandó, sőt veszedelmes, a mely állását elhagyta: ép úgy most nem ohajtja elhagyni jelenlegi boldog állapotát, hacsak azt kötelességből s a nemzet akaratából nem kellene megtennie, a haza javára, melynek ő fia, tagja, barátja s bizonyos tekintetben adósa is. Nem akarja, hogy test véreinek holttestén át emelkedjék a szerb trónra, hanem ha a sors úgy hozná magával, azt szeretné, hogy eljövetele senkit ne fakaszszon sirásra, hanem mindenkit örömre ragadjon. A fejedelem élénk szavakkal tiltakozik ama hirek ellen, melyek a czivilista után való kapzsiságát hányják szemére: ő most is hoz áldozatokat a nemzet üdvös czéljaira, Szerbiába való visszatérése esetén pedig még a maga czivilistájából is költene oly nemzeti szükségletekre, melyeket máskülönben az állampénztárból kellene födözni. Végre, visszautasítva magától a boszúvágy czélzatait, a fejedelem kinyilatkoztatja, hogy Szerbia belső politikája csak a békülékenység politikája lehet, a mely azt követeli, hogy a személyes ellenségeknek megbocsássunk; hogy a sokakra nézve kellemetlen multra fátyolt borítsunk; hogy a tevékeny s rendes, kicsiny és nagy hivatalnokokat, bármely személyes párthoz tartozzanak, az uralkodó-fejedelem változása esetén saját állásukban kell hagynunk; hogy megtartsunk s megszi-

lárdítsunk minden hasznos intézményt, különösen pedig hogy fentartsuk, ne csupán szavakban, hanem igazán és tettleg, magát az alkotmányt, Szerbia közéletének emez alapját, melyen biztosan lehet a kormányt vezetni s az ország boldogulását megvalósítani, ha van erő és akarat.

Mihály fejedelem e lépése messze-kiható volt; az elégületlen elemeket fölbátorította, az Obrenovics-dynastia sok ellenségét lecsillapította s megnyugtatta, némelyiküket pedig végkép le is fegyverezte. Minden közrejátszott, hogy a szellemek forrongásba jöjjenek; Szerbia oly alakot mutatott, mintja új forradalom küszöbén állana.

Az ügyek emez állása igen nyugtalanította Ausztriát. Reá Szerbia forradalma egy fejedelembarát elvesztését is, meg azt a veszedelmet is hozhatta, hogy legközelebbi határán zavarok törnek ki, melyek lángsebességgel harapózhatnak el a török császárság területén. Oroszország, mely a krizis k zdetén Ausztria fegyveres közreműködésére vagy legalább jóakaró semlegességére számított, szükségét érezte, hogy azt politikája őszintesége iránt megnyugtassa. E czélból elhatározta, hogy Fontont, bécsi követsége tanácsosát, Szerbiába küldi. Fonton utasítása az volt, hogy oszlassa el magaviseletével a bizalmatlanságot, mely Szerbiában az orosz konzulok ellen támadt, kiket azzal vádoltak, hogy a szerb kormánynyal szemben gőgösen viselik magukat, s hogy titkos összeköttetésben állanak a nagyokkal és pártokkal, a kik s a melyek a fejedelem iránt ellenséges indulatúak. Fontonnak hangsúlyoznia kellett, hogy Oroszország csak jót kívánhat Szerbiának; hogy belső békén s a szerződések tiszteletén alapuló jólétet, továbbá forradalmi elemek és terhes katonaállítás nélküli művelődést s az országnak kellő politikai állást kiván. Különösen az volt a feladata, hogy szétverje a forradalmi propagandát, mely a Nyugatról elűzve, a Keletre tódult, hogy itt bonyodalmat idézzen elő, mely kedvezne fölforgató terveinek. Az orosz küldöttnek meg volt hagyva, hogy szoros összeköttetésbe lépjen az osztrák képviselővel. S levelet hozott, melyben az orosz birodalmi kanczellár biztosította a fejedelmet; hogy Oroszország soha sem fog kívánni a szerb néptől sem szolgálatokat, sem bár-

minemű áldozatokat; de tűrni sem fogja, hogy Szerbia, polgári függetlenségének örve alatt, a forradalom tüzhelyévé váljék, mely a szomszéd államok biztonságát fenyegetné.

Az utasításokat Ausztriával együttesen állapították meg, mely ugyanily szellemű rendeletet adott a maga belgrádi főkonzulának. Mi több, Jomini bizonyítja, hogy az orosz kormány kijelentette az osztráknak, hogy kész vele egyetértőleg el is foglalni a fejedelemséget, ha annak szüksége mutatkoznék.[1])

Fonton megérkezése (aug. elején) a legnagyobb nyugtalanságot idézte elő Belgrádban. Az orosz küldött abban a meggyőződésben találta a fejedelmet, hogy Oroszország őt le akarja magáról rázni, a nemzetet pedig abban a hitben, hogy Oroszország ezt Ausztriának akarja feláldozni. Az ellenzék meg azt várta, hogy az orosz küldött azért jött, hogy közreműködjék a fejedelem letételében. Most általános meglepetés állott be, midőn Fonton kijelentette, hogy Oroszország sehol sem támogatja a forradalmat, s élénk tevékenységet kezdett kifejteni, hogy a fejedelmet kibékítse a főkkel és a nemzettel. Csak most kezdte a kormány hivatalosan cáfolni ama hireket, melyek akkoráig keringtek, hogy tudniillik a kormány nem birja a pártfogói udvar megelégedését, hogy az országban elégületlenség kapott lábra, s hogy Oroszország a fejedelemnek azt ajánlta, hogy nyujtsa be lemondását. A kormány hangsúlyozta, hogy Szerbia külügyi viszonyai a portával kielégítők, Ausztriával mind jobbakká válnak, a pártfogó udvar részéről pedig hogy a kormányt az utóbbi napokban a fejedelem, kormány s az egész nemzet iránt való jóakaratnak s kegyes indulatnak új biztosítékaival szerencséltették s örvendeztették meg.[2])

A dolog még ennyiben sem maradt. Fonton bejárta Szerbia belsejét, mindenütt abban a fényes fogadtatásban részesülvén, minőt régi hivatalnokaink mindig ügyesen tudtak rendezni, valahányszor a kormánynak valamely kiváló idegent kellett fogadnia. Fonton elindulván au-

[1]) Etude diplomatique stb. I. 488.
[2]) „Srpske Novine", 1853. év 89. sz.

gusztus 12., Szendrőn, Pozsareváczon, Szvilájináczon, Manasziján át Mária mennybemenetelekor Ravaniczára ért, aztán innen Csupriján, Jagodinán s Kragujeváczon át Belgrádba tért vissza. Fogadására a hatóságok nagy néptömeget vittek ki, utjában pedig 300—400 fölfegyverezett lovas kisérte. Kisérője megjegyzi, hogy Fonton e fogadtatást sokra becsülte s azt gondolta, hogy nálunk isten tudja milyen nagy haderő van s hogy az egész nemzet föl van fegyverezve.[1]) Fonton utközben beszélt a néphez, hogy mennyire szereti az imperátor a szerbeket és fejedelmüket; szívére kötötte az egyetértést s a hatalom tiszteletét. „Én, mondá, beutazván a belgrádi s kragujeváczi kerületeket, megismertem a ti kerületi főnökeiteket s kapitányaitokat; ezek jó, kitünő emberek; hallgassatok reájuk s ők titeket jó uton fognak vezetni. Ne hallgassatok azokra, kik súgnak-búgnak; ezek rossz emberek, kiknek gonosz szándékuk van, s ezek nem mondanak igazat. A ki igazat akar mondani, nyiltan beszéljen..... a ti mai helyzetetek olyan, minő egy népnek sincs Európában, igyekezzetek tehát, hogy ez állapotot szeretetben s egyetértésben élvezzétek, s hogy visszavonás és egyenetlenség által el ne rontsátok".[2]) Fonton e beszédei által a legvilágosabban volt megjelölve az állás, melyet az orosz kormány Szerbia belügyi viszonyaival szemben elfoglalt; a szerb ellenzék, Vucsicscsal együtt, pillanatnyira egészen háttérbe szorult.

A külügyi kérdésekre vonatkozólag Fonton a hivatalos szerb körökben előzékeny magatartást ajánlott Ausztria iránt, melynek nézeteit az orosz kormány, az európai forradalomra való tekintetből, teljesen osztja. A fő kérdésben, melyet az európai helyzet uralt, azt tanácsolta, hogy Szerbia békében maradjon, de kéz alatt ajánlotta, hogy készüljön s fegyverkezzék.

Fonton missziójával jelentékenyen jobbra fordult Szerbia belső állapota, és megjavultak külügyi viszonyai is. A közveszély érzetét felváltották bent a biztonság s

---

[1]) Nikolics A. önéletrajza. Kézirat a „Szerb tudós-társaság" archivumában.

[2]) „Srpske Novine", 1853. év 97. sz.

megnyugvás, kivűlről pedig a bizodalom érzelmei. A sors úgy hozta magával, hogy Oroszország 1842. óta másod izben segítette ki a kormányt veszélyes helyzetéből; először az 1848-iki európai forradalom viharában s most a nagy keleti bonyodalom még válságosabb viszonyai közt. Mily mélyen érezte a szerb kormány az orosz védelem szükségességét, mennyire hálás vala Oroszország iránt, elárúlja ezt akaratlanúl is hivatalos orgánuma, mely, midőn Fontonról emlékezik meg, nagyon alázatos és hizelgő hangon beszél.

A fejedelem Oroszország részéről teljesen ki volt békítve; irt a kanczellárnak s ragaszkodásának élénk biztosításával köszönetet mondott neki, kifejezvén egyuttal készségét, hogy a czári kormány tanácsait kövesse. Konstantinápolyba pedig azt irta, hogy Fonton tanácsaiból bátran következtethető, miszerint Oroszország őszintén óhajtja a békét. S a megnyugtatott porta elállott korábbi szándékától, hogy a szerb határra sereget küldjön. A mi kevés sereg volt a visegrádi hidon s a boszniai határ némely egyéb pontjain, ezekről a nagyvezér azt a felvilágosítást adta a szerb kormánynak, hogy az csak határőrzés czéljából történik, ajánlva Izzed pasának, a belgrádi vár parancsnokának (ki okt. 10-én felváltotta Beszim pasát), hogy biztosítsa a fejedelmet, miszerint a porta nemcsak hogy semmi ellenséges érzületet nem táplál iránta, de sőt óhajtja, hogy uralma szerencsés és állandó legyen. Csak Viddinben maradt erős őrség, mely itt mindjárt a krizis kezdetétől fogva tartózkodott, az orosz seregnek Romániában léte következtében. Erről a részről több izben fenforgott a veszély, hogy a szerbek összeütközésbe jönnek a török sereggel. A basibozukok már kérdezősködtek a folyó szerbiai oldalán levő tehetősebb házak után, azon szándékból, hogy kizsákmányolják, s az összeütközés ily kritikus körülmények között elkerülhetetlen volt volna. Azonban Számi pasa, viddini kormányzó, méltányolván az okokat, melyekkel a szerb kormány a fejedelem első segédje, Davidovics Zsivko ezredes utján előállt, felhagyott abbeli szándékával, hogy a Timok mentében őrséget állítson.

Fonton megjavította Szerbia viszonyait Oroszország meg Ausztria iránt, a porta pedig abbanhagyta fenyegető

magatartását a szerb határon; ámde nagy események idején a nemzetközi viszonyok gyakran változnak. A mint az orosz-török bonyodalom komolyivá vált, ez nem maradhatott hatás nélkül Szerbia helyzetére sem; mert a porta módokról gondoskodott, melyek által Szerbiát ártalmatlanná tehetné. Azt beszélték, hogy a porta hizeleg Szerbiának s különböző igéreteket tesz neki, hogy könnyebben elaltassa; tulajdonképi czélja pedig az, hogy megszaporítsa a maga várőrségeit Szerbiában, s hogy e sereg segítségével elfoglaljon még némely strategiai pontokat, melyek oly helyzetbe hoznák, hogy Szerbiának azt diktálja, a mit akar, s hogy ezt a maga közvetetlen uralma alá hajtsa; végre hogy a nyugati hatalmak a portát erre még buzdítják is. Az orosz birodalmi kanczellár, Nesselrode gróf, egy külön iratban a fejedelem előtt feltárta mindezen zavaros kilátásokat, s a legnagyobb körültekintést s erélyt ajánlta neki, hogy Szerbiáról elhárítsa a veszélyeket, melyek ellene készülnek. Az oroszok azt tanácsolták a szerb kormánynak, hogy a török sereget ne bocsássa be Szerbiába, semmi szin alatt, még a várőrségek szaporításának ürügye alatt sem.

Minden körülmény parancsolólag tette Szerbia kötelességévé, hogy fegyverkezzék. S ezt még Fonton tanácsai előtt megkezdé. Mihelyt szükségesnek mutatkozott, a kormány kijelentette Konstantinápolyban, hogy, az Orosz- és Törökország közötti háború esetén, *semleges marad, de fegyverkezni is fog, hogy képes legyen megakadályozni, ha bármely sereg a szerb határt át akarná lépni.*

E czélból hadi bizottmányt alakítottak, mely Szerbiát hadi kerületekre osztotta, kijelölte hadi középpontjukat, összeirta a katonák számát s javaslatba hozott vezénylő tiszteket. A fő tisztek bejárták a határt s tanúlmányozták azt; mindez eleinte csendben folyt.

Abbeli czéljában, hogy az országot felfegyverezze, a szerb kormány oly lépést is tett, melyet bajosan lehet megmagyarázni. Az Ausztriával való viszonyok még 1853. nyarán megromlottak. A szerb kormánynak a portához küldött jelentéséből kitünik, hogy az Ausztria meg Szerbia közötti kölcsönös bizalmatlanság legott Fontonnak Szerbiából való eltávozása után kapott lábra: Ausztria

fölfedi szándékát, hogy Szerbiát megszállja, a szerb kormány meg védelmi intézkedéseket tesz s erről jelentést küld a portának. Nem lep-e meg bennünket, midőn, a dolgok ily állásában, arról értesülünk, hogy a szerb kormány Ausztriához fordúl s tőle akar venni fegyvereket? S csakugyan 1853. okt. 5-én a szerb külügyminiszter azt irja az osztrák főkonzulnak, hogy a szerb kormány szeretne az osztrák kormánytól 10.000 puskát és három üteg ágyút venni. Radoszavlyevics ezredes (nov. 8.) azt felelte, hogy az osztrák kormány hajlandó lenne a szerb kormány kivánságát teljesíteni amaz elővigyázat kedvéért, melyet a keleti komoly események fejlődése megkiván. Szükséges tehát, hogy a szerb kormány kinyilatkoztassa, miszerint bízik a császári kormány szándékaiban s hogy e részről nyugodt; mert bár a fejedelem tanácsosai többször kifejezték bizalmukat a császári kormány iránt e tárgyban, mégis egy legutóbbi alkalommal, midőn a császári kormány bizonyos hadi intézkedéseket foganatosított, melyek csakis a közbéke fentartására irányúltak, a szerb kormány bizalmatlanságot tanúsított az osztrák kormány czélzatainak lojálitása iránt, mely joggal várhatott volna Szerbiától egészen ellenkező magatartást.

Ezen kivűl az osztrák kormány azt kivánta, hogy a szerb külügyminiszter tüzetes és irásbeli nyilatkozatot adjon, hogy a szerb kormány semmi módon sem fog részt venni a háborúban, mely Oroszország s az ottomán porta közt folyik, hanem abban az állásban és állapotban marad, melyben most van, és különösen hogy nem fogja felhasználni a kivánt fegyverzetet sem Ausztria, sem a szuverén, — sem a pártfogó hatalom ellen irányuló czélok megvalósítására. A kivánt fegyverzet egyedűl a belső béke fentartására lenne fordítandó, és hogy minden támadással és sérelemmel szemben megőriztessék a Status quo. Legvégűl, a szerb kormánynak ugyanolyan tüzetes és formális módon ki kellene nyilatkoztatnia, hogy nemcsak nem fog semmiféle részt venni ama vállalatokban, melyeket a forradalmárok Ausztria ellenében megkisérelnének; de sőt azon lesz, hogy minden lehető eszközzel eltávolítsa a fejedelemségből a politikai menekülteket s az elégületleneket, és hogy ellenük fog

működni, akár szerb, akár osztrák területre rontanának.

A mi a kivánt ütegeket illeti, az osztrák kormány felvilágosítást kivánt azon okok iránt, melyek következtében Szerbia az ágyúk oly nagy számára törekszik, holott tudvalevő, hogy a kragujeváczi ágyúöntő kielégítő eredménynyel kezdte meg működését, úgy, hogy jelentékeny számú ágyút képes gyártani.

Magától értetődik, hogy e lépés minden eredmény nélkül maradt. Nem is tekinthetjük azt komolynak, hanem inkább manövernek, mely által Ausztria hajlandósága iránt akartak tapogatózni, mely ha ismeretes volt is Oroszország előtt, Szerbia még nem volt vele tisztában. Természetes dolog azt hinnünk, hogy a szerb kormány előtt nem is lehettek ismeretesek azon tárgyalások, melyeket Ausztria meg Oroszország vezettek, ezek pedig pillanatnyira sem hagytak fel mindennapos rendszerükkel, melynélfogva gyakran mélyen beavatkoztak Szerbia sorsába. Ausztria magatartása e válságban reánk, meg magára Oroszországra nézve is irányadó vala. Szerbia egy lépését, Oroszország egyetlen fontosabb elhatározását sem lehetne megérteni, ha ezek magyarázatát Ausztriának irányadó magatartásában nem keresnők.

A mint Miklós czár elhatározta, hogy az oláh fejedelemségeket megszállja, ebbeli szándékát tudatta az összes nagyhatalmasságokkal. Ausztriával szemben még tovább ment. Bécsi követének, Mayendorf bárónak, ki állására Bécsbe visszatért, azt az utasítást adta, hogy a beálló válságban való közös akczióra tegyen ajánlatot Ferencz Józsefnek. E terv szerint Ausztria Konstantinápolyban tenné meg abbeli jószolgálatát (ses bons offices), hogy a portát rábirja Menesikov herczeg jegyzékének elfogadására. Ha ez ajánlatot a porta el nem fogadná, Ausztria nyiltan kijelentené szíves közreműködését, s e czélból a maga határára egy hadtestet küldene. Ha az oláh fejedelemségeknek orosz had által való megszállása mellett Ausztria kijelentése nem hozná meg a kivánt gyümölcsöt, akkor Ausztria kényszer-rendszabályokhoz is folyamodnék: megszállná hadseregével Szerbiát, Boszniát és Herczegovinát.[1])

[1]) Etude diplomatique sur la guerre de Crimée. I. 202.

Ez ajánlatok Miklós czár egy kezeiratában s egy emlékiratban voltak előterjesztve. A perspektiva, mely Szerbia előtt feltárúlt, nagyon zavaros vala. Ausztria félt, hogy Oroszország rejtegetett szándéka a török császárság feldarabolása, melyet Ausztria fentartani óhajtott; mert Buol gróf nyiltan hirdette, hogy az ottomán császárság gyöngesége leginkább kedvez Ausztria politikai s kereskedelmi érdekeinek egyaránt. Félt a szláv, voltaképen a szerb mozgalomtól saját határán, Oroszország pedig igyekezett őt megnyugtatni s neki, e félelme ellensúlyozására, anyagi garanczíát kinált, ajánlva ezt szerb területek megszállása által a török birodalomban.

Ma már minden kétségen felül áll, hogy Miklós czárnak nem volt akkor szándékában háborút provokálni, nem is volt rá elkészülve; távol volt attól, hogy Mencsikov herczeg missziójából oly komoly bonyodalmat várjon. Ő a háborúba akarata ellenére ment bele, s midőn egyszerre belebonyolódott, kénytelen volt engedményeket tenni, s mennél nagyobb volt a bonyodalom, annál nagyobbak voltak az áldozatok is, melyeket kénytelen vala hozni; ma kényszerítve volt ajánlatot tenni egy hatalmasságnak, mely keleten Oroszország ellenfele vala, hogy megszállja azon országokat, melyeket Oroszország saját áldozataival segített fölemelni, azon czélzattal, hogy bennök ugyanezen hatalmasság ellen támaszt és védelmet teremtsen magának; másnap ismét új áldozatokat volt kénytelen hozni, melyek utoljára az ő saját országainak amputáczíójával végződtek, Beszárábia egy részének veszteségével. Ám ugyanekkor, midőn ez ajánlatokat tette, Oroszország Szerbiának tanácsokat adott, melyek azt czélozták, hogy ezt az osztrák okkupáczió ellen megvédjék. Orlov gróf azt mondta Bécsben Jankovics Aleksza, szerb képviselőnek (1854. jan. végén), „hogy Oroszország czélja, hogy Szerbia ne kompromittálja magát, mielőtt mostani helyzetét meg nem javíthatja. Oroszország nem akarja, hogy Szerbia kilépjen neutralis állásából s hogy bármily áldozatokat tegyen anélkül, hogy többet ne kapjon, mint a mennyije van. Azért, a mije van, nem kell mást semmit sem tennie, mint hogy megmaradjon törvényes és neutrális állapotában a portával meg

Oroszországgal szemben, és hogy törekedjék meggyőzni Ausztriát a maga semlegességéről, hogy ezáltal megtartsa azt a maga iránt való barátságában; mert Ausztria azt fogadja, hogy semmit sem fog tenni Szerbia ellen, mig ez békében és semleges marad.“ [1])

Az orosz ajánlatok nem találtak visszhangra Bécsben. Buol gróf ráállott arra, hogy közbenjárjon Konstantinápolyban, de nem állott rá, hogy elfogadjon bármily tág kötelezettséget, félvén, hogy az osztrák fegyveres beavatkozás következtében a keleti válság csak kiszélesbednék. Ferencz József császárt pedig az orosz ajánlatok valósággal elrémítették. Ugy találta, hogy Szerbia, Bosznia meg Herczegovina katonai megszállása Törökország indokolatlan megtámadása lenne, és hogy ily lépés Franciaországnak ürügyet szolgáltatna, melyre vár is, hogy Belgiumra s Olszországra vesse magát. A lényeges kérdés, mely ez alkalommal az osztrák kabinet politikája felett uralkodott, a forradalom kérdése volt, melyet a császár véleménye szerint, minden komolyabb bonyodalom feltámaszthatott. Azért Ferencz József császár, a maga feleletében, biztosította Miklós czárt, hogy Ausztria a legnagyobb szolgálatokat fogja tenni, ha megakadályozza a forradalom fellángolását, ezt pedig legbiztosabban úgy teheti, ha nem megy maga is bele a háborúba.[2])

A sinopei eset után (1853. nov. 18.), midőn a nyugati hatalmak Oroszországgal szemben határozottabb, majd ellenséges állást foglaltak el, Miklós czár lépéseket tett, hogy tisztába hozza helyzetét Ausztriával s Németországgal szemben. Ezektől szigorú semlegességet kivánt, melyet egy különös okmányban pecsételtek volna meg a következő alapon: 1. Mind a két állam, Ausztria és Németország, visszautasítana, a szükséghez képest fegyverrel is, minden kisérletet, melynek czélja az lenne, hogy őket semlegességükből kivonja; 2. a német szövetség megtámadása esetén, Oroszország is, meg két szövetségese is ily támadást olybá vennének, mint ha az az ő saját területük ellen volna intézve; és 3. ha a háború

[1]) Jankovics Aleksza levele Bécsből. 1854. febr. 1.
[2]) Etude diplomatique stb. I. 389.

bárminő változást idézne elő Törökország állásában, Oroszország kötelezi magát, hogy semmiféle szerződést sem erősít meg a tengeri hatalmakkal, mig ez iránt meg nem egyeznék szövetségeseivel.

Orlov gróf, a czár adjutansa, (1854. jan.) ezen ajánlatokat Bécsbe vitte, Budberg báró, orosz követnek pedig Berlinben kellett azokat elintéznie. Ugyanakkor vitte Orlov Bécsbe azon alapfeltételeket, melyek által a béke Orosz- meg Törökország között helyreállhatott. E feltételek sorában mindjárt az első helyen áll azon ajánlat, hogy megerősíttessék minden szerződés, melyek azoláh fejedelemségekre és Szerbiára vonatkoznak. E kettős misszió rosszúl ütött ki. A béke feltételeit nem fogadta el a bécsi konferenczia, mely mindjárt a bonyodalom kezdetén a négy nagyhatalmasság (Franczia-, Angol-, Poroszország és Ausztria) kepviselőiből ült volt össze, hogy megkisértse a viszályba keveredett államok kibékítését. A mi pedig az Ausztriával meg Poroszországgal való specziális orosz tárgyalásokat illeti, a berlini kabinet nem állott rá, hogy a semlegesség bárminő kötelezettségét magára vállalja; de a porosz király kijelentette, hogy ő semmi esetre sem hagyja magát rábirni az Oroszország elleni háborúra. A bécsi kabinet azt felelte, hogy nemcsak hogy nem vállalhatja magára a semlegesség semmiféle kötelezettségét, hanem még hozzáteszi, hogy Ferencz József császár csak saját birodalma érdekeit fogja számba venni. Ugyanakkor tudtára adta a bécsi kormány Oroszországnak, hogy Ausztria a saját (déli) határára sereget küld. Ezzel Ausztria tényleg akarta megmutatni, hogy semmiféle alakban sem mer belemenni az Oroszországgal való szövetkezésbe.[1])

Mialatt Ausztria czélba vette, hogy serege által minden szerb mozgalom ellen biztosítsa magát, a porta is arra gondolt, hogyan kerülhetné el szerb részről a bajt. Szerencsésebb terveket eszelt ki Ausztriánál, terveket, melyek Szerbiát megnyugtathatták, a porta ellen pedig semmiféle ingerültségre sem fakaszthatták, mint Ausztria fakasztotta megfigyelő seregével. A mint a porta

[1]) Etude diplomatique stb. I. 250—251.

megkezdte a háborút Oroszországgal, azt tanácsolta neki Radcliffe lord, hogy egy önálló aktával, saját elhatározásával, erősítse meg mindazon kiváltságokat, melyeket keresztény alattvalói élveznek akár a zultáni hattiserifek, akár az európai hatalmakkal kötött szerződések alapján. A tanács bölcs vala; czélja volt: a békében megerősíteni a kereszténveket az Oroszországgal kötött szerződések megszakítása után. E szerződéseken alapúltak is részben a keresztény kiváltságok, melyeket, elvesztvén alapjukat, most már úgy lehetett tekinteni, mint elveszetteket. E félelem különösen a dunai fejedelemségeket foghatta el, névszerint Szerbiát, melynek nemzetközi létele az orosz-török megállapodásokra volt visszavezethető. Annál égetőbb volt a szükség Szerbia megnyugtatására, mert Ségur, franczia főkonzul szerb kormánykörökben azt állította meggondolatlanúl, hogy az orosz-török tárgyalások megszakításával elesett minden alapja Szerbia közjogának, s hogy ezt a zultán bármely pillanatban visszavonhatja. Bár Ségur okoskodása nem volt kielégítő, a mely szerint Szerbia politikai létalapját veszítette volna el; mert voltak alap-hattiserifjei, melyeket közvetetlenül adott ki számára a zultán, s melyeket hitszegés nélkül nem vonhatott volna vissza: mindazáltal a franczia konzul fenyegetései a szerb kormányt aggodalomba ejtették. Ily fenyegetésekkel Ségur gyakrabban állt elő; de midőn meggyőződött maguk a szerbek részéről, kik politikai barátjai valának s a Nyugathoz hajoltak, hogy ez esetben Szerbia Oroszországhoz szegődnék, — más gondolatokra tért. Azonnal irt konstantinápolyi követének, hogy a török keresztény alattvalók kiváltságainak megerősítéséről felmerült eszme külön fermánnal azon kiváltságokra is kiterjesztessék, melyeket Szerbia élvez. Ebben az ideában megerősítette kormányát a pasa is, a belgrádi várparancsnok.

A porta készséggel ragadta meg Ségur eszméjét, s már deczember elején tudták Belgrádban, hogy a porta kész ez ideát megvalósítani. Ekkor azonban előállt, mint akadály, az orosz konzul, Muchin. Ez október elején Belgrádba érkezett, hogy a (jul. 5.) meghalt Tumánszkij helyét elfoglalja, s már novemberben a pasa felszólítására Zimonyba vonúlt, miután zászlaját éjjel a konzulságról

levétette, eltávozása előtt pedig (nov. 11.) azt irta Izzet pasának, hogy nem akarván megnehezíteni a szerb kormány helyzetét, elhagyja Belgrádot; azonban, tekintet nélkül ez elhatározására, nem téveszti szem elől ura, imperatora atyai gondoskodását a szerb nép irányában, és rábizott kötelességének erejéhez képest gondot fog viselni ama jogok s kiváltságok megőrzésére, melyeket a czár ezen ország részére biztosított; a legélénkebben tiltakozik minden sérelem ellen, melyek Szerbia jogait s kiváltságait érhetnék azon idő alatt, mig a czár ágense Belgrádból távol leend. Muchin ezután a szerb kormánynak is jelenté eltávozását s megküldte tiltakozásának másolatát, kifejezvén azon meggyőződését, hogy abban a kormány és nemzet egyaránt új bizonyítékát fogja találni a gondoskodásnak, melyet a pártfogó birodalom nem szünik meg Szerbia iránt tanúsítani minden időben.

Muchin Zimonyban telepedett le, s innen osztrák utlevéllel mindennap átrándúlt Belgrádba, a fejedelem pedig, félvén, hogy az orosz konzul a maga gyakori látogatásai által őt kompromittálja, Kragujeváczba költözött. Muchin a fejedelem távollétében azt iparkodott a szerb kormánynak bebizonyítani, hogy a fermánt, mint fölöslegeset és károsat, nem kell elfogadnia. Ha elfogadná, Szerbia szétszakítaná a kötelékeket, melyek Oroszországhoz kötik; abba a helyzetbe hozná Oroszországot, hogy ez ne tartsa tiszteletben semlegességét, és maga ellen hivná ki a nemzet elégületlenségét, mely meg akar szabadulni a töröktől, nem pedig, hogy elfogadja igéreteit, melyeknek nincs orosz garancziájuk. Muchin azonban mintha több buzgalmat fejtett volna ki, mint az ő kormánya kivánta.

Mayendorf, bécsi orosz követ, ki a dolgokat több nézőpontból szokta volt vizsgálni, nemcsak hogy nem tanúsította magát a fermán ellenségének, hanem még böles fentartásra is emlékeztetett, melynél fogva a fermánt elfogadják, hátrányait pedig elkerüljék. Azt tanácsolta Jankovics Alekszának, ki (1854. jan. 15.) Bécsbe érkezett, hogy a szerb érdekeket akként képviselje, miszerint a szerb kormány elfogadhassa a fermánt, mint az országos kiváltságok megerősítését; de feleletében hivatkozzék a kormány a régi fermánokra, melyek e kivált-

ságok alapjául szolgálnak, különösen pedig azokra, melyek elrendelik a törökök kitakarodását Szerbiából. Ugyanakkor azt is kifejezné világosan, hogy Serbia ezeket a fermánokat a jövőben is jogai alapjának fogja tekinteni. Azon felvilágosítás szerint, melyet Fonton adott a bécsi szerb képviselőnek, e fentartás azt a szolgálatot tette volna Oroszországnak, hogy kieszközölje a törökök végleges kitakarodását Szerbiából; mert ha az orosz-török visszavonás békés megoldást nyerne, a czár ez esetben a többi feltétel közé iktatná azt is, hogy Moldva, Oláhország és Szerbia kiváltságai megerősíttessenek, és hogy a Szerbiáról szóló, végrehajtatlan hattiserifeket teljes mértékben kell végrehajtani.[1])

Másrészt megint Ausztria azt hajtotta, hogy a fermánt föltétlenül fogadják el. Minisztere, Buol gróf, azt mondta Jankovics Alekszának, hogy a fermán nemcsak nem sérti a szerb jogokat, hanem Oroszországnak Szerbia felett való pártfogóságát sem veti el. „Mi, mondá Buol, barátságban élünk Oroszországgal; de soha sem fogjuk tűrni, hogy Szerbia orosz provinciává legyen, vagy hogy orosz okkupácziók karjaiba essék, mint Moldva s Oláhország. Kétségtelen, hogy ezt önmaguk sem kívánják, hanem akarják gyarapodásukat s függetlenségüket, szívesen hallgatnak tehát az orosz édesgetésekre, hogy ezt elérhessék; de csalódni fognak. Ha a háború kimenetele szerencsés leend, az csak Oroszországnak lesz hasznára, mint ezt Moldva s Oláhország bizonyítják, melyeket Oroszország hasonló igéretekkel kecsegtetett minden háborújában, és oly kimerült állapotban hagyta azokat mindenkor, hogy igazán nem tudni, mik.“ [2])

A fejedelem körül nagy küzdelem folyt, elfogadják-e a fermánt. Szimics Aleksza, a fejedelem miniszterelnöke, elég hajlandó volt azt el nem fogadni; még nyiltabban támogatták e nézetet azok, kik erősebben hajlottak Oroszországhoz. Ellenben a kik a Nyugatra támaszkodtak, valamint minden független elem, a fermán mellett voltak; mig végre a küzdelem fonalát elvágta Knicsanin,

[1]) Jankovics A. levele Bécsből, 1854. január 21.
[2]) Jankovics A. levele Bécsből, 1854. jan. 18.

ki evégett Kragujeváczból Belgrádba jött. Az ő tiszta hazafiúi, minden mellék-gondolattól ment meggyőződése oda konkludált, hogy balgaság lenne elvetni a fermánt, mely megerősíti az ország jogait. És győzött. A porta, hogy lépésének az európai garanczia némi jellegét kölcsönözze, négy nagyhatalom követségének jelzi a maga szándékát. (1853. decz. 16.) Ezeket iparkodott meggyőzni, hogy mindig azon volt, hogy valamint Moldva s Oláhország régi jogait, úgy azokat is, melyeket Szerbia most élvez, épségben tartsa. S bár a háború következtében, mely Oroszország s a magas porta között keletkezett, megállapodásaik megzavartattak, a porta azt hiszi, hogy az ő őszinte szándéka sokkal többet nyom a latban, mint az ily megállapodások. E három provinczíát az ozmán császárság kiegészítő részeinek tekinti és tudtára adja a hatalmaknak, hogy elhatározta, miszerint jogaikat eredeti alakjukban fentartja.

1854. jan. 15-én megjött Edhem pasa a császári fermánnal Belgrádba, a kormány részéről nagyon hizelgően fogadva, a nemzet által pedig hidegen. A fermán kihirdetése január 22-én történt a fejedelmi udvarnál a legünnepélyesebb módon. Edhem pasa udvari kocsin jött a várból, előtte haladt egy szakasz török csapat, élén zenekarral, utána pedig fényes, nagyszámú kiséret. Az udvar előtt várta a császári követet a díszben álló szerb sereg; a fejedelem udvarán a kormány, papság és polgárság küldöttségei fogadták, az udvari kapuig pedig eléje ment maga a fejedelem Izzet pasával, a belgrádi várparancsnokkal, a miniszter-elnökkel s a metropolitával. Átvevén a császári követ kezéből a fermánt, a fejedelem a pasát saját termébe vezette, a hol a fermánt felolvasták előbb török, azután meg szerb nyelven. Most a metropolita „a nemzet nevében“ hálát mondott a császári követnek a császár kegyéért s imát rebegett a zultán hosszú életeért; a mire megdördültek az ágyúk a Vrácsáron s a belgrádi várban, a díszben álló szerb és török csapatok pedig fennen üdvözölték az udvari balkonon megjelent fejedelmet és pasákat.

Semmi, de semmi nem hiányzott ezen ünnepélyes jelenetnél, a mit Edhem pasa szükségesnek tartott arra, hogy Szerbiát megalázza, hogy homlokára süsse vazallusi

alárendeltségének bélyegét, a szuzerén fényét és tekintélyét pedig hogy felmagasztalja.

Az 1853. decz. hó végső napjaiban (1278. rebjul-evel hó végén) kiadott fermán lényegében úgy hangzott, hogy a zultán Szerbia, Moldva s Oláhország kiváltságait úgy tekinti, mint maradandó elvek, saját állandó rendszerének következményét és mint a m. porta illetékességéhez tartozó kérdést, mely azokat létesítette. Erős szuverén-szándéka az, hogy nemcsak hogy el ne vegyen azokból semmit sem, hanem hogy ama tartományok lakosai előtt szuveréni s jóindulatú elveinek új jeleit adja azon mértékben, a mint azok iránta hűséget tanúsítandanak, a körülmények pedig szándékára nézve kedvezők leendnek.[1])

A fejedelem köszönetet mondott a zultánnak irásbelileg is Edhem pasa által (jan. 26.); feleletében megemlékezett a régi fermánokról (1829., 1830., 1833. és 1838-ból), de nem elég hatályosan adott kifejezést ama fentartásnak, melyet Mayendorf ajánlott. Ugyanazon időben az államtanács is felelt a fejedelemnek, (jan. 29.) a fermánnak vele való közlése alkalmából, a fejedelemmel való egyértelműség szellemében s a zultán iránt való hála érzelmeivel. Az ország belsejében nem kevésbbé ünnepélyes módon hirdették ki a fermánt; ekközben körirattal tudtára adták a népnek, hogy a zultán fer-

[1]) A hivatalos fordítás igy hangzik:

Mindenkor volt rá gondom, hogy császárságom tényleges alkotórészei, Szerbia, Oláh- s Moldvaország fejedelemségei belső kormányzatának megállapított előjogai szüntelenül megóvassanak, és pedig azon fokig, hogy, bár a császárságom és Oroszország közt kitört háború következtében az ezen két állam közt kötött szerződések megszüntek létezni, fényes portám gondoskodása erős biztosítékúl szolgál hű alattvalóim jólétének s nyugalmának fentartására. Mivel egyébiránt hasonló, létesített előjogok állandó rendszert képeznek, s mivel ez fényes portám érdeme, mely azokat létrehozta, s az én szilárd és őszinte szuverén szándékom e három tartomány fennálló előjogait fentartani, s nemcsak el nem kobozni azokból egy kis részecskét sem, hanem ellenkezőleg, a legnagyobb mérvben gondoskodni azok teljes fentartásáról: szuverén akaratom, hogy a nevezett tartományok lakóinak, azon mérvben, a mint ezentúl hűséget tanusítandanak, mely őket eltölti, s a mint a körülmények kedvezendnek, szuverén és jóindulatú irányelveim új jeleit adjam.

mánja által legkevésbbé sem változik meg Szerbia állása, sem Oroszországhoz való viszonya. E felvilágosítás czélja az volt, hogy kielégítse ugy Oroszországot, mint nem kevésbbé a nemzetet, mely szimpatiáival feltétlenül ehhez csatlakozott.

Missziójának teljesítése után Edhem pasa Alekszináczon át visszatért Konstantinápolyba. Szerbia belsejében mindenütt azzal a hivatalos előzékenységgel fogadták a minőben Fontont részesítették vala. Mi több, nem hiányoztak ilynemű hivatalos felkiáltások sem: „éljen a zultán!“ — ép ugy, mint a hogyan Fontont ily felkiáltásokkal fogadták: „éljen a czár!“ Annyira nehéz vala Szerbia helyzete, hogy ide-oda kelle hányódnia, mint gyönge nádnak hatalmas viharok között.

Szerbia viszonya a portához a legbizalmasabb alapra volt fektetve. Musztafa Najli pasa, nagyvezér, (márcz. 16.) szerencsét kivánt a fejedelemnek, hogy annyira megnyerte a zultán tetszését, hogy ez el volt ragadtatva úgy a hűség és hódolat kifejezései által, melyeket ő s az államtanács hozzá fölterjesztettek, valamint azon mód által is, melyen a császári fermánt kihirdették.

Azonban e kérdéssel még nem volt kimerítve egész lánczolata a megpróbáltatásoknak, melyeken Szerbiának át kellett mennie ama zivataros időkben; uj, komoly veszélyek fenyegették.

Következésképp, e császári rendeletet, mely divánomból kelt és saját császári aláirásommal ékeskedik, a végre küldöm, hogy kihirdettessék s mindenkinek tudtára adassék, hogy fényes portámnak szilárd az elhatározása megerősíteni, valamint ezennel meg is erősíti, úgy a mint léteznek, Szerbiának, mint a mely országaimhoz tartozik, előjogait.

Midőn e császári rendeletem hozzád ér, te ezen parancsaim és szuverén akaratom mibenlétét kellőképpen tudtára fogod adni mindenkinek, a kit illet, s kötelességed- és böleseségedhez képest minden törekvésedet latba veted s minden lehetőt megteszel, hogy mindenesetre biztosítsd e részek jólétét, valamint a lakosok és alattvalóim békéjét meg nyugalmát, a mi igen fontos dolog, s meg fogsz tenni mindent, a mit csak tehetsz, hogy bizonyitékait add böleseséged- és hűségednek.

Vedd ezt tudomásúl s adj hitelt e nemes pecsétnek, melylyel e fermán ékeskedik, mely kelt rebju level hónap végén ezerkétszázhetvenedik évben. (1853. deczember utolsó napjaiban.)

Az orosz hadműködés tervében Szerbia, geografiai fekvésénél fogva, nagyon fontos helyet foglalt el. Három fő hadi terv létezett. Paskievics tábornagy és Jomini tábornok azt magyarázták, hogy Konstantinápolyba vagy Bécsesel, vagy Bécsen át lehet menni. Nos, miután világos volt, hogy Ausztria nem fog csatlakozni Oroszországhoz, hát az első terv mindjárt kezdetben elesett. A második eshetőségre nézve a tábornokok azt bizonyítgatták, hogy Ausztria nem lenne képes feltartóztatni az orosz hadműveleteket, sőt hogy, az Ausztria ellen való orosz ellenségeskedés első jelére, Magyarország fölkelne, miután már némely, 1848-iki magyar tisztek felajánlták az orosz hadseregbe való belépésüket; hogy a sereg és arisztokráczia nyiltan Oroszország mellett nyilatkoznak; hogy az ausztriai szlávok lelkedéssel és rokonszenvvel néznek a keresztény mozgalomra Törökországban; hogy a határőrvidéki ezredek úgy vannak hangolva, hogy Ausztria soha sem merné magát elhatározni, hogy fegyverüket a keresztények ellen fordítsa; hogy katonák és tisztek gyakran szöknek át az oroszokhoz, annyira, hogy az osztrák kormány, azon kijelentéssel, hogy Lombardiát megerősítse, a szláv ezredeket Olaszországba küldi, ezeket pedig a határon olasz ezredekkel helyettesíti.

Mint első szempillantásra látható, az egész terv, mely Oroszországot Bécsen keresztül vezette volna Konstantinápolyba, föltételekre volt alapítva, melyek, nem valószinű, hogy lényeges részleteikben megvalósúltak volna. Azért a birodalmi kanczellár, e merész terv megrostálása után, ki is jelentette a czárnak, külön emlékiratában, hogy mindent megtettek, a mit Oroszország becsülete kivánt, de még becsülete sem róhatja rá azt, hogy feneketlen örvénybe rohanjon, (se précipiter dans abîme sans fond).

Megmaradt a harmadik hadműveleti terv. Minthogy a Nyugat nyiltan Oroszország ellen támadt, mivel a Fekete tenger amannak kezében vala, Ausztria pedig kétes állást foglalt el: hát nem lehetett többé a régi, késedelmes operáczióra gondolni, a melyek szerint az oroszok átkeltek a Dunán, megszállották a várakat és csak azután indultak a Balkánnak; rövidebb és biztosabb utat kellett választani. Ez az ut Szerbián át veze-

tett. Az orosz tábornokok terve szerint az orosz sereg átkelt volna a Dunán Viddin táján, bement volna Szerbiába, fölkelésre birta volna az országot s a montenegrói, epirusi és thessaliai fölkelőkkel karöltve, hátulról támadta volna meg a dunai török sereget, és Szófián át Konstantinápolynak vette volna utját. „A fölkelések, irja Jomini, tervszerűleg és erélylyel végrehajtva, azon mérvben terjedve, melyben minket hadseregünk előhaladása oly helyzetbe juttatott volna, hogy azokat támogassuk, elfoglalván nyomról-nyomra az egész keresztény Törökországot, elvágva a dunai török sereg összeköttetését a császárság legtermékenyebb vidékeivel, honnan e sereg élelemmel tartja fenn magát, ellenben pedig, biztosítva a mi összeköttetéseinket s megkönnyítve minden operációnkat: — ily fölkelések reánk nézve hatalmas segítséget képeztek volna, ellenségeinkre nézve pedig komoly veszedelmet. Egyébként a küzdelem sajátos jelleget öltött volna. Itt többé nem az orosz politikai érdek képezte volna a középpontot, hanem a kereszténység érdeke a Keleten, pedig így fogta fel s mérlegelte a kérdést kezdettől fogva Miklós czár is, mig végre ellenlábasainak megátalkodottsága kihozta sodrából. Más részről megint lehetetlen volt át nem látni annak a strategiai állásnak a fontosságát, melyet Ausztria foglalt el a mi operativ seregünk oldalában és hátában.“ [1])

Oroszországnak tehát szüksége volt, hogy előre lássa, mely határok közt foganatosíthatja hadműveleteit Törökországban és fordíthatja használa a keresztény támogatást, anélkül, hogy Ausztria meg Németország nyilt ellenségeskedését vonná magára.

Ez ügyben voltak kiküldve ágensekül a tervelt mozgalom fő középpontjaiba: Fonton Szerbia határára, Kovalevszkij ezredes pedig Montenegróba. Ehhez kellett csatlakozniok azon tiszteknek, kik a montenegróiak haderejének orgánizációjában segédkeztek volna. A harmadik ügynököt Görögországba küldték, 300.000 rubelnyi pénzsegélylyel, melyet az athéni heteria rendelkezésére bocsátottak.

Az oláhországi orosz hadsereg fővezérének, Gorcsa-

[1]) Etude stb. I. 512—515.

kov Mihály herczegnek is, meg ezen külön ágenseknek is utasításuk volt, hogy tanúlmányozzák e népek erőforrásait: vannak-e fegyvereik, vezéreik, van-e működésükben egység, megállapított tervük? El kellett őket választaniok a forradalmi propaganda kisérleteitől, melyek Ausztriát nyugtalanságba hozták volna. Ki kellett végre puhatolniok e népek vágyait és reményeit jósiker esetén, mert, bizonyítja Jomini, Oroszország el volt határozva, hogy a háború minden szerencsés fordulatát kizsákmányolja, és hogy a békekötésnél minden előnyt kieszközöljön javukra, melyeket helyzetükhöz képest elérhettek; de nem akarta, hogy oly csalódásokban s hitegetésekben ringassa őket, melyeket később nem volt volna képes megvalósítani. Szóval, az ágensek feladata nem az volt, hogy szuttyongassanak, hanem hogy csak tapogatózzanak.

Fonton (februárban) Zimonyba érkezett azon szándékkal, hogy átjön Szerbiába, de Coronini, az osztrák megszálló had parancsnoka, a belgrádi pasa kívánságára megtiltotta neki az átmenetelt. Fonton innen Oláhországba indult, miután Zimonyból Szimics Alekszának azt az ajánlatot tette, hogy küldjön Kralyevóba egy megbizható embert, kivel fontos közlenivalói lennének, felhiván figyelmét, hogy e küldetésre alkalmas lenne Nikolics Athanáz, ki őt Szerbia belsejében kisérte. Midőn a szerb bizalmi férfiú Kralyevóba ért, Fonton azt közölte vele, hogy az orosz sereg nemsokára Bulgáriába megy át s hogy itt az ideje, hogy Szerbia a törökországi keresztények felszabadítására közreműködjék. A szerb megbizott, nem lévén az iránt utasítása, hogy valami tárgyalásba bocsátkozzék, mivel Belgrádban azt sem tudták, miről lesz szó, — azt felelte, hogy e közleményt kormányához fogja juttatni. De Fonton tovább is kezdte fejtegetni a hasznot, melyet Szerbia a háborúban való részvétele által elérhetne, igérvén, hogy Szerbiára, mint orosz szövetségesre, gondot fordítanának, hogy vágyai teljesedjenek, előnyeit pedig, hogy külön szerződésben előre megállapítanák. Midőn pedig a szerb megbizott azzal állt elő, hogy az osztrák sereg Szerbiába készül törni s megtörténhetnék, hogy Szerbia két tűz közé kerülne, Fonton azt felelte, hogy attól nincs mit

félni, mert Ausztria nem mer Szerbiába menni. Ezt Fonton akkor is folytonosan állította, midőn a szerb megbizott rámutatott az osztrák sereg komoly készülődésére, a mely mindent összehordott, a mi a szerb határ átlépésére szükséges, még magát a hidnak való anyagot is; ily roppant költséget pedig nem csinálna hiába. Végre kijelentette neki Nikolics, a mint maga irja önéletrajzában, hogy Szerbiának a szükséges eszközei sincsenek meg arra, hogy háborúba bocsátkozzék. „Először nincs pénzünk; adhatnak-e nekünk pénzt önök? Nem adhatunk, volt a felelet. Hát adhatnak-e lőszert, fegyvereket, ágyukat? Felelet: nem adhatunk! Adhatnak-e tiszteket? Felelet: nem adhatunk! Erre azt mondtam neki: akkor tudja meg, hogy Szerbia képtelen mozgalmat támasztani.“ Igy ir maga a szerb megbizott. De ha tudjuk, hogy Oroszország azon időben még a görög heteriának is küldött 300.000 rubelt, pedig a szerb közreműködésre több súlyt kellett fektetnie, mint a görögére, akkor kételkednünk kell, hogy Fonton Nikolics minden kérdésére tagadólag felelt. Még mielőtt Fonton csak el is indult volna Oláhországba, Orlov Jankovicsnak kilátásba helyezte a segítséget fegyverekben, annak a biztosításával, hogy ez iránt már ki is adták a rendeleteket Szent-Pétervárott.[1]) Minden esetre bizonyos, hogy Fonton a maga tárgyalásai alkalmával megelégedett azzal is, ha Szerbia beléegyeznék, hogy Törökország ellen legalább önkénteseket küldjön Knicsanin vezérlete alatt.[2])

Az orosz ajánlat a belgrádi hivatalos körökben

[1]) Általában, Nikolics adatait szigorú kritika alá kell vetni, mert kétségtelen jelét viselik magukon, hogy az iró emlékezete már elgyöngült, midőn saját életrajzát irta (1872—1875) nagyobbára a maga visszaemlékezései alapján, jegyzetek és dokumentumok nélkül. Innen van, hogy a dolgokat és eseményeket gyakran összekúszálja, a legtöbbször pedig határozatlanul és történelmi preczizitás nélkül beszél. Igy azt irja, hogy (1853.) decemberben ment Kralyevóba Fontonhoz találkára, holott az (1854.) februárban volt. Máskülönben Nikolics önéletrajza, kritikailag használva, nem értéktelen legújabb kulturhistoriánk megvilágosítására.

[2]) Nikolics A. biografiája. Kézirat a „Szerb tudós társaság“ archivumában.

élénk mozgalmat idézett elő. A szemmellátható veszedelembe, mely Szerbiát Ausztria részéről fenyegette, nem mehettek bele a legszenvedélyesebb oroszbarátok sem. Egyetlen kivételt Jankovics Paun (Bacsa) képezett, ki azt tanácsolta, hogy Szerbia haladéktalanúl lépjen akcióba. „Jobb nekünk, mondá, becsülettel küzdve elveszniink, mint becstelenségben maradnunk; ha Szerbia elbuknék is, Oroszország újból fölemelné; a nép olyan, mint a rét: ha a füvet lekaszálják, újra kinő.“ „Valóban értem, mondá Péter metropolita azon ülésben, melyben e fontos kérdést megvitatták, értem, mit tesz becsülettel élni, de nem értem, mit tesz becsülettel elveszni.“ Batalaka meg azt hozta fel, hogy Bacsa hasonlata sántít, a mennyiben az emberi fejeket ha lekaszálják, nem nőhetnek ki fű módjára. Bacsa egymagára maradt meggyőződésével. Maga Tenka sem gondolta, hogy messzire kellene menni; megelégedett volna, ha elfogadták volna Fontonnak az önkéntesek küldésére vonatkozó ajánlatát. E nézethez hajlott Szimics Aleksza is. Knicsanin meg Aczika pedig a szigorú semlegesség mellett voltak; Knicsanin kifejezte, hogy kedvezőbb körülmények között a háborúban való részvételre is ráállana; de ezen esetben kívánná, hogy Oroszország Szerbia rendelkezésére bocsásson, más hadi szükségletek mellett, 10.000 főnyi hadtestet.

Ugy látszott, mintha a közmegegyezés amaz alapjára helyezkedtek volna, melyen önkéntes csapatok küldéséhez hozzájárúltak, ha majd az események jobban kibontakoznak; tulajdonképpen pedig huzták-halasztották a dolgot, végrehajtása meg jobb időkre maradt. Előmozdította ezt azon szerb fők nézete, kiknek élén Garasanin állott; ez határozottan ellenzett minden hozzájárulást Oroszországhoz; inkább azt akarta, hogy Szerbia valami diverziót tegyen a Nyugat érdekében. Azonban eleintén senki sem merte még kiejteni sem a száján az ily gondolatot: azt tartották, hogy a legnagyobb siker lesz, ha a nézetek áradata a semlegesség határai közt marad. Ily értelemben vázolja a helyzetet Marinovics Jován, külügyminiszteri hivatalnok, egy emlékiratban, mely az irányadó szerb körök okulására volt szánva. „Mit kiván tőlünk Oroszország?“ kérdi az em-

lékirat irója, és így felel: „Hogy semlegesek maradjunk, mig a háború csak ilyen mérvben folyik; ha pedig nagyobb mérvet öltene, akkor kénytelenek lennénk benne résztvenni, önkénteseket küldeni stb. Ha szigorúan veszszük a dolgot, a porta nem volt köteles elismerni Szerbia abbeli jogát, hogy semleges maradhat ezen harczban; mert Szerbia Törökország hűbéres tartománya; a nemzetközi viszonyok idevágó szabályainál fogva pedig csak az lehet semleges, a ki független, a kinek joga van háborút üzenni, békét kötni stb. Továbbá, maguk a megállapodások is, melyeken Szerbia létele alapúl, a háború következtében megsemmisűlnek; ezután már a portának nincsenek semmiféle kötelezettségei azon kivűl, a melyet neki saját érdeke diktál. Követelhetne tőlünk nem csupán segítséget s résztvevést e háborúban, hanem a dolog ily állásával kapcsolatos egyéb eszközöket is; kényszeríthetne rá erőszakkal. Mi nem akarnánk erről hallani s ennek következtében kénytelenek lennénk harczba bocsátkozni Törökországgal s kitenni magunkat a háború minden szerencsétlenségének, esélyének s bajának, a mi rólunk mind el van hárítva azon szerencsés körülmény által, hogy a porta beléegyezett semlegességünkbe. Ily módon Szerbia békén van, s minden baj és áldozat nélkül biztosította magának azt, a mire nagy áldozatokkal s a siker garancziája nélkül kellene vállalkoznia. A porta által elismert semlegességünk nagy lépés előre, ez bennünket ugyszólván a független államok sorába helyez, már azért is, mert e semlegesség nemcsak köztünk és Törökország között lett megállapítva, hanem ezzel kötelességet nyertünk a többi államokkal szemben is, melyet szívesen vállaltunk magunkra. Bejelentettük a portának, hogy e háborúban semlegesek akarunk maradni és hogy fegyveres erővel verünk vissza minden sereget, mely megkisértené, hogy Szerbiába nyomúljon s hogy hazánkat a hadi operácziók szinhelyévé tegye. Ügyvivőnk által Konstantinápolyban, képviselőnk által pedig az itteni pasának is határozottan kijelentettük, hogy ellene fogunk szegűlni az oroszok-

nak, ha Szerbiába akarnának jönni, s ép úgy, hogy nem fogjuk megtűrni a török sereget sem. Tudtára adtuk ezt a szövetséges államok konstantinápolyi követeinek is, Radcliffe lordnak és Baraguey d'Hilliersnek. Ez igéretet megujítottuk itt is Renouare, franczia konzulnak; a franczia külügyminiszter azt felelte, hogy Francziaország méltányolja Szerbia eme bölcs magatartását, s a mig Szerbia igy járand el, csöppet sem kell félni, hogy a török sereg országunkba hatol. E kijelentés ugy tekinthető, mint a szerb semlegesség biztosítása Francziaország részéről. Ugyanazt ismételtük Fonblank angol főkonzul előtt is. A fegyverkezésre vonatkozó tárgyalások folyamán Ausztriának két izben irásbeli biztosítékot adtunk, hogy nyugton maradunk, s hogy semmiképen sem fogunk résztvenni az Orosz- meg Törökország közötti háborúban, minek következtében Ausztria kijelentette megelégedését. Oroszország ismerte szándékunkat s teljesen javalta semlegességünket, a mint ezt bizonyítják Nesselrode gróf meg Fonton levelei, és Jankovics beszélgetése Orlov gróffal meg Mayendorf báróval. Mindebből látható, hogy semlegességünk nem a véletlenség műve, mely iránt Európa közönyös lehet s melyet mi kedvünk szerint megváltoztathatunk, senkinek sem adván róla számot. Ez a semlegesség kötelességünkké vált, melyet ha nem teljesítünk, nemcsak háborút hozhatunk a nyakunkra, hanem az európai államok részéről való minden politikai védelem elvesztését is. Hogy pedig ügyeink Európától fognak függni, látszik abból, hogy Franczia- meg Angolország azt kivánják, hogy Törökország nekik kettőjüknek engedje át a jogot, mely szerint az Oroszországgal való békekötéskor ők szabják meg az óhajtott feltételeket, s a porta erre kétségkivül rá fog állani. Ily módon a portának Oroszországgal szemben elfoglalt állása átszáll a Nyugatra. Mindezzel szemben a mi helyzetünk nehezebbé s veszélyesebbé válik, ha megszegjük igéreteinket és semlegességi kötelezettségünket. Itt kell megemlítenünk még azt is, hogy Radcliffe lord azt irta Fonblank úrnak, hogy Szerbiát a keleti kérdés eldöntésénél mellőzni fogják, és nem fognak vele törődni, ha Oroszország iránti szeretetből elhagyja azt az álláspontot, melyet a

portával szemben meg kell őriznie. A mi semlegességünk csak jogtalanság és erőszak által dönthető meg; ez esetben ki lehetünk téve muló bajoknak s ott kereshetünk segítséget s jogorvoslatot, a hol ez reánk nézve haszonnal fog járni. Ha megszegjük semlegességünket Oroszország érdekében, ez azt fogja jelenteni, hogy feláldozzuk azt, a mi most meglehetősen biztosítva van, abban a reményben, hogy nyerünk valamit, ha Oroszország felülkerekedik. Röviden, koczkára teszszük jelenlegi állásunkat s jövőnket, s azt óhajtván, hogy többet kapjunk, koczkáztatjuk, hogy azt is elveszítsük, a mink most van. Kilépünk törvényes állásunkból, melyet egész Európa elismer, hogy törvénytelen helyzetbe jussunk, melyben, igaz, részünkön lesz Oroszország, de ellenünk egész Európa. Mi következhetik ebből? Oroszország diadalát Európa fölött csak az tételezheti föl, ki nem hallgat a józan ész szavára. Megtörténhetik az is, hogy a harczban álló mindkét fél, miután kimerült a hálaadatlan munkában, a háborúnak véget vetni kiván s elismerik az előbbi állapotokat; vagy hogy Oroszország eláll Konstantinápolyban kijelentett kívánságaitól. Sem az egyik, sem a másik esetben Oroszország nem fog kapni semmivel sem többet jelenlegi állásánál; mi pedig mostani állásunkat megtarthatjuk a harczban való minden részvétel nélkül. Ha mindenféle szerencsétlenségek s bajok után, melyek kikerülhetetlenül összefüggnek minden háborúval, a legnagyobb nyereség, melyre szert tehetünk, mostani állásunk fentartása leend: akkor miért nem maradnánk meg ebben az állásban, anélkül, hogy kitennők magunkat bárminő szerencsétlenségeknek? Midőn egész Európa feltámadt, hogy védje a török császárságot, akkor vajjon remélhetjük-e mi, hogy valamit elszakíthassunk belőle? Az orosz diplomaczia nyiltan kijelentette, hogy Oroszország hódításai Európában be vannak fejezve. Csak mi vagyunk-e képesek a magunk számára elérni azt, a mit ő a maga számára sem képes? Ha az oroszok nem kimélik saját magukat; millió meg millió rubelt, száz meg százezer katonát áldoznak, előre tudva, hogy nem lesz abból isten tudja mily nagy hasznuk: hát nem csoda, hogy, mint barátaink, sajnálnak bennünket felszólítani, hogy osztozzunk sorsukban. Né-

melyek úgy vélekednek, hogy Ausztria, utána pedig az egész német szövetség részt fognak venni a háborúban Oroszország javára; de ez merő lehetetlenség. Mig Ausztria nem vesz részt a háborúban, addig ez megtartja két nagy állam hivatalos mérkőzésének a jellegét; de mihelyt Ausztria beleavatkozik, a háború az elvekért való mérkőzés jellegét fogja magára ölteni; ily háború pedig Ausztria kárára lehet. Hogy az elvekért való harczot kikerűlje, az egyedűli eszköz Ausztriára nézve az, hogy ahhoz a politikához tartsa magát, mely összhangban áll a nyugati államok óhajával. Egyik esetben úgy, mint a másikban, ránk nézve legjobb az a szerep, hogy megtartsuk a teljes semlegességet, azaz hogy jó viszonyban maradjunk ne csak Oroszországgal, hanem a többi államokkal is, melyek határoznak a török császárság sorsa felett. Ezzel el fogjuk kerűlni az orosz, török, osztrák seregnek hazánkba való betörését és a diplomacziai ellenségeskedéseket Angol-, Franczia-, meg talán Poroszország részéről is.“ [1])

A mily mérvben megelégedéssel kell igazat adnunk e tiszta s rendszeres államférfiúi nézeteknek ama kérdésekről, melyek itt meg vannak vitatva: ép oly mérvben nem kerűlheti el figyelmünket amaz előszeretet, melylyel a memoire irója fegyverét forgatja, nemcsak mint saját irányának védője szállván ki a sikra, hanem mint ügyvéd is, kinek, a siker érdekében, az alaptalan érvek is rendelkezésére állottak. Értjük, ha a memoire irója azt hozza fel, mint kényszeríthetné a porta Szerbiát erőnekerejével, hogy ez ne csak segítségének s a harczban való részvételének bizonyítékait mutassa meg, hanem hogy ily helyzetből kifolyó egyéb eszközöket is nyujtson neki; de nem értjük, melyek volnának a nemzetközi viszonyoknak amaz idevágó szabályai, melyek Szerbiára azt a kötelességet rónák, hogy Törökország mellett kell harczolnia. Ha akkor Szerbia alkotó része volt is Törökországnak, belügyi önállósággal biró hűbéres tartomány vala, meghatározott nemzetközi állással, mely reá a zultánnal szemben semmiféle más kötelességet nem rótt,

[1]) Szerbia és Oroszország Popov Niltől. Szerb fordítás. Belgrád 1870. 4 füz. 322. l.

mint hogy tributumot fizessen s elvárja tőle uralkodóinak inv stituráját. A rigómezei ütközet után Szerbia kötelezve volt, hogy a zultánoknak segély fejében minden háborújukban sereget adjon, annyit és akkor, a mennyit s a mikor azok követeltek. E kötelezettség a rigómezei kapituláczio következtében egész az 1459. évig állott fenn, a mikor, a szerb függetlenség maradványával együtt, megszünt. Az új hűbéres szerb államnak, jogai mellett, voltak világosan körűlirt kötelezettségei, a melyek között sehol sincs még említés sem bárminemű hadilletékről. Ily kötelezettséget Szerbiától csak erőszakkal lehetne kicsikarni, de soha sem a jog vagy szerződések értelmében kivánni. Ha Szerbiának, mint hűbéres államnak, nem volt joga háborút üzenni s békét kötni: hogy semleges maradjon, nem volt szükséges sem az egyiket sem a másikat tennie a végett, hogy mindazáltal megmaradjon állása és nemzetközi viszonyainak szigorú határai között. Csöppet sem erősebbek az emlékirat azon érvei sem, melyek szerint a porta nem volna köteles elismerni Szerbia semlegességét azért sem, mert az Orosz- és Törökország közti háború következtében megsemmisűlnének ama szerződések, melyek Szerbiára vonatkoznak. Szerbia politikai létele nem alapult csak az orosz-török szerződéseken, hanem a zultán ünnepélyes okmányain is, melyek a porta és Szerbia között rendkivüli deputáczió k által vezetett tárgyalások folytán jöttek létre. Ezen dokumentumoknak ha nem is volt meg a nemzetközi szerződések kétoldalú alakja, nem kevesebb hatályuk és fontosságuk vala; végre, mint maga a zultán is erősíti, az ottomán porta illetékessége kérdését is képezték.

Ezen fogyatkozásaival az emlékirat, sok jó oldala ellenére, szemmelláthatólag vétett volna a pátriotizmus ellen, ha a külföld használatára volt volna szánva; de belföldi szükségletre készűlvén, a szerb politika intézőinek okulására, csupán mint azon szenvedélyes elfogúltságnak bizonyítéka marad, melylyel a pártok egymás iránt viselkedtek, hogy igazolják meggyőződésüket ama vészterhes időkben.

Ez az egyoldalú elfogúltság az ellenpárt magatar-

tása által sincs legkevésbbé sem igazolva, mely azt hajtotta, hogy Szerbia belemenjen a mozgalomba. Még ennek a készsége sem volt határozott, ennek a beléegyezése sem volt semmiesetre sem föltétlen. E pártnak is megvolt a maga emlékirata, melyet az orosz kormányhoz terjesztett föl, valószinűleg Fonton által, ki levél utján maradt összeköttetésben némely szerb főkkel, mig a szerb határon tartózkodott. Jomini azt erősíti, hogy e párt annak a kárpótlásául, hogy Szerbia a háborúban részt vesz, kivánta: a teljes függetlenséget, Bosznia, Herczegovina és Ó-Szerbia, vagy legalább néhány szomszédos kerület egyesítését Szerbiával. Látni való, jegyzi meg Jomini, hogy a mi pártfeleink is igen jól tudtak számolni. De az orosz diplomata nem nyilatkozik az iránt, hogy vajjon e kivánságok összeegyeztethetők voltak-e Miklós czár programmjával is. Ha lehet itélni azon biztosítások után, melyeket Orlov gróf Bécsben Jankovicsnak adott, ez a lehetőség nem volt volna kizárva. A szerb képviselő előadta Miklós czár rendkivüli követének, midőn ez őt a jövőt illető szerb ohajok iránt kérdezte meg, hogy a szerb ohajok nagyok, de csak arról lehet szó, mi lehetséges és mennyire akarja és tudja Oroszország azokat előmozdítani. Orlov fölfedte Jankovicsnak, hogy Oroszország semmiféle hódításokat sem fog eszközölni a maga részére, ha mindjárt a legnagyobb és tökéletes győzelmet arat is; mert e tekintetben Ázsiában vannak kilátásai s érdekei, Európában való hódításai pedig, ha a legjobban sikerűlnének is, a jövőben ártalmára lehetnének. A czár azt mondta Fontonnak, hogy kivánja, miszerint a szerbek hívek maradjanak vallásukhoz és nemzetiségükhöz, s ez uton Oroszországtól mindennemű segítségben fognak részesülni. „Ohajaik tehát, jelentette ki Orlov, Oroszország végczéljait tekintve, semmi más esetben nem lehetnek igen nagyok, kivéve, ha ki van zárva a lehetőség, hogy teljesedjenek; de a mit a szerbekért tenni lehet, bármi nagy legyen az, Oroszország édesörömest fogja azt megtenni, miután egyedűli vágya, hogy a kereszténeket Európában felszabadítsa, nem pedig hogy a maga részére meghódítsa“. Erre Jankovics Orlov elé terjesztette, hogy Szerbia, a háborúban való részvé-

tele esetén, kivánná: 1. hogy a várakat vagy átadják neki, vagy romboljják le; 2. ha az ügyek kedvező fordulatot vesznek, hogy Szerbiát minél inkább kikerekítsék, egyesítvén vele Boszniát, Herczegovinát és Ó-Szerbiát; 3. hogy Szerbiát kikiáltsák független királysággá, ha megnövekedvén, beválik független államnak. Orlov nem találta ez ohajokat túlzottaknak. „Siker esetén, felelé, melyet e háborúban önök velünk együtt ki fognak vivni, ha rá kerül a sor, minderre számíthatnak; és Oroszország nem pusztán kivánni fogja, hogy mindezt megkapják, hanem mi több, vérét sem fogja kimélni, hogy önöket ebben megsegítse és ezt az önök számára kieszközölje“.[1]) Így beszélt Miklós czár első bizalmasa. A mi azután a czár egyéni nézeteit illeti a Kelet jövőjére vonatkozólag, azok megvilágítására eléggé megbizható forrást találunk a czárnak az angol követtel való beszélgetéseiben. Egy hónappal Mencsikov herczegnek Konstantinápolyba utazása előtt Miklós czár Seymor Hamilton, angol követnek bizalmas közléseket tett a maga keleti politikáját illetőleg, közléseket, melyek egy bizonyos fokig úgy tekinthetők, mint a czár keleti programmja. Ha a czár többet beszélt is arról, hogy minek nem lenne szabad helyébe lépnie a „beteg embernek“, mint Törökországot nevezé, és kevesebbet arról, hogy minek kellene Törökország bukása után a támadt űrt betöltenie: mégis találhatni czélzásokat, melyek elárulják a czár pozitiv szándékait. Maga-magán kezdve, a czár úgy nyilatkozott, miszerint nem türné, hogy bárki is állandóan megszállja Konstantinápolyt, ha mindjárt maguk az oroszok is. „Kész vagyok, mondá, kötelezni magamat, hogy nem akarnám benne magamat megfészkelni mint birtokos (tulajdonos); de ezzel nem mondom azt, hogy nem akarnám kezembe venni mint depositor, ha a körülmények ugy hoznák magukkal. Ép így Konstantinápolynak nem lenne szabad az angolok, francziák, vagy bármely más nagy nemzet kezébe esnie. Soha sem engedném meg, hogy megkisértsék a

[1]) Jankovics A. levele Bécsből 1854. febr. 1.

byzanczi birodalom visszaállítását, vagy hogy Görögország annyira megnagyobbodjék, hogy hatalmas állammá változzék át; még kevésbbé engedném meg, hogy Törökországot apró respublikákra daraboljak, a Kossuthok meg Mazzinik és egyéb európai forradalmárok menhelyeire. Inkább háborút kezdenék, semhogy ily egyezségnek alávetném magamat, s folytatnám azt, mig csak egy emberem és egy szuronyom lenne". Némi pozitiv dolgot is hozott a czár javaslatba, midőn azt akarta bebizonyítani, hogy a (felosztandó) terűletek kérdése nem oly nehéz, mint gondolják. „Az oláh fejedelemségek tényleg független tartományok az én védnökségem alatt. Szerbia ugyanily uralmi alakot nyerne, meg Bolgárország is; hiszen nincs rá semmi ok, hogy miért ne képezhetne e tartomány független államot". Végre kijelentette a czár, hogy a török császárság felosztása esetében Angliának hagyná Egyptomot, mint reá nézve nagyon fontos terűletet, nemkülönben Kandia szigetét is.

Miklós czár programmja szerint tehát Szerbiának győzelem esetén kilátása lenne, hogy független állammá váljék orosz védnökség alatt, valamint Oláh-, Moldvas Bolgárország is, oly uralmi formával, minő az oláh fejedelemségeké. Ez azt jelentené, hogy megszabaduljon a török őrségektől, mert csak e kérdésben különbözött Szerbia amazoktól, az „uralom" alatt pedig a czár bizonyára nem azt értette, a mit mi mai napság értünk. Ez egyébiránt a török császárság bukásának természetes proczesszusa is lenne, melyet Miklós czár czélba vett; végre a szerb függetlenségnek is természetes proczesszusa, noha ő a várakbeli török őrségek kérdését nem is vette figyelembe.

Midőn Orlov gróf Jankovics Alekszával körűlményesen megbeszélte az álláspontot, melyet Szerbia a keleti krizissel szemben elfoglalt volna, e beszélgetést ő maga a következőkben foglalta össze: „Tehát a czárnak röviden azt kell mondanom, hogy a szerbek szerbek akarnak lenni s továbbra is Oroszország pártfogása alatt maradni; hogy a szerbek semlegesek akarnak maradni, mig csak nincs kilátásuk helyzetük megjavítására, meg lévén győződve, hogy az orosz pártfogás alatt, melyet ki nem eresztenek

kezeik közűl, nem veszíthetik el azt, a mijük van; s végre, hogy ők készek velünk együtt részt venni a törökök elleni háborúban, ha kilátásuk leend, hogy minden tekintetben többet nyernek, mint a menynyijük most van; — én pedig előre biztosíthatom önt, hogy a czár mindezt megelégedéssel fogja fogadni.“ Általában minden körűlmény feljogosít azon föltevésre, hogy Miklós czár kész volt előmozdítani Szerbia függetlenségét s megnagyobbítását, de arra vágyott, hogy Szerbiát akkor is, valamint Oláh- s Moldvaországot is, a saját protektorsága alatt tartsa, meg hogy Bolgárországot is emez államok sorába iktassa.

A szerb kivánságok maximuma mellett, készenlétben tartották azok minimumát is, melylyel akkor álltak volna elő, ha a török császárság épen maradt volna. E második emlékirat szerzője valószinűleg az eszes és tudós Nikolajevics Koszta, konstantinápolyi szerb ügyvivő volt. Figyelmét legalább azon jogokra fordította, melyeket nekünk a rigómezei ütközet után való hat első zultán, 1389 től 1459-ig, hagyott, ezek:

1. Lázár fejedelem tartományainak területi Status quo-ja, melyben I. Bajazit, Szulejman, Musza, I. Muhamed (fiai), II. Murat és II. Muhamed zultánok meghagyták még a Brankovicsokat is, kik a mai meg a régi Szerbiát is birták, a Dunától az Adriai tengerig, s ezen a tengeren: Bart, Ulczinyt stb.

2. A belső kormányzat függetlensége saját nemzeti s örökös fejedelmeink vagy alkirályaink alatt, kiket akkor deszpotáknak hivtak, a mit nekünk későbbi időkben vissza is adtak.

3. Egyházunk és hierarchiánk függetlensége a görögöktől, az ezen két egyház között 1376. évben kötött konkordátum értelmében, pátriárchátusunk azon terűletén is, a mely ehhez tartozott a török által való meghódítás idejében s ettől fogva a zultánok uralma alatt 300 éven át.

Mindezen tervek különböző esélyekre voltak előkészítve, melyek, természetesen, mindig föltételezték Oroszország sikerét; mig ezzel ellentétben a Nyugat sikere Szerbiának semmi nyereséget sem helyezett kilátásba.

Ausztria megigérte neki akkori állásának garancziáját, minden javítás és terület-nagyobbodás nélkül; Franczia-ország pedig megigérte, hogy az orosz szerződéseket európai garancziával fogja helyettesíteni — mindezt, ha Szerbia békében marad. Felfogható, hogy a Nyugat nem is igérhetett többet, mivel a porta segítségére sietett, hogy fentartsa függetlenségét s területi épségét.

Megérthetjük, hogy ily körülmények között a kedélyeknek Szerbiában nagy felindulásban kelle lenniök. A körülmények a mennyire csábítók valának, annyival inkább veszélyesek is, s a szerb kormányférfiaknak az óvatosság volt első kötelességük. De a nép, mely nem mindig hatol a dolgok mélyébe, sem nem nagyon fontolgatja az események következményeit, hajlandó vala érzelmeit követni; az oroszok oldalán ohajtott üdvöt találni, s lelkesedéssel kisérte minden lépésüket. A helyzet nehéz vala: a higgadt ész küzdött az érzelemmel; a jövőre vonatkozó hazafiúi számítások és fontos tervek küzdöttek a már meglevőnek fenmaradásáért való félelemmel és rettegéssel; tanúlmányozták a szerb tartományok régi határait és kutatták a régi hűbéres Szerbia jogait, amellett pedig előkészületek folytak maga az új Szerbia tüzhelyének megoltalmazására is. De a szerb józan belátás akkor is fölébe kerekedett az ábrándnak s érzelmeknek.

Mint a fejünk felett függő kard, emlékeztette a szerb kormányt a körültekintés szükségességére a nagy osztrák sereg jelenléte Szerbia határán. Februárban (1854) mintegy 50.000 harczosra mehetett annak a száma, kik minden szükségessel és eszközzel elő voltak készítve az átkelésre. Midőn Coronini, a szerb vajdaság és temesi bánság katonai s polgári kormányzója, februárban Belgrádba jött, hogy meglátogassa Edhem pasát, a zultán fermánjának elhozóját, s a fejedelem kérdést intézett hozzá a megfigyelő hadsereg czélja iránt, azt felelte, hogy az osztrák sereg is átlépi a szerb határt, mihelyt ezt átlépné az orosz had.

Azisz pasa, Izzet pasának, a belgrádi várparancsnoknak fia, a ki tényleges parancsnok vala, bízván a szerb kormány abbeli határozatában, hogy semleges marad, viszont félvén, hogy Ausztria bármily ürügy alatt

megfészkeli magát Szerbiában, 30 ágyút ajánlott fel a fejedelemségnek, s a szerb kormány azt felelte, hogy elfogadja az ajánlatot, ha szükség fog mutatkozni arra, hogy védekezni kell. Minden jel arra mutatott, hogy a veszély a küszöbön van s hogy Ausztria csak ürügyet keres az átkelésre. Erre magyarázták az osztrák konzul abbeli kívánságát is, hogy kiadják neki az összes osztrák alattvalókat, kik sok év óta Szerbiában telepedtek meg s már honosokúl tekintettek. Több ezeren valának. Radoszavlyevics be akarta utazni Szerbiát, hogy maga keresse fel őket; de azt hozták föl neki, hogy személyét veszélynek tenné ki, miután a nép nagyon fel volt indúlva, valósággal fanatizálva volt az osztrákok ellen. Azisz pasa, hallván Ausztria eme lépését, felajánlta a szerb kormánynak a maga közbenjárását; átment Zimonyba s az ő előterjesztésére Coronini elállott ama kívánságtól. De fő czéljával Ausztria éppen nem hagyott fel. Azért a szerb kormány az állampénztárt az ország belsejébe vitte, a készűlődést pedig a legnagyobb erélylyel folytatta. Akkor a katona-összeirás már be volt fejezve. Úgy találták, hogy az első felhivásra 94.000 embert lehetne talpra állítani, s hogy még további 40.000 et lehetne kapni. Belgrád maga 4000 embert adna. Fegyvernem szerint az első korosztályban mintegy 80.000 gyalogos vala s körűlbelől 16.000 lovas. A számok nagyok; azt bizonyítják, hogy arra törekedtek, miszerint hadba sorozzanak mindenkit, a ki fegyverviselésre képes, tekintet nélkűl a korra és katonai rátermettségre. Gondoskodtak, hogy a lehetőségig minden katonának legyen hosszú puskája, két pisztolya és jatagánja. A kormány beszerezte a fegyverzetet s azt vétel-áron átengedte a népnek. Fölösleges említeni is, hogy a kaliber egységére nem is lehetett gondot fordítani. A kragujeváczi ágyúöntő serényen működött. Az 1852. év végén jött be Franczia országból egy Loubry (Douai-ból) nevezetü öntő, ki a melléje adott tűzériskolai növendékekkel munkáját az 1853. év elején megkezdte. Ez intézetben Protics Péter kapitány vezetése alatt azon években 85 ágyút öntöttek lövegekkel együtt, melyek közűl 45 darabot, és pedig könnyű kaliberűt Loubry öntött, az ő elmenetele után pedig Jovanovics Milutin növendék 40 darabot,

többnyire nehéz lengyel kaliberűt.[1]) A hadi kerületek vezérekül kapták: Novakovics Illés, Jeremics Gájá, Nenadovics Jevrem, Davidovics Zsivko és Sztanojevics Jeremija, államtanácsosokat, kik a főtisztek segédkezése mellett kerületeik hadilletékét vezették volna. Az egész hadsereg pedig Knicsanin vajda fővezérlete alatt állott volna. Mihelyt kitavaszodott, a katonákat legelőször a falvakon gyakorolták, azután pedig járási és kerületi hadtestekbe gyüjtötték egybe, hogy nagyobb tömegekben is gyakorlódjanak Előmenetelt különösen azon járásokban lehetett tapasztalni, melyeknek hivatalnokai előbb a rendes hadseregben szolgáltak mint tisztek, s innen, az akkori módszer szerint, rendőri szolgálatba léptek.

Ez időben Monden, franczia főtiszt, politechnikai inspektor Francziaországban, a szerb kormány rendelkezésére állott. Elfogadván a megbizást, hogy tervet dolgozzon ki az éjszaki szerb határ védelmére, átadta a kormánynak (1854. január 30.) a szükséges terveket felvilágosításokkal s gyakorlati utasításokkal földhányások emelése,- fölfegyverzése- s védelméről. Azt ajánlta, hogy a legnagyobb haderőt a Vrácsáron kell összepontosítani; innen vezetnék az önvédelmet a belgrádi erőddel való összeköttetésben. A másik földhányás (elsánczolt tábor) Orasjeben volt volna, melynek feladatát az képezte volna, hogy a moravai sikságot védelmezze.

E mellett kirendelték Nikolics A.-t és Zach Ferencz kapitányt, hogy egész Szerbiában megjelöljék a helyeket, hol az osztrák sereget bevárni s megverni lehetne. Különösen tanulmányozták azon átkelő-pontokat, melyeken az ausztriaiak a törökökkel való háborúikban törtek be Szerbiába, feltételezvén, hogy ez alkalommal is ugyanazon pontokon kisérlik meg az átkelést. Velük lévén a hadi akadémia növendékei is, ezeket kettesével hátrahagyták, hogy azon tájakról terepfölvételt eszközöljenek, de sehol semmiféle védelmi munkálatba nem fogtak bele, sem ők sem Monden, mivel a kormány, a mennyire lehetett, mindent került, a mi a helyzetet még inkább megnehezítette volna. Meg volt hagyva, hogy csak az

[1]) Szerb tükör, Hadzsics Jánostól. I. könyv. Újvidék. 1864. 109. l.

utolsó pillanatban kell a kapát a földbe vágni. Gondoskodtak a hadsereg élelmi szereiről is. E gondoskodásból egy igen háladatos intézmény jött létre, mely a mi nemzedékünknek is igen jó szolgálatot tett békében és háborúban. Ez a községi csűrök intézménye, melyek nekünk a háborúkban felszabadulásunk és függetlenségünk tekintetében nagy hasznunkra voltak. E hasznos idea megpendítője Szimics Aleksza volt, kinek érdeme egyszersmind a törvényjavaslat kidolgozása is (1854. okt. 22)[1])

A fegyveres védelem előkészületeivel párhuzamosan folyt a védelem a diplomácziai téren is. Mint már tudjuk, Jankovics Alekszát Bécsbe küldték, hogy kisértse meg az osztrák kormányt meggyőzni Szerbia abbeli őszinte szándékáról, hogy semleges marad, s hogy egyezzék bele, hogy az osztrák sereg a Szerémségből eltávozzék. Azisz pasa is, még midőn Zimonyba ment át, hogy eltérítse Coroninit ama szándékától, hogy Ausztriának Szerbiában megtelepült alattvalói kiadassanak, innen Bécsbe indult, hogy személyesen tárja fel a bécsi kabinet előtt a valódi helyzetet, különösen hangsúlyozván, hogy az osztrák seregnek Szerbiába nyomúlása komoly ellentállásra találna, mely maga után vonhatná a keresztények általános fölkelését. Azisz pasa annál inkább tehette meg e lépést, mert az ő atyjának, mint a belgrádi vár muhafiszának, utasítása volt, mely őt felhatalmazta, hogy minden fegyveres osztrák beavatkozást az ozmán császárság ellenséges megtámadásának tekintsen, s hogy ezt minden eszközzel visszaverje. De a legjelentősebb, ha nem is a legszerencsésebb lépést a kormány az ottomán portánál tette. Ennek (ápr. 5.) egy memorandumot küldött, melyben arra kéri, hogy többi szövetségeseivel összhangzóan vegye Szerbiát védelmébe Ausztria ellenében, mely megfigyelő seregét már arra a pontra hozta, honnan közvetetlenül kezdi meg a megszállást. A szerb kormány értesíti a portát, hogy Izzet pasa támogatása mellett az ellenséges támadás ellenében megtett minden szükséges intézkedést várván, hogy akközben a kérdést diplomacziai uton oldják meg. „Most, foly-

[1]) Nikolics A. önéletrajza, kézirat a „szerb tudós társulat“ archivumában.

tatja a memorandum, odáig jutottunk, hogy szükséges tudnunk, sikerülni fog-e Ausztriának megnyernie a m. porta hozzájárulását egy igazságtalan rendszabályhoz, mely nagy és oly érdekekre nézve sérelmes, melyek egyaránt kedvesek úgy a fejedelemségnek, mint a császárságnak, melyhez ezen ország tartozik. A mi a beavatkozást illeti, mely a porta hozzájárulása nélkül történnék, az a mostani körülmények között nem lenne másra magyarázható, bármit gondoljon is felőle Ausztria, mint hogy ez nem akar más módon nyiltan Oroszország mellett, s a porta és szövetségesei ellen foglalni állást.

„Ausztria Szerbiában való katonai beavatkozásának igazolására két okot hoz fel: 1. az oroszok lehetséges benyomúlását; 2. a forradalom esetét Szerbiában. Feleljünk az elsőre. Ha az oroszok benyomúlnának Szerbiába, akkor az osztrák közreműködést összhangba kellene hozni mindazon rendszabályokkal, melyeket a hatalmasságok, a m. porta szövetségesei, vannak hivatva az ottomán császárság védelmére előre kijelölni, de a melyeket nem a mi hivatásunk megszabni. Az orosz betörés Szerbiába nem valószinű, ha hihetni azon biztatásoknak, melyeket Mayendorf báró adott Buol grófnak s melyek szerint Oroszországnak nem szándéka Szerbiába nyomúlni, főleg azért, mert az orosz csapatok hadműveleti vonala már különben is túlságosan nagy, s nem is lehet gondolni arra, hogy azt meghosszabítsák. Azonban tegyük fel, hogy az oroszok megkisértenék a Szerbiába hatolást, — a mi nem oly könnyen történhetnék meg azon ellentállás következtében, melyre úgy a szerb, mint a török sereg részéről találnának, — bátran kimondhatjuk, hogy ezen esetben az osztrákok bejövetele nagyon szerencsétlen rendszabály lenne, mely sok bonyodalomnak válhatnék kutfejévé. Minden más segélyhadat elébe kellene tenni az ausztriainak. A szerb nemzet Ausztria iránt olyan nyilt bizalmatlanságot, ha ugyan nem gyűlölséget is, táplál, hogy mindenki azonnal úgy tekintené az osztrákok benyomúlását Szerbiába, mint beállott veszedelmet, mint oly nagy szerencsétlenséget, melynek következtében minden tevékenység mozgásba hozatnék az osztrák had ellen, a nemzet összes energiája támadna ez ellenség letiprására, melyben megszemélyesítését lát-

juk mindenkor ama sovárgásoknak, melyek arra sarkalják Ausztriát, hogy Szerbiában — bármily ürügy alatt — önző befolyását érvényesítse. A mily mérvben hasznára lehetne a magas portának az osztrák közreműködés, ha idején és helyén alkalmaznák: ép oly mérvben támasztana nehézségeket s bonyodalmakat, ha azt Szerbiában az ismert körülmények daczára megkisértenék.

„A második okra felelünk. A mi a belső fölkelést illeti, ettől most kevésbbé félünk, mint valaha. Az egész nemzet szentül meg van győződve, hogy legdrágább érdekei hozzák úgy magukkal, hogy a békét s rendet fentartsa, s hogy kerüljön mindent, a mi őt háborúba sodorhatná, Szerbiát pedig harcztérré változtathatná. A kormány és nemzet, mély hálával eltelve a szuverén udvar iránt azon kiváltságokért, melyeket számukra oly kegyesen megerősített, és azon állásért, melyet elfoglalniok e háború idejére meg van engedve, a kormány s a nemzet is annyira ismerik saját érdekeiket s hazájuk boldogságát annyira szivükön viselik, hogy politikai irányuk iránt pillanatra sem lehetnek kétségben. Állásuk tudata megóvja őket jobban, mint bármily fenyegetések, minden hibás és káros lépéstől. Vajjon, egyébiránt, nem eléggé bizonyította-e be Szerbia a háború kezdetétől fogva, hogy hű tud és akar maradni kötelességei- s kötelezettségeihez? Bármit mondtak, igaz, szerényen viselkedett, de lojálisan és kötelességeinek megfelelőleg. Erről az utról a jövőben sem tér le; erre a m. porta bizvást támaszkodhatik. Minden, a mit a szerb kormány kiván, az: hogy ezután is tanusítsanak iránta bizalmat, melylyel a szuverén udvar eddig megtisztelte, s hogy hazáját ne szolgáltassák ki az osztrák megszállásnak, mely kiszámíthatatlan katasztrofák jele és kezdete lenne.

„A szerb követnek már több izben meg volt hagyva, hogy szóljon ez ügyről Resid pasa ő exczellencziájának, s jólehet volt már szerencséje, hogy ő nagyméltósága elé terjeszsze az itt kifejtett okok s tekintetek legnagyobb részét, melyek a m. porta bölcsesége előtt különben sem lehettek ismeretlenek, s a melyek arra a reményre jogosítanak, hogy a szuverén udvar semmi esetre sem fogja elismerni Ausztria részére a jogot, mely már pusztán követelődzésénél fogva is gyanús szinben tünik fel:

a szerb kormány mégis kötelességének tartotta, hogy a nagyméltóságú külügyminiszter becses figyelmébe ajánlja érvekkel támogatott emlékiratát eme komoly tárgyról, melynek megvitatása összefügg oly sok, a magas porta becsülete-, méltósága- s érdekeire nézve, valamint a szerb nemzet békéje- s boldogságára nézve oly életbevágó kérdésekkel". [1])

A szerb kormány lépése természetes volt, a viszonyok s az ország kényszerhelyzete által igazolt; de államférfiúi tapintat nézőpontjából nem engedhette volna meg magának azt a hangot, mely benne uralkodik. A szerb államférfiak előtt nem lehetett ismeretlen, hogy ők a porta diszkrécziójára nem támaszkodhattak; hogy minden okmányt, melyet Szerbia hozzá intézett, ugy kellett volna megszerkeszteniök, mintha nyilvánosságra voltak volna szánva. Érthető a szellem, mely a szerb memorandumon végigleng; de nem igazolható a karakter, melyet annak kölcsönöztek azon pillanatban, midőn Ausztria Szerbia határán állott oly nagy erővel s készültséggel, melylyel Szerbia bizonyára nem boldogúlhatott volna. Ha a személyes harcz tüzében meg is történik, hogy a szenvedélyeket hivják segítségül, nemzetközi viszonyokban az államok még háborút sem üzennek *gyűlölség inditó-okából*; még kevésbbé teszik ezt akkor, midőn a háború küszöbén állva, abban fáradoznak, hogy ezt mint legnagyobb szerencsétlenséget magukról elhárítsák. Ugy tetszik, mintha az általános elkeseredés, mely akkor elfogta a szellemeket a szomszédos monarchia fenyegető magatartásával szemben, magával ragadta volna a szerb államférfiakat is annyira, hogy megfeledkeztek még az óvatosságról is, mint legsarkalatosabb kellékéről a politikának minden körülmény közt általában, főleg pedig amaz idők kritikus pillanataiban. És mintha hibájukat teljessé akarták volna tenni, memorandumukat másolatban a szövetséges kabineteknek is átadták.

Lehetett-e most már azt várni, hogy a memorandum titokban marad, hogy Ausztria előtt ismeretlen marad?

---

[1]) Actenstücke zur Orientalischen Frage von Dr. Jasmund. Berlin, 1855. II. Band. 216.

Annyira nyilvánossá lett, hogy a lapokban is megjelent, és Ausztria legott rendszabályokhoz nyult. Ez már ezen esemény előtt is állandóan fentartotta a fegyverzet és municzió ki- és átszállításának tilalmát Szerbiába, most azonban intézkedéseit megszigorította. Nem volt szabad többé még a hadsereg ruházatára szükséges posztót, sőt kidolgozott bőrt sem szállítani, hogy fel ne használják annak ellátására. Zimonyban halomba volt rakva az árú, Szerbiába való kivitelre szánva; ez az egész árúkészlet osztrák gyárakból való volt. Sok szerb kereskedőnek megtiltották az átkelést Ausztriába, s a kinek meg is engedték, csak akkor tehette, ha először láttamozták utlevelét az osztrák konzulátusnál. A boszúvágy annyira elragadta az osztrák kormány-köröket, hogy csöppet sem törődtek azzal, miszerint a kereskedelmi viszonyok e megnehezítése, már a nemzetgazdasági törvényeknél fogva is, inkább válik Ausztria, mint kiválóan iparos állam kárára, mintsem Szerbiáéra, mely kizárólag földmivelő állam.

E repressziáliákkal párhuzamban Ausztria a nyilvános sajtó utján is kifejezést adott elkeseredésének, még pedig a szerb nemzeti becsületre nézve csipős és sértő módon. Végre közvetetlenül is elégtételt követelt Szerbiától a legteljesebb hivatalos alakban. Főkonzula (jun. 16.) a szerb fejedelemhez egy iratot intézett, hogy a lapokban közzétett memorandum, elegendő ok nélkül, a szerb kormány s a fejedelemségben élő szerbek iránt, kiket a memorandumban „szerb náczionak“ neveznek, ellenséges érzülettől van áthatva. Miután az osztrák kormány megbizonyosodott, hogy azon okmány hiteles, utasította a konzult, hogy jelentse ki, miszerint többé nem elégedhetik meg nyilatkozatokkal, melyek uj kétséget támaszthatnának az ő kormányának gyakrabban adott biztosítások őszintesége iránt. Joga van elégtételt követelni, mely tényleges bizonyítékot nyujtana az iránt, hogy a fejedelemség átlátja s méltányolja ama szomszédbaráti hajlandóságot, melyet az ő kormánya Szerbia iránt ápol. A császári udvar ily biztosítékot ama hadi készületek s intézkedések megszüntetésében látna, melyeket az országban foganatosítanak, s melyeknek czélját nem lehet belátni, minthogy orosz részről többé nem

fenyeget az invázio veszélye, Ausztria pedig e tekintetben nyiltan kijelentette szándékát; s így hát az a felfogás maradna hátra, hogy ama készülődések csupán a szuverén hatalom ellen irányúlhatnak.

Ausztria egy lépéssel tovább is ment; a szuzerén hatalomhoz is fordúlt Szerbia ellen. Az ottomán kormány, mely a szerb memorandumra több mint két hónapig hallgatott, most megszólalt, de nem azon szándékból, hogy feleljen a szerb kormány kérdésére, hanem hogy tanácsolja neki, hogy memorandumáért kérjen bocsánatot Ausztriától. Resid pasa, nagyvezér, azt irja a szerb fejedelemnek (jul. 1.), hogy ő a dolgot már megbeszélte az osztrák követtel, minek következtében tanácsolja, hogy a fejedelem külön e czélra küldjön Bécsbe valakit, a ki sajnálatának adna kifejezést ama sérelemért, mely a memorandummal Ausztriát érte; mert akár az iró hibája, akár a fordítóé, az okmányban mindenképen vannak kifejezések, melyek az osztrák udvart bántják. Ekközben azt ajánlta a konstantinápolyi osztrák követnek, közölje a portával, hogy Ausztria megkapná a sértésért az elégtételt s a bizalom helyreállna, ha Szerbia elállana hadi készületeitől, melyekkel föl nem hagy. Resid pasa kifejtette, hogy többé nem is forog fenn annak veszélye, hogy Oroszország Szerbiába törjön most, midőn szorongatott állapotban van, s midőn minden kérdés egészen más alakot öltött. Ausztria már előbb is benső barátságban volt a portával, s a mennyiben most még szövetségese is, hát Szerbiának benne sincs mit kételkednie. A zultán meghagyásából a nagyvezér felszólítja a fejedelmet, hogy vegye le a terhet a szerb nép válláról azáltal, hogy szüntesse meg hadi készületeit s hagyja, hogy az a maga rendes munkájának szentelhesse magát.

Mig a szerb memorandum nem jutott Ausztria tudomására, addig Szerbiához való viszonya a külső udvariasság határai között mozgott, ha nagy sereget tartott is Szerbia határán. A kölcsönös figyelem leginkább akkor világlott ki, midőn a fejedelem, miniszterelnöke s fényes környezet kiséretében, (1854.) május 27-én Zimonyban meglátogatta Albrecht főparancsnokot, Magyarország katonai és polgári kormányzóját s a megszálló

had fővezérét.[1]) A fogadás, melyre itt a fejedelem talált, nagyon előzékeny vala; a főherczeg a fejedelmet bevezette tábori lakásába is, hol a sereg előttük manőverezett. S a mi még fontosabb, a császári udvar nevében kifejezte „megelégedését a szerbiai ügyek eddigi állásával e háborús időkben“.[2]) Nos, egy hónapra ez esemény után a főparancsnok egészen más hangulatban volt. Miután bejárta a megszálló sereget, junius végén ismét Zimonyba jött. Hogy a fejedelem nevében üdvözöljék, hozzá mentek Nenadovics Aczika, belügyminiszter-helyettes és Matics Demeter, külügyminiszteri hivatalnok. A küldöttséget először Hess tábornok elé vezették, hol szónoka, Matics, Radoszavlyevics jelenlétében kinyilatkoztatta, hogy az ausztriai sereg Szerbiába szándékolt betörésének minden kisérlete egyhangú ellentállásra fog találni, melynél a szerb nemzet nem annyira a sikerre fog számítani, mint inkább annak a szükségét fogja átérezni, hogy teljesítse hazafiúi kötelességét. De midőn a küldöttséget a főparancsnok elé vezették, ez a következő fanyar szavakkal fogadta: „csodálkozom, hogyan merészelhetnek hozzám jönni egy oly infámis memorándum után“, — és hátat fordított, magára hagyván a küldöttséget a teremben.

A szerb kormány legjobb tehetsége szerint igyekezett igazolni memorandumát; mentegetődzésének egész súlyát arra fektette, hogy az az okmány nem volt szánva sem nyilvánosságra, sem az európai hatalmak hivatalos használatára. Egyedüli feladata az volt, hogy feltárja Szerbia helyzetét a porta-, mint szuzerén hatalom előtt; tehát az házi, belső ügy vala a vazall és szuzerén között.

Ausztria felhasznált minden utat-módot, mely elősegítette volna abban, hogy Szerbia fegyverkezését megakaszsza. E czélból fordúlt a franczia kormányhoz is, és ez kiadta az utasítást belgrádi főkonzulának. Hivatalos sürgönyében ez is kivánta a fegyverkezés megszün-

---

[1]) Azelőtt a fejedelem (1854.) febr. 3-án volt Zimonyban s Coronini grófot látogatta meg.

[2]) „Srpske Novine“ 1854. év 61. sz.

tetését, de egy titkos levélben arra utasította Napoleon minisztere a maga konzulát, jelentse ki Radoszavlyevicsnek, hogy a franczia kormány nem nézné jószemmel Szerbia megszállását Ausztria által, ha mindjárt nem is állana rá a szerb kormány a fegyverkezés végleges megszüntetésére, csak békében maradjon. Föl kell tennünk, hogy Francziaországnak hasonló nyilatkozatot kellett tennie Bécsben is, midőn azt a belgrádi osztrák konzul előtt tette, kitől Szerbia elfoglalásának kérdése legkevésbbé függött.

A bajok mellett, melyek Ausztria részéről a szerb kormányra hárúltak, súlyosbította helyzetét még egy váratlan körűlmény is. Az időtájt Szerbia a maga fegyverkezését azon fokig vitte, melyet általában lehetséges volt elérnie. Miután az alapoktatást befejezték, nagyobb tömegekbe gyűjtötték a katonákat, hogy szélesebb méretekben végezzenek gyakorlatokat. E nagyobb hadmozdulatok gyanusakúl tüntek föl magának Izzet pasának is, a ki mindaddig Szerbia iránt bizalommal viselkedett. Gyanújának különösen azon körűlmény adott tápot, hogy a nyugati konzulok biztosították a szerb kormányt, hogy az osztrák sereg nem fog bemenni Szerbiába, a szerb előkészűleteket pedig, mindama biztosítás daczára, mind nagyobb mérvben folytatták. A szerb kormány igyekezett a pasát meggyőzni, hogy kételkedik az osztrák őszinteségben Szerbia s a porta iránt, és attól tart, hogy Ausztria az utolsó órában Oroszországhoz fordúl. Szerbiának készen kell állania minden eshetőségre; a mit tesznek, mindazt az osztrák invázió visszaverése czéljából teszik, mely egyaránt lenne veszélyes Törökországra is, meg Szerbiára nézve is. Ha a portának sikerűl az inváziót elhárítani, Szerbia fölfegyverzetten is békében marad. Így beszéltek Izzet pasának, ép így a portának is Konstantinápolyban a követek által. Izzet pasa egy bizonyos fokig maga helyben is konstatálhatta Szerbia óvatosságának szükségességét Ausztriával szemben; mert ez mialatt mind nyiltabban közeledett a Nyugathoz, azalatt Belgrádban olynemű ajánlatokat tett, hogy Oroszországot minden tekintetben kiméljék.

Ekközben az események mindinkább megkönnyí-

tették a fejedelemség helyzetét. Ugyanazon időben, midőn Ausztria Szerbia ellen zúdúlt, közvetve és közvetetlenül is azt sürgetvén nála, hogy lefegyverkezzék, élesebb ellentétbe helyezte magát Oroszországgal szemben is. Már május 22-én fordult az orosz kormányhoz ama kérdéssel, *mikor gondolja kiűríthetni az oláh fejedelemségeket*. Ausztria e lépéséhez csatlakozott (május 30.) Poroszország is, s még mielőtt Szent-Pétervárról megérkezett volna a felelet, Ausztria aláírta Konstantinápolyban a szerződést, melyben a portának arra kötelezte magát, hogy a rábeszélés minden eszközét, *sőt minden más eszközt is* fel fog használni arra, hogy az orosz sereget a fejedelemségből távozásra birja, a szükséghez képest pedig hogy maga is kellő számú sereget fog fordítani a fejedelemségek megszállására; s a mint Orosz- meg Törökország között létre jön a béke, seregét onnan kivezeti. Ez jun. 2-án volt. A nagyvezérnek tehát igaza volt, midőn a szerb fejedelemhez julius 1-én irt levelében Ausztriát török *szövetségesnek* nevezte. Nos, e sajátos szövetség világot vet egyuttal a portának a szerb memorandumot illető hallgatására is, nem kevésbbé pedig azon utakra is, melyeken e bizalmas okmány nyilvánosságra juthatott.

Az osztrák kívánságra Oroszország azon garanciák kérdésével felelt, melyeket neki az iránt adhatnának, hogy nem fognak rajta ütni a *kiürített területekből*. Ausztria (junius 27.) kijelenté, miszerint sajnálja, hogy e föltétel nem az ő akaratától függ. Azonban julius második felében Oroszország maga kezdte lassankint odahagyni a fejedelemségeket, kijelentvén előbb, hogy azt stratégiai nézőpontokból teszi, azután pedig (aug. 14.) kinyilvánította, hogy az osztrák és német érdekekre való tekintetből vonúlt vissza. Nem szenved kétséget, hogy Ausztria magatartása volt az igazi oka az orosz sereg eltakarodásának a fejedelemségből; megerősítette ezt maga Ausztria is (szept. 18), mondván, hogy Oroszország elhárította az összeütközést, a mely máskülönben következménye volt volna Ausztria visszavonhatatlan elhatározásának. Ettől fogva az orosz és osztrák viszonyok mind elkeseredettebb jelleget öltenek. November 20-án aláírta Ausztria a nyugati hatalmakkal való szövet-

séget, melyben a többi között fogadja, hogy őrizni fogja az oláh fejedelemségek határait az orosz sereg visszatérésétől. A szövetség formális volt; ellenséges jellegett viselt magán Oroszország ellen minden tekintetben, kivéve, hogy Ausztria nem kötelezte magát arra, hogy Oroszország ellen fegyvert fog ragadni.

A mint az orosz sereg eltávozott a szerb határ mellől, odahagyván Kis-Oláhországot, az osztrák sereg az oláh fejedelemségekhez kezdett közeledni, a szerb határt pedig kezdte elhagyni. Ezzel Szerbia helyzete jelentékenyen megváltozott. A szerb kormány megszüntethette a nagyobb hadgyakorlatokat, a kisebbeket pedig folytathatta a falvakon. Erről jelentést küldtek a portának, mely most a császárság éjszaki részén teljesen biztosnak látta magát, egyrészt az Ausztriával való szövetség, másrészt az orosz seregnek a szerb határról való eltávozása következtében. Biztonsága érzetével megváltozott a hangja is Szerbia irányában. Többé nem tekinté benne barátját, kivel szemben a válság kezdetétől fogva egészen idáig hizelgő magaviseletet tanusított; nem tekinté benne a hűbérest, kinek megigérte, hogy kiváltságait lojálitásához képest kiszélesbíti. A porta most úgy tekintette Szerbiát, mint a maga alárendelt tartományát. Már az első irat, melyet a fejedelem a helyzet megváltozása után a nagyvezértől kapott, magán viselte a gőg jellemét. Resid pasa (aug. 10.) azt irja Karagyorgyevicsnek, hogy a zultánnak, a világ védőjének, oltalma alatt megszünt minden, a mi Szerbia fegyverkezésének indító-okot adott, és hogy a fejedelem, gyorsan teljesítvén a zultán meghagyását, a császárnak még nagyobb kegyébe jutott, bizonyságát adván, hogy mint a magas porta egyik leghívebb alattvalója méltányolni tudja a zultán jótételeit, s hogy minden császári rendeletnek engedelmeskedik.

De a nyugati diplomaczia sem vette többé legkevésbbé sem számba Szerbia magatartását. Augusztus folyamában Konstantinápolyból afféle hirek jöttek Belgrádba, hogy Benedetti, franczia követ fenyegetései következtében, a szövetségesek Szerbiával szemben nem kevesebbet vettek czélba, mint hogy ezt visszaterelj ék a zultán közvetetlen hatalma alá; Ségur, bel-

grádi franczia konzul magaviselete pedig olybá tünt fel a szerb kormánynak, mintha arra irányúlna, hogy ürügyet találjon, mely alatt ki lehetne mondani Szerbia halálos itéletét. A nyugati diplomaczia ez ijesztgetése s kifogyhatatlan követeléseinek nyomása alatt irja (aug. 20.) Szimics Aleksza a fejedelemnek Ribárszká-Bányába: „A porta szövetségesei azt akarják, hogy minket a porta közvetetlen hatalma alá hajtsanak, hogy ez általunk erősebb legyen Oroszországgal és Ausztriával szemben. Ausztria nem akarja, hogy a porta erősebb legyen, de nem akarja lételünket sem így, a hogy vagyunk, saját határán; tehát, alapjában egyetért a nyugati hatalmakkal: hogy nem létezünk. És ezt, iránt unk való hangulatuknál fogva, eddig már bizonyosan meg is tették volna, ha ők is egy kissé nem félnének tőlünk. Nem akarom mondani, hogy attól félnek, hogy leverjük őket, hanem bizonyára attól, hogy oly akadályokat gördíthetünk elébök, a melyek következménye az lehetne, hogy Oroszország felettük diadalmaskodjék; és ez még visszatartja őket szándékaik végrehajtásától; ez az oka, hogy ők kivánták a lefegyverkezést, mi pedig ezt megtettük; ez az oka, hogy Loubry meg Monden eltávoznak.“

„Most az a kérdés, mit fogunk tenni az esetben, ha négy hatalom szándékozik vesztünkre törni, s egy sincs, a mely bennünket megoltalmazhatna. Oroszország a maga hadaival távol van tőlünk, a diplomacziában pedig manapság nincs szava. Tehát nekünk ma nincs egy barátunk sem, csak az isten; ezen kivül pedig magunkra vagyunk utalva. Nekünk nincs reményünk az idegen országba való futásban sem, hogy üdvöt találjunk. Brankovics deszpota osztrák börtönben halt meg, mivel azt akarta, hogy visszakapja országát, melyet akkor Ausztria a töröktől meghódított, de nem volt képes megtartani hatalmában. Mit tett Ausztriának a boldogúlt György goszpodár, az ön atyja, hogy úgy bánjék vele; mint azon idők szerb fői, hogy velük is úgy bánjék el? Ugyan mit tett a szerb nemzet Ausztriának, hogy az 1813. évben, a menekülés amaz idején, úgy bánjék vele? Nem hízelgett-e Ausztria a boldogúlt György goszpodárnak is, meg az összes szerb főknek, valami t nekünk is most, mig azok a hatalom polczán

valának; midőn pedig földönfutókká lettek, akkor iránttuk való szeretete is kegyetlen zsarnoksággá vált. Nem harczolt is e a szerb nemzet Ausztriáért a bádeni őrnagy alatt, s mig a háború tartott, maga Ausztria magasztalta az Ausztriáért hozott szerb áldozatokat; midőn pedig a békét megkötötték, Ausztria a szerbek, oláhok s moldvaiak számára tüzet és vasat szánt .... *tehát a mi üdvünk vagy a sír mihazánkban*.... Nekünk erőnk tudatában kell lennünk s nem kell hagynunk magunkat eltiportatnunk; mert *ha vissza nem verem a támadást, nem engesztelek meg senkit*; a mig pedig ők bennünket végveszélybe döntenek, addig ők is sok romot fognak látni. Ők ismerik erőnket: tudják, hogy mi az összes szomszédos kereszténynyeket fölkelésre birhatjuk, hogy hozzánk szegődjenek. Azért is félve kerülgetnek bennünket, s mostanáig nem láttak a tetthez, hogy visszahajtsanak a porta jármába, noha Ségur úr kifejezte, hogy úgy fog bennünket felpofozni, mint valami takonypóczokat."

„Nekünk senkit sem szabad megsértenünk sem szóval, sem tettel, és óvakodnunk kell a hibáktól, melyek vádlóink lehetnének, — de valamelyes engedményeket továbbra is tennünk, a világért se többé egy hajszálnyit se; aztán hadd hozzanak sereget, hogy megverjenek. A mit tehettünk, mindent megtettünk, többet semmit sem vagyunk képesek tenni. És ha megint kezdünk valami engedményeket tenni, meghalunk arra való tehetetlenségünk állapotában, hogy védekezzünk. Midőn tehát tudjuk, hogy a mi halálunkon törik a fejüket, nem jobb-e visszatartanunk a védelem erejét is, — hisz lehet, hogy meg is védelmezzük magunkat, — mint attól megfosztatnunk, elhagynunk magunkat, és várnunk a bizonyos halált?"

Kissé részletesebben közöltük a szerb miniszterelnök ezen eszméit, mivel fontosak, azért is, hogy kifejezik az ő nézeteit Szerbia akkori helyzetére vonatkozólag, s nem kevésbbé azért is, hogy egy egész politikai programmot vázolnak, programmot, mely a mennyire hazafias, ép annyira bölcs is. Nem volt az egy miniszter, egy kormány programmja; az egy nemzet programmja vala.

A nyugati diplomaczia fenyegetései következmények nélkül múltak el. Ezeknek csak mint az általános helyzet szimptomáinak volt még jelentőségük; de Szerbiára nézve már elmúlt a komoly veszedelem ideje. Az egyedüli ut, mely még besodorhatta volna az események árjába, a fegyveres csapatok voltak, melyeket Szerbiának, a Fontonnal való alku értelmében, orosz zászlók alá kellett volna küldeni. De az orosz seregnek a szerb határról való eltávozásával e kérdés is eltűnt a szemhatárról, ámbár a szerb kormány hajlandó vala, hogy ez uton támogassa Oroszországot kéz alatt, és hogy Szerbiában való reménykedéseinek legalább e részben tegyen eleget, reményeknek, melyek alaptalanúl nagyok valának. Mint fönnebb láttuk, Oroszország azt remélte, hogy Szerbián keresztűl intézvén hadjáratot Konstantinápoly ellen, a természetes szövetségesek szép számára fog találni a balkánfélszigeti népeknél. S habár Ausztria meghiúsította e hadműveleti tervet, a görög királyság mégis fegyverre kelt, ha szinleg a nemzeti heteria vezetése alatt is; de magára maradva, csakhamar meghódolt előbb a török sereg, azután pedig a szövetséges hadi hajók előtt; kénytelen volt befogadni egy 12.000 főnyi franczia megszálló hadat. Montenegro, Szerbiát tartva szem előtt, nem mozdúlt; Albánia hallgatott; a bolgárok sem mocczantak.

E tétlenségért Oroszország minden felelősséget Szerbiára hárított. Több hajlandóságot tanusított a szerb kormány, hogy Oroszországnak kedvét töltse, azon mód által, mely kevésbbé volt veszélyes, s egy bizonyos fokig az akkori uralom érdekeit előmozdíthatta. Az önkénteseknek az országból való eltávozásával megnyílt volna a nyugtalan elemek szellentyűje; s ezek oly utirányt vettek volna, mely már sikerrel állta ki a próbát a magyarországi szerbek 1848-iki mozgalmában. Karagyorgyevics csak egy föltételt tűzött ki, s ez az volt, hogy az önkénteseket ne bocsássák Milos fejedelem rendelkezésére, ki akkor Bukarestben élt. Oroszország e föltételt kész-örömest fogadta el; hogy pedig Szerbiát ne kompromittálja a porta s a Nyugat előtt, ráállott, hogy a csapatok gyűjtése iránt ne a szerb kormánynyal vezessenek tárgyalásokat, hanem az egyes önkén-

tes vezérekkel. Fonton tévedésben ringatta magát, mely tévedése kormányára is átragadt, hogy 40.000 önkéntésre is lehetett számítani; hisz az orosz csapatokban csupán 600 szerb küzdött. Kétségtelen, hogy nehány ezeren is lehettek volna, ha folyamatukban az események a szerb határ körül úgy alakúltak volna, a mint megindúltak. A fejedelem is, meg a kormány is hajlandók valának ez áldozatra; ám a további események utját vágták minden enemű kisérletnek.

Nem látván tetteket, orosz értelemben, s nem ismervén az ország helyzetének nehézségeit, a nemzet a kormány politikájával elégületlen lett. Mi több, elégületlen volt, ha egészen ellenkező irányban is, a szerbek azon köre is, mely a Nyugathoz szított. Az emberek ezen, számra nézve ismeretlen körének, társadalmi állása s intelligenciájánál fogva, szintén volt szava és súlya az országban, s ezen kivül. Ez most már azon munkálkodott, hogy Szerbia nyiltan álljon a Nyugathoz, hogy az általanos ingadozás ama korszakában biztos menedéket s oltalmat nyerjen benne. 1854. máj. 22-én azt irta Marinovics Párizsból a külügyminiszternek, hogy a nyugati hatalmak nincsenek megelégedve a Szerbia által elfoglalt állással s fegyverkezésével, s kivánják, hogy lefegyverkezzék s nyiltan szegődjék a Nyugat és a porta politikájához, mert ezek nem biztosak, vajjon Szerbia nem fogna-e kezet Oroszországgal, ha ez utóbbinak hadi szerencséje megfordúlna. Azonban a szerb kormány visszautasította a nyugati szövetséget is, a mint visszautasította volt az oroszt is, melyet sokkal inkább kellett tekintetbe vennie. „És ha akarnók is követni a nyugati politikát, felelte a miniszter (maj. 31.), nem tehetnők azt, mert az ő politikájuk nem állandó, hanem változó. Három-négy hónappal ezelőtt a nyugati konzulok Ausztria ellen bizgattak bennünket, fegyverkezésre nógattak, s dicsérték tiltakozásainkat az osztrák sereg Szerbiába hatolása ellen; most pedig azt tanácsolják nekünk, hogy ne ellenezzük az osztrák sereg benyomúlását Szerbiába és hogy lefegyverkezzünk Ausztria megnyugtatása kedvéért. Ki tudja, nem jön-e oly idő, midőn újra azt fogják kivánni, hogy erőseknek látszassunk Ausztriával szemben az ellentállásra,

hogy ne mondjuk ennek megtámadására is. Hiszen legalább az 1812. év bebizonyította ennek lehetőségét. S vajjon lehetséges-e nekünk minden időben olyanoknak s oly álláspontou lennünk, a mint azt tőlünk a nyugati hatalmak kivánnák, minden időben különbözőképpen pro és contra? Hiszen minket nem lehet olybá venni, mint valami boros vagy vizes hordót, melyet ha megcsapolsz, folyik; ha nem, eláll. Nekünk bizonyos állandóságot kell tanúsítanunk, s ez állandóságban úgy kell irányoznunk lépteinket, hogy a törvényes utról le ne térjünk; hogy pedig öntudatosak vagyunk, bebizonyítottuk ez utóbbi 40 évi kormányzatunkkal, a mióta ezen állásban vagyunk.“ A további levélváltásból nem világlik ki, hogy a miniszter érvei meggyőzték-e a párizsi szerb képviselőt. „Az nyilvánvaló, irja egy másik szerb államférfiúnak, az nyilvánvaló, hogy bennünket egy nagyhatalom sem tart teljesen méltónak bizalmára s jóakaratára. Azok a hatalmak, melyek a dolog természeténél fogva iránt unk jóindulatúak, közel vannak hozzá, hogy ismét szívükre fogadjanak, s kezdenek is már magukhoz fogadni; de az eddig történtekkel ezek sem lehetnek teljesen megelégedve; mások szerencsének tartják, hogy alkalom adódott, hogy bennünket megfésülhessenek; ismét mások alig várják a kedvező alkalmat, hogy éreztessék majd velünk tartózkodó politikánk következményeit, mely önállóságra törekszik. Tehát velünk többé-kevésbbé valamennyien elégedetlenek, s eddig legkisebb okunk sincs egyiktől sem várni közbenjárást és helytállást, mely egyedűli támasza és üdve a kicsinyek- és gyöngéknek a nagyok és erősek ellenében.“ Az iró azt tanácsolja, hogy azonnal „d o l o g h o z k e l l l á t n u n k,“ hogy e kétséges helyzetből kilábolhassunk; de ezt a „d o l g o t“ közelebbről nem jelöli meg. Hanem eszméjét világosan szellőzteti (jul. 11.) egy másik iratában. „Lássátok, ugymond, mily válságos időket élünk. Ama ritka epochák egyikének küszöbén állunk, melyekben annyi nemzet sorsa koczkára van dobva; melyekben államok jönnek létre és mennek tönkre; melyekben nemzetiségek támadnak fel és enyésznek el. A háború alig van első stadiumában; mi több, az igazi s komoly háború, háború Oroszország s a nyugati hatalmak között voltaképpen még meg sem

kezdődött, s már is oly óriási változások történtek a nemzetközi viszonyokban. Oroszország kevéssel ezelőtt majdnem egész Európának diktált, most pedig el van szigetelve és saját sorsára hagyva, mintha soha sem is lett volna több hitele, sem több jelentősége. A hatalmas és rengeteg Oroszország, mely jóformán sehol sem tartotta méltónak, hogy barátságot keressen, hanem megkívánta az alázatosságot és engedelmességet, — most segítséget s támogatást koldúl a legtávolabbi s leggyöngébb nemzetektől; és mind hiába. Mindnyájan idegenkednek tőle, mindnyájan lemondanak róla; mi több, mindnyájan elitélik czélzatait s eljárását: némelyek gyűlölségből, mások félelemből, mások pedig tiszta meggyőződésből; mindnyájan helytelenítik az eljárást, mely Mencsikov missziójával vette kezdetét.“ Az iró kifejti továbbá, mint állott lábra Ausztria, tegnap még az orosz akarat vak eszköze, s mint vezet önálló politikát; mint vesz erőt lethargiáján a török beteg, védekezik vitézül s időt ad Európának, hogy őt megmentse és erőhöz juttassa; mint szenved Görögország, Oroszország iránt tanusított rokonszenve miatt, okkupácziót s fogad parancsokat franczia-angol katonáktól; maga a nyugtalan és állhatatlan Montenegro is, megfélemlítve Ausztria fenyegetése által, mint kezd felhagyni hajdukolásával[1]) s a szomszédos török részekbe való becsapásaival. Az iró mindezen körülményt a szerb kormányférfiak szemei elé tárja, s felhívja őket, hogy tanúlságot merítsenek belőlük, és oda irányozza figyelmüket, hogy itt nincs mentség a tontolgatásban s a járás-kelésben, hanem a tettekben s a viszonyokhoz alkalmazott cselekvésben.

Nyilvánvaló, hogy az iró, ilyen nézőpontból indúlván ki, arra törekszik, hogy Szerbia valamely, a Nyugatra nézve kedvező diversiót tegyen, de hogy mily módon s mily alakban, ezt nem voltunk képesek mostanáig megtudni. Csak az világos, hogy ezen nagy keleti válság kezdetétől fogva mindvégig hazánkban két ellenkező áramlat küzdött egymással; küzdött s egymást gyöngítette és paralizálta.

[1]) Hajduk: a török zsarnokságai által világgá zaklatott szegény legény, esküdt ellensége a töröknek. F.

A Nyugatnak, elvégre, nem is volt oka zokon venni Szerbiától, hogy nem csatlakozott hozzá: hogy nem vállalta magára azt a természetellenes szerepet, hogy fölkeljen Törökország védelmére s az orthodoxia ellen; de Oroszország minden váddal Szerbiát illette azért, hogy a nemzeti fölkelések eleme nem járult az ő segítségére, önkéntes csapatok alakjában sem. Jomini irja, hogy a kérdés súlya abban rejlett, vajjon egyedül fog-e állani Oroszország oly ügyben, melynél kardot rántott hit- és vérszerinti testvéreinek oltalmára. „E tekintetben, mondja ő, ez a sikertelenség fájdalmas benyomást hagy hátra és nagy tanúlságot. Szemünkre hányták, hogy ezt magunk okoztuk az által, hogy határozatlanok valánk, s hogy túlon-túl kiméltük Ausztriát. Több határozottsággal talán magunk után vontuk volna a Törökország s Ausztria iránt érzett gyűlölségükben eléggé energikus népeket, hogy kész örömest csatlakozzanak zászlóinkhoz. De ha bennünket az óvatosság visszatartott, ugyanezen érzés uralkodott a szerb kormány elhatározásai felett is. Ha nem is akarjuk vádolni, mégis ki kell mondanunk, hogy így nem szokott eljárni egy energikus nemzet, mely függetlenségét óhajtja. A görögök 1821-ben akaratunk, tanácsaink ellenére keltek föl, nem lévén más támaszuk vitézségüknél, és megérték, hogy legyőzzék Európa közönyösségét is, meg rosszakaratát is. Hanem ők vitézségüket kétségbeesésükből merítették. De Szerbia, felszabadítva győzelmeink által a török járom alól, elvesztette csakhamar energiáját. Midőn egy nemzetnek fölkelés által ép annyi nyerni valója van, mint veszteni valója, akkor latolgatja a dolgot és számot vet. A szerb kormány szintén számot vetett s diplomatizált. Még egyszer mondjuk, nem veszszük ezt tőle rossz néven; de azt a következtetést kell belőle levonnunk, hogy Szerbia minden válságban inkább fog hallgatni saját érdekeinek mint a maga érzelmeinek szavára. Ebből ismét következik Oroszország abbeli joga s kötelessége, hogy szintén a saját érdekeire hallgasson az ezen országgal való viszonyaiban.“[1])

[1]) Etude diplomatique stb. I. 531.

Nem vehetjük rossz néven az orosz diplomátától sem a kesernyés érzést, mely természetes minden balsikernél, s még inkább felfogható testvéri viszonyok között; nem fogunk megállapodni ama historiai pontatlanság mellett sem, hogy orosz diadalok szabadították föl Szerbiát a török járom alól, ha Oroszország diplomácziai támogatása ennek jelentékeny segítségére volt is; mi az orosz iró nézetét az e század elejére vonatkozó szerb történelem elégtelen ismerete alapján akarjuk megczáfolni. Mindenesetre hangsulyoznunk kell, hogy maga az ő műve, „Diplomácziai tanúlmányai" is, mely oly hiteles forrásokból van merítve, egynél több kétségtelen bizonyítékot nyujt arra, hogy e keleti válságban az orosz politika, az Oroszország és Szerbia közötti viszonyokban, maga is gyakran inkább hallgatott saját szerencsétlensége — mint érzelmei szavára. Nesselrode gróf iskolája volt az, ki előtt a török császárságban csak keresztények és törökök voltak, kiket ő, alattvalókat meg hűbéreseket is, 25 éven át a porta iránt való teljes engedelmességben tartott. Szlávokat csak Gorcsakov herczeg iskolája ismert, s a legitimitás ama határozatlan irányát, melyet 1815-ben kezdtek meg, s mely minden nemzeti mozgalomban, a Nyugaton úgy mint a Keleten is, a forradalom büntetésre méltó tettét látta, — felváltotta egy határozottabb iránynyal, a nemzetiség irányával, ha ez, a mi nézőpontunkból, nem mindig volt is mentes a gáncstól.

Egyébiránt, ki volt az, a ki megkötötte Szerbia kerekét, ha ez a legs besebb vágtatással is szeretett volna előrehaladni? Ki más, mint a ki az oroszok lábai elé is akadályokat gördített, ki őket Oláhországból és Moldvából kimanőverezte,[1]) kinek maga Oroszország is, konczessziótól konczessziónak menvén, föláldozta határozottságát s energiáját.

Nagy világosságot vet Ausztria Törökországhoz és Szerbiához elvben való viszonyának kérdésére azon beszélgetés, melyet Mayendorf orosz követ folytatott Ferencz József, osztrák császárral. „Okolnak bennünket,

[1]) Mann muss die Russen aus den Fürstenthümern hinausmanövriren lassen, mondá akkor az öreg Metternich.

mondá a császárnak Mayendorf, hogy szuttyongatjuk a forradalmat, mivel zászlaink alá soroztak 600 szerb önkéntest, mig a törökök ezrenkint fogadják seregükbe a szökevényeket, s a mi katonáinkat nyiltan szólítják fel a szökésre. 1787-ben Ausztria 30.000 szerbet fogadott a maga seregébe.“ „Igaz, mondá a császár, de a keresztények fölkelése veszedelmes rám nézve; megbontja a status quo-t; ez pedig az egyetlen állapot, mely reám nézve kedvező a Keleten.“ Mayendorf: „Mi senkit sem hivtunk fel; a görögök maguk keltek föl; ez a ráják állásának természetes következménye. Sir Stratfort Canning mindig előrelátta e következményt, azért is mindig figyelmébe ajánlta a zultánnak, hogy a kereszténveket emanczipálja. Mi figyelmeztettük Szerbiát, hogy ne lépjen ki az önmérséklet határai közül. Ha később Bolgárország is ahhoz hasonló állásba jutna, a minővel a fejedelemségek birnak, nem látni át, miért lenne ez Ausztriára nézve tűrhetetlen.“ A császár: „Nálunk nem nézhetnék azt hideg vérrel, ha Oroszország a maga védnökségi jogát az egész ottomán császárságra terjesztené ki. Ezt megérezné Ausztria is, meg az európai egyensúly is.“ Mayendorf: „Időközben a fejedelemségek és Szerbia kiváltságokat nyertek, melyek független kormányzatot biztosítanak számukra. Mit szenvedett ezáltal az európai egyensúly? A mi pedig Ausztriát illeti, magunk kináljuk azzal, hogy oszszuk meg a protektorságot Szerbia felett.“ A császár: „Igen ám, de faji és vallási rokonszenvekből folyó hálától környezve, Oroszország lenne minden, mi pedig semmi.“ Az orosz követ: „Ez onnan van, hogy mi e népeknek szolgálatokat tettünk, Ausztria pedig őket mindig kiszolgáltatta a töröknek.“ A császár: „Igaz, ez hibás politika volt (c'était une fausse politique); de a helyzet olyan, hogy ehhez kell magamat tartanom. Ha idején nem gondoskodom, utóbb nagyon késő lehet. Önök át fognak menni a Dunán; Bukarestben már 16.000 fegyver áll készen, hogy a keresztények felfegyverkezzenek.“ A követ: „A dolog nem fog oly könnyen menni. Mindenekelőtt a megszállást kell végrehajtani, a mi jócskán el fog tartani. A bolgárok visszahúzódnak a Balkántól. Ha némi önkéntes fölfegyverkezik is, ebből nem kell álta-

lános fölkelést következtetni, sem Törökország rombadőlését.“ [1])

E tekintetekből folyt ama presszió is, melyet az osztrák kormány Szerbiában fejtett ki, hogy ezt lefegyverezze, megkösse és visszatartsa minden mozgalomtól. Más részről Mayendorf, orosz követ, hogy visszatartsa Ausztriát a nyugati koalicziókhoz való tényleges csatlakozástól, nagy gondot fordított arra, hogy saját kormányát is visszatartsa oly tervektől, melyek Szerbián át vezettek, s ezt végre el is érte. Annak a politikának, melyet e körültekintő s nagy képzettségű követ állandóan ajánlt kormányának, ennek a politikának kell betudni, nemcsak hogy Szerbia az orosz operácziók körén kivül maradt, meg hogy a fölfegyverzett szerbiai csapatokhoz nem mertek közeledni, hanem hogy maga az orosz hadsereg is odahagyta Oláhországot s az orosz császárság határai közé vonúlt.

A háború eseményeit ekkor főkép a Fekete tenger partjaira terelték. Szerbia föllélegzett. S noha ezután is, egészen a béke megkötéseig, leginkább a Nyugat részéről, különböző diplomacziai támadásokat kellett visszavernie, politikai állása nem volt többé veszélyben. A külügyi kellemetlenségek, melyekkel még meg kelle küzdenie, nem akadályozták többé, hogy jelentékenyen gyarapítsa a rendkivüli erőfeszítéstől kimerült erejét, nagy mennyiségben szállítván ki földje terményeit a háborúba keveredett hatalmak seregének szükségletére. A kereslet nagy volt; a terményczikkek ára hihetetlenül emelkedett. Beszélték, hogy soha világ-életükben nem láttak Szerbiában annyi pénzt forgalomban, daczára, hogy azon évek nem a legtermékenyebbek valának.

A Krimben folyó hadműveletek perczre sem szakították meg a diplomacziát abbeli fáradozásában, hogy utat-módot találjon a háborúba bonyolódott államok kibékítésére. A nyugati szövetségesek arra a megállapodásra jutottak Ausztriával, hogy Oroszország elé, a béke alapjaként, a következő négy pontot terjeszszék: 1) hogy szűnjék meg az orosz protektorátus a dunamenti fejedelemségek fölött; 2) hogy kimondják a szabad hajó-

[1]) Etude diplomatique stb. I. 503.

zást a Dunán; 3) hogy a Fekete tenger semleges legyen; és 4) hogy megjavítsák a keresztények helyzetét az európai Törökországban.

Ha nem is volt nehéz lerakni ez alapot, legkevésbbé sem volt könnyű azt körűl is irni az összes hatalmak megelégedésére. A Nyugat azt úgy értelmezte, hogy: 1) az orosz protektorságot Oláhország, Moldva és Szerbia fölött az összes hatalmak garanciája váltsa fel; 2) a bécsi kongresszuson a több államot érintő folyók szabad hajózásáról kimondott elveket a Dunára is terjeszszék ki, Oroszország pedig mondjon le némely jogokról, melyeket a Szulinán való hajózás felett gyakorol, s a siker nagyobb biztosítása kedvéért, hogy a határt Oroszország hátrányára kell kiigazítani, olyformán, mintha soha sem terjeszkedett volna ki a Dunáig; 3) véget vessenek az orosz túlhatalomnak a Fekete tenger fölött; ezt minden hadi hajó elől elzárják, az orosz hadi hajók számát pedig négyre szállítsák le, de se a porta, se a többi hatalmak rajta négynél többet ne tarthassanak. Egyszersmind Oroszország rombolja le Szebasztopolt, és ha lehetséges, a többi erődöket is a Fekete tenger keleti partján, s ezeket többé ne építse föl; 4) szűnjék meg az orthodoxok feletti ama védnökség, melyet Oroszország magának a kucsuk-kajnardzsi (1841.) szerződés értelmében tart fenn, s a zultán saját elhatározásából erősítse meg s ismerje el a birodalmabeli összes keresztény hitfelekezetek kiváltságait.

Kapcsolatban azon tárgyalásokkal, melyek a béke alappontjainak körűlirása felett folytak, egyéb tárgyalások is megindúltak különböző irányban. A nyugati hatalmak azon voltak, hogy tényleg is a saját körükbe vonják Ausztriát; ez pedig gátolva volt benne, hogy bármily aktiv állást foglaljon el. Félvén, hogy a nyugati hatalmak forradalmat hoznak rá Olaszországban, nem merte magát tőlük elkülöníteni, de csatlakozni sem mert a Nyugathoz aggresszív czélzattal, részint Poroszország iránt való tekintetből, mely Oroszországhoz hajlott, részint az általános helyzetre — legközelebb pedig saját financziális helyzetére való tekintetből. Igy jöttek létre a szerződések, melyek egyszer az egyik, másszor a másik félt lepték meg. 1854. végén Ausztria egy titkos

szerződést irt alá Francziaországgal, melyben ez a háború idejére biztosítja számára az olasz területeket azon esetre, ha a nyugati támadó szövetségbe lép. De pár nappal e szerződés után Ausztria mellett Szardinia is aláirta a szerződést, melynek értelmében mint hadi fél a nyugati hatalmakhoz állt. Kötelezte magát, hogy 15.000 harczost állít ki minden hadi felszereléssel, Anglia pedig magára vállalta, hogy két millió fontnyi kölcsönt ad, melyet az a háború után 4%-tel térítene meg. A nyugati hatalmak kötelezték magukat, hogy a békekötésnél számba fogják venni az áldozatokat, melyeket Szardinia hozand, mely a béketárgyalásokban is részt fog venni. Cavour büszkén utasította vissza az angol ajánlatot, hogy a szardiniai sereg angol fizetésben részesüljön; mi több, mitsem akart tudni a nyugati segélyekről sem.

Diplomacziai téren az ügyek napról-napra végzetesebb fordúlatot vettek Oroszországra nézve; de a harcztérről sem érkeztek kedvező hirek Miklós czárhoz. A keleti válság kezdetétől fogva annak minden fázisán keresztül rendületlenül állott az önámítások behatása alatt, melyek őt betegségbe döntötték s melyek alatt büszke természetének végre is meg kelle törnie. Meghalt 1855. febr. 18-án. Ferencz József császár sietett Gorcsakov herczeg, orosz követnek személyesen kifejezni részvétét, „hogy elvesztette kipróbált barátját abban a pillanatban, midőn azt remélte, hogy bizonyságát adhatja hálájának és a régi utra való őszinte megtérésének.“ (Etude stb. II. 319.). Miklós czár halála némi reményt keltett a béke iránt. A franczia hivatalos organum nyiltan kijelentette, hogy vele eltünt a béke fő akadálya. S bár Miklós utódja, II. Sándor manifesztuma azt igérte, hogy Oroszországot Péter és Katalin dicsőségének magaslatán fogja megtartani: Nesselrode mindazáltal február 27-iki jegyzékével biztosított mindenkit, hogy az ő uralkodója, őszinte békeszeretettől eltelve, rááll a bécsi konferencziára, melyen az ismert négy békepontot megvitatnák. Márcz. 3-án megnyilt a konferenczia, nem nagyon kedvező kilátásokkal a békére, daczára, hogy a biztosabb siker kedveért maguk a külügyi politika vezérei siettek az

osztrák székvárosba Franczia-, Angol- s Törökországból: Drouyn de l'Huys, lord John Russel és Ali pasa. A két első pontot úgy intézték el, hogy befejezetteknek voltak tekinthetők, ha a konferenczia munkálatai más kérdéseken nem szenvedtek volna fennakadást. Nekünk mindenekelőtt a Duna-menti fejedelemségek pontjánál kell megállapodnunk, mert a bécsi konferenczián elfogadott alap irányadó volt a párizsi kongresszuson.

Buol gróf osztrák miniszter a konferencziát megnyitó beszédében előterjeszté, hogy Oroszország beleegyezett a békealkudozásokba az ismert négy pont alapján. Ezek közt az első pont úgy hangzott, hogy „megszünik a protektorság, melyet Oroszország, Moldva s Oláhország felett gyakorolt, azon kiváltságokat pedig, melyeket a zuitánok e fejedelemségek, meg Szerbia számára is elismertek, ezentúl a szerződő hatalmak egyetemleges garanczijája alá helyezik.“ Midőn e pont javaslatához hozzájárúltak, az orosz meghatalmazottak visszautasították Oroszország részéről a „protektorság“ kifejezést, azt állítván, hogy az semmiféle, Orosz- és Törökország között kötött szerződésben nem fordúl elő. De a másik fél kimutatta, hogy a „protektorság“ szó előfordúl a „szervezeti statutumban,“ melyet Oroszország Oláh- s Moldvaországra oktrojált, valamint sok irott okmányban, melyek orosz kanczellariákból kerültek ki. Ugyanezen alkalommal a másik osztrák meghatalmazott, Prokesch báró, azon eszmék szövegezését pendítette meg, melyeknek irányadókúl kellene szolgálniok azon bizottmány számára, mely a végett választatnék, hogy az első pont tartalmát a végleges szerződés számára formulázza. Gorcsakov herczeg azt indítványozta, fogadják el elv gyanánt, hogy a dolgok új rendezésével e területektől semmi hasznos intézményt nem kell megvonni, melyet adminisztraczionális, financziális és kereskedelmi tekintetben eddig élveztek. Angol- és Franciaország meghatalmazottai kijelentették, hogy kormányaiknak nem az a szándéka, hogy a fejedelemségek helyzetét rosszabbá, — hanem hogy minél jobbá tegyék; mert a megkötendő új szervezést, a mennyiben tőlük függ, úgy kell megállapítani, hogy teljes mérték-

ben kielégítse a szuverén hatalmat, a három fejedelemség jogait s Európa általános érdekeit. E megjegyzések következtében az osztrák szövegezést valamennyire módosították s aztán elhatározták, hogy azt, ekként megjavítva, a következő ülésben újra megvitatják.

A második ülésen Gorcsakov herczeg egy tervezetben előterjeszté Oláhország és Moldva jogait meg kiváltságait, egy másikban pedig Szerbia jogait meg kiváltságait. E tervezetek az Oroszország és a porta közt kötött szerződéseken alapúltak. Szerbia kiváltságait az orosz meghatalmazott a következőkben sorolta fel: vallás-szabadság; államfő választása; belkormányzat függetlensége; különböző adóknak egyben való egyesítése; a szerbek számára való átengedése azon javadalmaknak, melyek muzulmánok alatt állanak, azon kötelezettséggel, hogy a bevételeket az adóval együtt befizessék; szabad kereskedés; megengedése a szerb kereskedőknek, hogy utleveleikkel az ottomán tartományokban utazhassanak; kórházak, templomok és könyvnyomtatók emelése; s végre annak elrendelése, hogy semmiféle más muzulmánoknak nem szabad Szerbiában megtelepedniök, csak a kik a garnizonokhoz tartoznak.

Nagy fontosságú volt ezen utóbbi pontnak fölemlítése. Ennek is, meg a többi valamennyinek annál nagyobb jelentőséget kölcsönözött Gorcsakov herczeg, hogy kijelentésében hangsúlyozta, miszerint Oroszország nem fogja megengedni, hogy Szerbia jelenlegi kiváltságait megszorítsák és megcsonkítsák. Ha a nyugati hatalmaknak, megbizottaik kijelentése szerint, nem is volt szándékuk, hogy rosszabbá tegyék a fejedelemségek helyzetét: mindazáltal annak a hangoztatása, hogy a muzulmánoknak Szerbiában való lakása jog szerint csak a várakra van szorítva, pedig ők akkoriban a várakon kivűl is tartózkodának, kényes dolog vala azon korszakban, midőn Törökország megszilárdításán működtek közre.

Ugyanazon ülésen Titov, a másik orosz meghatalmazott, előterjeszté azon alappontok tervezetét, melyeket mind a három fejedelemségre való nézőpontból kellett elfogadniok. Ennek következtében Prokesch báró szö-

vegezése némi kis változást szenvedett, a harmadik ülésen pedig valamennyi meghatalmazott elfogadta (márcz. 7.) a szerkezetet, mely, mint az első pont körülírása, ekképen szólt:

„1) Oláhország, Moldva és Szerbia dunamenti fejedelemségek jövőre is a portától fognak függni, a régi szerződések (kapitulácziók) és császári hattiserifek erejénél fogva, melyek megállapítják és megalapítják a jogokat és szabadságokat, melyeket azok élveznek.

A jövőben semmiféle kizárólagos védnökség nem gyakorolható e területek fölött.

2) A magas porta, teljes szuzeréni hatalma birtokában, ápolni fogja a mondott fejedelemségek független és nemzeti kormányzatát, s ebből kifolyólag azok teljes vallásszabadságát, törvényhozását, kereskedelmét s hajózását.

A császári hattiserifekben foglalt összes pontozatok, melyek tárgya e fejedelemségek belső szervezése, csak ezen elvekkel összhangzó szellemben s az országnak illetékesen kimutatott szükségei szerint értelmezendők.

Az említett fejedelemségek területe (territoriuma) semmi módon meg nem kisebbíthető.

3) A m. porta belátván bölcseségében, hogy e három fejedelemségnek, melyek javára törekednek, politikai helyzete nagyon közelről érinti Európa általános érdekeit, barátságos módon meg fog állapodni a szerződő hatalmakkal úgy az iránt, hogy az e területeken érvényben lévő törvényhozást fentartsa, mint azon módosítások iránt is, melyeket e téren alkalmazni kellene. E tárgyban meg fogja hallgatni az ország kívánságait s egy ünnepélyes hattiserifben előterjeszti az összes határozmányokat (dispoziciókat), melyek az említett fejedelemségek jogai- s kiváltságaira vonatkoznak. S mielőtt ez okmányt kihirdetné, a hatalmakkal fogja közölni, melyek előzetes megvizsgálás után garanczíát vállalnak érte.

4) A nemzeti haderő, melyet avégre állítanak fel, hogy fentartsák a belső biztonságot s megóvják a határok épségét, a szükséghez képest növelhető az országos jövedelmi forrás arányában. A védelmi rendszabályokat a m. porta, a fejedelemségek és Európa közös érdeke szerint fogják mérlegbe vetni.

5) Ha kétség támadna az alkotmányszerű hattiserif magyarázata körül, a szerződő hatalmak a portával meg fogják vizsgálni, mi a panasz (reklamáczió), s megbirálják, alapos-e. Ők minden eszközt fel fognak használni arra, hogy ily esetben megegyezést hozzanak létre.

6) Az esetben, ha az említett dunamenti fejedelemségek belső békéje megzavartatnék, területükön nem történhetik fegyveres beavatkozás anélkül, hogy az a magas szerződő felek közt nem képezné, vagy nem fogná képezni közmegegyezés tárgyát.

7) Az udvarok kötelezik magukat, hogy a fejedelemségekben semmiféle oltalmat nem fognak nyujtani az idegeneknek, kiknek nyugtalankodásai megrontanák vagy ez országok békéjét, vagy a szomszéd államok érdekeit. Elitélvén az ily eljárást, ők is kölcsönösen kötelezik magukat, hogy komoly vizsgálat alá fogják venni a panaszokat (reklamációkat), melyeket e tekintetben a hatalmak, vagy maguk a helyi hatóságok is emelhetnének. A porta a maga részéről meg fogja hagyni a fejedelemségeknek, hogy saját országukban ne tűrjenek meg oly idegeneket, mint a föntjelzettek; se meg ne engedjék a bensziülötteknek, hogy nyugtalanságokra ragadtassák magukat, melyek saját hazájuk vagy a szomszéd államok békéjére veszélyesek volnának.“

Ugyanigy egyetértésre jutottak a konferenczián a béke-garancziák második pontja fölött is, mely a dunai szabad hajózásra vonatkozik. Ekközben, az e tárgyról való tanácskozások közepette, a konferenczia franczia meghatalmazottja (a márczius 14-ki ülésben) saját kormánya részéről egy memorandummal állott elő, melyben a hatalmak figyelmébe ajánlja annak szükségességét, hogy Oláhországot s Moldvát egy állammá egyesítsék, s hogy ekként a Duna balpartján egy nagy fejedelemséget alapítsanak majdnem négy millió lélekkel, annak a két fejedelemségnek a helyébe, melyek most oly gyöngék, hogy Oroszország hatásának nem képesek eléggé ellentállani. Az államforma monarchikus legyen, az uralom joga pedig örökölhető. Ezzel semmi új intézményt sem állítanának fel a portával szemben; Szerbiában Milos családja nyerte el az öröklés jogát. Egyptomban pedig Ali-Mehmed családjának adták azt, hol mai napság

is egyik tagról a másikra száll a hatalom. A fejedelemség a porta szuzerénitása alatt maradna, az uralomra pedig valamely európai uralkodó-család egy herczegét szólítanák fel.

A mi Szerbiát illeti, a franczia memorandum úgy találja, hogy ennek helyzete nem éppen olyan, mint e két másik fejedelemségé. Mihelyt Moldva-Oláhország állandó szervezetet nyer, a Belgrádban uralkodott befolyás nem fogja kifejthetni eddigi eszközeit. Elég lesz, ha Szerbia számára közös garanczia mellett, mely elég biztosítékot nyujt, megerősítik ama jogokat, melyeket a porta adott vagy fog adni, a szövetségeseivel való megegyezés alapján.[1]) A franczia indítványt nem vették további vita alá, hanem átmentek a harmadik pontra, mely azt czélozta, hogy az orosz hatalmat korlátok közé szorítsa a Fekete tengeren. Azonban itt megakadtak a tárgyalások. E kérdés akkori állását legjobban jellemezte Gorcsakov herczeg, midőn egy alkalommal úgy fejezte ki magát, hogy csak két módja van annak, hogy egy hatalmasság túlsúlyát elhárítsuk: vagy hogy megtörjük, vagy hogy az ellenfél ugyanazon szinvonalra emelkedjék.

April 14-én tartotta a konferenczia utolsó ülését, aztán feloszlott, nem végezve semmi kötelező erejű dolgot. Kiviláglott, hogy diplomacziai tárgyalásokra még nem volt eléggé előkészítve a talaj a harczmezőn. Azért a nyugati hatalmak elhatározták, hogy összes erejük megfeszítésével elfoglalják Szebasztopolt, Oroszország védőpajzsát s bástyáját a Fekete tengeren, s Konstantinápoly rémét.

Az oroszok ellenfelei is beismerték azt a vitézséget s hadi müvészetet, melylyel ez orosz erősséget oltalmazták; nagyra becsülték ama pontos számítást, melynek következtében az oroszok hadi hajóikat elsüllyesztették s ez által a hozzáférhetést e helyhez megakadályozták, valamint a sáncz-műveletek ama szakadatlan és lankadatlan megújítását az ellenség romboló tüzzápora köze-

---

[1]) A bécsi konferenczia élményei a hivatalos okmányokban Belgrád. 1855. Actenstücke zur orientalischen Frage, von J. v. Jasmund. II. 81—200.—324.

pette. Ily körülmények közt tartott az ellentállás 349 napig, de végre aug. 28-án Szebasztopol a szövetségesek kezébe került. Elestével nagyjában be volt fejezve e rettentő háború, mely sokkal több áldozatot nyelt el, hogysem bármi tekintetben eredménye lett volna. Sem Oroszország, sem a nyugati hatalmak többé nem gondolhattak arra, hogy a háborút folytassák. A katonai becsületnek eleget tettek úgy a Nyugat részéről, mely elfoglalta a fő orosz bástyát a Fekete tengeren, valamint Oroszország részéről is, mely megkapta Karszt, a törökök fő erődjét Ázsiában; elég volt téve a hadi becsületnek, mely hősileg védte Szebasztopolt, a Balti tengeren pedig sikerrel hiúsította meg az angol flotta minden operációját és megsemmisítette a török hajóhad fő részét Sinopénél.

A nyugati hatalmak (különösen pedig Franczia-ország) és Ausztria között meg lettek erősítve a béke preliminárei a (nov. 2.) memorandum alakjában. Ezeknek alapjául az ismert négy pont szolgált, melyekhez egy ötödiket is adtak, melyben a nyugati hatalmak fentartották maguknak a jogot, mely szerint Európa érdekében új föltételeket is szabhatnak Oroszországnak. Végzete volt Oroszországnak, hogy Ausztria nyujtsa neki a keserűség ezt a poharát is, és hogy megfenyegesse, miszerint követét visszahivja Szent Pétervárról, ha Oroszország minden föltételt el nem fogad. 1856. január 4-én Nesselrode kijelentette Eszterházy grófnak az osztrák ultimátum föltétlen elfogadását; jan. 8-án pedig az orosz hivatalos lap (Jour. de St. Petersbourg) az iránt ad felvilágosítást, hogy a preliminárék tervezetét egész Európa kivánságára s a koalicziónak való tekintetből fogadták el, mely mind nagyobb mérvet ölt Oroszország ellen.[1])

1856. febr. 13-án összeült Párizsban a kongresszus, hogy a béke preliminárèit megvitassa. Orosz ajánlatra a tanácskozás első pontját képezte a keresztény népek helyzetének megjavítása az európai Törökországban. A tanácskozás eredménye az volt, hogy tudomásúl vették

[1]) Itt Svédországra czéloztak, mely már csak egy hajszálnyira volt attól, hogy a nyugattal való daczszövetségbe lépjen s ez irányban már némi szerződést is kötött. (1855. nov. 9.)

a hattihumájumot (új törvényt), melyet a porta ugyanazon év febr. 6-án adott ki. Ebben megállapittatnak s megerősíttetnek, vallás- és társadalmi különbség nélkül, a kereszténveknek jogai, melyeket még az 1839. nov. 2-án kelt gülhánei hattiserifben, valamint az összes addigi enemű okmányokban elismertek. S ebben számukra meg van igérve az egyéni s vagyoni biztonság, meg a hivatalviselés biztonsága; ki van mondva a muzulmán alattvalókkal való egyenlőségük, az állami közteherviselés meg az állami szolgálatra való képesség tekintetében; és ismételten meg van igérve nekik a vallás-szabadság s védelem minden ellen, a mi rájuk nézve sérelmes lehetne vallásuk, nyelvük vagy fajiságuk tekintetében.

A hatalmak arra szorítkoztak, hogy beismerjék „a fermán nagy becsét", s hogy ezt tudomásúl vegyék, a keresztények helyzetét még azon garanciák nélkül is hagyván, melyekkel ez tényleg birt. Ha addig egyes hatalmak reklamálhattak is a jogtalankodások s erőszakoskodások ellen; most e joguktól is megfosztották magukat, kötelezvén magukat a párizsi szerződésben (9. czikk), hogy sem együttesen, sem egyenkint nem fognak beavatkozni a zultánnak alattvalóival való ügyeibe, sem birodalmának belső adminisztrációjába. E kötelezettség tán kedvezhetett Törökország önállóságának s a zultán szuverénjogainak; de ez okozta, hogy a zultán 1856-iki ünnepélyes igéreteinek, a keresztények biztonságát illetőleg, annyi hatálya sem volt, a mennyi az 1839-iki igéreteknek. A hatalmak feladatukat teljesen elhibázták, abbeli mentegetőzésük pedig, hogy ők igenis törődnek a keresztények sorsával, igazolatlanúl maradt.

A garanciák második pontja, melynek czélja vala, véget vetni az orosz túlsúlynak a Fekete tengeren, már eleve el volt döntve, midőn a kongresszus összeült. Ha Szebasztopol falainál szétrobbantották is a bécsi konferenciát, most már ez erőd nem létezett; a szövetségesek kezében volt az; Fekete-tengeri flottájukat pedig maguk az oroszok süllyes tették el. A két alap, melyeken az orosz túlsúly feküdt, nem állott fenn többé. A határozat magánál a ténynél fogva készen vala. Azonkivül megujították az 1841-iki londoni konvenciót, melylyel föntartották volt az ottomán császárság „régi rendszabá-

lyát" a Boszporus és Dardanellák elzárására vonatkozólag (10. cz.). A Feketetenger semleges: nyitva minden nemzet kereskedelmi hajóinak, de zárva úgy a partmelléki, mint a többi összes hatalmak hadi zászlói előtt (11. cz.). Csupán a partmelléki államok tarthattak egyenkint hat hadi hajót meghatározott haderővel (14. cz.). Minden más, a mit a nyugati hatalmak Ausztriával együtt kivittek, hogy ez irányú kívánságaikat kiegészítsék, alárendelt jelentőségű dolgokra vonatkozott, s egyenlő mértékben kötelezte úgy a portát, mint Oroszországot; ilyen volt például az a határozmány, hogy sem az egyik, sem a másik nem emelhet hadi arzenálokat a Feketetenger partjain (13. cz.); vagy a többi szerződő hatalmakra is vonatkozott; a minő volt például ama könnyű hadi hajók számának a korlátozása, melyeket minden hatalmasság tarthatott a Feketetenger bejáratánál (19. cz.).

Szerbiára nézve közvetetlen érdekűek valának a garanciák ama pontjai, melyek a dunai hajózásra, s a dunamenti fejedelemségek[1]) és Szerbia helyzetére vonatkoznak.

A nyugati hatalmak meg Ausztria is egyetértettek abban, hogy, a Fekete-tenger neutralizálásával kapcsolatban, Oroszországnak a Szulinánál is határt szabjanak. Ily czélzatból támadt a határ kiigazításának kérdése, mely Oroszországtól Beszárábia egy részét szakította el. De a nyugati hatalmak arra is törekedtek, hogy a hajózás szabadságát az egész Duna-vonalon biztosítsák. Ez nem lehetett előnyös Ausztriára nézve. Ez összeegyeztethette e szabadságot a maga érdekeivel az Al-Dunán; bajosabban egyeztethette volna össze a Közép-Dunán; de legbajosabban egyezett volna bele, hogy a Felső-Dunára vonatkozólag is megváltoztassák a bécsi kongresszus által elfogadott határozatokat, ama folyókat illető leg, melyek több országon keresztül folynak, vagy azokat érintik. Azonban az orosz túlsúly iránt való féltékenység legyőzte habozását s félelmét. Kijelentette a kongresszuson, hogy elhatározta, miszerint maga is meghozza a maga áldozatát a szabad hajózás nagy elvének.

---

[1]) Ez elnevezés alatt értették rendszerint Oláhország s Moldvát, s midőn Szerbiát is kellett érteni, azt saját nevén említették.

Felbátorítva e magatartás által, a kongresszus két intézményt létesített a Dunán: *európai dunai bizottmányt*, összeállítva a párizsi szerződést aláíró hatalmak képviselőiből (15. és 16. cz.), és partmelléki dunai bizottmányt (17. és 18. cz.), melyet a dunamenti parti államok: Ausztria, Bajorország, Törökország s Württemberg küldöttei, továbbá a három dunamenti fejedelemségnek: Szerbia, Oláhország s Moldva biztosai képeztek volna. Az elsőnek feladata ideiglenes vala, hogy a dunai torkolatoknál s a szomszédos tengeri részeken elhárítsa a dunai hajózás anyagi akadályait, de a második állandó volt volna, azon feladattal: 1. hogy kidolgozza a hajózás és vizrendőrség szabályzatát; 2. hogy mindennemű akadályt elhárítson, mely gátolná, hogy a bécsi szerződés határozmányait a Dunára lehessen alkalmazni; 3. hogy végezze a szükséges építkezéseket a folyó egész mentében; és 4. hogy magára vállalja az európai dunai bizottmány feladatát, midőn ez működését megszünteti.

Szerbiára nézve, mely sehol sem terjed a tengerig, rendkivüli fontosságú volt, hogy abba a helyzetbe jutott, miszerint nemzetközi téren közvetetlenül védelmezheti érdekeit a Dunán, az egyetlen folyón, mely neki szélesebb világba nyit utat, összekötvén a Nyugattal s a Fekete tengerrel. Ha ismeretlen és szerény is e helyzet, magában rejtette a csirát, melyből Szerbia idővel kereskedelmi s ekonomiai érdekei védelmének egész rendszerét fejtheti ki. Ez volt az első nyereség, melyet Szerbiának a párizsi szerződés hozott.

Még fontosabbak azon határozmányok, melyeket a párizsi kongresszus a dunamenti fejedelemségek nemzetközi helyzete tekintetében állított fel. A kizárólag orosz protektorságot felváltotta a *szerződést aláíró európai hatalmak együttes garanczia*. Ha a protektorság természeténél fogva gyámkodást is, garanczíát is foglalt magában, *most egészen elesett a gyámkodás*, mely mind a három fejedelemséget gyakran tette ki a protektor-hatalom képviselői szeszélyének s gőgjének. Az együttes garanczia alakjában nehezen állhatott elő a gyámkodás: csirájában elfojtotta ezt az új garantirozók kölcsönös feltékenysége.

A garanczia mind a három fejedelemségre nézve

egyformán hasznos vala. Ép igy egyformán volt biztosítva mindnyájuk számára a független és nemzeti kormányzat, valamint a vallás, törvényhozás, kereskedelem és hajózás teljes szabadsága. (22., 23., 28. cz.). De ez országok alkotmányszervezése tekintetében különbséget tettek az oláh fejedelemségek és Szerbia között. Mig a szerződést aláiró hatalmak, a portával egyetértve s a nemzeti kivánságok meghallgatása után, az oláh fejedelemségek számára új belső orgánizácziót alkottak: addig Szerbia számára megmaradt a régi, az 1838-iki zultáni hattiserif által szentesített szervezet. A kongresszusi jegyzőkönyvekben nyomát találjuk, hogy a kongresszust kezdetben ugyanoly szándék vezérelte Szerbiával szemben is; de ez a béke végleges művében nem valósúlt meg. A kongresszusi bizottmánynak, mely az oláh fejedelemségekre vonatkozó czikkek szövegét kidolgozta, utasítása volt, hogy formulázza a kongresszusnak Szerbiára vonatkozó eszméit is. A márcz. 12 iki ülésben (XIII. jegyzőkönyv) olvasta fel az első franczia meghatalmazott azon czikkeket, melyeket a bizottmány Szerbia számára dolgozott ki. Itt, a többi közt, az áll, „hogy a javítások, melyek szükségeseknek mutatkoznak, hogy azokat Szerbia fejedelemségének jelenlegi alkotmányába bevigyék, a magas porta és a többi szerződő felek közt való megállapodásnak lesznek a rezultatumai". A márczius 15-iki ülésben (XIV. jegyzőkönyv) újból felolvasták e czikkeket, de a felhozott tétel, már megváltozva, ekképpen hangzott: „A zultán ő felsége kötelezi magát, hogy, a magas szerződő hatalmakkal egyetértve, meg fogja vizsgálni, minő javításokat kellene behozni a fejedelemség jelenlegi organizáczijába". De ugyanakkor a kongresszus azt határozta, „hogy a porta miniszterei Konstantinápolyban a többi szerződő hatalmak képviselőivel meg fogják állapítani azon eszközöket, a melyek legalkalmasabbak lennének a visszaélések megszüntetésére, melyeket oly irányú nyomozás által derítenének föl, minőt maguk között megállapítanának". Végre

a márczius 15-iki ülésben (XVI. jegyzőkönyv) a kongresszus végleg megrostálván a szerződés czikkeit, s nem változtatván meg a Szerbiára vonatkozó 28. és 29. czikket, egészen kihagyta a szerbiai intézmények megjavításáról szóló czikket, s egyszerűen csak fölemlíti, hogy a XV. jegyzőkönyv határozatát, mely a Szerbiában való visszaélések kiderítésére vonatkozik, tartsák figyelemben. E módosításoknak egyetlen okát sem érintik meg; mindent, a mint látszik, a kongresszusi kulisszák mögött intéztek el. Ámde nem férhet hozzá kétség, hogy ebben fő szerepet játszott a portai meghatalmazottak befolyása, kik szorgos gondot fordítottak arra, hogy visszautasítsák minden gondolatát azon (1838.) alkotmány megjavításának, mely 17-ik czikkével ajtót tárt a portának, hogy a szerb belügyekbe avatkozzék. Mi több, az ő összetartásuknak kell tulajdonítanunk azon határozatot is, mely azt czélozta, hogy a portát s Európát bizonyos visszaélések felülvizsgálására jogosítsa, melyeknek karakterét távolról sem érintették, sem meg nem jelölték az irányt, melyben a vizsgálatot vezetni kellett volna. Vajjon e vizsgálatnak az országos adminisztrácziő megjavításának érdekében kellett-e megtörténnie; vagy a főhatalom ellen volt-e irányozva, melylyel szemben, nyomban az orosz, majd osztrák seregnek a szerb határról elvonúlása után, újból kezde támadni s izmosodni az oppoziczió, vagy végre maga az oppoziczió ellen is vala-e intézve? Mindeme kérdések mai napig homályban maradtak. A portának annál szabadabb volt a keze a maga befolyása utja-módjának a biztosítására, mivel Szerbia, megfoghatatlan módon, a kongresszus működésének egész ideje alatt egyáltalában nem vala képviselve Párizsban, mig az oláh érdekek nagyszámú tüzes védőre találtak mind az oláh jogászok, mind az oláh emigráczió részéről. A szerb képviseletnek a kongresszus ideje alatt Párizsból való távollétét csupán Szerbia belső partikuláris viszonyai magyarázhatják meg. Mig külső veszély fenyegetett, többé-kevésbbé mindnyájan vállvetve védekeztek: mihelyt pedig megszünt Szerbiát fenyegetni, a régi belviszályok megújúltak, sőt még nagyobb mérvet öltöttek. A kongresszus idején már teljes szakadás

állott be a fejedelem és azon pártbeliek közt is, kik a Nyugatra támaszkodtak és saját kebelükből állítottak Szerbia számára képviselőket a nyugati hatalmaknál. Ha ők voltak volna az egyedüliek, kik örömmel fogadták a hirt, mely szerint a kongresszus elhatározta, hogy Szerbiában bizonyos visszaéléseket meg kell vizsgálni, akkor e körülmény némi fénysugarat vethetne a kongresszusi határozat eredetére; ámde a hirt nem kevésbbé kedvezően fogadták azon szerb fők köreiben is, melyek Oroszországra támaszkodtak. Azonban úgy az egyik, mint a másik öröme hiábavaló volt, mert a kongresszusi végzés halva született meg a jegyzőkönyvekben, soha sem lépvén életbe. E viszályok csak a portának váltak hasznára, elérvén, hogy Szerbiában azon alkotmányos állapot szentesíttessék, melyben akkor leledzett; mig az oláh fejedelemségek számára a kongresszus egészen új, az előrehaladt kor kivánalmainak megfelelő államjogi helyzetet teremtett.

Legvégül, a párizsi szerződés (29. cz.) fentartotta a portának abbeli jogát, hogy helyőrségeket tartson a szerb várakban; de ugyanakkor megerősítette, „hogy Szerbiában nem fordúlhat elő fegyveres beavatkozás az összes szerződő hatalmak beléegyezése nélkül“. Ez a legnagyobb nyereség, melyet Szerbiának a nagy keleti válság juttatott, mely azon idő óta két izben hárította el hazánkról az idegen fegyveres beavatkozás veszélyét (1858. és 1862. évben).[1])

Szerbia a legveszedelmesebb krizisek egyikén ment

---

[1]) A párizsi szerződésnek Szerbiára vonatkozó czikkei szórul-szóra így hangzanak:

28. cz. Szerbia fejedelemsége továbbra is a magas portától fog függni, a császári hattiserifeknek megfelelőleg, melyek megerősítik s megállapítják jogait s kiváltságait, melyeket mostantól a szerződő hatalmak közös garancziája alá helyeznek.

Következőleg, az említett fejedelemség megtartja független nemzeti kormányát (adminisztrácziját), valamint a vallás, törvényhozás, kereskedelem és hajózás teljes szabadságát.

29. cz. A magas porta helyőrségi joga, úgy a mint meg van erősitve a korábbi intézkedésekben, megerősíttetik. Semmiféle fegyveres beavatkozásnak nem lehet helye Szerbiában, a magas szerződő hatalmak előzetes beléegyezése nélkül.

keresztül; átesett rajta, elvitázhatatlan előmenetelt téve állami s nemzetközi életének kifejtése terén. De ez előrehaladást el nem érhette anélkül, hogy minden áldozatra való készsége jelét nem adta volna a világnak. „Valóban, irja Ranke Lipót, Szerbia felszabadítása történelmének felülmúlhatatlan irója, valóban, megérdemli az esemény, hogy följegyezzék s a tizenkilenczedik század történelmében el ne feledjék, mint határozta el magát és mint látott hozzá az egykori rájá fegyvertelenül, egy nagy európai krizis pillanatában, hogy függetlenségének fentartásáért fegyvert ragadjon, ha már egyszer önálló fegyverzet nélkül nincs függetlenség a földön.“ [1]) S a gondviselés megjutalmazta áldásával a nemzet e rendkivüli erőfeszítéseit, ez óriási áldozatait. A szűk körből, melyben Szerbia kettős gyámkodás szigorú ellenőrzése alatt volt kénytelen mozogni, most a nemzetközi jog széles mezejére lép, hogy közremunkáljon s kifejtse erőit Európa garanczijája mellett, ennek szine előtt s vele való állandó érintkezésben. E fordulat nagy jelentőségű volt a fiatal szerb állam történelmében. Szerbia állam-épülete, támogatva olykoron a világesemények hatalma, — mindenkor pedig védve fiainak odaadása által, mind szilárdabban és méltóságosabban emelkedett azon a biztos alapon, melyet számára tiszteletre méltó s feledhetetlen emlékezetű elődeink raktak le; a nagy testvér-állam védőszárnyai alatt elhintették a termékeny magot, mely ime szüntelenül hajt és sudárba szökik. Most, a párizsi kongresszuson, Európa a maga oltalmába veszi ez arany magocskát s átadja isten napvilágának. Bizonyos, hogy Európának megvoltak a maga számító-tervei; voltak, mert hisz kinek nincsenek? De elvitázhatatlan az is, hogy a legbonyolúltabb világesemények közepette Szerbia fölött a bölcseség s patriotizmus geniusza lebegett. Valamennyi hatalom, melyek síkra szálltak, akár a politikai, akár a politikai meg a harczi téren is, saját körébe édesgeti Szerbiát: Oroszország unszolja, hogy szakítson s indítsa meg a keresztény fölkelést Törökországban; a porta azon

[1]) Serbien und die Türkei im neunzenten Jahrhundert. Von Leopold Ranke. Leipzig, 1879. 405. l.

munkálkodik, hogy háborúba vonja, vagy legalább semlegességre szorítsa; a nyugat szintén a maga érdekében való diverzióra űzi-hajtja s bőszíti; Ausztria pedig Konstantinápolyban is, a nyugati hatalmaknál is vádolja a fegyverkezésért, melyet azzal a gyanúval illet, hogy utoljára is Oroszország hasznára fogják fordítani, — vádolja őt s megszálló haddal szorongatja. És Szerbia szerencsésen kél ki ezen mindennemű keresztül-kasúl bonyolódott nehézségekből, marad, a mi akart lenni — semleges; érintetlen marad ama rettentő világorkánban, s elvégre megszilárdúlva lép elénk és meggazdagodva új politikai vívmányokkal. Valóban, meg lehet elégedve ez eredménynyel. Nekünk pedig, igazat adva akkori olygarchiánk természetes józan észjárásának, mindenesetre hozzá kell még tennünk: Isten őrködik Szerbia felett!

III.

Az olygarchia bukása.

1856—1858.

Ma is, harmincz év után, megdönthetetlenül áll, hogy a semlegesség politikája volt az egyedüli okos, jól megfontolt politika, melyet Szerbia a krími háború idején követhetett. És hogy azt elfogadták, hasznára volt Szerbiának, de nem volt hasznára egyuttal azon irány követőinek is. Bár az akkori olygarchiának összes vezérei, csekély kivétellel, a többé vagy kevésbbé bevallott semlegesség politikája mellett voltak, mégis e politika következményei, különböző érdekek összetalálkozásából, első sorban az állam fejét érték, továbbá következményeiben pedig a nemzetfőket is pártkülönbség nélkül. E politika, ha az országra nézve hasznos volt is, senkit sem elégíthetett ki sem kint, sem bent. A pártok nem voltak vele megelégedve: sem az, mely Oroszországra támaszkodott, sem az, mely a Nyugathoz hajlott. Ausztria rosszakarónk maradt a szerb kormány ellentállása következtében, mely kormány vele szemben sértésre is ragadtatta magát; Oroszország pedig soha sem feledhette el Karagyorgyevics Sándornak irányában s általában politikája iránt tanusított ellenszenves magaviseletét. Szent Pétervárott a külügyminiszteriumban hagyományként maradt fenn a fejedelem iránt táplált rossz hangulat. E hagyományról még 1874-ben is tudomást vesz Jomini is a krími háborúról szóló munkájában.[1])

[1]) Etude diplomatique stb. E kedvezőtlen hangulat annyira elterjedt az orosz diplomacziában, hogy Budberg, bécsi orosz követ csöppet sem habozott, hogy, 1857, a diplomácziai szokások ellenére, egy magasabb szerb hivatalnok előtt kifejezést adjon a nyilt fenyegetőzésnek: „Oroszország a mikor-akkor boszút fog állani Sándor fejedelmen."

Végűl, a nyugati hatalmak közönyösek maradtak a fejedelem iránt, s mint a szerbiai események bebizonyították, nem sokat törődtek azzal a párttal sem, mely kész volt Szerbiát a krími háború idején a nyugati politika érdekkörébe vonni.

A krími háború eseményei ily módon kettős feladatot oldottak meg a szerb állam-élet kialakúlása terén: miután előbb feltartóztatták az akkori uralom belső összeomlását ép úgy, a mint feltartóztatta ezt az 1848-iki mozgalom is, most az események következményei siettették Szerbia belső meg külső viszonyainak is az átalakúlását.

Volt már alkalmunk részletesebben kifejteni, mint hozta Szerbiát az 1848-iki mozgalom közelebbi érintkezésbe Ausztriával; láttuk azután, mint vált Szerbia külügyi viszonyainak emez iránya, a nagy keleti válság epochális eseményei között is, egyszer meghittebbé, másszor feszűltté.

E kettős fonalat, mely mérvadólag vonúl Szerbia belső és külső közéletén keresztűl, nem szabad szem elől tévesztenünk különösen most, midőn összegezni, egybefoglalni készülünk végső eredményeit egy proczesz-szusnak, mely érdekes tanúlságot nyujt arról, hogyan bukik el egy kormányuralom, nemcsak kezelőivel, hanem a maga egész rendszerével együtt.

Az 1842-iki uralom nem volt alapítva oly intézményekre, melyek életben tarthatták volna; nem alapúlt valamely ideán, mely életet önthetett volna belé a esüggetegség és megpróbáltatás napjaiban. Intézői, igaz, fegyverre keltek az „alkotmány“ jeligéje alatt, a honnan föl is vették az „alkotmányvédő“ párt nevét, s ha ez uton igazán megmaradtak volna, pártjuk, mint elvi párt, talán konszolidálódhatott is volna; ámde az ő első megjelenésük a hatalom mezején véres iróniája volt az alkotmányosságnak. Azon idő műveltségi fokozata még távol tartott Szerbiától minden kulturális szándékot; a nemzeti hagyományok továbbfejlesztését pedig egyedűl az uralkodó eredete támogatta. Való igaz, a fejedelmi trónon a nemzeti eszme első képviselőjének fia ült; de ez sem akarata-, sem intelligenciá-

jánál fogva nem volt képes irányt adni az olygarchiának, mely rajta is, az ország felett is korlátlanúl uralkodott. Az olygarchia soraiban is voltak a Szerbia felszabadításáért vivott harczban érdemeket szerzett bajnokok; de a nemzeti eszme ellenzőinek védelme alatt jutván kormányra, az olygarchia nem is gondolhatott arra, hogy saját élete forrásával jöjjön összeütközésbe. Életében két izben rendítették meg hatalmas külső események, és soha sem tudott arra a magaslatra emelkedni, hogy önmaga vegye kezébe az inicziátivát, vagy hogy az eseményeket tényleg nemzeti érdekben használja fel. Belső párttusákból kelvén életre, folytatta ezt ugyanazon uton. De ez volt egyszersmind forrása is bukásának. Az olygarchia életreváló, energikus, vállalkozó emberekből állt, nem mint ellenfelei, kik inkább passziv természetű elemekből állottak; azonban elzárván maga előtt a nemzeti hagyományok utját, más új, kulturális utakat pedig nem készítvén elő, az olygarchia, a maga tettvágyában, belső torzsalkodásokban talált tápot, s itt kölcsönösen emésztette magát.

Midőn végigkisértük a keleti válság különböző mozzanatait, a szerbiai uralkodó körök egyetértése- s egyesülésének magasztos jelenetei tárúltak föl előttünk; de ez összetartás megszünt, mihelyt elmúlt a közös veszedelem. Az 1854. év végén, midőn már mind a két sereg, az orosz is meg az osztrák is távol vala az ország határaitól, többé nem tapasztaljuk azt a munkaszeretetet és kitartást, melyet az 1852. és 1853. évben s az 1854. év első felében vettünk észre. Belépvén az 1855. évbe, már újból párttusát tapasztalunk, mely nem csupán az olygarchia kebelében dúlt, mint azt a Vucsics és Garasanin közti versengésben láttuk, hanem a legfelsőbb hatalommal való küzdelemmé fejlődött ki, az alkotmány alapján, nagy elvi kérdések körűl.

Az államtanács, támaszkodva a maga „szervezetére," azt kivánta, hogy a fejedelem a maga miniszтereit az ő kebeléből válaszsza; a fejedelem pedig, hivatkozva az állam alkotmányára, azt vitatta, hogy neki joga van azokat az államtanácsosok körén kivűl is választani. Így bizonyítgatta jogát és így is kezdett eljárni, legelőször az 1854-dik év végén Nenadovics Aczi-

kát, mint nem államtanácsost, vevén magához pénzügyminiszternek; utóbb, 1856. végén, Nikolajevics Kosztát és Marinovics Jánost, szintén tágabb körből, az elsőt bel-, a másodikat pénzügyminiszternek.

E küzdelem mellett egy másik is folyt, szintén egy fontos alkotmányos kérdés körül. A tanács védelmezte abbeli, megint a maga „szervezetére“ alapított jogát, hogy maga magát egészítse ki, a fejedelemnek csupán a tagok megerősítését hagyván meg; mig a fejedelem az alkotmány értelmében magának követelte és lassan-lassan meg is valósította az államtanácsosok közvetetlen kinevezése jogát.

Az államtanácson kivül még egyre oppozicióban vala az öreg Vucsics, de akkor már ellenzéken volt Garasanin is. S a mint gyakran szokott történni felelősséggel nem biró országokban, oppozicziójukat inkább az udvar ellen irányozták, mint a kormány ellen. A küzdelemben középállást foglal el Jankovics Aleksza, államtanácsos, nem annyira békés közvetítőként, mint inkább vadászként, ki a vadat ügyesen lesi meg s várja be. Ő a hanyatlás eme korszakában hosszabb időn át fő figuráns vala. Temesvári ügyvéd létére, belebonyolódott Szerbia belső küzdelmébe még 1842-ben. Fürge vala, ügyes és a vakmerőségig bátor és nem vala tudás meg külső finomság nélkül. Midőn Vucsics a Metino-brdo-ra[1]) ment ki, ő fegyveres kisérője volt; midőn pedig Vucsics túlsúlyra vergődött, ő, a fejedelem kanczelláriájának igazgatója, a győzteseket tollal szolgálta, melyet könnyen, ha mindjárt elég felületesen is kezelt. Nem vala honpolgári bátorság nélkül sem; olykor-olykor a fejedelem aláirásait ennek jelenlétében szakgatta össze, melyek alkalmasak voltak volna, hogy ezt az olygarchákkal viszályba keverjék. De ő, ki elhatározásaiban oly elbizakodott volt, nem vala állandó és kitartó. Egy változás sem vala hosszú életű, melyet a dolgokban ő idézett elő; egy kormány sem állhatott fenn egy évig sem, melyet ő alkotott vala. A mily gyorsan elhatározta magát valamire, ép oly gyorsan el is csüggedt, ha erősebb akadályra talált, és mindent abbanhagyott — az első

[1]) Magaslat Kragujevácz mellett.

alkalomnál, mely rá nézve kedvezőnek látszott arra, hogy a fonalat ismét kezébe vegye. Többire nézve, sok más kortársával szemben némi fényes ellentétet képezett, nem lévén sem boszúvágyó, sem zord; inkább büszke, sőt gőgös, de mindig humánus lovag tipusa gyanánt tünt fel.

Ép így állt ő közbenjáró gyanánt a fejedelem között, kinek maradását őszintén ohajtotta, és Ausztria között, melyre támaszkodott. Már 1854. év végén kisértette meg Jankovics, hogy Ausztriának tetsző kormányt alakítson (1854. decz. 14.), megnyervén ennek Knicsanint is, ki akkor már hagyta magát vezettetni, mert azon a nyáron szélhűdéstől érve, nem volt képes többé a vajda felépűlni, sem régi erejét visszanyerni, sem elmebelileg sem fizikailag. Ez a miniszterium, melyben Knicsanin a belügyi tárczát vállalta el Jankovics Aleksza mellett, ki az igazság- és közoktatásügyi tárczát vette kezébe, csak hét napig állott fenn. Megromlott egészségi állapota nem engedte meg Knicsaninnak, hogy e terhet viselje. Nemsokára végkép elgyöngült, s 1855. máj. 14-én betegsége áldozatául esett.[1])

Mint hatalmas tölgy, melyet gyökerestől szakít ki s dönt le a vihar, dőlt el, távoli visszhangot keltve, Sumadiának eme dicső fia. Utána Szerbia fájdalmas zokogásban tört ki, s az egész szláv világban voltak hallhatók az elismerés meg részvét őszínte visszhangjai.

Knicsanin halála pótolhatatlan veszteség volt az 1842-iki uralomra, legfőképpen pedig magára a fejedelemre nézve, kinek, majdnem halála beálltáig, odaadó barátja s őszinte tanácsadója vala.

Knicsanin nélkül az udvar nem küzdhetett sokáig sikerrel hatalmas ellenségei, Vucsics meg Garasanin ellen. Jankovics megkisérté, hogy az udvarhoz közelebb hozza az öreg Vucsicsot, kinek uralomvágyától a fejedelem kevésbbé tartott, úgy találván, hogy a fiatalabb és mozgékonyabb Garasanin, támaszkodva a Nyugatra, inkább veszedelmes. Jankovicsnak nem sok fáradságába került, hogy sikert arasson. 1855. decz. 5-én a „Srpske Novine“ azt jelentette, hogy Vucsics vajda, András

[1]) Szül. 1807. febr. 22. Knicsben.

apostol napján, ajándékúl adta a fejedelem fiának, Andrásnak, a maga szablyáját, melylyel Karagyorgyevics alatt harczolt. A hivatalos lap előtt, mely ez ajándék hirét közölte, Vucsics többé nem volt az a hivatalnok, ki kötelességét elhagyta s elhanyagolta, a mint ez annak 1852-ben látszott, midőn Vucsicsot az udvar, Garasaninnal szövetkezve, penzióba küldte;[1]) Vucsics most „hires hősünk lett, kit nemzetünk felmagasztalt".

E manifesztáczió senki előtt sem maradt sokáig talányszerü, még kevésbbé pedig, midőn reális alakot öltött. Ha nem is találták jónak, hogy magára Vucsicsra bizzanak valamely állást az állam-szolgálat terén, a jelentős hivatalokkal párthíveit ruházták fel. Vucsics mellett erősebbnek érezte magát Jankovics, s most elhatározta, hogy maga áll az államkormányzat élére. Mig a beteges Knicsáninnal való kombináczióban (1854. decz. 14.) megelégedett másodrendű állásával, meghagyván Szimicset az elnökségben, 1855. decz. 16-án maga foglalta el Szimics helyét, a kit fölmentettek attól s az államtanácsba helyeztek vissza, az elismerésnek egyetlen szava nélkül, daczára annak, hogy addig, a legbonyolúltabb keleti válságok egyikében, bölcseségének adta jelét az államügyek kormányzatá ak élén. Belügyminiszterré Damjanovics Raja lett (miután hét nappal azelőtt államtanácsossá léptették elő, decz. 9.), egyike Vucsics legodaadóbb párthíveinek. Az esemény nagy izgatottságot idézett elő. Vucsics szövetkezését az udvarral úgy magyarázták, mint Garasanin ellen intézett tettet. Ez az esemény belső jelentősége vala, de még nyomósabb volt külügyi czélzata. Az a miniszterium, melynek élén Jankovics állott, oly miniszteriumot jelentett, mely Ausztria bizalmának örvend, daczára annak, hogy Vucsicsnak, kit azon miniszterium védnökének tekintettek, nem lehettek semmiféle megállapodásai Radoszavlyevicscsel. E felfogást teljesen igazolta az, hogy nyomban rá több, az osztrák konzulátusnál szívesen látott hivatalnok némely fontos állásokat foglalt el, melyeket az állami szolgálatban bizalmiaknak szoktak tekinteni, a minők voltak külö-

[1]) L. „Szerbia s a krími háború"-t.

nösen a székvárosbeli policzia s a külügyminiszterium direkcziója.

E pillanattól kezdve az osztrák konzulatus a politikai körök legcsábítóbb középpontjává vált; mi több, az előmenetel forrása is lehetett mindazokra nézve, kik hozzá akartak közeledni. De Jankovicsnak az államkormány élére jutása egyszersmind a harcz jele is volt, két irányban: kivül is, belül is. A Vucsicscsal való szövetkezés élesztette a belső tüzet, különösen Garasanin párthíveinek soraiban; a Radoszavlyevicscsel való szövetkezés pedig kihívta a franczia konzul féltékenységét, ki különben is hibáztatta, hogy az udvar Vucsicscsal szövetkezett, nem pedig Garasaninnal. Midőn Szebasztopol elesett, a franczia befolyás oly magas fokon állt, a minőt csak elérhetett valaha Szerbiában. Nyiltabban merték Párizsban megbecsülni a szerbiai nyugati politikát és nyugati pártot, mint Szerbiában. Des Essart egy pillanatra mindenható vala. Az ő kívánságára csapták el akkoriban a szerkesztőt is, meg a czenzort is, midőn a „Srpske Novine“ (1855. évi 133. sz.) átvett egy czikket az orosz „Éjszaki méhek“ cz. folyóiratból, melyben azt bizonyították, hogy a nyugatnak nincs mit örvendenie Szebasztopol elestén: sem az angoloknak, kik ezen, mint minden más alkalommal is, legyőzettek, sem a francziáknak, kik a pyraeusi győzelmet nyerték; s a továbbiakban azt a következtetést vonták le, hogy minden jövő kilátás az oroszok mellett szól.

De a nyugat összes befolyása mulandó vala; a nyugatnak, nem lévén semmi alapja, hogy Szerbiában meggyökeresedjék, mindenkor át kellett engednie e talajt akár Oroszországnak, akár Ausztriának. Igy ezuttal is a befolyás oroszlánrésze Ausztriának jutott, miután az orosz politika az időtájt hivatalos képviselő nélkül vala.

Bár a viszonyok a szomszéd monarchia iránt 1854-ben zavarosak és veszedelmesen feszültek voltak, mégis csakhamar javúlni kezdtek, mihelyt az események Szerbiától eltereltettek. Annak konzula, Radoszavlyevics, fáradhatatlan volt abbeli törekvésében, hogy a fejedelmet befolyása alatt tartsa. „Az osztrák konzul egy perczre sem hagyja a fejedelmet magára, és szerét tudja ejteni, hogy neki minden alkalommal tanácsot adjon, mely nélkül a

fejedelem többé semmibe sem fog". Így irt kormányának Meroni, porosz konzul, 1856. május 30. (junius 11.).[1]) Radoszavlyevics beleártotta magát a minisztertanácsokba, melyeket az udvarnál meghatározott napokon tartottak; tüntetőleg kereste az alkalmat, hogy mindent lásson, mindennek irányt adjon, mindent utbaigazítson saját felfogása s nézőpontja szerint, ugyannyira, hogy a legnagyobb haszonnal járó ilynemű szövetséget sem lehetne igazolni. Távol ettől, a szövetkezés mindkét félre nézve gyümölcstelen volt, Karagyorgyevicsre nézve pedig elvitázhatatlanúl káros. Ausztriának megvolt az elégtétele, hogy befolyását láthatta a szomszéd fejedelemségben, egyebe semmije; e befolyás nem kárpótolhatta sem a veszteségeket, sem a bajokat, melyeket az 1854-iki megszálló had okozott, hogy ne is említsük a csapást, melyet az ismeretes, 1854. márcz. 5-iki szerb memorandum miatt kellett elviselnie. Azonban a fejedelemre nézve az osztrák szövetkezés valósággal fatális volt, éles fegyvert szolgáltatván ellenségei kezébe, az ő sorsát pedig a válság napjaiban egyáltalában meg nem könnyíthetvén. Az osztrák befolyás Szerbiában személyes tekintetekre volt alapítva, nem pedig mind a két ország kölcsönös hasznára, volt légyen ez akár politikai, akár materiális természetű; tehát el is enyészett, mint annak személyes képviselői is.

Jankovicsnak nem adta meg a sors, hogy sokáig legyen hivatalos képviselője e politikának. Tudjuk már, hogy ő nem volt az az államférfiú, kinek annyi szilárdsága volt volna, hogy sokáig kiállja a küzdelemben a mindennemű akadályokat. Első mérkőzésekor bátran vette föl a harczot Des Essarttal s Garasaninnal; azonban elég okos volt belátni, hogy, nem Szerbiában gyökeredző államférfiúi léte mellett, nem lehetett kilátása, hogy a küzdelemből sikerrel kerüljön ki. Mindjárt tavasszal (1856. máj. 29.) lemondott, új kisérleteknek, új miniszter-válságoknak nyitván meg a tért, melyek most már állandóan napi renden valának.

Az 1855-ik év végeig némi állandóság volt a belügyi viszonyokban, legalább annyiban, hogy mind akko-

[1]) Ranke L. 408.

ráig, három teljes éven át, ugyanazon egy ember maradt a kormány élén; attól fogva pedig oly miniszteriumok váltották fel egymást, melyek közül egy sem tarthatta fenn magát egy évig sem. Ez az ernyedés jele volt, mely abban is mutatkozott, hogy a régi, ismert és érdemteljes egyéniségeket új, jelentőség nélküli emberek váltották fel. S hogy ezeket a tekintély nimbuszával övezzék körül, egyszer egyik, másszor másik nagyúr védenczeit vették föl a kormányba. Olygarchia többé nem létezett azon percztől fogva, a mint a fejedelem keresztűlvitte az alkotmányra alapított nézetét. Azt az emberek egy szűkebb köre váltotta föl, mely fuziót kisérelt meg majd az egyik, majd a másik hatalmas ellenféllel, kik még életben valának: Vucsicscsal és Garasaninnal, mindig segítségére vonván egyiket a másik ellen, de többé egyiknek sem adván kezébe a hatalmat. Ezt védenczeiknek juttatták, jobb siker czéljából pedig a védenczek kategoriájába sorolták a fejedelem vejét is, Nikolajevics Kosztát.

Miután Jankovics ily kombinácziót már eredménytelenül kisérelt meg Vucsics protekcziója alatt Damjanovics Rájával, most a sor arra került, hogy a Garasaninnal való szövetkezést próbálják meg. E kombinácziót 1856. szept. 16-án, Jankovics visszalépése s némi rövid provizorium után nyomban fölmerült. Nikolajevics a belügyi kormányt vette kezébe, a pénzügyit pedig Marinovicsra, Garasanin barátjára bizták. Most úgy tünt fel, mintha a fejedelem, Marinovicsnak a kormányba-léptével, Garasaninnal szövetkezett volna, egyszersmind pedig, mintha ezzel Des Essarthoz is közeledtek volna. Másrészt nem feledték ki Radoszavlyevics Teját sem, kinek szintén volt barátja a kormányban, Markovics István, igazság- és közoktatásügyi miniszter személyében. E miniszterium elnöke Szimics Aleksza volt, de nagyon rövid ideig. Nehány hónap múlva (1856. jun. 19,) lemondott s helyére elnökül és külügyminiszterül Markovics István jött, ki jószándékú ember volt, Jankovicscsal egygondolkozású, de passziv s Jankovics határozottsága s erélye nélkül. Markovicsot az igazság- s közoktatás ügyi miniszterségben Sztanojevics Jeremija váltotta fel.

Ily társaságban kelle mozognia az ifjabb nemzedék

két legintelligensebb s legképzettebb tagjának. Ez volt az első miniszterium, melyben nyugaton képzett emberek foglaltak helyet. Őket szép eszmék foglalkodtatták a belső reformokat illetőleg; ámde a törvényhozó hatalom az öregebb nemzedék kezében vala, mely bizalmatlanúl fogadta kisérleteiket. Az ő jószándékaik oly viszonyok közt jöttek napvilágra, melyek már túlélték magukat, egy oly kormányban, mely már kimerült, elalélt. A fiatal miniszterek kormányzati módja a bürokraczia előtt túlságosan európainak, enyhének, auktoritásuk másokra nézve könnyen elviselhetőnek s önmaguk által át nem érzettnek látszott. Protektoraik, ha szivesen látták is őket a kormányon, kölcsönös érzelmeikkel egymással szemben semmiben sem hagytak alább. A kölcsönös gyűlölség tüze hamu alatt lappangott.[1])

Az időben a vrácsári kormányhatalom már láthatólag összedőlt, személyi proczesszusa utján. A mint annak képviselője letünt a szintérről, a kormányhatalom is gyöngűlt, nem lelvén kárpótlást az elvesztett erő helyett. A párizsi béke után sorai nagyon megritkúltak. Miután az 1852. év elragadta Szimics Sztojánt és Petronijevics Ábrahámot, két főoszlopukat, most, a krími háború befejezte után, az államtanácsosok között nem látjuk többé sem Vucsicsot, sem Garasanint, sem Knicsanint, sem Lázárevics Lukát, a hires vezért, sem Nenadovics Mátét, az érdemes protát, sem Zdravkovics Miloszáv Reszáváczot, sem Petrovics Milutin Herét, Hajduk-Velyko fivérét, sem másokat. Azon öregek közűl, kikből az 1842-iki államtanács állott, most már csak négyen ültek benne: Tenka, Bacsa, Nenadovics Jevrem és Jovanovics Sztoján Lesjanin. Mindazon nevezetesebb férfiak, kik közreműködtek Karagyorgyevics felmagasztalásában, vagy kimúltak e világból, vagy letüntek a közélet szinpadáról, felváltván Belgrádot a falusi magánynyal, hol elvonúltan töltötték életük hátralevő napjait; vagy végre ellentétben álltak a fejedelemmel, egyesek kevésbbé, mások tényleg többé levén ellene. Elidegenítvén magától minden tekintélyes, és jelentős elemet, minden erőt, az ud-

[1]) E miniszterium kormányon maradt egészen Edhem pasa missziójáig (1858. márcz. 31.) vagyis, az olygarchia megújhodásáig.

var elszigetelte magát; keskeny körére szorítkozott oly elemekből toborzott hiveknek, kik nem jöhettek tekintetbe sem egyéni tulajdonságaik-, sem társadalmi állásuknál fogva. De ezen udvari emberek is csak addig hajlongtak a fejedelem körül, mig biztak csillagában; mihelyt pedig észrevették, hogy csillaga tünedezik, ők maguk is elhagyták őt. Nálunk is ismétlődött az, a mi mindenütt elő szokott fordúlni hasonló körülmények között. A fejedelem mellett voltak még felesége utáni rokonai, kik sem tekintély, sem tehetség tekintetében nem állhattak rendelkezésére; semmit sem nyujthattak neki egyebet, mint ragaszkodásukat, mely reá nézve nagyon kétes értékű lehetett. Elhagyta a fejedelmet még a család legeszesebb tagja, a sokévi tanácsadó, Nenadovics Aczika is, midőn látta, hogy a fejedelem állása kétségbeejtővé vált. Ez legékesebbenszóló jele volt az időnek. Midőn valamely uralom erői a végsőn vannak, akkor az rendszerint kimúlik; ha pedig ez utolsó erők még semmirevaló jelleműek is, akkor előhirnökei a biztos enyészetnek, — nem azért, mintha az állam kerekét ezek is nem hajthatnák a már járt kerékvágásban: hanem mert azok önmaguk mutatják, hogy minden elme- és jellembeli erő visszahuzódott, elvesztvén hitét az állásban, melynek addig szolgált, s azután a maga sorsára hagyta.

A fejedelem nem is gondolhatott arra, hogy a nemzetre appelláljon, mert a vrácsári uralom keletkezésétől fogva az országon kivül keresett támaszt. Belviszályai következtében egyetlenegyszer appellált a nemzetre, s akkor is a nemzet inkább állott tribunjai, mint a fejedelem mellé. E segítségre többé nem is gondoltak, mert az az összes irányadó államhivatalnokok egyetértésének szükségét tételezte volna fel, holott ezek széthúztak és viszálykodtak. Az udvar a maga részéről, ahelyett hogy őket összehozta s egymással megkedveltette volna, szintén hozzájárult, hogy elkülönítsen és gyöngítsen olyan erőket, melyekre bizvást támaszkodhatott volna. Nem tudta megtartani hűségében magát Knicsanint sem, ki magát a fejedelem sorsával fentartás nélkül identifikálta és igen nagy hasznára volt, szolgálatára bocsátván tapasztalatait s nevének nagy tekintélyét. Közvetetlenül halála előtt e vitéz férfiúnak is ki kellett ürítenie a csel-

szövények keserű poharát, melyek annyira megrendítették, hogy ő is bizonyára belépett volna az udvar határozott ellenfeleinek sorába, ha napjait meghosszabbította volna a gondviselés.

Idáig az ország általános helyzete az olygarchia és udvar együttes műve volt; azonban a fejedelemnek megvoltak a maga kizárólagos tettei is, melyekkel az 1842-iki kormány-uralom bukására rászolgált. Hogy ő 1848-tól fogva, csekély megszakítással, kizárólag Ausztriára támaszkodott, az az ő személyes ügye volt. Talán maga Jankovics sem kívánhatta, hogy annyira kitegye magát, mint a mennyire a fejedelem a maga kezére dolgozott, tüntetőleg fogadván és látogatván a taktikátlan főkonzult, Radoszavlyevicset. Ez a fejedelemnek, minden szükség nélkül és minden egyéni meg állami haszon nélkül is, veszedelmére volt; mert az ő személyes viszonya Tejához inkább parádé, külső effektus dolga volt, melynél messzebblátni a granicsár-diplomata nem is vala képes. Egyetlen kézzelfogható eredménye e politikának az volt, hogy a fejedelem elleni gyűlölet mind jobban terjedett, a ki körül már az ellenségek szűk fallanxa fogott kezet. A nemzet a maga vezérei után ment, kik a fejedelem iránt ellenséges érzülettel voltak eltelve; ezek a szellemeket addig uszították a fejedelem ellen, hogy minden gondolkodni tudó lény vagy ellene volt, vagy pedig nem volt mellette.

Ily körülmények közt minden az esetlegességtől függött. Ugy látszott, hogy nem kellenek nagy rázkódtatások, hanem elég lenne egy lökés, hogy az egész vrácsári alkotvány összedőljön. Az akkori nemzedék az 1842-iki fegyveres átalakulás befolyása alatt volt még s azt gondolta, hogy a veszedelem ugyanoly uton jöhet. Ekközben felszinre került a politikai gonoszság, melyet az irányadó körök nem láttak előre.

Nagy volt a meglepetés, midőn megtudták, hogy a fejedelem élete ellen szőtt összeesküvést fedeztek föl, s még nagyobb, midőn látták, hogy magas állású személyek álltak össze, kik a legmagasabb politikai és társadalmi osztályba tartoztak.

1857. szept. 27-én elfogták Damjanovics Ráját, ép midőn az államtanács üléséből jött ki; s nehány nappal

később elfogattak Tenka, Bacsa, Sztanisics P. és Rajovics Czv., mint a fejedelem élete ellen összeesküvők. Mily érdekből követték el azon emberek az összeesküvést, kik a legmagasabb állásban voltak, melyet nekik hazájuk nyujthatott: Tenka, mint a törvényhozó testület elnöke volt leginkább megjutalmazva, legjobban felkarolva; Bacsa, Raja, Sztanisics P. az államtanács tagjaiúl voltak előléptetve és kitüntetve, Rajovics Cz. pedig, ha dynasztia-ellenes és azelőtt többszörös összeesküvő volt is, az ország legfelsőbb törvényszéke élén állott? A büntető eljárás historiájára tartozik, hogy részletesen feleljen mindezen kérdésekre; mi azonban arra fogunk szorítkozni, hogy konstatáljuk, miszerint az összeesküvőkben túlszárnyalták az egyetemes politikai indító-okok a személyes indító-okokat, minthogy nem látjuk, micsoda hasznot hozhatott volna személyükre a siker. Egyuttal azonban az sem tagadható, hogy e jelenség az ország általános helyzetének kifolyása volt. Mi már előbb megkisértettük e szituáczió ecsetelését, de az csak ezen esemény után jutott teljesen napvilágra. A mint az összeesküvéssel felültek, az egész világ el volt telve a legodaadóbb, leglojálisabb érzelmekkel a fejedelem iránt; undorodtak az összeesküvéstől mindnyájan, még az összeesküvés barátjai és meghittjei is. Midőn pedig az évek és viszonyok elhárították a veszélyt azokról, kik a dologba be voltak avatva, kitünt, hogy számuk roppant nagy vala. Voltak itt felsőbb és alsóbb tisztek is, különböző állású polgári hivatalnokok, polgárok, még parasztok is. Oly mélyen volt aláásva a talaj, melyen az 1842-iki állam-épület nyugodott; oly mélyen nyult bele a demoralizáczió a nemzedék eszme- s érzelemvilágába, hogy oly sokan akadhattak, kik a politikai gonoszságot nem tekintették bűnnek: azon intézmény elnöke is, mely hivatva van, hogy az országot moralizálja, jó törvényekkel látván azt el; a tiszt is, a ki zászlaja alatt hűséget esküszik az uralkodónak; az állam-tisztviselő is, kinek hivatása, hogy a gonoszat megakadályozza; az egyház szolgája is, ki annyira megfeledkezett, hogy a gyilkost megesketi a gonoszságra, még a földmívelő is, ki gyilkosság szerepére vállalkozik!

Ekként a politikai alakoskodás mellett kifejlődött

az általános politikai romlottság is, — gyümölcse mindenekelőtt a százados török uralomnak, azután pedig a többévi belső torzsalkodásnak, mely a politikai körök morális erejét megtörte.

Mi lehetett az összeesküvők végczélja az új helyzetet illetőleg, melyet teremteni ohajtottak, — úgy látszik, máig sincs eléggé tisztába hozva. Akkor azt tartották, hogy az összeesküvők a kajmakamija felállítását vették czélba, a mi kilátásban is volt mint valószínű föltétel. — Az összeesküvők iratai közt egy feliratot találtak, mely a nemzet nevében volt szerkesztve, s mely az összes garantirozó hatalmak képviselőihez volt fölterjesztendő. A felirat, vádolva a fejedelmet s elsorolva hibáit, európai komissziót hoz javaslatba, mely megvizsgálná az ország állapotát, és idegen uralkodó-herczeget kiván Szerbia részére fejedelmül. Valószinű, hogy e fölirat korábbi időből való. Az összeesküvők a vizsgálaton tagadták, hogy Milost a trónra visszahelyezni szándékoztak. De Rajovicsnak az összeesküvésben való részvétele s azon eszközök eredete után ítélve, melyek az összeesküvés rendelkezésére voltak bocsátva, az összeesküvés, legalább külsőleg, dynasztikus szinezetet viselt magán. Hogy az összeesküvők mellett a többi akkori ellenzéki vezérek is nem voltak beavatva az összeesküvés titkába, ez alkalmasint onnan származott, hogy nem bizhattak bennök ama végső eszközt illetőleg, melyet az összeesküvők akartak felhasználni. De mindnyájan ráálltak a forradalomra; csak az ut és mód vala kevésbbé erőszakos, kevésbbé kegyetlen.

Az összeesküvőket halálra ítélték, azonban kegyelem utján örök fogságra küldték a gurguszováczi toronyba; azon tanácsosokat pedig, kik ellen biróilag mitsem lehetett bebizonyítani, kényszerítették az államszolgálatból való kilépésre. Mindaddig, a mig az összeesküvést föl nem fedezték, a közhangulat a fejedelem részén vala; de attól fogva mindjárt kezdetét vette a rá nézve kedvezőtlen fordulat. Az összeesküvők elszállitásánál minden tekintet nélkül jártak el. Nehéz vasban, meleg ruházat nélkül, daróczokba burkolva csömöszölték őket be a szekérbe, késő ősz idején, a hatóság pedig nem

engedte meg, hogy meleg ruhát kapjanak, melyet családjaik hoztak számukra. Általában az eljárás olyan rideg vala, hogy végzetes következményt vont maga után. Nem fogjuk vizsgálni, hogy vajjon azon érzés, mely ezen alkalommal jelentkezett, közös e általában minden nép érzésével; de konstatálni akarjuk, hogy egyszernél többször bizonyúlt be a szerbekről, hogy a végső kárhoztatásból a részvét s rokonszenvbe csaptak át, valahányszor látták, hogy az elitélteken kiönti mérgét az emberi gonosz természet. A tegnapi szigorú kárhoztatások után, melyek minden oldalról zabolátlan kifejezésre találtak az összeesküvők ellenében, most mindenki szánakozni kezdett az elitéltek fölött; a közvélemény egy csapásra megváltozott az ő javukra. S annyiban mindinkább erősbödött, a mennyiben Gurguszováczból mindenféle hirek kezdtek szállingózni a bánásmódról, melynek ők ki voltak téve. Nem sokat kérdezték, vajjon mindezen hirek alaposak-e; a világ, mely tanúja volt az összeesküvők Gurguszováczba való oktalan expediciójának, mindent hitt, a mit, igazat vagy nem igazat, terjesztettek.

Ez az általános áramlatot az ő hasznukra fordította; az összeesküvőkkel egyértelmíi többi emberek pedig mindent elkövettek a maguk részéről, hogy ez áramlatot továbbra is fentartsák és növeljék. Legnagyobb hatású volt ez irányban az olygarchia szétszórt maradványainak működése. Ezek mind hozzá láttak, kiki a maga módja szerint, hogy represszaliákhoz nyúljanak. Legtöbbet tettek a garantirozó hatalmaknál, melyek a párizsi kongresszuson az összes hattiserifeket a saját együttes garancziájuk alá vevén, az 1838-iki hattiserifeket is biztosították. Csak most tüntek ki következményei a szerb kormány ama közönyösségének, mely szerint a párizsi kongresszuson ez alkotmányt változás és javítás nélkül fogadhatták el, melyre az európai hatalmak készséget mutattak, melyet azonban a török diplomaczia ki tudott játszani, nem találván semmi akadályra Szerbia részéről, mely a kongresszus alkalmával Párizsban egyáltalában nem volt képviselve. Az előzött tanácsosok el kezdtek működni az alkotmány 17. czikke érdekében. A belgrádi erőd parancsnokának is, a garantirozó hatalmak képvi-

selőinek is azt bizonyítgatták, hogy az alkotmányt az által sértették meg, hogy az államtanács oly sok tagját részint elitélték, részint elmozdították állásából, a porta jóváhagyása nélkül. Legtöbbet tett e téren Garasanin I. Párizsban személyesen is, Belgrádban pedig Des Essart franczia főkonzul által. Oroszországnak semmi érdeke sem volt, hogy Karagyorgyevicset oltalmába vegye, kitől zokon vette azt a politikát, melyet a krími háború idején követett. Francziaország határozottan az elitéltek védelmére kelt, az 1838-iki garantirozott alkotmány értelmében. Konzula Belgrádban lankadatlanúl közbenjárt érettök; török közvetítésben fáradozott saját kormánya által is, és Thouvenel, konstantinápolyi követ által is; nyiltan fogadta az elitéltek családjait és hozzátartozóik gyors kiszabadúlásának reményével vigasztalta. A kormány és fejedelem érdekében senki sem működött, még Ausztria sem. Ez valószinűleg kerülte, hogy e téren is összeütközésbe jöjjön a franczia politikával, melylyel akkor már csunyán összekapott az olasz kérdésben, mely már teljes komolyságában merült föl; mert nem kell szem elől tévesztenünk, hogy most az 1857. év végén s az 1858. év elején vagyunk; ez időtájt pedig a franczia-osztrák bonyodalom már alakúlóban volt. A diplomaczia annál erősebben dolgozhatott a porta közbenjárásán, mivel nemcsak a garantirozott alkotmány, — hanem az emberiesség érdekében is emelte föl szavát. Ügyetlen, oktalan és zord eljárásával a szerb kormánynak, úgy megfordúlt a sors, hogy az összeesküvőket vették védelembe, az emberiesség nevében! Ily kétségbeejtő helyzetbe jutott a fejedelem ügye, viszonylag javúlt állapotából.

1858. január folyamában Thouvenelnek sikerült rábirnia a portát, hogy az alkotmány 17. czikke értelmében a szerb belviszályba avatkozzék. 1858. márczius 17-én Belgrádba jött Edhem pasa, ki 1854-iki missziójáról ismeretes, képzett és tapasztalt, de elég hirtelen természetű török államférfiú. Őt kisérte Kabuli effendi, a porta első dragománja. A császári biztost Szerbiában nem annyira szívesen, mint inkább félelemmel s alázattal fogadták. A határig eléje küldték a belügyminiszter segédjét s egy külügyminiszteri hivatalnokot; a városon

kivül pedig Emeklukig a fejedelem miniszterelnöke ment elébe egy tolmácscsal s két adjutánssal. A császári biztos mindjárt a fejedelem kormányelnökével való ez első találkozásakor jónak látta, hogy éreztesse a szerbekkel a szuzerén auktoritást, melyet ő képviselt. A fejedelem minisztere előtt elégületlenségét fejezte ki, hogy nem a belügyminiszter fogadta őt, hanem a külügyminiszter, „miután mi mindnyájan, mondá, egy uralkodó hivatalnokai vagyunk.“ Markovics Edhem pasát udvari fogaton az erődbe vitte, kisérve egy lovas csapattól. A batal-dzsamija melletti piaczon állottak a díszbe öltözött szerb katonák egy csapat várbeli nizámmal, kik zenével és ágyúlövésekkel üdvözölték őt. Még jelentősebb volt az oppoziczió által való fogadtatása. Ennek fő képviselői, élükön Vucsicscsal és Garasaninnal, szintén Emeklukig mentek ki a császári biztos elé, a zultán iránt való alattvalói lojalitásuk jeléül pedig ők is, mint a fejedelem minisztere is, fezt viseltek fejükön Mi ezért nem hibáztatjuk őket, mert nagyobbára azon idő hagyományaiban és fogalmai közt nőttek fel, midőn Szerbia szabadsága még török pata alatt csirázott; de nem lehet tudomásúl nem vennünk ezen s más hasonló jelenségeket, melyek sokat mondó bélyeget hordanak magukon; azok a fezek jobban magyarázták meg az oppoziczió politikai irányát, mint bármilyen zászló.

A császári biztos első dolga volt, hogy átnézze a Tenka összeesküvéséről szóló okmányokat, s miután más kibúvó nem volt, hát az összeesküvőket, fejedelmi kegyelem utján, kiszabadították a fogságból s külön török tiszt (Ozmán bej) által Törökországba vitették, a honnan a fejedelem engedélye nélkül nem volt szabad visszatérniök. A kegyelem végrehajtására a husvéti ünnepeket tűzték ki, de igazi indító-okainak senki sem kereste a kommentárját. Az összeesküvők valamennyien megérték a dolgok e kimenetelét, Damjanovics Ráján kivül, ki meghalt a toronyban, mielőtt még a császári biztos szerb földre lépett volna. Halála titokzatos volt, mindenesetre oly kétséges természetü, hogy Rájá ipját, Anasztasijevics Mihály, gazdag kereskedőt halálos gyülölettel töltötte el Karagyorgyevics ellen, s az az oppoziczió rendelkezésére bocsátotta nagy gazdagságát.

Eddig a császári biztos a fejedelem és összeesküvők pörében működött bíróként; most pedig a fejedelem és oppoziczió közt való pört vette kezébe.

Edhem pasa elé tódúlt a várba panaszra minden, a mi ellenséges lelkülettel volt eltelve a fejedelem iránt; a fejedelem védői közül pedig alig ment valaki; legintelligensebb s leghatározottabb védője volt a fejedelemnek Petrovics Milivoj Bláznávácz, ezredes, a belügyminiszterium katonai ügyosztályának tisztviselője. A császári biztos, ezen egyértelmüség befolyása alatt, ha nem is volt határozottan ellenséges utasítása, a fejedelemre nézve kedvezőtlen határozatot kezdett magában érlelni. Ha a fejedelem pártja csak egy kis erőt tanúsított volna, ő, a mint ki is fejezte, védelmébe fogadta s fentartotta volna; ámde az nemcsak nagyon kisszámú vala, hanem tekintély- s politikai meg társadalmi jelentőség nélkül való egyénekből állott. Edhem habozott a határozattal, de habozását megtörte Des Essart, rábirván őt, hogy Karagyorgyevicstől kivánja a lemondást. S a fejedelem elvesztvén lélek-jelenlétét, s elhagyva Radoszavlyevicstől is, már elkészítette a lemondást, s már akkor lelépett volna a trónról, ha két ember nem akadt volna, kik, mindenik a maga utján, közre nem hatottak volna, hogy még az egyszer megmeneküljön. Nikolajevics Koszta, belügyminiszter, ismervén a konstantinápolyi terrenumot, melyen több éven át működött mint Szerbia képviselője, kétségbe vonta, hogy a császári biztos instrukcziói szellemében jár el, és sürgette, hogy utasítsák a konstantinápolyi szerb követet, tudakolja meg a portánál is, meg a garantirozó hatalmaknál is, vajjon Edhem pasa fel van-e hatalmazva, hogy a fejedelem lemondását követelje. Ugyanakkor Bláznávácz kezdé bátorítani a fejedelmet s lebeszélni, nem minden siker nélkül, a lemondásról; Milosevics, orosz konzul pedig egy bizalmi embere által azt ajánlotta, hogy ne adja be a lemondást. Ekközben Konstantinápolyból jelentette Petronijevics, hogy Fuád pasa, külügyminiszter, ellene mondott annak, hogy Edhem pasa fel volna hatalmazva a lemondásig menni; a garantirozó hatalmak némely képviselői pedig, kik között első helyen állt az orosz, kijelentették, hogy a fejedelem eltávolításának

esetére, ők, mint garantirozók, maguknak is fentartják a hozzászólás jogát. A fejedelem erre felbátorodott s elállott a lemondástól. Hogy az orosz diplomáczia azok sorában volt, kik ellenezték a végsőig vitt átalakúlást, kétségkivűl onnan lesz, hogy félt, hogy Edhem pasa és Des Essart befolyása alatt a legfelsőbb hatalom Szerbiában oly kimenetellel fog átalakúlni, mely a franczia politikának kedvezhet, de nem Oroszország tekinteteinek is; mert az orosz kabinet arról értesűlt Belgrádból, hogy Des Essart Garasanint tűzte ki jelöltűl a fejedelmi méltóságra.

A helyzet most alapjában megváltozott. Edhem pasa, nem érvén el, hogy a fejedelmet letegye, az oppozicziónak vele való kibékítésén kezdett munkálni, és ez, nem lévén jobb kibuvója, szinleg ráállt a fejedelemmel való békére. Mi több, a maga kebeléből alakított kormányt saját tetszése s akarata szerint (márcz. 13.). Garasanin kezébe vette a belügyminiszterséget, a legfontosabb miniszteriumot, mely kiterjeszkedett a hadseregre is; Velykovics János, Vucsics állhatatos híve, a pénzügyi tárczát kapta; Czrnobaracz, ki az utolsó pillanatban állott az oppozicziához, az igazság- és közoktatásügyi miniszterséget vállalta el; az elnökséget s a külügyek vezetését Magazinovics Istvánra bízták, a ki, békülékeny és szelid jelleme mellett, akaratát teljesen háttérbe szorította az új kormányban, s ez kellett is Garasaninnak, hogy így általa a külügyi viszonyok fontos kormányát is saját kezébe vegye. Az összeesküvés alkalmából az államszolgálatból elbocsátott tanácsosokat (Arzenijevics Lázárt, Jeremics Gaját, Jovanovics Sztojánt és Davidovics Zsivkót) visszahelyezték a tanácsba, melyben az elnökséget Vucsics foglalta el, az alelnökséget pedig Jankovics A., minden új szituáczió embere, államférfiú, kit mindenütt ott látunk a győzőkkel.

Most lehetett Edhem pasa „szerb vendég“. Ugyanazon nap, midőn az uj kormány kezébe vette Szerbia kormányrúdját, átment a várból a városba, hol számára lakást rendeztek be a „szerb koronához“ czimzett vendéglőben, melyről e feliratot eltávolították, hogy valahogy a szerb kormányra a zultán iránt való illojálitás árnyékát ne vesse. A városba vonúlás ünnepélyesen volt

végrehajtva. Az uj elnök és külügyminiszter nem is mutatkozott. Helyette az udvari kocsiban, fején fezzel, Garasanin ment a császári biztossal. Garasanin e megjelenése elegendő volt, hogy feltüntesse az új helyzet urát. A császári biztost kisérték még a fejedelem adjutánsa, a város polgármestere s egy csapat szerb lovasság. A vár kapujától a városig a díszbe öltözött török sereg állott, innen pedig a pasa új lakásáig a szerb hadsereg. Lakásán a császári biztost Vucsics fogadta két államtanácsossal.

Ezen ünnepség, ha valaki előtt még kétséges lehetett, napvilágra hozta, hogy a tegnapi oppoziczió, illetőleg a mai kormány, a szuzerén hatalommal szemben a megalázkodás és hízelgés ugyanazon álláspontjára helyezkedett, melyet maga Karagyorgyevics is elfoglalt. A portához való viszony dolgában ők ugyanegy változatlan nézőponton álltak, mely az ő közös eredetükben gyökeredzett. Ha a zultáni biztosok jelensége Szerbiában éppen nem volt újság; s ha a pasák és vezérek ünnepélyes fogadásai semmi rendkivüliséget sem képeztek: ez esemény most kedvezőtlen hatást gyakorolt azon nemzedékre, a mely már egészen más szemmel nézte Szerbia viszonyát a zultánhoz. Ezen eseményt megelőzte már a párizsi szerződés, mely Szerbia politikai lételét új, nemzetközi alapra fektette vala, melyet a porta a saját szükségéhez képest fel nem forgathatott. A mennyire oka volt az olygarchiának, hogy örüljön sikerének s hogy a zultán követének kitüntetésében annak kifejezést is adjon: ép annyira szem elől tévesztette ama fájdalmas benyomások jelentőségét, melyek viselete következtében, a közvéleményt fogták el. Csak midőn e közvéleménynek alkalma nyilt szabadon megnyilatkoznia, akkor érezte föl az olygarchia saját magatartása következményeit, talán akkor sem jutván még odáig, hogy felfoghassa az anachronismust, melyet megkisérlett visszaállítani.

Minél kevésbbé volt az olygarchia körültekintő; minél ünnepélyesebben dicsőítette a zultánt s a maga sikerét, nem kimélvén a nemzeti érzületet, a közvélemény annál erősebben fordúlt ellene. Sikamlós utján nem ismert sem mértéket sem határt. „Béke nektek!“ — irta a „Srpske Novine“ — „Béke nektek!“.... így

üdvözölte az üdvözítő Krisztus tanítványait, midőn először jelent meg közöttük feltámadása után. „Béke nektek!“.... hangzik mai napon hazánkban is. „Béke nektek!“ így üdvözölnek bennünket nemzetfőink, visszatérvén a kölcsönös szeretet és egymásközt való egyetértés utjára.... Dicsérünk és magasztalunk, nagy Isten, áldásodért, melyet drága Szerbiánkra árasztottál, helyreállítván a szeretetet s egyetértést nagyjaink közt; im hódolunk a ti bölcseségteknek is, hazánk érdemes atyái!“ [1])

Csakugyan beállt a béke, csend, — de oly csend, mely vihart szokott megelőzni; béke, melyben senki sem bízott, még azok sem, kik annak aláirásában részt vettek. Örömujjongással és vigasággal akartak a nemzet előtt győztesekül feltünni, másrészt a zultán biztosának megelégedését kivivni, kire még szükségük leendett — így reménykedének — a dráma utolsó felvonásánál is. Maga Edhem ügyesen és okosan viselte magát. Az ő magatartása T. C. Flaminius, római vezérre emlékeztetett, ki miután Korinthosban a helleneket minden szabadságuktól megfosztotta, összegyüjtötte őket s velük együtt sirt nemzeti intézményeik sirján. Még ügyesebb vala a zultán biztosa Belgrádban. Miután egy sarkalatos belügyi kérdésben végzett ünnepélyes közbenjárásával nagyban emelte a zultán tekintélyét s méltóságát Szerbiában, a fejedelemség belső önállóságának nimbuszát pedig végkép lerontotta s azt a zultánnak való alárendeltség azon pontjára juttatta, melyben fennállása óta soha sem vala: ekkor aztán kezében olajággal lépett a szerb nemzet elé, mint békehozó, mint a zultán jóakaratának tolmácsa; összehivta a szerbeket, de nem hogy sirjon, hanem hogy örvendezzen és vigadjon a sir fölött, mely készen állt, hogy önállóságukat eltemesse. Gazdagon megvendégelve a fejedelem és kormány részéről, ő is mulatságra hivta meg magához a belgrádi társadalom színét-javát. A „Srpske Novine“ inspiratorainak úgy tetszett, mintha „varázs berkekben vagy tündéri palotákban“ voltak volna. Nem győzték eléggé magasztalni Edhem pasa „szeretetreméltóságát“ és Kabuli effendinek „szaloni forgolódását“. Midőn pedig a biz-

[1]) „Srpske Novine“, 1858. év 38. sz.

tos a maga toastjában felköszöntötte a szerb nemzetet a császár nevében, „akkor azt hittük, mondja a „Srpske Novine“, [2]) hogy a harsona-hangok mennydörgésétől összedőlnek a termek boltozatai“. E felkiáltásoknál semmi sem fejezhette ki ékesebben a politikai hanyatlás epocháját, mely Szerbiában 1856—1859. uralkodott.

Edhem pasa, elvégezvén misszióját, visszatért Konstantinápolyba, (april 25.) ép oly ünnepélyesen kikisérve, mint a hogy fogadták. Az alkotmány 17. czikkének új életet s erőt kölcsönözvén, egészen föltárta Szerbia kapuját a porta előtt a belső ügyeibe való beavatkozásra, s az államtanács közvetítésével, mint valami vasláncczal, kötötte Szerbiát Konstantinápolyhoz. A fejedelmet teljesen megingatott állásban hagyta. Azon percztől fogva, a mint a portai biztos szerb földre lépett, alá volt ásva a fejedelem tekintélye, ha ugyan még volt. A biztos megjelenése felbátorította a fejedelem legfélénkebb ellenfeleit is, a neutrális elemeket pedig, — melyeknek száma mindig és mindenütt a legnagyobb, — a fejedelem ellenségeinek táborába hajtotta. Az olygarchiának most megint kezében volt a teljes hatalom; de nem volt benne biztos, nem éled-e föl ismét az udvar hatalmi túlsúlya, és nem veri-e ki pillanat alatt kezéből a győzelmi trofeumokat, mihelyt a szituáczió, akár a külső, akár a belső, a fejedelemre nézve jobbra fordúl. Az olygarchia fejei tapasztalt emberek valának; több izben meggyőződtek, hogy Szerbiában minden gyorsan jön, s még gyorsabban megy. Azért elhatározták, hogy szerzeményeiket törvényes garanczíákkal biztosítják. Edhem pasával egyetértve, kiadták azt a törvényt (Edhem pasa törvénye név alatt ismeretes), melylyel saját érdekükben megváltoztatták „a szerb fejedelemség tanácsának szervezetét“ (1839. április 27-ről), melyről, mint már említettük, a fejedelem s tanács közt vita folyt. E törvény, megerősítve 1858. május 3-án, egy neme volt Szerbia alkotmányának. Ha a legfelsőbb államhatalmat nem is fektette új alapra, az utolsó konzekvenczíákig vezette le az alkotmányos elveket, a melyek már fennálltak s azokat közelebbről jelölte meg; még inkább

[2]) 1858. ápr. 10., 42. sz.

megszorította a fejedelem hatalmát s még jobban biztosította a tanácsosok állásának megingathatlanságát. Eszerint az alkotmány (17. §.) által elrendelt tanácsosok számának mindig teljesnek kell lennie; minden megüresedett helyet pedig legfölebb hat hét alatt be kell tölteni. A tanácsosokat a tanács választja, a fejedelem pedig megerősíti. Ők maguk választanak maguknak, meghatározott napon, saját kebelükből elnököt és alelnököt három évre. A tanács minden fölterjesztését, a melyek közé tartozik a tanácsosok választása is, a fejedelemnek két hónap alatt jóvá kell hagynia, s ha ezt sem első izben, sem — ismételt lépésre — másod izben sem teszi meg, akkor a tanács teljes ülést hiv össze, melyben, ha kétharmadrész a tanács indítványa mellett nyilatkozik, ez törvényerejüvé válik. A teljes ülések annyiban különböztek a rendesektől, hogy azokban részt vettek a miniszterek is, kiknek száma négy volt. A május 3-ki törvény megszabja, hogy a fejedelem minisztereket csak a tanács kebeléből választhat, melybe ismét visszatérnek, midőn miniszteri tisztüktől megválnak. Mi több, elfogadták a miniszteri felelősség elvét is, de ezt is az olygarchiai alapeszme érdekében. A miniszterek felelősek az államtanácsnak, itél pedig fölöttük az appellácziónális bíróság első-, a semmitő bíróság pedig második és utolsó fokon. A közönséges és politikai bűnök meg vétségekben is a miniszteréknek s tanácsosoknak szintén külön jogkörük van azon privilegiumok következtében, melyek erejénél fogva az államtanács itél második és utolsó sorban. Minden esetben a tanácsosok és miniszterek itélkezése is nyilvános; védőt adnak hozzájuk, a kit mindig az utolsó szó illet meg; ha fogságban vannak, a védő a vádlottak méltóságának megfelelő legyen, s hogy ezek kötelék és bilincs nélkül tartassanak. Ha a tanácsost állása elvesztésére itélnék, vagy valami más büntetésre, mely maga után vonná az államszolgálat elvesztését: akkor az itéletet, ha meg van vele elégedve, az ottomán portához terjesztik föl tudomásúl-vétel végett; ha pedig nincs vele megelégedve, akkor az okmányokat fölterjesztik a m. portához meggyőződés kedvéért, „hogy vajjon az országos törvények szerint jártak-e el és hoztak itéletet;

és csak akkor, ha a m. portának nem lenne észrevétele, hogy ama törvények ellenére jártak el, fogják a tanács elitélt tagján az itéletet végrehajtani.“

Az ó- és középkor összes arisztokratikus alkotmányai, Spártában úgy, mint Velenczében is, nagyon komplikált és ügyesen kidolgozott alkotások jellegét viselik magukon. Ez a mi alkotmányunk, ha amazokat e tekintetben felül nem múlta, valóban egy csöppet sem maradt mögöttük. Tekintve a miniszteri felelősség intézményét, tekintve a miniszterek és tanácsosok biráskodásának nyilvánossági elvét, a védő jelenlétét, kié mindig az utolsó szó, — kisértetbe jöhetnénk, hogy örvendjünk, midőn az új idők liberális vivmányainak elfogadását látjuk; de ha közelebbről pillantunk bele czélzatukba, akkor azonnal szétfoszlik az illuzió. Mindezen elvek kizárólag az olygarchia érdekeit szolgálják: a tanácsosok- és miniszterekéit, azon túl pedig a többi egész Szerbiát legkevésbbé sem érdeklik.

Szokatlan volt a liberális és arisztokrátikus elvek eme keveréke. Az abszolut monarchiával való belső küzdelem, támogatva a szuzerén udvar politikája által, az olygarchiai uralmat oly teljes alakban fejtette ki, hogy Szerbia e tekintetben, 1858. máj. 3-iki törvényével, magát Velenczét is túlszárnyalta. Ez volt az utolsó produktuma a huszéves küzdelemnek, melyben az olygarchia oly sikert aratott, mely azon talajra vetette, hol már kezdetét veszi a mindenhatóság. Ha igaza van Montesquieunek, midőn állítja, hogy a mérséklet egyike a főfeltételeknek az arisztokratikus uralmak fenmaradására: a mi arisztokrácziánk e törvényt szemmel láthatólag áthágta s ezzel végéhez közeledett. Az államfőnek a monarchiában annyi hatalma sincs, mint bármely köztársaság fejének; mig az államtanácsnak minden törvényhozó hatalom a kezében van, közvetve pedig a miniszterek fölött is bir fenhatósággal, kik annak tagjai és annak felelősek. Mi több, a maga nyilvános jogai és személyi védelmére az országon kivül is talál valakit — a portát, melyhez önhazáját köti. Több ily jelenség alig létezik valahol a történelemben!

A mily fontos a hatalom határainak kérdése, nem kevésbbé fontos az azzal való élés is, de e téren sem

volt képes a tanács igazolni nagy hatalmát a gyakorlatba-vétel által, mely közhasznú volt volna; azon czélzattal élt vele mindenkor, hogy a maga kiváltságait megerősítse. A küzdelem, mely legelőször az önkény ellen irányult s végre elvi harczczá változott az absolut monarchia ellen, napi rendre tért a nemzet fölött, mintha ez nem is létezett volna. A tanács egy csepp akaratot és készséget sem tanúsított, hogy a nemzetnek is tért nyisson az államügyekben való részvételre, ha mindjárt a legkisebbre is; mig ezzel ellentétben állhatatosan és gondosan fejlesztette s erősítette a bürokraczia állását. S mint rendszerint szokott történni az enemű uralmaknál, itt is a nemzeti közjogok feladása és eltiprása mellett a figyelem magánjogi viszonyainak kifejlesztésére irányúlt. Ez irányon sokat lendíthetett Czrnobaracz, jeles jogásznak bennléte a kormányban, ki az új idők szellemében volt kiképezve, s élénk munkásságot fejtett ki a magánjog terén. Neki lehet köszönni azt is, hogy akkor először szüntették meg Szerbiában a kurtavasat s egyéb megszorító intézkedéseket a vétkesek vizsgálatánál.

Az olygarchia most tetőpontján volt hatalmának s méltóságának. Szerbia az 1842-iki olygarchia uj képét látta maga előtt, oly képet, melyen nem volt annyi alak, mint akkor, de volt két fő: Vucsics, az erőszak és forradalom képviselője, s Garasanin I., az egész mozgalom elmés vezére. Mellettök állt a vagyon és boszú képviselője; Anasztasijevics Mihály őrnagy, Damjanovics Rájának szíve mélyéig sebzett ipja.

Azok, kik a szerbiai válság lefolyását *távolabbról* nézték, azt gondolhatták, hogy legalább egy ideig fog uralkodni békesség a fejedelem s régi ellenfelei között, illetőleg a mai organumok meg tanácsosok között, miután már kibékültek, az államtanács pedig még a máj. 3-iki törvény által is biztosította magát. De Szerbiában aligha bízott valaki e békességben. A mint a triumviratus biztonságba helyezkedett, el kezdte törni a fejét a módokon és eszközökön, melyek által végczélját elérhetné. Időközben az emberek jelleme 1842. óta jelentékenyen megváltozott. Mig 16 évvel azelőtt nyiltan *fegyverrel kezükben* álltak harczba: most *rejtett*

utakon harczoltak. Mi több, kisült, hogy akadtak köztük emberek, kik nem vetették meg az erőszakos eszközöket sem. Azonban Vucsics az ily eszközöket a maga részéről mindig visszautasította. Már jóval előbb, 1839-ben, midőn elvbarátai ily eszközökkel hozakodtak elő Milos ellen, ő keményen korholta őket, visszautasítva az oppoziczió minden eljárását, mely az ellenzéken és országon egyaránt szennyfoltot ejthetne. Ezen alkalommal sem változott meg Vucsics. Garasanin meg úgy találta, hogy az erőszakos eszközök nem is biztosak, az ő terve pedig megbizhatóbb. Garasanin azt akarta, hogy appelláljanak a nagy nemzeti szkupstinához, bizonyos lévén a sikerről az uralkodó akkori körülményei között. A mint ez eszmét magukévá tették, végórája ütött a vrácsári uralomnak. Karagyorgyevicsnek elég elle sége volt, de bukása legott bizonyossá vált, midőn a viszonyok nyilt akczióba vontak ellene egy ellenfélt, felruházva azzal az ügyességgel és tapasztaltsággal, melylyel Garasanin J. rendelkezett, de egyszersmind ama nagy befolyású állással is, melyet ez az állami kormányzatban elfoglalt.

Ettől fogva indúl végkifejlésnek Karagyorgyevics bukásának drámája a maga utolsó cselekvényében. El volt szigetelve, el volt hagyva mindenkitől, az országban is és az országon kivűl is. Elhagyta a porta is, daczára, hogy ő uralkodásának egész ideje alatt készebb volt a nemzeti eszme ellen vétkezni, mint a zultán iránt való vazall kötelessége ellen. Nem említjük 1856. előtti tetteit, melyek az idők s viszonyok kivánalmain alapúltak; egyébként az utolsó években is, midőn a párizsi szerződés Szerbia számára sokkal biztosabb nemzetközi állást teremtett, a fejedelem a porta iránt való lojálitásának oly bizonyítékait adta, melyekre nem volt kötelezve. 1856-ban az állampénztárból öt millió piasztert hitelezett a portának, s most is, Edhem pasa missziója idejében, kész volt a porta itéletére is bizni magát, mely meg akarta fosztani uralkodói állásától. A végzet őt arra rendelte, hogy a szerb fejedelemség történelmében tanúlságot hagyjon hátra, mint volt kész a porta mindenkor feláldozni a legodaadóbb egyéniségeket is szuzerénsége elvének, s külügyi nézőpontjának is Szerbiában. Hogy bíróként léphessen föl a belügyi bonyodalmakban, hogy

szuzerénségét Szerbiában tényleg gyakorolja, képes volt előmozdítani a forrongást, melynek rá nézve előbb-utóbb végzetesen kellett végződnie. Végre, csupa hiúságszeretetből is, képes volt Karagyorgyevics utódainak tanítással és figyelmeztetéssel teljes leczkét adni, hogy reá ne támaszkodjanak.

Semmivel sem jobb sorsot tapasztalt Karagyorgyevics Ausztria részéről sem. Egyike a főeszközöknek, melyeket az olygarchia ellene fölhasznált, az osztrák befolyás volt, melynek átengedte magát. E befolyásnak nem egészen tiz éve alatt semmiféle hasznot sem tudott felmutatni, melyet abból az országra nézve meríthetett volna. S ez idő tartama alatt Ausztria bizalmatlansággal viselkedett Szerbia iránt, valamint azelőtt: akadályozta kereskedelmi forgalmát, eltiltotta a fegyverek Szerbiába szállítását, még magát az Ausztriában való bevásárlást is saját uralkodó ipara kárára. Ha a fejedelem azt gondolta, a mint nincs benne kétség, hogy a végzetes perczben legalább személyes haszna lesz a politikából, melyre rá bizta volt magát, most e tekintetben is felocsudott varázslatából. A mint a török biztos Belgrádba érkezett (márcz. 17.), az osztrák konzul a maga konzulátusába vonta magát, láthatatlanná vált a fejedelmi krizis egész ideje alatt, és csak midőn már elhárították lemondásának kérdését, akkor látogatta meg Radoszavlyevics a fejedelem udvarát (márcz. 27.). Ez fényes tanusága volt azon támogatás megbizhatatlanságának, melyre a fejedelem számított, mig nehány hónap mulva ékesebben szóló bizonyítékokra is nem talált.

Ekközben megkisértette, hogy védekezzék azon korlátok és békók ellen, melyeket a tanács szabott ki rá a május 3-iki törvény által. Titkos és bizalmas uton az orosz kormánynál keresett és talált is támogatást, mely Milosevics konzulnak azt az utasítást adta, hogy tegyen észrevételeket az új alkotmányos szervezés ellen. Az orosz kormány valószinűleg féltékenyen nézte a triumviratus előmenetelét, mely a Nyugat karjaiba vetette magát, a május 3-iki törvényben foglalt antimonarchikus elvek pedig nem tetszhettek neki; de az orosz kabinet magára maradt szándékával, melyben a konzulnak alig is volt ideje komolyan eljárni, mert az események gyor-

san kifejlődtek. A fejedelem utra indúlt az ország belsejébe, hogy a közvéleményt maga felé fordítsa, ellenségei pedig a sarkában jártak. Garasanin szétküldte hivatalos és nem hivatalos ágenseit mindenfelé; Vucsics pedig azon ürügy alatt, hogy gyógy-fürdőre megy, (Kovilyácsába), Sabáczba és Loznicza ra ment, hol népes gyülekezetekben igyekezett rábeszélni a népet, hogy kívánja a nemzeti szkupstina összehivását. Ugyanezen eszmét terjesztették Garasanin ágensei is titkon, meg nyiltan is. Rövid idő alatt az egész ország alá volt aknázva. Szerbia a történelemben ritka látványt nyujtott a világnak: az uralkodó élethalál harczot vívott saját közvetetlen organumaival, miniszteréivel.

Feladatunk lévén a külügyi jelenségekre is kiterjeszkedni, ez irányban meg fogjuk érinteni azon ágitaczionális eszközöket is, melyekkel az olygarchia élt. Midőn ez a fejedelem ellen, harczban állván vele, panaszt emelt a portánál, első sorban országos adminisztrácziját vádolta; kevésbbé állt elé azonban e váddal a nép előtt, mely tudta, hogy az állam kormányzása az ő együttes dolguk s az ő együttes felelősségük is. A nép előtt, a rokonságára irányzott támadások mellett, főleg külügyi viszonyait ostromolta. A panasz szerint, melyet a tanács emelt a fejedelem ellen a portánál még 1856. folyamán, igaz, külső politikáját illetőleg is súlyos dolgokat követett el, de mindezt a porta nézőpontjából. „A fejedelem, a tanács panasza szerint, hol az egyik, hol a másik udvarnál keresett támogatást, személyes érdekből, s a császárság és nemzet törvényes érdekeinek kárára. E czélból nemzetére rendetlenség iránt való hajlamokat fogott, hogy ezzel részben az ottomán, részben pedig az osztrák uralkodó előtt szükségesnek tüntesse föl azt, hogy seregüket Szerbia határán összpontosítsák, hogy aztán ezt, mint demonstrácziót, a saját személyes érdekére használja fel. Segítséget kért Ausztriától, hogy elűzzön az országból minden nevezetesebb embert, a kiket veszedelmeseknek tartott, nem valami kiméletlen ellenszegülés, — hanem egyedűl annak következtében, hogy nem akartak részt venni az ő tetteiben, hallgatásukkal pedig kárhoztatták eljárását. És mennél nyilvánvalóbb lett e helyzet, annál konokabbúl ragasz-

kodott művének e rendszeréhez, nem szégyelvén magát az idegen államok előtt sem, melyek több igazat adtak alattvalóinak, mint ő, az ő természetes uruk. Magában az országban valamennyi érdemes ember, kik nem javalhatták azt, a mi szigorú elitélést érdemel, ellenségül van följegyezve, úgyannyira, hogy most köztük s a fejedelem közt minden közeledés lehetetlen. Az idegen politikának ilyen, valóban sajnos következményei vannak. A porta s más nagy államok képviselői, mint a császárság s nemzet barátai, még szigorúbban s kiméletlenebbül itélik el a fejedelem eljárását; mert azok független állásuknál és belátásuknál fogva még jobban és higgadtabban birálhatták el a fejedelem lépéseit, mint az itteni emberek; ez pedig azt bizonyítja, hogy ezek előtt sincs hitele, hanem egy idegen ágens tanácsaihoz simúl, a ki hizeleg az ő gyöngeségeinek s támogatja személyes érdekeit az állam és nemzet kárára. Ily módon úgy a belügyi, mint a külügyi politikában minden, a mi az ő személyes érdekeinek meg nem felel, veszélyes elemnek van kikürtölve. A fejedelem ezáltal oly elszigetelt helyzetbe jutott, s oly bizalmatlanságot öltött mindenkivel szemben, hogy ez állapotból senki bölcsesége, senki meggyőzése ki nem mentheti.“[1])

Igy hangzott a tanács panaszának ama része, mely a fejedelem külügyi politikájára vonatkozott. Ez irányban az országban is agitácziót fejtettek ki különböző módon, ezuttal is, miután az olygarchia kezébe vette az állam kormányrúdját. Elsorolták a belügyi természetű vádakat is; de főszerepet játszottak a külügyi kérdések, melyek oda konkludáltak, „hogy a fejedelem Szerbiát abba a szánandó helyzetbe akarja juttatni, melyben, alkotmányos ország czégére alatt, a bárgyúság és önkény áldozata lenne; melyben, független belkormányzat látszata alatt, irgalmatlanúl alá lenne rendelve a szomszéd állam önző politikájának.“[2])

Figyelemre méltó, hogy a fejedelem ellenségei nem álltak elő a porta iránt való viszonyával, holott ez iránt nem

---

[1]) „Szerbia és Oroszország“ Popov Niltől, 4 tüz. Belgrád 1870., 345—349.

[2]) „Szerbia és Oroszország“ Popov Niltől.

volt kevésbbé szolgálatkész, mint Ausztria iránt. S mig a porta iránt vele egyenlő mérvben voltak szolgálatkészek ellenségei is, addig a szomszédos monarchiával szemben lényegesen különböztek a fejedelemtől.

A fejedelem ellen való ágitáczió élénk, nyilt vala, mint minden politikai ágitáczió, melyet a hatalom védő-szárnyai alatt intéznek. Utoljára a fejedelem is átlátta annak komolyságát. Az ország belsejében végzett útjából, Kragujeváczból azt irta Garasaninnak, hogy országszerte nyiltan eláradnak a zavarok, a kormány pedig semmi intézkedést sem alkalmaz a zavargók ellen, különösen a szendrei kerületben, hol a sertés-kereskedők és alkuszaik nyiltan fölkelésre izgatnak. Némi vizsgálat, melyet Garasanin rendelt el a fejedelem szemrehányásai következtében, inkább arra volt szánva, hogy a zavarokat elleplezze, mint hogy fölfedezze. A fejedelem miniszterium-változásra gondolt, de honnan vett volna minisztereket? A május 3-iki törvény az államtanácsosok szűk köréhez kötötte őt; ha a tanácsosok közül saját híveit választotta volna, akkor a tanácsban meggyöngítette volna a saját pártját; ellenségeit váltván pedig fel egymással a miniszteriumban, semmi sem változott volna meg. A fejedelem, nem alaptalanúl, nyugtalanítva a nagy hatalom által, melyet Garasanin a maga kezeiben összpontosított, ajánlatot tett neki, hogy fogadja el a külügyi miniszterséget s képviseletet (miniszterelnökséget), a mire ez ráállt, de azon föltétel alatt, hogy maga szemelje ki magának a belügyminisztert. Nyilvánvaló, hogy ez meghiúsította volna a fejedelem szándékát.

A fejedelemnek semmi kisérlete sem sikerült. Kötve a törvények által s elhagyva az emberektől, tehetetlenül állott a legnehezebb körülmények között, segítség nélkül, sőt a segítségre való kilátás nélkül.

Az olygarchia ellenben, ha akadályokra talált is, ezeket sikeresen legyőzte. Az ország belsejében övé volt a talaj. Minden párt mellette állt, egyhangúlag, mint egy ember, készen az első jelre Vucsics és Garasanin után indúlni, azon az uton, melyet ők ajánlottak volna, volt légyen ez titkos vagy nyilt, törvényes vagy forradalmi. Kettejük mögött állott harmadik barátjuk, Mihály

őrnagy, ki nyiltan és leplezetleníl szórta az országban és országon kivíl nagy vagyonát a forradalom czéljára. Maga bevallotta, hogy e czímen körülbelől egy millió dinárt költött el (80.000 aranyat).

Midőn a talaj már eléggé elő volt készítve, a nemzeti szkupstina összehívásához kellett fogni. A szándék akadályokba ütközött bent is, künt is. Ha bent nem is kellett kételkedni a siker fölött, kint nem volt oly könnyű legyőzni az akadályokat. A fejedelmet megpuhítani vagy megtörni nem volt nehéz Edhem pasa missziója után; még kevésbbé volt nehéz megsemmisíteni a fejedelem híveinek ellentállását az államtanácsban, főkép fenyegetés, megfélemlítés által. De hogyan érjenek czélt Konstantinápolyban? A porta immár föleszmélt. Belátta, hogy a két rossz közíl azt vette védelmébe, a mely rá nézve nagyobb rossz vala; belátta, hogy tápot nyujtott egy, politikai és kormányzati rendszerének elveivel össze nem hangzó mozgalomnak; hogy elkezdte hinteni a magot, mely, a mikor-akkor, rá nézve majd keserű gyümölcsöt terem. A porta határozottan ellene szegíült a szkupstina egybehivásának. Ez értelemben működött titokban Karagyorgyevics is Ausztria által. De az oppozicziő mellett volt Konstantinápolyban Thouvenel, franczia követ, a ki egyrészt a portát ostromolta, hogy ne ellenezze a szkupstina összehivását, másrészt pedig buzdította az oppozicziót, irván Des Essartnak, hogy az embereknek, kik az állam-kormány élén állanak Szerbiában, kezükbe kell venniök az esemény inicziativáját. Des Essart felolvasta Thouvenel leveleit mindenkinek, a ki hallani akarta, s nyiltan bujtogatta az embereket a fejedelem ellen. Nagy hasznára volt az oppozicziónak Sir Henry Bulwer, konstantinápolyi angol követ, ki Belgrádon át menvén azon év április havában rendeltetése helyére, tudomást nyert a nemzeti szkupstina összehivásának eszméjéről. E diplomáczíai presszió alatt a porta ráállt a szkupstina összehivására, de azon titkos elhatározással, hogy az eseményeket saját kezébe veszi egy rendkivüli biztos által, kinek ellenőriznie kellene a szkupstinai üléseket személyes jelenlétével. E missziót Kabuli effendire bizta, a külügyminiszterium főtitkárára, ki már volt Szerbiában Edhem pasa utolsó küldetésénél.

A nagyvezér (nov. 9.) iratában, melyet Kabuli effendi hozott a fejedelemnek, a porta felhozza, hogy az effendi igaz, azért jön, hogy megvizsgáljon némely kérdéseket a császári várakra vonatkozólag; de aztán rátér a dologra, megemlítvén, hogy a császári biztos jelenléte a fejedelemnek nagy segítségére lesz, mert az ő küldetése a nemzeti szkupstina összehivására is kiterjed, melyet azért kivántak, hogy a belső országos kormányzatot illető némely pontokat megvitassanak. A porta reményli, hogy a szkupstina azon fog fáradozni, hogy megfeleljen várakozásának mandatuma teljesítésében; Kabuli effendinek pedig utasítása van, hogy Szerbia jogai s kiváltságai fentartása nemkülönben jólétének kifejtése körül jóakaró szellemben működjék. S miután a császári kormány szándékairól személyesen van tájékoztatva és ismeri Szerbia helyzetét, a nagyvezér reményli, hogy az ő választását azon magas figyelem bizonyítékának fogják tekintetni, melyet a zultán Szerbia iránt tanúsít.

Ez volt volna a portai biztosra ruházott misszió feladata, a mennyire kiolvasható a török kanczellária szokása szerint nagyon kúsza hiszemű iratból. A misszió nem volt inyjére az oppozicziónak, mely benne a fejedelemre nézve kedvező fordulatot látott; de a biztost az előbbi küldetésből oly egyénnek ismervén, a kit meg lehet nyerni, a triumviratust a porta határozata annál kevésbbé zavarta meg, mert általa elhárítva látta az utolsó akadályt, mely kivűlről gördűlt a szkupstina összehivása elé.

A belső nehézségeket könnyebben győzték le. September folyamában elvi megállapodásra jutottak, okt. 28-án pedig aláirták a törvényt is a „Nemzeti szkupstináról.“ A választásokat Garasanin vezetése alatt hajtották végre, s a szkupstinát András apostol napjára (nov. 30.) hivták össze, a honnan is e neve: „András-apostol-napi szkupstina.“

Nem feladata e lapoknak, hogy a belügyi események fejtegetésébe bocsátkozzunk; ezeket csak annyiban érintjük, a mennyiben közvetetlen összefüggésben állanak a külügyi viszonyokkal. De mindkét nézőpontból, úgy bel- mint külügyi nézőpontból, rendkivül fontos

vala a kérdés: mi volt a tulajdonképpeni czélja a nemzeti szkupstina összehivásának? A törvény, melylyel ezt elrendelték, azt tűzte ki feladatául, hogy a kormány színe előtt hű és pontos kifejezője legyen a nemzet állapotának s érzelmeinek, azután terjeszsze elő a nemzet bajait, de az eszközöket is, melyek által azokat elhárithatnák; hogy nyilatkoztassa ki az ohajokat, melyeket a nemzet hazája jólétének megvalósítása czéljából táplál, de terjeszsze elő a módot is, hogyan valósíthatnák meg és elégíthetnék ki azokat. (6. cz.)

Az „eszközökben és módokban," melyek a szkupstinának voltak fentartva, hogy azokat előterjeszsze, mindenki a fejedelemre felajzott nyilat látott; általános volt a meggyőződés, hogy a szkupstinát azért hivják össze, hogy a legfelsőbb állami hatalmat megváltoztassák.

Kevésbbé volt előre jelezve, minő sors vár az országra a forradalom végrehajtása után. Kit szántak a fejedelmi szék elfoglalására, ha ez megüresedik? Minő alakot öltene az új uralom, minő intézményeket alkalmaznának a régi rend helyett?

A triumviratus e részben hallgatott; erre nézve legközelebbi környezetében és valószinűleg saját kebelében sem tett nyilatkozatot. Hármuk közül ki mit forralt, azt inkább találgatták, mint kitalálták. Bizonyosan tudták, hogy abban mind hármuk egyetértett és el volt határozva, hogy Karagyorgyevicset letaszítják a trónról; további szándékaikról azonban csak azt tudták bizonyosan, hogy fel akarták oszlatni a nemzeti szkupstinát, mihelyt e tettet végrehajtja; azután előkészítették volna a helyzetet saját czéljukhoz képest, mely csak később tudódott volna ki, hogy így végleges döntés végett azt újra összehivják. Mindazáltal ez nem akadályozta Des Essart franczia konzult, hogy nyiltan ki ne tűzze Garasanin Illést jelöltűl a fejedelmi trónra; midőn pedig, a szkupstina összehivása előtt, Ausztria elhatározta, hogy Radoszavlyevicset visszahívja a belgrádi konzuli tisztségről, Garasanin hajlandó volt, hogy a szomszédos, iránta mindig ellenséges monarchia eme határozatában neki tett konczessziót lásson. Bármint volt a dolog, egy megdönthetetlenűl áll, ez pedig az, hogy a

triumviratus sem nem akarta az Obrenovicsok visszatérését, sem nem működött ezen, legkevésbbé pedig a Milosén.

Ámde Milos kandidácziójáť maga a huszesztendős történelmi proczesszus tűzte ki. Milos távolléte alatt új nemzedék nőtt fel, mely az ő nevében találta fel az egyéniséget, a mely Szerbia erejét s méltóságát képviselte. Ha a Milos kortársai közűl fenmaradtak remegtek is az öreg goszpodár egyeduralmi és abszolut hajlamaitól: az ifjabb nemzedék nem vette komolyan figyelmeztetéseiket. Milos távollétében nagy sorozatát látta az eseményeknek, melyek mélyen sértették nemzeti büszkeségét. Látta, mint nő napról-napra a török túlhatalom mindazon városokban, melyekben török lakosok is valának; látta a megalázó állást, melyet a szerb kormány Milos után elfoglalt a portával szemben; lelkében fájdalommal nézte a porta beavatkozását a szerb belügyekbe. A zultán biztosai egymás után jöttek, hogy elintézzék a szerb kormányférfiak viszályait, fényes és hizelgő fogadtatásban részesűlvén, mint Szerbia goszpodárjai. Ha egy török megtámadott egy szerbet, méltatlanságot követett el rajta vagy életét oltotta ki büntetlenűl: azonnal idéztek hasonló eseteket Milos uralma idejéből, melyekben ez tudott elégtételt szerezni a megsértett szerb érzületnek; ha szerb utast megháborítottak Törökországban: Milosért sóhajtottak fel. Ha valaki a nemzeti eszme fejlesztésére kedvező alkalmat látott: meghittei előtt bizalmasan ecsetelte az elhatározásokat és tetteket, melyeket Milos foganatosított volna, hogy éljen az alkalommal. Minden visszaemlékezés, minden jelenség emelte Milos nevének népszerűségét, emelte napról-napra, mig e név végre legendaszerűvé vált a szerb nép előtt.

Milos ellenfelei a maguk részéről akaratlanúl is hozzájárúltak, hogy növeljék az áramlatot, mely egy napon rájuk nézve vészthozó leendett. Ha valaki közűlök az oppoziczióhoz ment át: Milos nevével fenyegetőzött, vagy vele érintkezésbe lépett, nem nagyon őszintén, de nem is nagyon meggondoltan. Vucsicsnak találkája volt vele Bécsben s ajándékot fogadott el tőle a maga és családja számára; Tenka Budán találkozott vele, Damjanovics Raja Zimonyban. A mi nekik ártatlan kedves-

kedésnek látszott, arra rendelve, hogy az országban effektust idézzen elő s hogy megfélemlítse Karagyorgyevicset: az lassankint szokássá vált, fel-felújította Milos emlékezetét s bátorságot öntött hiveibe, mig végre maga Karagyorgyevics is kezdett Milos nevével élni. Ő is a maga részéről azzal a szándékkal fenyegette ellenségeit, hogy visszahivja Milost Szerbiába; midőn pedig a válság komolylyá vált, nyiltan és leplezetlenül beszélte, hogy helyét csupán Milosnak fogja átengedni, mint legérdemesebb szerbnek, a ki életben van. Ily nyilatkozatokat a fejedelem legörömestebb akkor tett, midőn bejárta a nemzetet, mely, távol attól, hogy ily kilátásokon bánkódnék, komolyan vette tudomásúl s örvendett rajtuk. Mert ha Milos első uralma alatt a hivatalnoki kart kiméletlenül szorongatta is, a nemzet védte és mentegette őt versenytársainak nyakasságával.

Ily körülmények közt az ut Milos számára természetesen elő volt készítve. Az emlékekhez és hagyományokhoz a nemzeti szkupstina politikai tekintetei is járúltak. Ha Milos kortársai, kik még életben valának s kiknek szavuk volt a kérdésben, szerencsétlenségre Mihályra támaszkodtak volna is, erre még szivesebben állott volna rá az új nemzedék; de ez úgy találta, hogy Milosnak a trónra való visszatérésében a trón-öröksödés és politikai jogfolytonosság nagy elve rejlik. Ezen elv védőszárnya alatt, Milos késő aggkora következtében, csakhamar megtalálnák azt a trónörököst, kire a tekintetek tényleg irányúltak. Az okok, sok belügyi nézőpont mellett, a mennyire alaposak, nem kevésbbé felfoghatók valának a legközönségesebb elmére nézve is. Az eszme termékeny s már megművelt földbe hullott; hamar talált visszhangra s felkarolásra egész Szerbiában. És midőn a nemzeti szkupstina 1858. decz. 11-én azt kiáltotta: „Milos mellett van," csaknem az egész nemzet ezt felelte: „Milos mellett van!"

Nem talált visszhangra Karagyorgyevics bukása Bécsben; kétszeresen rossz benyomást gyakorolt pedig Konstantinápolyban a fejedelemnek is meg az olygarchiának is a veresége. Mindkét hatalom még egyszer eltökélte magát, hogy az eseményeknek reájuk nézve kedvező fordulatot adjanak. Sem az egyik, sem a másik

nem kívánta többé, hogy megtartsák Karagyorgyevicset. S a mit mi, mint szemtanúk, helyben megfigyeltünk, ugyanaz ötlött az idegenek szemébe is, kik eseményeinket a távolból kisérték figyelemmel „Örökké szembeszökő lesz, mondja Ranke L., hogy Karagyorgyevics Sándort, kit főleg a porta befolyása emelt a trónra, azután pedig Ausztria támogatott, melynek tanácsára a krími háború idején leginkább is hallgatott, e pillanatban mindkettő elhagyta.“ [1]) Ausztria, mint már tudjuk, már előbb kijelentette, hogy Radoszavlyevicset Belgrádból visszahivja, — nyilván azért, mert maga is előrelátta, hogy politikája Szerbiában katasztrófával fog végződni, s be akarta várni a dolgok új alakulatát, mely már elő volt készítve. Midőn Bécsbe érkezett a szerbiai forradalom első hire, Buol semmi szimpatiát sem tanusított Karagyorgyevics iránt; neki semmi köze sem volt a fejedelemhez, csak az általános európai helyzethez s a béke fentartásához. És mint a konstantinápolyi osztrák internuncziusnak, Prokeschnek szavai bizonyítják, Ausztriának, alapjában véve, nem volt volna ellenére az olygarchia sem, [2]) mely a portára nézve is Karagyorgyevics után a legalkalmasabb volt volna, miután nem tartotta veszedelmesnek. Karagyorgyevicsnek azonban nem az olygarchia lépett örökébe; Obrenovics kikiáltásában pedig Ausztria nagy bonyodalmak csiráját látta a maga szomszédságában, mit az első évek azután meg is erősítettek. Ez határozottan kijelentette a garantirozó hatalmaknak, hogy seregével el fogja foglalni a belgrádi várat, azon ürügy alatt, hogy a szerbek készűlnek azt megtámadni. Azt bizonyítgatta, hogy a párizsi szerződés határai között mozog, mert nem megy be Szerbiába, hanem a várba, melyben ama szerződés értelmében a porta tart őrséget. De Ausztria akadályra talált Oroszés Franczia ország részéről. E két hatalom, mindjárt a krími háború után, a keleti kérdésben bizonyos meg-

[1]) Serbien und die Türkei im neunzehnten Jahrhundert von L. Ranke. Leipzig 1879. 427. E kor eseményeinek rajzát Ranke a berlini külügyminiszterium archivumában, a konstantinápolyi porosz követ s a belgrádi konzul jelentéseiből merítette.

[2]) Ranke, 427. l.

állapodásra jutott, minek következtében Oroszország, együttes eljárásukban, az első lépést Francziaországnak engedte át. Különösen III. Napoleon hevesen ellene szegűlt az osztrák tervnek. Visszavonhatatlanúl kijelentette, hogy az osztrákok behatolása a belgrádi erődbe a párizsi szerződés megsértése lenne, mely nem enged meg semmi fegyveres beavatkozást Szerbiában, a szerződést aláirt összes hatalmak előleges megállapodása nélkűl, a várak pedig szerb területen vannak, habár a portának joga van bennök őrségeket tartani. Napoleon még azt is megértette Ausztriával, hogy a párizsi szerződést aláirt többi hatalmakat is közös megállapodásra hivná fel, ha az szándéka mellett megmaradna.[1])

Ugyanazon időben a porta is komolyan készűlt ellene szegűlni Milos visszatérésének. Külügyminisztere, Fuád pasa, kinyilatkoztatta a garantirozó hatalmak képviselőinek, hogy a porta soha sem fogja jóváhagyni a fejedelem megválasztását. Biztosát, Kabuli effendit, (decz. 16.) táviratilag utasította, hogy hivja össze magához az államtanácsot s a kormány tagjait s közölje velök, hogy a szkupstina nincs a nemzet részéről azzal a teljhatalommal felruházva, hogy egy fejedelmet letegyen, egy másikat pedig hogy válaszszon. S miután e szkupstina utolsó eljárása ellentétben áll úgy a m. porta jogaival, mely szuzerén udvar, mint a szerb nemzet jogaival is, valamint a fejedelmi kormány (adminisztráczió) jogaival és kiváltságaival is: a császári kormány teljesen helyesli és megerősíti azt a módot, melylyel biztosa ez eljárást törvénytelennek minősítette, s energikusan és kathegorikusan kihirdette, hogy semmi sem áll meg abból, a mit kikiáltottak (proklamáltak.)

A porta továbbá három pontban foglalta össze határozatát:

1. Mivel a szerb fejedelem elhagyta trónját s a várba vonúlt, a porta helyén valónak találja, hogy az ország ideiglenes kormányát egy kajmakámra bizza; s s miután Misa, a nemzeti szkupstina választása követ-

[1]) Ranke, 430. l.

keztében, e szkupstinában az elnökség fontos tisztét már teljesítette, a m. porta czélszerűnek találta, hogy őt kajmakámmá nevezze ki, a ki a kormány többi tagjaival együtt működnék. Az esetben, ha úgy találnák, hogy ez intézkedés nem felel meg a helyzet kívánalmainak, a főhatalmat a kormány tagjaira s az államtanácsra bizzák, mely törvényes foruma a folyó állam-ügyek elintézésének. Reá bizandó a rend fentartása is.

2. Mivel az ország szervezéséről való tanácskozás nem tekinthető törvényesnek, mig az ezen ideiglenes kormány alatt áll és semmiféle főhatalom nem létezik(?); mivel szükséges, hogy a szkupstinát, melyet változás esetén fejedelem-választás végett hivnának össze, a fennálló határozmányok követelményeinek megfelelően állítsák össze, tehát a mostani szkupstina tanácskozását föl kell függeszteni.

3. Tekintve azt, hogy a m. porta nem hirdetheti ki máskép a fejedelem-változást, mint ennek lemondása következtében és hogy ekkor a választáshoz a fennálló határozmányok- és szokásoknak megfelelően kell fogni; tekintve továbbá, hogy minden, a mi e tekintetben történt, ellenkezik a föntjelzett elvekkel, s ennélfogva törvénytelenséget képez: a m. porta elvárja a fejedelem lemondását vagy a nemzet részéről a hivatalos rekurzust, hogy közhirré tehesse a fejedelem-változást s az új választás kérdését.[1])

A porta e határozata megnyerte a zultán megerősítését. De Kabuli effendinek valamint nem volt alkalma, hogy amaz első utasításokat végrehajtsa, melyek őt felhatalmazták, hogy jelen legyen a nemzeti szkupstina ülésein: úgy ezeket az utasításokat is aligha közölhette bizalmasan a triumviratus tagjaival. Konstantinápolyban is, Belgrádban is hihetetlen gyorsasággal változott minden az ügy új állásának kiegészítéseképpen. Oroszország volt az első, mely kijelenté Konstantinápolyban, hogy semmi kétség sem fo oghat fenn a szerbek ama joga iránt, melynél fogva tetszés szerint választhatnak maguknak

---

[1]) E studiumok irója ez okmányt, törökből francziára fordítva, Konstantinápolyban kapta, egy nagyhatalmasság követségében, még 1862-ben.

fejedelmet. Az orosz követ kinyilatkoztatta, hogy Oroszország inkább akarná Mihályt, mint Milost; de ha a választást már megejtették, senkinek sincs joga azt megsemmisíteni, a czár pedig ohajtja, hogy Szerbia lecsendesedjék; mert ha feltámadnának a porta szláv tartományai, ily fölkelés az orosz kormányt is nagyon kényes helyzetbe hozná. A franczia követ ellenenyilatkozott azon szándéknak, hogy Misát kajmakámmá tegyék, s tanácsolta a portának, hogy Milos megválasztását fogadja el. Sokáig ellenkeztek a zultán miniszterei, kétségbe vonván a garantirozó hatalmak abbeli jogát is, hogy e kérdésbe beavatkozzanak.[1]) Ekközben az események Szerbiában oly komoly jelleget öltöttek, hogy a portának minden oldalról azt tanácsolták, hogy engedjen, miután nem áll rendelkezésére oly eszköz, melylyel a forradalmat Szerbiában elfojtaná, s ha állana is, a garantirozó hatalmak hozzájárulására lenne szüksége, mely nélkül neki magának sem lenne szabad Szerbiában fegyveres kézzel közbenjárnia. S e nézetben előljárt az orosz követ. Közben maga Kabuli effendi is ott helyben meggyőződött annak lehetetlenségéről, hogy Milos választását megsemmisítsék. Tudósította kormányát a dolog igazi mibenlétéről s rábirta Karagyorgyevicset, hogy irja alá s az ő kezébe adja át lemondását, ki is a várat odahagyta, melybe vonúlt vala, s átment Zimonyba.

A porta most felhagyott a további ellentállással, elfogadta, a mit meg nem változtathatott. Nyomban reá Ausztria is kijelenté, hogy eláll abbeli szándékától, hogy seregével Belgrádba nyomúljon, azon ürügy alatt, hogy a szerbek is megszüntették ellenséges demonstrácziójukat az erőd ellen. Egyébiránt a porta sem mutatott legkisebb hajlandóságot sem, hogy a felajánlott osztrák szolgálatot elfogadja.

Ekkép deczember 11-ike döntővé vált Szerbia sorsára nézve. Szebb jövőt nyitott meg számára, s véget vetett az olygarchiának, több mint 20 évi küzdelme, illetőleg uralma után. Nem a mi feladatunk, hogy e lapokon, melyek Szerbia külügyi viszonyainak vannak szentelve, az olygarchia jelentőségét mérlegeljük az or-

[1]) Ranke, 429.

ság belső fejlődésére nézve. A történelem feladata lesz, hogy Szerbiának e téren való szép előhaladását is följegyezze. De az olygarchiának nagyobb, ha kevésbbé is óhajtott jelentősége külügyi viszonyaiban fekszik, melyekre a főhatalom ellen már 1839 előtt kezdett küzdelmében állandóan támaszkodván, az állami életben sok erélyt, sok erőt vesztegetett el, melyek nemesebb czélra voltak érdemesek, mig utoljára 1858-ban végéhez nem ért, örvénybe rántván magát is, meg ama főhatalom viselőjét is.

De azon nap történelmi jelentősége nem a személyváltozásban rejlik, mely Szerbia kormányát érte. Mint a személyes uralommal rendszerint történni szokott, itt is, az egyének bukásával, összedőlt az egész rendszer is. Husz év alatt Szerbia egynél több, a történelemben ezeknél nem szokatlanabb, jelenetnek vala szemtanúja. Az emberek egy hatalmas köre, mely az önkény ellen szállt harczra, még pedig az alkotmányosság nevében, győzedelmeskedik, de hűtlenné lesz az alkotmányosság zászlajához, s nem kevésbbé önkényes uralommá korcsosúl; ez az uralom véres kezekkel üldözi ellenfeleit azon csalékony czélzattal, hogy kiirtsa őket, s ezen egész idő alatt szövetséget hajhász az országon kivűl, hol csupán természetellenes támogatást talál. Midőn pedig azt gondolta, hogy eléggé biztosítva van úgy külső, mint belső ellenségei ellen; a főhatalom ellen támad megint, s mig egyik kezével tulajdon alkotásai ellen harczol, a másikkal kölcsönös torzsalkodásban önmagát szaggatja, gyöngíti, emészti. Lehetett-e az ily uralomnak garanczíája hosszú életre, jövőre? E momentumok mindegyike önmagában is elegendő volt volna, hogy azt egész mélyében aláássa, valamennyinek együttvéve pedig előbb-utóbb, de mindenesetre elkerülhetetlenül végveszélybe kellett döntenie. S midőn e pillanat elérkezett, túlélhette-e az olygarchiai rendszer a maga képviselőit? Élő intézmények nélkül, elvek és eszmék nélkül, melyek egyedül szállanak nemzetségről-nemzetségre; az olygarchiai rendszer tisztán személyes vala, nem gyökerezvén honi talajban, nem lévén jövője. Ha az olygarchia Milosra tekintett, eltévesztette szem elől, hogy Milos uralma, ha szintén föltétlenül személyes és

abszolut vala is, a nemzeti eszme szilárd alapján állott, tápot pedig a nemzettel való mindennapi érintkezésből merített; mig ezzel ellentétben olygarchiánk rendszere a nemzeti s minden magasabb idea hiányában találta életét, a nemzettel pedig semmi érintkezésbe sem állott, folytonosan kerülvén a nemzeti szkupstina összehivását. A közjogok egész összegét, az egész közéletet a maga számára tartotta meg, egy pár ember számára, korlátlan, kizárólagos módon, nem hagyván a nemzetnek annyi részvételt sem az állami életben, a mennyi fölött Karagyorgyevics és Milos alatt rendelkezett. E kizárólagosság, a nemzettől való eme kaszt-elkülönülés, volt a fő hibája, s egyszersmind bukása fő okainak egyike. És csakugyan, a mint a nemzet abba a helyzetbe jutott, hogy megnyilatkozhatott, nem szorítkozott személyes kérdésekre: egy csapással elitélte a rendszert is meg képviselőit is. Nagyon híven jellemzi az olygarchia sorsát Ranke Lipót, összehasonlítván a szerbiai eseményeket az 1789-iki franczia nemzetgyülés összehivásával. „Valamint ott az arisztokráczia rábirta XVI. Lajos királyt, hogy összehivja a nemzetgyülést s ez magát az arisztokracziát is megsemmisítette: úgy a szerb tanács, melyben az arisztokrata birtokosok tömörültek egymással, kényszerítette Sándor fejedelmet, hogy összehivja a nemzeti szkupstinát, mely azután őket is megfosztotta összes jogaiktól“.[1])

Midőn az olygarchia 1858. márcz. 31. és máj. 3-án, külügyi viszonyainál s összeköttetéseinél fogva a monarchikus elv ellenében, de hazája önállósága- s méltóságának számlájára, legnagyobb sikert aratott, egyuttal saját végleges bukását is sietteté. És akkor újból kitetszett, hogy siker és diadal nem egy dolog; hogy a siker előállhat győzelem nélkül is, a győzelem pedig elmúlhat siker nélkül. Az 1858. év decz. 11-ike az ő diadalának napja, de egyszersmind reá magára nézve szörnyü katasztrófa napja volt, mely elnyelé a fejedelmet is, oppoziczióját is, úgy a legyőzötteket, mint a győzelmeseket.

[1]) Ranke, 421.

IV.

A restauráczió.

1858—1860.

Midőn I. Obrenovics Milos idegenben való bujdoklása után husz év mulva (1859. január 25 én) Belgrádba visszatért, szokatlan volt a lelki állapot, melyre itt talált. Az András-apostol-napi szkupstina, igaz, vér nélkül oldotta meg feladatát; de a ki tudja, mit jelent a „revoluczió“, az nem állíthatja, hogy ez itt teljesen be volt fejezve, ha fegyveres összeütközés nélkül folyt is le. A hatalom, mely forradalmi mozgalomból kelt elő, mint minden revoluczionális eredetű hatalom, nem vergődhetett legottan arra a tekintélyre, mely szükséges, hogy az a mozgalom urává legyen. A forradalom, ha egy bizonyos fokig véget ért is a tettekben, uralkodott még a lelkekben. E másik oldala, erkölcsi oldala is, rendkivüli fontosságú vala. A dolgok régi rendje meg volt döntve, az új pedig még nem álla fenn: az eszmékben még uralkodott a mozgalom, és uralkodott a bizonytalanság — egész az anarchiáig. Mit fog most tenni Milos emberekkel és tényekkel szemben? Vajjon mit fog tenni ellenfeleivel, kik közül elég nagy szám élte meg az ő visszahelyezését? Az általános öröm mellett az országban a bátortalanság érzete kapott lábra az öregebb nemzedék kebelében, mely, jól ismervén Milost, mintegy garancziák nélkül érezte magát. Azonban a személyes preokkupáczió eme kérdései csak másod sorban merültek föl, mert a kisebbségre vonatkoztak; a többségre, a közvéleményre nézve egészen más természetű kérdések valának fontosak. Ez türelmetlenül várta, hogy megbizonyosodjék: mi fog történni az állami intézményekkel, minő irány áll be a porta iránt való viszonyokban, melyeknek Szerbiára

nézve, a külügyin kivül, belügyi jelentőségük is volt; mert a porta hozzájárulása nélkül az alap-intézmények nem változhatnak?

Lényegileg e két kérdés iránt nem lehettek nagy bizonytalanságban; a türelmetlenség inkább arra irányult, hogyan fogja Milos megkezdeni czéljai megvalósítását a portával szemben: békés tárgyalások utján, avagy fegyveres erővel? Mindenfelé immár valami sötét előérzet uralkodott, mely szerint az ország a török birodalommal való véres összeütközések küszöbén áll. Azonban Milos jól fogta fel a helyzet titkát: ez első sorban a belügyi kérdésekben rejlett. Elhatározta, hogy lecsillapítja s megnyugtatja a kedélyeket, hogy visszaállítja a rendet, — mindent természetesen a maga módja szerint, melynek a következetesség soha sem vala legerősebb oldala.

Az András-apostol-napi szkupstina, fennállásának végeig, tényleges ura volt az országnak. Megdöntvén vagy megrendítvén az országban minden hatalmat, az uralkodótól egész a kmettig, szüksége volt rá, hogy az önmérséklet s törvényesség határai között türtőztesse magát; s ez bizonyos pontig meg is történt. De szkupstinárjai, midőn már teljhatalmuk meg is szünt, megkisérlék, hogy saját járásaikban hatalmat képezzenek a hatalom mellett, kizárólagos, korlátlan hatalmat. Mennél békésebben oldotta meg feladatát a szkupstina, annál hosszasabban lehetett tapasztalni a forradalom következményeit, melyet amaz idézett elő. Letaszította az államfőt, letette a metropolitát, az egyházi kormányzat fejét; kihirdette az államtanácsosoknak méltóságuktól való megfosztását, megrázkódtatott minden országos hivatal-testületet, még a kmetteket is, bár ezeket választás útján tették azokká. Az űr általános vala, a rázkódás nagy. De ha a rázkódás összecsapás — és vér nélkül ment is végbe, annál inkább háborogtak a feltorlódott szenvedélyek.

Milos fejedelem űrt talált, melyen a boszú érzelmei megkisérlették, hogy zabolátlankodjanak, s melyen a régi olygarchiai világ küzdött az új renddel, mely immár ellenállhatatlanúl vette birtokába az uralmat. Az agg fejedelem a legjobb akarattal jött, hogy mindent helyrehozzon, mindent útbaigazítson s előmozdítson a legjobb

irányban, de az ő ereje nem volt elégséges, hogy leküzdjön minden nehézséget, melyekbe ütközött. Huszesztendei távolléte alatt a helyzet Szerbiában annyira megváltozott, hogy nehezen ismerhette ki benne magát azon ember, ki még e század kezdetén állt az ország élén, napjait pedig még a mult századtól számította. A Milos fejedelem által talált helyzetben igazi rendet csak állhatatosság által lehetett meghonosítani, ez volt pedig éppen az a tulajdonság, mely nélkül ő belügyi dolgokban mindig szűkölködött. Azon pártok közül, melyek egymással harczban állottak, hol az egyiket, hol a másikat vette pártfogásába, mély pártfogás alatt, ezen változékonyság következtében, sem az egyik, sem a másik nem volt képes irányát kifejteni. Az ország belsejéből hozzá érkezett panaszokat gondosan és fáradhatatlanul vizsgálgatta; de gyakran adott elégtételt annak, ki e l ő b b jött hozzá panaszra. Az országos adminisztráczió ügyeibe miniszterei mellett gyakran ártotta magát bele, annyira, hogy néha-néha megesett, hogy a miniszterek mást rendeltek, ő pedig megint mást. Nem ritkán történt, hogy még a birói teendőkbe is befolyt, mert Milos nem akarta felfogni, hogy ő kinevezhet ugyan birót, de nincs joga ezek itéletét bolygatni és megsemmisíteni. Úgy tünt fel, mintha minden ügyre nézve kétféle hatalom állana fenn; ha pedig tekintetbe veszszük még az András-apostol-napi szkupstina volt tagjainak viselkedését is, úgy látszott, mintha az országban háromféle hatalom is léteznék.

Milos miniszterei, ha régi szabású emberek voltak is, hosszas szolgálatuk következtében az ügyek szabályosabb menetéhez voltak szokva. Az agg fejedelem Magazinovicsot tartotta meg elnökének s külügyminiszterének, kit e helyen talált is Magazinovics, ki soha sem tünt ki kezdeményező képesség dolgában, most még kevésbbé volt abban a helyzetben, hogy saját akaratát érvényre juttassa. Az öreg Herbezé volt a pénzügyi kormány; Ugrisicsé az igazság- s közoktatásügyi, Jovanovics Milivojé a belügyminiszterség. Ez a kettő vala az országos főkormány lelke, a mennyiben a fejedelem tért engedett nekik a szabad mozgásra. Ezek mind nagyon jó szándékkal eltelt emberek valának; több jóakaratot tanusítottak, mint erőt, hogy megfeleljenek hivatásuknak ama

nehéz körülmények közt, melyek sokkal edzettebb erőket is képesek voltak volna megtörni.

A közviszonyok e chaotikus állapotában tanácskozni kezdtek legközelebbi teendőikről; Mihály fejedelemre támaszkodtak s magukéivá tevén ennek ideáit s tanácsait, megállapodásra jutottak, s az agg fejedelemhez (febr. folyamán) irásbeli előterjesztést intéztek, melyben kifejtették nézeteiket legszorosabb kötelességeikről. A felirat, melyet ma is miniszteri programmnak neveznénk, föltárja az utóbbi események által sujtott országnak a helyzetét s a figyelmet annak a szükségességére fordítja, hogy a vigság és öröm első napjai után komoly munkának kell beállnia és gondoskodni kell arról, mint érezné meg szerencsésen a nemzet a hazafias fejedelmi uralmat az eddigi visszaélések megszüntetésében s az új állami szervezésben. A miniszterek védekeznek minden lépés ellen, mely nem a törvényen alapúlna, daczára, hogy vannak emberek, kik azt gondolják, hogy a szükséghez és alkalomhoz mérten a törvényre való tekintet nélkül kellene eljárni. Maguktartásának igazolására a miniszterek felhozzák, hogy több specziális törvény, s maga a nemzeti szkupstináról szóló törvény is, kimondja a miniszteri felelősséget mindenért, a mit vagy a saját nevükben, vagy a fejedelem nevében tennének; s hozzáadják, hogy nekik maga a fejedelem is, a saját képviselője által, azt mondta, hogy a maguk tetteiért ők fognak felelni. Mintha fel akarták volna érezteti a fejedelemmel annak a szükségességét, hogy ő maga se avatkozzék ügyeikbe, kérik őt, juttassa őket abba a helyzetbe, melyben minden tettüket a törvényekkel összhangzásba hozhatnák. Ennélfogva azt tartják, hogy mindenekelőtt szükséges volna: 1. hogy a nemzethez intézett rendeleteket megszigorítsák, hogy ez a hatalomnak engedelmeskedjék; 2. hogy a tisztviselőknek szigorúan megparancsolják, hogy kiki saját kötelességei körében maradjon, nem avatkozva oly ügyekbe, melyekre nem hivatottak, saját feladatuk teljesítésében pedig szigorúak, de igazságosak legyenek; és 3. hogy az országnak olyan tisztviselőket adjanak, kik képesek lennének a szükséges javításokat eszközölni, arra törekedvén, hogy alkalmazásuknál inkább képességeiket s kevésbbé a po-

litikai tekinteteket vegyék számba, melyek már fölöslegesekké váltak, mivel a dolgok új rendjét, mint természetest és historiait, semmiféle veszélyek nem fenyegetik.

E feladatokon kivül, melyek első helyet foglalnak el, a miniszterek úgy találják, hogy vannak még mások is, nem kevésbbé nehezek. Ezek közé sorolják azt a feladatot, hogy kiirtsanak minden elégületlenséget, hogy visszatérjen az egyetértés és hogy az ország végre-valahára megszabadúljon a hosszantartó szerencsétlen belviszályoktól. Ehhez képest hadd sujtsa a törvényszék részéről a bünös hivatalnokokat a megérdemelt büntetés; a gyanúsakat oly helyeken alkalmazzák, hol nem fognak a kétségeskedésre okot adni; az öregek s használhatatlanok pedig a törvény értelmében nyugdijat kapjanak, mert — ezt adják hozzá a miniszterek — igazán nagylelkűség volna az, hogy senki se sirjon akkor, midőn egész Szerbia örül a fejedelem eljövetelének.

A miniszteri előterjesztés megemlíti továbbá annak a szükségességét, hogy szüntessék meg a politikai vizsgálatokat, melyeket az előbbi kormány alatt indítottak, mert csak oly kormányhoz, mely fegyverrel kezében tolta magát a nemzetre, illett az, hogy önfentartásáért oly rendszabályokhoz nyuljon, melyeket a művelt világ elitél, a történelem pedig szégyenbélyeggel tetéz. Milos fejedelemnek s az új rend megszilárdúlásának meg kell mutatnia a világ előtt, hogy nem kiván semmiféle áldozatokat. A miniszterek megvannak győződve, hogy a politikai tettekért — még Milos visszatérte előtt indított vizsgálatok alapjában rendítették meg az országot. Sok ember van, kik a régi (az Obrenovicsok ellen intézett) eseményekben részt vettek, s még több a rokonuk s barátjuk; ezek mind átcsaphatnának az elégületlenek táborába s elhinthetnék a viszály magvát az országban. A miniszterek, hivatkozva a fejedelem nagylelkűségére, kifejtik, hogy a világnak nem kell okának lennie, hogy azt mondhassa, miképpen a nagy Milos nem tudja a sérelmeket megbocsátani. Hadd éledjen föl újból Szerbia, a régi sérelmeket pedig adják át a feledékenységnek, és hogy közös szeretetben munkáljunk tűzhelyünkön,

hogy az események melyek most Európa nyugatán réműletesen tornyosúlnak, bennünket összhangban s mindenre előkészűlve találjanak. Ily eljárás az országra nézve bölcs és hasznos lenne, Európában pedig általános helyeslés tárgyát képezné. De az ily magatartás megvalósíthatására a miniszterek azt ohajtanák, hogy távolítsanak el minden befolyást is, mely idegen részről vegyűl dolgaikba, s ekként megzavarja irányelvüket s megnehezíti a lehetőséget, hogy megfeleljenek goszpodárjuk várakozásának. Magától értetődik, hogy itt nem a külügyi befolyásokra céloztak, ha mondják is, hogy azok idegen részről jönnek, hanem az otthoni szabályellenes befolyásokra, melyek ama rendkivűli viszonyok között támadtak. Jogos, így vélekednek, hogy mindenki maga viselje gondját annak, a miért maga felelős is, mert az idegen kéz rendszerint kivonja magát, ha az igazság itélőszéke elé kerűl a dolog.

E miniszteri föliratnak meglett a kivánt eredménye. Az ügyek szabályosabb uton kezdtek haladni, mit leginkább Mihály fejedelem közbenjárásának lehetett köszönni, ki atyja előtt a feliratban kifejtett nézeteket támogatta. Ez összhangzó közreműködéssel elérték, hogy az agg fejedelem is a magáéivá tette a fölirat eszméit s a miniszteriek irás- és szóbeli rendeleteket adott, hogy ez irányban utasítsák a hatóságokat s világosítsák fel a népet. Ez alkalomból intézte a belügyminiszter a maga köriratait a hatóságokhoz 1859. márcz. 1., aug. 1. és nov. 15-én.

Mielőtt a Milos alatt való külügyi viszonyok előadásába bocsátkoznánk, még közelebbről kell megismerkednünk a belső alappal, melyre ő lépett. A köriratok eléggé hű képét viselik magukon az akkori helyzetnek. Azok elsejében elő van adva, hogy „Ő fensége mélyen elszomorodott, nagy bomlásban találván az országot. A régi visszaélések megingatták a népben a hitet a hatóságok iránt, ezek pedig elvesztvén tekintélyüket, nincs meg az a nyomatékosságuk, mely szükséges, hogy a nemzeti ügyeket akadályok nélkül intézzék. Innen a rakoncátlanság s féktelenség minden neme országszerte. Egyik helyen a parasztok maguk között osztják fel a községi

magtárakból a gabonát, másutt a községi földet osztják fel; sok helyütt a kmetteket a hatóság felügyelete nélkül nagy rendetlenség közt elmozdítják; országszerte pedig oktalanúl irtják az erdőt, s a korcsmákat, melyeket, mint a romlottság fészkeit bezárattak, kinyitják önkényesen, vagy újból felépítik a hatóság jóváhagyása nélkül.

„Ily lépéseket nemcsak, hogy nem helyeselhet fejedelmünk Ő fensége, hanem ellenkezőleg azt parancsolja, hogy a bűnösökre a törvény egész szigorát alkalmazzák; mert valamint azt akarja, hogy a tisztviselők szigorúan hatáskörükben maradjanak meg; ép úgy kivánja, hogy a nép is a rend és engedelmesség határai közt maradjon, s hogy nyomban álljon el ezen s más hasonló lépésektől.

„Ő fensége annál inkább elszomorodott e hirekre, mivel értésére esett, hogy némely helyen a rendetlenség eme tetteiben ama jeles emberek járnak elől, kik a dicső András-apostol-napi szkupstinán a nemzetet képviselték, vagy azok, kik az előbbi időkben a dolgok mostani rendjén közremunkáltak. Ha ez kevés helyen fordúlhatott is elő, Ő fensége nem hiheti, hogy ezen érdemes férfiak, kik itt oly bölcsen, komolyan s békeszeretőn viselték magukat, visszatérve tüzhelyükhöz, a fegyelmetlenség példájával járjanak elől akkor, midőn a goszpodárnak és kormányának mindenfelől támogatásra van szüksége, hogy a bomlást törvényszerűség váltsa fel s az ország újból föléledjen.

„Mig a mostani törvényes rendet, a mennyiben szükségesnek mutatkozik, nem váltja fel egy másik, tisztelnie kell azt úgy a hatalomnak, mint a nemzetnek; senkinek sem szabad azt gondolnia, hogy a törvény alól kivételt képezhet s hogy érdemei révén bűneiért büntelenül marad. Fenséges goszpodárunk bennünket mindannyijunkat a maga gyermekeinek tekint, kik között nem tesz különbséget. Ha valaki a dolgok mostani rendjeért fáradozott vagy tűrt, ne keressen jutalmat vagy vigasztalást a boszúban s fegyelmetlenségben, hanem azon ügy sikerében, a melyért küzdött. A multért való boszúval megfenyegetésekkel és fegyelmetlenség által ingereljük az embereket, az

ingerlés pedig ellentállást idéz elő. Ehhez képest egy hazafi sem kívánhatja, hogy mi, a haza igazi előhaladásának gondja helyett, örökké belviszályainkkal legyünk elfoglalva. Nyujtsunk tehát egymásnak békejobbot, maradjunk a rend és engedelmesség határai között, vessük alá magunkat hatóságainknak, a hatóságok pedig a törvényhez tartsák magukat, — ez az, a mit tőlünk a fenséges fejedelem elvár és megkiván."

Ez emlék-lapok irója, kinek osztályrészeül jutott, hogy úgy a miniszteri föliratnak, mint ennek alapján a köriratoknak is megfogalmazója legyen, tudja, hogy mindezen okmányok inkább voltak Mihály, mint Milos nézeteinek visszhangjai, mert a minisztereket amaz igazította utba, köriratait amaz sugalmazta. E munka első gyümölcse Milos régi ellenfeleinek megbékéltetése volt, kik boszútól tartottak, most pedig föllélegzhettek, látván, hogy atyja háta mögött a fiú áll, ki azt a békülékenység, megnyugtatás és szeretet szellemében vezérli. A boszútól való rettegésük kevéssé látszott igazoltnak, mert az első áldozatok után, kiket a forradalom hulláma elsodort, meglehetős békében s biztonságban maradhattak.

Azonban Mihálynak s a kormánynak együttes munkája nem idézhetett elő oly gyors eredményt a másik részen is. A győztes pártok nem állapodnak meg oly könnyen utjukban: a szenvedéseket, melyeket, méltán-e vagy nem, évek során át viseltek, nem feledik oly gyorsan, sem meg nem engesztelődnek vagy nem hagynak fel oly gyorsan számításaikkal, melyeket, az érdekek vagy a becsületvágy terén, azelőtt már évekkel készítettek elő siker esetére.

Midőn Milos 1859. nyarán bejárta az országot, elviselhetetlen zaklatásokra talált az állam-szolgálat miatt. Némelyek azon kérelemmel fordúltak hozzá, hogy fogadja be őket állam-szolgálatba mint „szenvedőket," mint a kiknek érdemeik vannak a dolgok új rendje körül; mások nagyobb hivatalokat kivántak; ismét mások azon munkálkodtak, hogy egyes hivatalnokokat elcsapjanak, másokat pedig, a saját védenczeiket, azok helyére tegyék. Az agg fejedelem elé minden oldalról

igényekkel járúltak, melyeket nem volt könnyű kielégíteni. Hogy e csődülésnek véget vessen, Milos parancsa következtében, a belügyminiszter egy második köriratot adott ki (1859. aug. 1.) Ebben kemény szavakkal bélyegzi meg e jeleneteket: Milos fejedelem minisztere oly „zavaroknak“ nevezi azokat, melyek megfosztják a tisztviselői kart a nemzet becsülésétől; mert ki tisztelheti és becsülheti azokat, kik méltatlanúl törnek egymásra és marakodnak? A fejedelem a nemzet körébe ment, hogy annyi évi távollét után viszontlássa s bajait meghallgassa, nem pedig hogy a „tisztviselői zavarokat“ eligazítsa. Ő még februárban ruházta át miniszterreire a tisztviselők elhelyezése gondját, meghagyván, hogy tisztviselőikért ők maguk a felelősek. Természetes tehát, hogy a miniszteréknek is tartozik felelni mindenki, a ki törvénytelenűl elegyednék oly ügyekbe, melyeket a fejedelem rájuk bizott. A miniszteri felelősség többé nem üres szó, ennélfogva szükséges, hogy senki se is ártsa bele magát abba, a miért más lesz felelős.

Nem sok fáradságba kerűlt, hogy a régi ellenfeleket meggyőzzék; ezek csakhamar vagy megadták magukat, vagy megbékéltek. De nem oly könnyen ment a dolog az új elemekkel is, melyek a forradalom eseményei között felszinre jutottak, sem a régi „szenvedőkkel,“ kik most kiábrándúltak, mert sem azt nem tapasztalták, hogy minden érdekük ki volna elégítve, sem azt, hogy egykori üldözőiket a boszúnak szolgáltatnák ki. Az egész 1859. éven át érezték szükségét annak, hogy ez elemeket csitítsák, vezessék, intsék. Némely városokban, mint pl. Sabáczban, nyilt harczra kerűlt a dolog a polgárság között. Az abbeli sikertelen kisérletek után, hogy a felzaklatott szenvedélyeket fejedelmi kiküldöttek által csillapítsák le, a belügyminiszternek ugyanazon év folyamában harmadizben is alá kellett irnia (1859. nov. 15.) azon köriratok egyikét, melyeknek czélja az volt, hogy megjelöljék s biztosítsák az új irányt. Ő fenségének, mondja a miniszter, tudomására jutott, hogy néhol még nem szűnt meg teljesen a zavar; hogy vannak emberek, kik azt hiszik, hogy jogot nyertek arra, hogy a hatalom minden lépését birálgassák és hogy a fejedelem tisztviselőit bántalmakkal illessék, mások ismét, hogy az

országos intézményeket megvetőleg rágalmazhassák, nyilván becsmérelvén fontosságukat s jelentőségüket. A hatóságok meg, gondolva, hogy nekik szabad különbséget tenniök egyes „érdemteljes“ és más „érdemtelen“ egyének közt, meggondolatlan maguktartásával szabadjára hagyják azokat, s így a féktelenség vérszemet kap. A fejedelem nem tűri sem az egyiket, sem a másikat. De valamint azt akarja, hogy organumai tiszti kötelességeikben senkivel szemben se tanúsítsanak engedékenységet: ép úgy kívánja és rendeli, hogy a nemzet a rend és engedelmesség határai közt maradjon. Ezt kívánja mindnyájunktól egytől-egyig, azaz azoktól is, a kik szenvedtek, vagy volt alkalmuk valamit tenni a dolgok mostani rendje érdekében, és azoktól is, a kiknek nem volt alkalmuk, hogy szavuk legyen az ország sorsának eldöntésében. „A fejedelem Ő fensége nem gondolja, hogy Szerbiába való visszatérteért más valakinek tartoznék hálával, mint az isteni gondviselésnek s az összes nemzetnek, mint egésznek, mely Szerbia minden vidékén nemcsak minden ellenzés nélkül, hanem a legünnepélyesebben is kijelentette örvendetes hozzájárulását a szkupstina határozatához, mely a nemzeti dynasztiának a szerb trónra való visszatérését mondta ki.“

E nyilatkozat volt Milos érzületének legsajátabb kifejezése; a hirek, hogy némely András-apostol-napi szkupstinár meg némely „szenvedő“ magának róvja fel érdeműl, hogy Milos Szerbiába visszatért, az agg fejedelmet elevenéig érintették. Ezért a miniszter az ő „különös kívánságára“ tudtára adta a hatóságoknak és nemzetnek, hogy a fenséges fejedelem nem akar tudni semmiféle pártról; nem engedi meg, hogy némelyek „a mieink“ lehessenek, mások pedig „nem a mieink“, hanem az egész nemzetet úgy tekinti, mint egyetlen háznépet, melyben a házfő az engedelmeseket dicséri s kitünteti, a léhákat s munkátlanokat pedig tanácscsal, intéssel, sőt büntetésekkel is jó utra tereli. Azért nem is veszi figyelembe az oly alaptalan buzgalmat, mely mindent egyoldalúan fog fel, hanem a nemzetfőktől okos belátást akar, mely mindenre kiterjeszti figyelmét, mindent a törvény mértékével mér. E magatartás hiányának

tulajdonítja azt is, hogy eddig nem érték el azt, miszerint minden a maga természetes határai közé térjen vissza, hogy a rendetlenséget rend, az egyenetlenkedést egyetértés váltsa fel".

Milos fejedelemnek csakugyan némileg igaza is volt, midőn az országban való hosszas izgalom okát a hatóságok nem egyenlő eljárásában s a törvények nem egyforma végrehajtásában találta; ez állapot okai mélyebben gyökereztek. A mennyiben a régi rend megbontása kiméléttel lett végrehajtva, természetes volt, hogy annak következményeit is hosszabb ideig lehetett érezni. Ha a forradalom hirtelen záporpatakként rohant volna végig, gyorsabban folyt volna le, de következményei borzasztók s véresek voltak volna; azonban békésen menvén végbe, vérontás nélkül, nagy terrorizmus nélkül, hátrahagyta maga után a felindulást, mely az egész országban eláradt s mindenütt meghonosúlt. Csak két dolog volt, a mi e következményeket orvosolhatta: az idő, mely minden fájdalmat meggyógyít, mindennek élét veszi, s az irányelvek állandósága az ország kormányában. Ámde Milos fejedelem maga is hozzájárúlt ahhoz, hogy a hatóságok két ellentétes áramlat közt ingadoztak. A hatóságok tudták, hogy előtte kevésbbé járnának rosszúl, ha a győzőknek szolgáltatnának igazságot, mint a trónörökösnél, ki könnyebben tette túl magát a személyi tekinteteken s kit államkormányzati elvek vezéreltek. Ily körűlmények között a belső életnek is hullámzania kellett mindaddig, mig atyja halála után Mihály fejedelem saját kezébe vette az állami kormány gyeplőjét, s egyetlen államkormányzati irány által az áramlatokat egyfelé terelte s visszaállította a hatóságok egységét s a felelősség egységét.

Ilyen volt a belső alap, melyen Milos állott, midőn életében másod izben megkezdte munkásságát a nemzeti eszme szolgálatában. Erős vala ő a nemzet bizalmánál, — erős nevénél s érdemeinél fogva, és mindenható mint az a Milos, a ki soha sem akart ismerni semmi korlátozást. Inkább kellvén híveit, mintsem ellenfeleit meggyőznie, nem talált szokatlan nehézségekre; semmi veszély sem fenyegette sem kivűlről, sem belűlről. Élénk külügyi munkásságot fejthetett ki, mert meg volt győ-

ződve, hogy mögötte az egész nemzet áll, készen, hogy arra menjen, a merre parancsolja. Ha Milos a belpolitikában hibákat követhetett is el, a külpolitikában, a dolog lényegében, nem hibázott. Az első onnan lehetett, hogy Milos az országot alapjában megváltozva találta; hogy nem találta többé itt az 1839-iki nemzedéket. Huszévi távolléte alatt az új nemzedéket új nézetek, új meggyőződések fogták el; Milos pedig kevéssé változva tért vissza Szerbiába. Ellenben külügyi kérdésekben teljes összhangban állt az új nemzedékkel, azokat pedig abban az állapotban találta, a melyben hagyta. Ott találta a porta által oktrojált 1838 iki alkotmányt teljes erejében; ott találta a török helyőrségeket a várakban; ott találta a törököket a városokban megtelepedve a várak mellett: Belgrádban, Sabáczban, Szendrőben, Fetiszlámban, Uzsiczében és Szokolban; az ő birtokukban volt még Kis-Zvornik és Szákár, boszniai kormány alatt. Még rosszabbá vált a helyzet azáltal, hogy a porta immár vonakodott elismerni a trónörökösödést, melyet még 1830-ban ismert el Obrenovics családjában; mindenekfölött pedig, hogy a szerb várak körül letelepedett törökök még nagyobb tért foglaltak volt el, mint bár mikor, így Uzsiczében; vagy még nagyobb csapatokban jöttek be, például Szokol vidékére, a hol kürülbelől 200 uj házhelyen telepedtek le. Belgrádban a török nizámok birtokukba vették a város kapúit, a városi patrólok pedig az erődből kerültek ki, keresztül-kasul járván a városban, a városi harczgátak egész kerületén.

Ily körülmények között Milos a szerb államépületet folytathatta ott, a hol elhagyta. Ezt akarta is tenni, ez állami szükség vala, élénk ohaja a nemzetnek. E téren minden élő lény a legnagyobb egyetértéssel találkozott, ellentállás nélkül, vélemény-különbség nélkül.

Még Milosnak Belgrádba való visszatérte előtt új áramlat tört ki az András-apostol-napi szkupstinán. A forró vágyak, melyek az olygarchiának a porta iránt való szervilizmusa láttára s külügyi politikájának hatása alatt szülemlettek; a fényes eszmék, melyek a képzett nemzedék lelkében rajzottak a nemzet jövőjéről a 16 évi periodusban, — kitörni kezdtek a nyomás alól, mint az

élő viz, midőn rést talái s a földből felbuzog. Az András-apostol-napi szkupstina, munkásságának már első napjaiban elhatározta, hogy a portának s a garantirozó hatalmaknak megköszöni, hogy tiszteletben tartották Szerbia semlegességét a krími háború idején; de hogy sajnálkozását is kifejezi, a mennyiben köztudomásra jutott, hogy a porta ellene szegűlt a nemzet ama régi jogának, melynek értelmében a nemzeti szkupstinát egybehívják. A fönnebb jelzett politikai öntudat ezen első jelensége után csakhamar következtek mások is. Az akkori uralom ellen intézett panaszirat pontjai közt fölemlítik azt is, hogy a törökök kitelepedéséről szóló hattiserifek nincsenek végrehajtva, hogy a törökök terjeszkednek Szerbiában, hogy elfoglalták a város kapúit Belgrádban; továbbá, hogy a szerbek vámot fizetnek Nisben, pedig ezt megváltották évi adófizetéssel. Később határozatba ment, hogy a portához tiltakozást intéznek azon sérelmek ellen, melyeket Szerbia országos jogain az invesztiturai berát okozott, melyet Milos számára adott ki.

Egészen természetes, hogy Milos mohón kapott a szkupstina mindeme határozatán; ezek csak arra szolgálhattak, hogy megszilárdítsák a talapot, melyre ő lépett. A nemzeti szkupstina megtalálta Szerbia számára azt a férfiút, kire szüksége volt, hogy megnyissa e téren a leghatározottabb harczot. Ezen munkáját megelőzte egy lokális jelenet, mely olybá vehető, mint csete-paté, mint bevezetés a harczba, mely Milos utolsó órájáig tartott. Magához hiván Ozmán pasát, a belgrádi erőd muhafiszát, azt kivánta tőle Milos, hogy azonnal távolítsa el a török patrólokat, melyek a városban kóválygognak, és az őrségeket is, melyek (a város kapuin kivűl) még némely pontot állandóan megszállva tartanak. „Én mindent így találtam“, mentegette magát a pasa; de én nem így hagytam, s akarom, hogy minden azonnal visszaállíttassék“ — követelte Milos parancsolólag. Úgy beszélt, mint a „porta embere“, felhordta hűségét a zultán iránt, Ozmán pasát „háinnak“ (árulónak) nevezte, ki elárulta a zultán flottáját az egyptomi Mehemed-Alinak. Rettenetes pillanat volt ez Ozmán pasára nézve, ki Milos udvarából jövet nem egy-könnyen tudott magához térni, sem nem tudta ma-

gának megmagyarázni: honnan tudhatja mindezt ez a nem irástudó ember, a ki nem ismeri az elifet (ábéczét), még ha akkora is, mint egy „oszlop“.

Tehát még mielőtt Milos Konstantinápolyba indúlt volna, a portának azt kellett hallania a maga belgrádi képviselőjétől, hogy az agg fejedelem nem tür meg Szerbiában semmi törökösséget, a mit nem hagyott hátra. Ez első süteten kivűl volt még Konstantinápolynak többet is mit hallania.

Az első lépés, melyet Milos a portánál tett, arra irányúlt, hogy elébetárja, miszerint ő Szerbia jogait s a szuzerén udvarhoz való viszonyát nem úgy fogja fel, mint az őt megelőzött kormány-uralom. Lépésének alkalmi okául Milos az András-apostol-napi szkupstinának, a neki szánt berát tartalma ellen való tiltakozását ragadta meg. Milos előterjesztése, a szkupstinai határozattal összhangban, a következő pontokra vezethető vissza: 1) hogy ő nincs megválasztva, hanem visszahelyezve Szerbia fejedelmének; 2) hogy a szerb fejedelemre nézve nem szükséges a szuzerén kinevezés, sem hogy a kormányt a berát következtében vegye át, melynek nincs más jelentősége, mint hogy ünnepélyesen bevezesse a fejedelmet tisztébe, s hogy minden más értelmezése Szerbia viszonyának a szuzerén iránt, országos jogainak megsértése s korlátozása lenne; 3) hogy Karagyorgyevicset letették, nem pedig hogy beadta lemondását, mint a berát mondja; 4) hogy a zultán nem parancsolhatja meg a szerb fejedelemnek, hogyan kormányozza országát; és 5) hogy a berát nem felelt meg a nemzet kivánságának, nem említvén meg a trónörökösödést.

Milos fejedelem e lépését a porta nagy boszúsággal fogadta úgy tartalma, mint határozott és független tónusa miatt, melyhez a porta a maga vazalljai részéről nem vala hozzászokva. A Szerbia részéről fölmerült új nézőpont homlokegyenest ellenkezett az ő felfogásával; azt gondolta, hogy joga van mindazt mondani, a mi a berátban foglaltatik, s mindezt különös czélzatból ki is fejezte, hogy a szerbiai új uralomnak legott a küszöbén éljen a maga jogával.

Midőn a szerb képviselő e pontokat, szóbeli jegyzék alakjában formulázva, átadta Fuád pasa, portai külügy-

miniszternek, ez, elolvasván a jegyzéket, visszaadta azt azon haragos kijelentéssel, hogy „ez minden mértéken felül van“, de csakhamar meggondolta magát s a jegyzéket visszavette, megjegyezvén, hogy csudálkozik, miképpen Milos fejedelem e kérdéseket ép akkor hozza szőnyegre, mikor a porta úgyis sok mindenre húny szemet, a mi Szerbiában történik. Fuád kiválóan hangsúlyozta a szerb képviselő előtt, hogy a zultánnak joga van, hogy megparancsolja a szerb fejedelemnek, miszerint az alkotmányhoz szabja magát; minden, a mit Szerbia tehetne, az lenne, hogy kérje meg a portát, hogy ez az ő alkotmányát, a garantirozó hatalmakkal összhangban, megváltoztassa.

A fogadtatás, melyre e lépés talált, alkalmat adott a fejedelemnek, hogy 1859. márczius 1-én egy külön okmányban formulázza a szerb nézőpontot, a szerb képviselőhöz intézett irat alakjában. Ebben átpillantást vet Szerbia közjogának kifejlésére, kezdettől fogva Milosnak a trónra való visszatértéig, oly czélból, hogy a Szerbia jogairól való felfogást a maga igazi, eredeti alapjára terelje. Miglen, így fejtegeti e nevezetes jegyzékben, mig a tárgyalások alkalmával a szerb kívánalmakat világos stilusban fejtették ki, menten minden kétértelműségtől: addig a hattiserifek, a maguk keleties stilusukban, mindig kétséget s bizonytalanságot hagytak fönn feleleteikben; ez pedig okot adott a különböző értelmezésre s komoly bajokra is. Bizonyítékúl idézi a szerződések valamennyi fő pontját. Így nevezetesen Szerbia mindig kívánta, hogy ismerjék el abbeli szerzett jogát, melynél fogva szabadon választja uralkodóját; a porta pedig mindig kerülte, hogy Szerbia e jogát elvben elismerje, nem tagadván meg akközben egy választott fejedelemtől sem az investiturai berátot. Mi több, az 1830-iki berátban, melyben elismeri az örökösödés jogát, melylyel a szerb nemzet az Obrenovicsok családját ruházta fel, kisérletet tesz, hogy e kiváltságot elcsavarja, önmaga rendelvén el az örökösödés rendjét. Az 1838-iki hattiserifben e jognak föltételeket is szab. A későbbi, Milán és Mihály fejedelemnek adott berátok hallgatag surrannak át az

örökösödés jogán. A Sándor fejedelemnek adott berátban a porta azt mondja, hogy neki adja (conférer) a szerb fejedelem méltóságát; a Milos fejedelemnek adott utolsó berátban pedig (1859.) szintén az áll, hogy a porta neki adja a fejedelmi méltóságot, mintha az a porta joga volna, nem pedig a szerb nemzet joga, hogy válaszszon magának vagy visszahelyezzen valamely fejedelmet, a portától csupán az előírt invesztiturát kívánván. Az utolsó berát nem is szól az örökösödésről, daczára, hogy a nemzeti szkupstina, a szenátussal s az egykorú kormánynyal összhangzóan, világosan notifikálta a portának, hogy Sándor fejedelmet, ki elhagyta az országot, megfosztották a fejedelmi méltóságtól, Milos fejedelmet pedig egyhangúlag kikiáltották s visszahelyezték a szerb fejedelem méltóságára a fiú-ágában való örökösödés jogával. Hasonló esetek, időközönkint ismétlődvén, a szerbekben komoly aggodalmakat keltenek autonomiájuk iránt, melyet annyi áldozattal váltottak meg, a nagyhatalmak pedig szentesítettek s ünnepélyesen biztosítottak. A szerb nemzet jogánál s Milos fejedelem különös jogainál fogva az örökösödés kiváltsága az Obrenovicsok családját illeti, minden tagadása pedig ezen jognak sérelemnek tekintendő, mely ellenkezik a fennálló szerződésekkel, valamint a császári hattiserifekkel is, melyeket a porta nem rég (1853.) megerősített, a nagyhatalmak pedig az 1856-iki párizsi szerződésben biztosítottak. Ennélfogva Milos fejedelem s a szerb nemzet reménylik, hogy a m. porta, latba vetvén a dolgok igazi állását, a jövőben tartózkodni fog attól, hogy oly fermánokat, berátokat és hattiserifeket küldjön nekik, melyek, kétértelmű vagy Szerbia törvényesen elismert szabadságaival ellenkező értelmű stilusuknál fogva, a fejedelmet azon kínos alternativa elé állítanák, hogy vagy az ország iránt való kötelességeinek legyen árulója, vagy hogy a császári hattiserifeket el ne fogadja.

Az 1829. s 1830-iki szerződések- és hattiserifekben a porta elismerte Szerbia kormányának függetlenségét a belügyekben. De már 1830-ban e joga meg lett szorítva, mert a porta ekkor részletekbe ható szabályokat is tolt rá, melyek nincsenek összhangban a fönnjelzett függetlenséggel. Nem is említvén, mondja Milos, a szüntelen

formai sérelmeket, a porta szokásba vette, hogy az invesztiturai berátban a fejedelmeknek rendszabályokat irjon elé, a melyek szerint kell majd uralkodniok, ajánlva nekik, hogy adjanak számot tetteikről, hogy az ő rendeleteinek szót fogadjanak, fenyegetvén, hogy letaszítja őket a trónról stb.: Milos fejedelem fölhozza, hogy Szerbia belkormányzatának függetlensége különösen ama szervezeti statutum által van megsértve, melyet a porta 1838-ban Szerbiára oktrojált, fejedelme föliratának ellenére s tekintet nélkül arra, vajjon ez alkotmány megfelel-e a szerb nemzet szellemének s az ország szükségleteinek. Milos ez alkotmánynak róvja fel mindazon pártoskodást és összeütközést, melyek az utolsó husz év alatt merültek föl a fejedelem s az államtanács-, a hatalom s a nép között, az általános bomlást, mely az államban innen keletkezett, az ország fejlődésének s előhaladásának minden akadályát, egy szóval, az utóbbi idők minden szerencsétlenségét, melyeket Szerbiának át kelle szenvednie. Ha Szerbiának megvolt a független belkormányzat joga, hogyan avatkozhatott a porta 1838-ban a belső adminisztrázió kérdéseibe addig a pontig, hogy még a különböző nyilvános hatóságok illetékességét is megszabja? Felszólította-e erre az uralkodó szerb fejedelem, a ki egyedüli törvényes képviselője a nemzeti ohajok- és kivánságoknak? Vajjon a szerb nemzet lemondott-e ama legbecsesebb jogáról, hogy belügyeiben önmaga rendelkezzék (konstituáljon), azon jogáról, melyet ünnepélyesen elismertek, s mely magában foglalja Szerbia proklamált önkormányzatának (self-governement) elvét is?

Egészen természetes következménye volt a porta által elkövetett eme sérelmeknek, hogy az ország nem mozoghatott szabadon sarkalatos jogai körében, hogy akadályozva volt legtörvényesebb s legtermészetesebb törekvéseiben, és hogy az alkotmány némely határozmányait olybá kellett vennie, mint gyógyíthatatlan bajainak kutfejét, mint a viszálykodás és állami dezorganizázió kiapadhatatlan forrását. Áttérve az alkotmány fő, természetellenes határozmányára, mely az államtanács tagjainak kivételes állást biztosít a fejedelemmel, a törvényekkel, az országos hatóságokkal, valamint a szuze-

rén udvarral szemben is, Milos fejedelem azt tartja, hogy e helyzet példa nélkül áll a nemzet évkönyveiben. E határozmány elválaszthatatlan mindazon szerencsétlenségek emlékezetétől, melyek Szerbiának husz éven át okoztak bút és bánatot. A porta azt kívánja, hogy az államtanács tagjai, kik a szerb fejedelem tisztviselői, ne legyenek hivataluktól elmozdíthatók az ő hozzájárulása nélkül; kívánja tőlük, hogy esküt tegyenek a szuzerénnek, viszont feloldja őket a fejedelem iránt való eskü kötelezettsége alól. Lehetséges-e, hogy fennálljon az államban szükséges egység, hogy a közügyek különböző kérdéseiben egyetértés jöjjön létre, hogy fentartassék a törvény és rend iránt való bizalom, őszinteség és tisztelet, ha van egy hatóság, mely azt gondolja, hogy fölötte áll minden törvénynek, fölötte minden országos hatóságnak s fölötte áll magának a fejedelemnek; ha minden tanácsos azt gondolja, hogy a legnagyobb gonoszságáért sem lehet megtámadni, míg a porta jónak nem látja, hogy ráálljon elitéltetésére? Milos fejedelem inkább oda akarta hagyni a kormányt, semhogy magát az 1838-iki hattiserif ilynemű határozmányainak alávesse; az ezekre következett kormányok legjobb akarat mellett sem voltak képesek minden pontját respektálni a szervezeti statutumnak. Az alkotmánynak különösen a 17. czikke képezte vita tárgyát, s daczára minden kisérletnek, soha sem ismerték el formálisan a porta abbeli jogát, hogy beleavatkozzék a szerb államtanácsosok biráskodásába. Ily nehézségek közepett természetes volt, hogy nagyszámú változtatást hoztak be az alkotmány betűszerinti határozmányaiba, mert a szerb törvényhozás nem alázhatta le magát arra a szerepre, hogy vak végrehajtója legyen oly határozmányoknak, melyeknek nemcsak hogy nincs törvényes alapjuk, hanem ellenkezőleg, úgy a mint fennállanak, magukon viselik a szerb autonomia tagadását.

A szerb jegyzék történelmi áttekintésében, más sérelmekre is áttér, melyekkel a porta a szerb nemzet szabadságait s a független belkormányzat elvét illette. Ebbe a rendbe sorolja még a gyám kinevezését is, melyet a porta Mihály fejedelemre kényszerített, valamint a segélyt is, a melyet Mihály kormánya ellensé-

geinek nyujtott; a porta szerződéseket kötött idegen hatalmakkal, melyek Szerbiára is vonatkoztak, megszegvén, minden kárpótlás nélkűl, ama specziális kötelezettségeket, melyeket Szerbia irányában magára vállalt, vagy a melyek annak a porta iránt való viszonyából folytak. A porta semmi elégtételt sem adott Szerbiának a dunaparti komisszió határozata ellen emelt némely panaszára, s legvégűl, a Belgrádba küldött portai biztos (Kabuli effendi) ahelyett, hogy missziója mellett maradt volna, melyet a garantirozó hatalmak tudtával biztak rá, némely szerb hivatalnoknak azt az eszmét adta, hogy menekűljenek török oltalom alá s így játszszák ki a rendszabályokat, melyeket a fejedelem kormánya ellenük alkalmazott.

Az eszmék eme kapcsában a szerb jegyzék megemlíti, miszerint az 1830-iki hattiserif tizenegyedik pontját is, mely megtiltja a törököknek Szerbiában tartózkodását, kivévén a várőrségeket, az 1833-iki hattiseriffel nyiltan áthágták. Ez felhatalmazta a törököket, hogy Belgrád városában mindenkorra megmaradhatnak, a többi szerb városban pedig még öt évig. E sérelmet később azzal sulyosbították, hogy a nizámok állandóan elfoglalták a város kapuit, az összes utczákon pedig, tehát azokon is, melyekben törökök nem laknak, nizámokból álló patrólok járnak keresztűl-kasul. A törökök meghosszabbították tartózkodásukat az ország belsejében sok faluban is, törvény ellenére birtokolnak házakat meg földeket a török várakon kivűl is, nekiesnek a szerb erdőknek s halászatnak, nem engedelmeskednek a szerb policzia rendeleteinek, melyek a közrend fentartására szükségesek, és nem fizetik a közterheket. Mindezen bajok az 1830-iki hattiserif 11-ik czikkének nem tiszteléséből származnak. „Ő fensége kormánya, szilárdan el lévén határozva, hogy sikra szálljon, hogy jövőben híven és pontosan hajtsák végre azon határozmányokat, melyek a Szerbia és Törökország között való viszonyok alapjául szolgálnak, másrészt óhajtván, hogy soha se lépjen ki a tisztelet és önmérséklet korlátai közűl, — elhatározta, hogy többé nem fogja eltűrni e sérelmeket, melyek megtámadják a fejedelemség jogait, hanem védelmezni fogja minden áldo-

zattal, nem szünvén meg számítani a magas porta és a garantirozó hatalmak jóakaratára. A kormány hizeleg magának azzal a reménynyel, hogy észrevételeit annál inkább fogják megszívlelni, a mennyiben nem kiván semmiféle uj kiváltságokat, hanem csupán azon kiváltságok pontos teljesítését kivánja, melyeket már megszereztek, a mint ezt Ő fensége már a császári biztosnak, Kabuli effendinek is kifejezte szóbelileg.“

E szavakkal végződik ez a nevezetes okmány. Nem tünik-e ki ebből, hogy Milos fejedelem mintegy számot kér a portától azon sérelmekért, melyeket ez az ő 20 esztendei távolléte alatt Szerbia jogain és kiváltságain ejtett? Jobban bizonyítja ez okmány, mint bármi más, hogy az 1858. decz. 11-én végrehajtott restauráczió nem volt csupán személyi; az teljesen elvi restauráczió volt; az álláspontok, jogok és kiváltságok restaurációja! Az eszmék, melyek több évi proczesszus utján különböző behatások és körülmények között szülemlettek s kifejtőztek, most uralkodókká váltak. Mily egyetemes volt a végbement átalakulás, azt legfényesebben bizonyította az, hogy most azon emberek is bajnokaivá váltak ez ideáknak, kik eddig az olygarchia egészen másnemű ideáinak állottak szolgálatában. Milos jegyzékét ugyanazon kanczellária irja, mely ekkoráig azt a politikát szolgálta, mely mélyen alatta állt a nemzeti iránynak; e jegyzéket, mint külügyminiszter, ugyanazon személy irja alá, a ki eddigelé e helyet az olygarchiai kormányban foglalta el. S ha ez irányelvek már korábban érlelődtek is meg a lelkekben, csak most juthattak nyilt és kárhoztató kifejezésre; most nyertek méltó képviselőt, ki magával vitte egész Szerbiát, az ottomán portának pedig imponált. Ritkán beszélt valaki ehhez oly élesen, oly határozottan, mint Milos; maguk a nagyhatalmak is jegyzékeik tónusát sokkal lágyabb mezbe burkolták még akkor is, midőn legkézelfoghatóbb jogaikban jártak el. A mi Milosból beszélt, nem volt az szándékos kihivás, hanem igenis, beszélt belőle az elgázolt jog, a megsértett nemzeti büszkeség. Helyes dolog, hogy oly nyiltan és világosan jelölték meg az álláspontot, mely a jövőre nézve Konstantinápolyban

állandó mementóul szolgált, Belgrádban pedig iránytűűl, vezérül a nemzeti eszme nehéz utján.

E jegyzék márcz. 10-én Konstantinápolyba érkezett s másolatban azonnal átadták a portának s a garantirozó hatalmak képviselőinek. A diplomaczia körében úgy találták, hogy nincs benne összefoglaló határozat, de kisütötték, miszerint arra volt szánva, hogy kivánja: 1. az Obrenovics-család trónörökösödésének elismerését; és 2. Szerbia abbeli jogának meghagyását, hogy maga konstituálja magát, azaz hogy maga adjon magának alkotmányt. E két pont vala csakugyan a fő ezen okmányban, de jelentősége s fontossága sokkal messzebbható, rendeltetése sokkal komolyabb, a mint ezt előbb láttuk.

Márcz. 30-án Fuád pasa Petronijevics, szerb képviselőnek azt felelte szóbelileg, „hogy a porta nincs meggyőződve, hogy szükséges volna valami változás az alkotmányban, sem pedig, hogy a nemzet törvényes uton ehhez hasonló kivánságot fejezett volna ki; egy revoluczionális szkupstina határozatát pedig, mely nem is az alkotmány végett gyűlt össze, a porta nem veheti tekintetbe, sem nem ismerheti el a nemzet igazi akaratául.“ Hasonló módon tett észrevételt a török miniszter a forma ellen is, melyben a portához juttatták „Milos fejedelem kivánságait.“ A porta, mondá Fuád pasa, nem veszi olybá a szerb fejedelmet, mint valami idegen szuverént, s azért nagy fontosságot tulajdonít a formának, melyben a portával tárgyalnia kell. Nevezetesen, a porta zokon vette, hogy Milos vele jegyzék utján s képviselője által bocsátkozott tárgyalásokba; a porta azt kivánta, hogy a szerb fejedelem, mint az ő bármely hivatalnoka, közvetetlenűl a török miniszterhez forduljon.

Akközben kitört a harcz Ausztria meg Olaszország közt, mely utóbbi szövetkezett Francziaországgal, s Milos fejedelem, a garantirozó hatalmak tanácsára, bizonyos időre felfüggesztette a portával való tárgyalásait; de nem hagyott fel terveivel is Szerbia jövőjére vonatkozólag. Ellenkezőleg, lépéseket tett, hogy meggyőződjék, vajjon hasznára fordíthatná-e az olasz kérdést. 1859. május havában Mihály fejedelem Párizsba

indult, hol III. Napoleonnal találkozott, a császárnak éppen Olaszországba menetele előtt. A franczia császárság szava akkor döntő jelentőségű vala az európai politika kérdéseiben. Milos fejedelem nem látta át, hol van ennek a súlypontja, s lépései nem terjedtek tovább a kisérletnél. A császár azt felelte Mihály fejedelemnek, hogy veszélyes lenne az olasz kérdést összebonyolítani a keletivel. Ott a háború Ausztria területére szorítkozik, s miután ő Ausztriával már harczban áll, hát nincs mit félni európai intervencziótól, ha a háború Magyarországba csapna is át, mely a német szövetséghez nem is tartozik. Ezen kivül az angol diplomaczia annyira rajta van, hogy a háború lokálizáltassék, hogy ennek Magyarországra való kiterjesztése is csupán attól függ, vajjon sikerül-e Kossuthnak biztosítania Anglia semlegességét. Kossuth reményli; de ha a háborút összegabalyítanák a keleti kérdéssel, akkor Anglia bizonyosan nem maradhatna semleges; ez pedig beláthatatlan bonyodalmakra vezetne. A császár azonban a fejedelem-trónörökös figyelmét arra fordította, hogy Magyarország függetlensége Szerbiának érdekében áll. Ez a császár előtt oly világos, hogy jogosnak tartja, miszerint őt arra szólítja fel, hogy a magyar hazafiak (emigránsok) előkészületeit Szerbiában támogatásában részesítse. A császár a fejedelem előtt ama kivánságát fejezte ki, hogy e tekintetben szövetségre is lépjen, s tanácsolta neki, hogy menjen Londonba Kossuth-tal való bizalmas értekezésre.

Mindezt megerősíti Kossuth, állítván, hogy Mihály fejedelem szájából hallotta,[1]) s nekünk semmi okunk sincs, hogy Kossuth szavaiban kételkedjünk. Magunknak is van rá bizonyítékunk, hogy a fejedelem már Párizsba érkezett a magyar emigrácziával, azután pedig hogy Londonban csakugyan találkozott Kossuth-tal. A fejedelem nagy súlyt fektetvén a hatalmas franczia császár tanácsára, kijelentette a magyar emigráczió vezére előtt készségét, Magyarország ügyének támogatására, melylyel már különben is rokonszenvezett politikai okokból is

[1]) Ludwig Kossuth. Meine Schriften aus der Emigration. Pressburg et Leipzig. 1880. I. 440.

mint szerb, oly nézőpontból, mely már azon időben erős gyökeret vert, és személyes összeköttetéseinél fogva is, meg Magyarországon való hosszas tartózkodása következtében. Kossuth elbeszéli memoirejaiban, hogy a fejedelem fölhozta előtte, „miszerint a portához való hűbéri viszony, az invesztitura, melyet Konstantinápolyban kell kikoldulnunk (erbetteln), sérti nemzeti érzületünket; a belgrádi várban lakó török pasa pedig, a várról meredező török ágyúk, melyek székvárosunkra fenyegetőleg tekintenek alá, a török katonák, kik utczáinkon keresztülkasúl járnak, vérlázítón emlékeztetnek minden pillanatban, hogy leigázott nép vagyunk. Mi független államot akarunk képezni. Ha képesek voltunk Törökországgal harczolni e század kezdetén Karagyorgyevics alatt, 1815-ben pedig s később atyám alatt, reméljük, hogy ma is megmérkőzhetünk vele, annyival is inkább, mert kezünkben a kormány, tehát képesek vagyunk szervezkedni. Meg kell lesnünk a kedvező alkalmat; de a mi szerencsétlenségünk az osztrák hatalom közel szomszédsága. Az egész világ tudja, hogy ez Kelet felé terjeszkedni vágyik, hogy a keleti tartományokra úgy tekint, mint valami zsákmányra, melyben adandó alkalommal részesülni fog, s mindig kész az intervenczióra, valahányszor az ő szomszédságában fölkelés mutatkoznék, mely ellentétben állana nagyravágyó czélzataival. Ha kibontanók a függetlenség zászlaját, kétségtelen, hogy a bécsi udvar közbelépne, kivéve, ha orosz oltalom alatt rántanánk kardot; félvén Oroszországtól, ez esetben nem szállaná meg Szerbiát. De mi azt akarjuk, hogy szabad, független nemzet legyünk; tudjuk pedig, hogy orosz segítséggel való felszabadíttatásunk azt jelentené, hogy csak névleg legyünk függetlenek, a valóságban pedig Oroszországtól függjünk, egy szóval, hogy urat cseréljünk. Azért az osztrák szomszédságban függetlenségünk legnagyobb akadályát látjuk. E szomszédság bennünket arra kárhoztat, hogy vagy továbbra is adót fizessünk Törökországnak, tekintettel arra, hogy különben osztrák uralom alá juthatunk; vagy hogy orosz vazallusok legyünk. Ezt ösztönszerűleg érzi Szerbia minden lakosa, mint magam is. Innen ered az a lángoló gyűlölet is, mely bennünket Ausztriával szemben el-

tölt.....[1]) A mi érdekünkben áll tehát, hogy az osztrák hatalmat a mi szomszédságunktól eltávolítsuk; ezt pedig csak Magyarország függetlensége által érhetjük el. A mi érdekünkben van, hogy Magyarország függetlenné váljék, nem azért, mintha azt várnók vagy kívánnók, hogy a mi függetlenségünk eléréséért harczoljon; ezt nem akarjuk, a mint, azt tartom, önök sem kívánják, hogy Szerbia részt vegyen a Magyarország függetlenségéért való harczban; de Magyarország függetlensége azért fekszik érdekünkben, mert tudjuk, hogy az önálló Magyarország semmiféle terveket sem sző megnagyobbitására a mi rovásunkra, sőt nem is lehetnek ily tervei, mert az nemzeti érdekeinek kárára válnék. Magyarország nem lehet függetlenségünk ellenzője, mert a helyzet olyan, hogy Szerbia, ha saját erejéből fel nem szabadúlhat, előbb vagy utóbb mindenképpen orosz pórázra adja magát; Magyarországnak pedig elég oka van, hogy ezt ne kívánja. Ezzel szemben meg vagyunk győződve, hogy a független Magyarország oly szomszédunk lesz, a mely nemcsak hogy nem fog semmi akadályt sem gördíteni önállóságunk utjába, hanem, saját érdekében, jó barátunk is lesz. És ez az egyik érintkező pont, melyben érdekeink találkoznak."

A másik érintkező pontot Szerbia és Magyarország közt Mihály fejedelem a kis nemzetek szövetségében találta, a külső támadás közös visszaverése czéljából. Kossuth bizonyítja, hogy a fejedelem kifejezte előtte, hogy e néven ráállana a dunai konföderáczióra, melyet a magyar emigráczió vezére Magyarország, Szerbia és Oláhország számára tervezett.

A fejedelem végre megérintette azt az eshetőséget, a midőn Törökország felbomlanék, a mi, nézete szerint, csak idő kérdése. Ha ez eset beállana, a fejedelem nem ohajtaná, hogy az Oroszország és Ausztria martalékául essék, hanem hogy azt saját népei örököljék; ez pedig lehetetlen lenne, ha Magyarország osztrák kezekben

---

[1]) Kossuth itt megemlíti a krími háború idején 1854. márcz. 5-én kelt szerb okmányt, „mint Garasanin diplomácziai jegyzékét", a mely nem volt jegyzék, hanem emlékirat, melyet a portának küldtek Szimics Aleksza elnöksége ideje alatt.

maradna, mert Ausztria lesi zsákmányát. Van azonban más lehetőség is. Ha, felbomlás esetén, a török császárság ama részét, melyben szlávok laknak, több kis államra daraboljják, ezek kétségkivűl orosz befolyás alá fognak jutni. Ez megint valami, a mi ellenkezik az önök érdekeivel, de ellenkezik a mienkkel is, mert mi nem ohajtanók, hogy az orosz erő-hatalom bennünket körűlfogjon. Ezt csak úgy lehetne elkerűlni, ha a keleti szlávok oly kompakt tömegben konszolidálódnának, hogy állami lételüknek önálló életereje lehessen. Akkor, véli a fejedelem, nem a horvátok lennének hivatva, hanem mi szerbek, hogy egy eshetőleges konszolidáczió csiráját képezzük. A horvátok a kör szélén, mi pedig kellő közepében vagyunk. Az ő vallásuk, irásrendszerük, történelmük egészen más; — a mi történelmünk, vallásunk és irásrendszerünk pedig egészen azonos a többi keleti szlávok történelmével, vallásával és irásrendszerével. A fejedelem e körűlményt mintegy mellesleg említette, hogy megmutassa a magyar emigráczió vezérének, miszerint érdekeik e tekintetben is találkoznak, mivel közös érdekükben fekszik, hogy a török császárság felbomlása esetében, ennek örököse ne legyen sem Oroszország, sem Ausztria, hanem népeinek szabadsága. „Úgy e szabadság, fejezé be a fejedelem, mint a szerb függetlenség kivivására irányzott tekintet, valamint a kivívott függetlenség biztosítása utalnak engem arra, hogy Magyarországnak is ily függetlenséget kivánjak, s hogy ennek elérése végett önöknek, a mennyire hazám veszélyeztetése nélkűl lehetséges, segítségére legyek, annál is inkább, mivel ez a franczia császár kivánsága is, kinek jóakaratát ápolnom nemcsak személyes érdekemben fekszik, hanem hazám érdekében is.“

Részletesebben közöltük e helyt Mihály fejedelem nézeteit, mint talán munkánk terjedelme megkivánta volna; de nekünk úgy látszott, hogy a szerbekre nézve nagy érdekű mindaz, a mi előmozdíthatná, hogy megismertessen bennünket e fejedelem patrióta politikai indító-okaival s nézeteivel, valamint a politikai helyzetre vonatkozó itéletével, a kinek hatalmas befolyása volt Szerbia újjászületésére. A kifejtett eszmék, fő vonásokban, csakugyan Mihály fejedeleméi, a mennyiben

azokat mi ismerjük; de meggyőződéseinek egyes motivumait annak felelősségére kell hagynunk, ki azokat napvilágra hozta.

Nem fogjuk itt elsorolni a tárgyalásokat, melyeket valaki a fejedelem kiséretéből Kossuth barátjaival folytatott az iránt, hogy Szerbia tényleg támogassa Magyarország felszabadítását, ez pedig hogy utóbb Szerbia felszabadítására 100.000 katonát bocsásson rendelkezésére; e tárgyalásokat a fejedelem nemcsak hogy nem tette a magáéivá, hanem mint a Kossuth által idézett szavaiból látszik, kizárta, figyelmeztetvén, hogy sem Magyarországnak nincs mit küzdenie Szerbia felszabadításáért, sem Szerbiának Magyarország felszabadításáért.

Kossuth teljesen magáéivá tette a szerb fejedelemtrónörökös érveit. Kijelentette neki, hogy a közös érdekeket illető felfogását úgy tekinti, mint zálogát úgy Magyarország, mint Szerbia független jövőjének, kifejtvén tüzetesen, hogy ő, személyesen le lévén kötelezve a portának azon vendégszeretetért, melyet iránta és társai, a magyar emigránsok iránt tanúsított, szíve mélyéből kívánná, hogy sikerűlne, az idő szellemét s kívánalmait szem előtt tartva, birodalmát átalakítani úgy, hogy fenmaradását biztosítsa; de mindig azt tartotta, hogy Szerbia és Oláhország teljes függetlensége annyira áldásos lenne nemcsak Magyarország, hanem magának a portának érdekeire nézve is, hogy ő csudálkozik, miszerint a török államférfiak ezt át nem látják. Nevén említve a dolgot, a porta szuzerénsége Szerbia s az egyesített dunamenti fejedelemségek fölött a portára nézve kútforrása a gyöngeségnek, nem pedig az erőnek, mert sérti a nemzeti érzületet, s a szerbeket is meg az oláhokat is ellenségeivé teszi, a veszedelmet és kárt pedig, mely e helyzetből folyik, sem anyagi sem politikai tekintetben semmi kézzelfogható haszonnal nem ellensúlyozhatja. (A nyomorúlt adó említést sem érdemel). Az egész szuzerénség esztelen hiúság, melyért a porta előbb vagy utóbb bünhődni fog, ha megmarad mellette.

A mi Törökország felbomlását illeti, Kossuth ezt maga is nagyon valószinűnek tartja; de hazájára, s mondhatná, Európára nézve is, a dolog fontossága nem abban rejlik, hogy vajjon a török császárság keresztény

népei török uralom alatt maradnak-e, hanem abban, hogy ne kerüljenek se orosz, se osztrák uralom alá, se ezek hatalmi szférája alá, hanem hogy, mint Mihály fejedelem nagyon helyesen jegyezte meg, nemzeti szabadság lépjen a török uralom örökébe. Ha tehát Törökország összeomlására kerülne a dolog, Magyarország egykori kormányzója, úgy is, mint a szabadság barátja, s úgy is, mint magyar ember, azt kívánná, hogy népeinek jövőjét oly bástyával biztosítsák, melyet az osztrák és orosz terjeszkedés ellen emelnének Magyarország, Szerbia, Horvátország s az egyesített oláh fejedelemségek szövetkezése által.

Miután az egyezkedés alapja iránt ekképen tisztába jöttek, átmentek a kölcsönös feladatok egyes praktikus eseteire:

1. Kossuth Szerbia támogatását kívánta ahhoz, hogy Belgrádból bizalmi embere által tárgyalásokat vezethessen és egyezséget köthessen Horvátországgal; mert az emigráczió a háborúban való részvételét azon feltételhez kötötte, hogy a franczia sereg az Adriai tengeren át Magyarországba törjön, s e tervet nagyon akadályozta volna, ha a franczia sereget Horvátországban nem fogadták volna barátságosan. Tekintve ez ügy fontosságát, Kossuth kifejezte, hogy kész Horvátországnak teljes függetlenségét elismerni, ha ez nem akarna továbbra is a magyar koronával való kötelékben maradni, melyben 800 éven keresztül állt.

2. A háború költségeit a szövetséges hatalmak (Franczia- meg Olaszország) viselik; de ha a föntjelzett misszió teljesítése közben több eszköz iránt merülne fel szükség, mint a mennyi fölött az emigráczió rendelkezik, Kossuth kérdi, vajjon számíthat-e a fejedelem jóvoltából kölcsönre, melyet megtérítenének.

3. Kossuth azt hiszi, hogy a magyarországi szerbek ezuttal a magyarokkal fognak tartani. Ezek készek arra, hogy a nemzetiség kérdésében a szélső határig menjenek, a melyet csak megengednek a haza és politikai egység integritásának tekintetei. Miután Magyarországon a magyar vezéregyéniségek, kik a mozgalmat vezetik, már kaptak utasítást, hogy ezen szellemben munkáljanak közre, Kossuth kérte a fejedelmet, hogy az ez irányú

egyértelműséget saját hathatós befolyásával szintén támogassa.

4. A fegyverek keletre szállítása már kezdetét vette; szándékoznak a Szerbiával határos megyéket is fölfegyverezni. Kossuth itt is kérte a fejedelem-trónörökös támogatását, melyet később közelebbről állapítanának meg.

5. Kossuth tudja, hogy Szerbiának 20 ütegje van, melyek mindegyike 6 ágyúból áll. Cuza fejedelem megígérte, miszerint Szerbiánál lépéseket fog tenni, hogy ezen ágyúk egy részét neki engedjék át; mert az Al-Dunánál való haderő szervezésére nehány ágyúra múlhatatlanúl szüksége lenne.

6. A dunai magyar sereg vezérletére Vetter tábornok van kijelölve. Ha a franczia expedicziót Magyarországra nézve végkép elhatároznák, Vetter Szerbiába jönne, hogy innen szervezze a magyar haderőt, mely Magyarországon található, és hogy Szerbiából a magyar önkéntesekkel hazájába törjön.

Kossuth biztosít, hogy Mihály fejedelemnek semmi megjegyzése sem volt ez ajánlatokra, kivévén, hogy mindenekelőtt meg kellene győződni az ágyúk használhatóságáról; mert azokat Szerbiában öntötték, s hogy a tüzérség számára szükséges lovakról nekik maguknak kellene gondoskodniok. Mi több, a fejedelem kifejezte, hogy azt sem ellenezné, ha Vetter, hogy próbára tegye a két nemzet barátságát, nehány száz önkéntest magában Szerbiában is gyüjtene, a mi a magyarországi szerbekre jótékony hatást idézne elő. De a fejedelem nyiltan kijelentette, hogy mig a franczia expedicziő bizonyossá nem válik, Vetter ne jöjjön Szerbiába, se pedig semmiféle hadszervezésbe ne fogjanak. Különben, ha a magyarok a francziák támogatása nélkül a maguk szakállára támasztanának fölkelést, Szerbia pedig őket a hadszervezés terén támogatná, ez veszedelmes játékba menne bele, nem is szólva arról, hogy ő maga is kompromittálódnék. Nem kell elfeledni, mondá Mihály fejedelem, hogy nem ő az uralkodó, hanem atyja, kinek jobban fáj sokévi száműzetésének emléke, mint hogy valami meggondolatlan lépésre határozhatná magát; semmiféle esetben sem lehet számítani Milos fejedelemre, ha nem lehetne

bebizonyítani, hogy háta mögött a franczia császár áll. Ezért Mihály fejedelem Kossuthnak élénken és meggyőzően a szivére kötötte a legnagyobb körültekintés szükségességét.

Alig kezdték a kötött egyezséget lassan-lassan lebonyolítani s életbe léptetni; alig érkezett Kossuth bizalmasa (Ludwig) Belgrádba, s alig indította a maga emberét Horvátországnak (jun. 10.), — a harcztérről már is oly hirek érkeztek, melyek mindent megakasztottak. A béke, melyet III. Napoleon váratlanúl megkötött Ausztriával Villafrankában, mindennek véget vetett.

Ha az olasz háború ideje alatt Szerbia s a porta közt a tárgyalások szüneteltek is, viszonyuk alig engedett valamit feszültségéből. A porta bizalmatlansága Milos fejedelem iránt nagy vala. A porta azon volt, hogy ellene, a garantirozó hatalmakkal egyetemben, valamely kollektiv lépéseket tegyen, melyek őt a porta politikai álláspontjára térítenék; de nem találván elég visszhangra a diplomacziában, főleg az oroszban, kénytelen volt felhagyni szándékával. Milos fejedelem akközben folytonosan megtartotta a komoly tónust, mindenkor visszautasítván az idegen beavatkozást a szerb belügyekbe; gyakran pedig, régi szokása szerint, enyhítette is magatartását, egyszer egyik, másszor másik török főúrnak irván, a hányszor csak alkalma nyilt, akár hogy valamiben szerencsét kivánjon nekik, akár hogy elhárítsa magáról ama hireket, melyek minden órában szállingóztak Konstantinápolyba a porta iránt való ellenséges szándéklatairól.

Abbeli eltökéllésében, hogy visszaállítja az ország jogait, Milos annyira elragadtatta magát, hogy szükséges volt őt türtőztetni és óvni az elhirtelenkedéstől. 1859. év végén (decz. 28.) Mehmed-Ruzsdi pasa, nagyvezér irt neki, a vendéglátás ellen, melyet Szerbiában a (politikai) menekültek iránt tanúsítanak, kik ott keresnek menedékhelyet a császárság szomszédos részeiből. A felelet, melyet rá Milos (1860. jan. 19.) elkészített, csöppet sem mozgott már a diplomacziai udvariasság határai között, legkevésbbé viselte pedig magán a hűbéri alárendeltség bélyegét. Milos meg van „lepődve“ a magyarázat kö-

vetkeztében, melyet a nagyvezér ad az ő vendéglátásának. Ő, ha nem helyesli is a menekültek magaviseletét, mig országukban voltak, nem lehet észre nem vennie az igazi okokat is, melyek e magaviseletet okozták, azaz, a nagy és komoly szenvedéseket, melyeknek a keresztény népek a császárságban ki voltak téve s a melyeket ma is viselnek, szenvedéseket, melyeket, a zultán Ő felsége jóakarata daczára, szerencsétlenségre, mai napig nem is enyhítenek. Ilyen okok, melyek inkább képesek fölindítani a részvét, mint a végső szigor érzelmeit, birták őt rá, hogy ne vonja meg a vendégszeretetet e szenvedőktől, kikről nem kételkedik, hogy vissza fognak térni alattvalói kötelességeikhez, különösen ha megszünnek vagy legalább megkevesbednek az okok, melyek őket politikailag kompromittálták. Milos biztosítja a nagyvezért, hogy megtette a kellő rendszabályokat, melyek által a menekülteket Szerbiában ártalmatlanokká teszi a császárságra nézve, melynek békéje Szerbiát is érdekli, mivel minden agitáczió, mely e pillanatban Boszniában s továbbad mutatkoznék, átragadhatna magára a már nagyon elégedetlen Szerbiára is; mert a porta nem felelt meg azon kivánalmaknak, melyeket hozzá fölterjesztettek az országos jogokat illetőleg. Azonban Milos haragja akkor forrt fel, midőn el kezdett felelni a nagyvezér által tett ama szemrehányásokra, melyek szerint a szóban forgó menekültek Szerbiából Törökország szomszédos terűletein is agitácziót idéznek elő, fölkelésre ingerelvén azokat és elárasztván gyujtó röpiratokkal. Milos úgy gondolja, hogy e szemrehányásokat elfogadnia méltóságán alúl áll. A nagyvezér értesűlései ellenkeznek az óvatosság rendszabályaival, melyeket a fejedelem alkalmazott, hogy az ország belsejében szétszórt menekűlteket saját hatóságainak felügyelete alatt tartsa. E rendszabályoknak inkább kellene Szerbia számára a porta elismerését megszerezniök, mint olyneműszemrehányásokat, hogy a forradalom szinhelyévé vált. De ha pillanatra el is akarnák feledni mindazon szolgálatokat, melyeket Szerbia tett és tesz a császárságnak, Milos kérdi a nagyvezért: vajjon egy maroknyi elégedetlen embernek lehetne-e legkisebb befolyása is oly nemzetekre, melyek teljesen boldogok és sorsukkal megelége-

dettek? Ezen pontra tereli a porta figyelmét, mert ebben találja a baj kutforrását, mely mindenütt jelentkezik a császárságban; s meg lévén győződve, hogy minden önámitás, melynek a porta a keleti keresztények igazi helyzetét illetőleg magát átengedné, a portának magának válnék a legnagyobb kárára, — ő szent kötelességet teljesít s a zultán iránt való őszinte odaadása jelét adja, midőn a maga gondolatát egészen kimondja. Nem kell, folytatja Milos, nem kell félni nehány, Szerbiában levő, menekülttől, hanem félni kell a Törökországban levő, szenvedések által fölingerelt keresztény népek egész tömegeitől, a mely szenvedéseket régtől fogva türnek; félni kell a gonosz következményektől, melyek ily helyzetből előállhatnak, ha csak ellenük idején valami orvosságot nem találnak. Ezt Milos a császárság érdekében kivánja, a fejedelemség s a maga érdekében pedig kéri, legyen rajta a nagyvezér, hogy a porta mielőbb kielégítő módon intézze el a kérelmeket, melyeket Szerbia a szuzerén udvarhoz terjesztett föl, s hogy juttassa őt abba a helyzetbe, hogy megakadályozhassa a törvényes elégületlenséget, mely mutatkozni kezd a fejedelemségben s a melyet, szerencsétlenségre, a mostani belgrádi muhafiz ellenséges politikája lassankint a kétségbeeséshez vezet, a mi sajnálatra méltó dolog. Ehhez képest Milos igéri, hogy még hathatósabban fogja a portát támogatni, hogy elhárítson, ha ez még lehetséges, minden okot, mely megzavarhatná a félsziget békéjét; ez által ő is abban a szerencsében részesülne, hogy közmegelégedésre fejezze be karrierjét, melyet mindenkor saját nemzetének, az emberiségnek és magas szuzerenjének érdekeihez alkalmazott.

Ez volt talán az első eset, mióta Ozmán nemzetsége termékeny félszigetünkön az uralomban megszilárdult, hogy az egykori ráják kebeléből akadt egy keresztény, a ki arra készült, hogy az egész császárság kereszténveinek érdekében emelje föl szavát, a keresztények érdekében, kik, mint Milos a portának mondja, régtől fogva és mindenütt mindenféle szenvedéseket viselnek, s gyors orvosságról kell gondoskodni, ha azt akarják, hogy az elégületlenség az ő országára is át ne ragadjon, mely már szintén nagyon elégületlen a

portának Szerbia jogaival nem törödése következtében. Milos úgy beszél, mint a keleti keresztények ügyvédje; fenyegetőzik, mint Szerbia goszpodárja. A keztyű, szemmelláthatólag, idő előtt oda lett volna dobva, ha Milos vagy jobb észre nem tért volna, vagy természetes belátásánál fogva az utolsó pillanatban szükségét nem érezte volna, hogy valaki tanácsát kikérje. A tanácsadó szerepe Balabin, bécsi orosz követnek (vagy helyettesnek) jutott osztályrészeül, ki azt ajánlta Milosnak, hogy semmi áron se nyuljon ily végső eszközökhöz. És Milos meghallgatta őt, s feleletét a menekültekről való szokásos felvilágosításokra redukálta.

A feszültség ezen állapotában találta az 1860-ik év a porta és Szerbia között való viszonyokat. Ez időben Oroszország előállt azon kívánságok egyikével, melyeket Milos a porta elé terjesztett, névszerint a trónörökösödés kérdésével. Nem bocsátkozván bele magába az elvbe, Oroszország a portának meg a garantirozó hatalmaknak is előterjeszté annak szükségességét, hogy Mihály fejedelmet Milos „utódjának“ (successeur) ismerjék el az uralkodásban. Ez indítvány visszhangra talált úgy a portánál, mint a garantirozó hatalmaknál; de a porta a maga beléegyezését azon feltételhez kötötte, hogy Mihály fejedelem előzőleg Konstantinápolyba jöjjön, hogy bemutassa tiszteletét a zultánnak; a porta megigérte, hogy ez esetben nagyon kitüntetően fogadná őt. Fuád pasa ismételten kijelenté, hogy a portának annál inkább van joga ezt kívánni, mert Mihály fejedelem már meglátogatott némely garantirozó udvart, Konstantinápolyban pedig még nem járt.

Midőn Mihály fejedelem nem állott rá, hogy a zultán udvarlására menjen, akkor a garantirozó hatalmak konstantinápolyi képviselői Milos fejedelemnek, ennek képviselője által, azt a tanácsot küldték, hogy egy külön iratban fordúljon a portához Mihály fejedelemnek a maga utódjául való elismerése végett. Milos fejedelem hallgatott a garantirozók tanácsára, de azon különbséggel, hogy új megerősítését kívánta az örökösödés elvének, melyet a porta az ő családjára nézve már 1830-ban elismert.

Az angol követ azt indítványozta, hogy a porta,

jegyzék alakjában, igérje meg a garantirozó hatalmaknak, hogy Mihály fejedelmet el fogja ismerni Szerbia fejedelméül, midőn ez trónra lép; ugyanakkor pedig a belgrádi pasának utasítást fog adni, hogy az említett esetben ez is úgy járjon el. A garantirozó hatalmak többi követei ráállottak e módra, az osztrákon kivül; ez sem utasította vissza formaszerűen az angol indítványt, de csipős szemrehányásokat tett Milosnak, hogy mit hánytorgatja fel az örökösödést mint törvényes kívánságot, midőn ez, szerinte, revoluczionális kívánság. Prokesch ugy találta, hogy a szerbek oly sark-pontnak tekintik magukat, mely körül a világ forog; s általában nagyon ingerültnek tanusította magát Milos magatartásával szemben.

Február végén a porta, hivatkozva Milos fejedelem iratára, ha ez az elvből mitsem engedett is, közölte a hatalmakkal, miszerint elhatározta, hogy el fogja ismerni Mihály fejedelmet, midőn ez trónra lép. E határozatot közölte Ozmán pasával is, a belgrádi vár parancsnokával, ajánlván, hogy az említett esetben eszerint járjon el, és hogy erről mind a két fejedelmet tudósítsa.

Ez volt a minimum, melyre a porta leszállíthatta az András-apostol-napi szkupstina meg Milos fejedelem kívánságait. És Milos fejedelem, ha a dolgot a saját személyes érdeke nézőpontjából mérlegelte volna, talán meg is elégedhetett volna e határozattal, miután egyetlen fia utódúl volt elismerve, ennek pedig nem voltak gyermekei. Ámde Milos fejedelem féltékenyen ragaszkodott vivmányaihoz; azt kivánta, hogy magát az elvet biztosítsa hazájának, s hogy ennek számára, dynasztiai állandóság által, megóvja a belső békét s a szabályszerű fejlődést. A porta határozatát nem vehette tudomásul, mint egy elvi kérdés eldöntését, mint végleges döntést. Azonkivül a másik fontos kérdés, melyet megpendített vala, az ország konstituálása, az alkotmány kérdése egészen elintézetlenül maradt. Végre, soron volt egy harmadik fontos kérdés is, melyet ő az 1859. márczius 1-én kelt nevezetes jegyzékében megérintett, névszerint, a Szerbiában — a várakon kivül — megtelepült muzulmánok kitelepítésének a kérdése. Milos fejedelem ezt a

kérdést is megbolygatta, de még nem terjesztette a porta elé formaszerűen. S mivel az időtájt Anglia azon működött, hogy a garantirozó hatalmak képviselőiből konferencziát hivjanak össze, mely a szerb kérdéseket elővegye s elintéze, Milos fejedelem Szerbiára nézve innen kedvező eredményt nem várhatván, sietett a diplomacziát megelőzni. Megemlékezvén azon utak- s módokról, melyeket első uralma alatt sikerrel használt, az ország jogainak fejlesztése s megerősítése érdekében azt határozta, hogy mind a három főkérdést egy külön deputáczió által formaszerűen a porta elé terjeszti, közvetve pedig a garantirozó hatalmak elé is.

A fejedelem e deputáczió tagjaiúl kirendelte: Rajovics Czvetkát, képviselőjét s külügyminiszterét, Jovánovics Milivojt, az államtanács tagját, Pavlovics János, sabáczi esperest és Risztics János, belügyminiszteri tisztviselőt, mint a deputáczió titkárát. Ezekhez kellett csatlakoznia a konstantinápolyi szerb képviselőnek, Petronijevics Milánnak is.

Midőn a porta megtudta Milosnak a deputáczió küldésére vonatkozó szándékát, azt felelte, hogy az ő kapúi mindenki előtt nyitva állanak s hogy a deputácziót jól fogják fogadni; azonban nyugtalanúl kérdezősködött annak közelebbi czélja felől. A portának kedve ellen volt, hogy Milos fejedelem a maga kivánságaival annyit lábatlankodik; különösen az vala kedve ellenére, hogy a törökök kitelepítéséről való kérdés rá nézve rosszra fordúljon; mindazáltal a deputáczió jövetelében magára nézve abban látott előnyt, hogy annak jelenlétében kezességet talált arra nézve, hogy kikerűli az összetűzést Szerbiával legalább addig, a mig képes lesz elhúzni-halasztani a tárgyalásokat a deputáczióval. A Szerbiával való békére a portának annál nagyobb szüksége volt, mivel azon időben merült föl Dzseddában a keresztények ama lemészároltatása, mely maga után vonta Francziaország fegyveres beavatkozását Sziriában.

A deputáczió 1860. márczius 21-én érkezett Konstantinápolyba. A porta miniszterei nem mulasztották el, hogy mindjárt a deputáczióval való első találkozásukkor ki ne fejezzék óvásukat azon nemzeti áramlat ellen, mely az András-apostol-napi szkupstinán jutott felszinre, s

a melyet Milos legott visszatérte után a portánál és a garantirozó hatalmaknál képviselni kezdett. A deputáczió hivatalos egyenruhában, sapkában mutatta be magát, a mi kellemetlenül érintette a portát, mely nem rég a szerb képviselőtől is azt követelte, hogy fezzel járúljon eléje. Fuád pasa, külügyminiszter azzal a biztosítással fogadta a deputácziót, hogy a zultán kiváló gondot fordít mindenre, a mi Szerbia igazi javára válik. Nem kell, mondá, chimerákkal foglalkozni, hanem a dolog reális mibenlétére kell gondolni. Minden jog bizonyos kötelességgel jár; a porta féltékény a maga jogára, melylyel Szerbiával szemben bir, s kivánja, hogy ez irányában teljesítse kötelességeit. A porta viszont Szerbia jogait nemcsak maga fogja tiszteletben tartani, hanem meg fogja követelni, hogy azokat mások is tiszteljék. A deputáczió azon biztosítására, hogy Szerbia nem akarja megrontani a közte és a porta közt való viszonyt, s hogy a deputáczió jelenléte a leglojálisabb tiltakozás minden gáncs ellen, melyet ellenségei iparkodnak a portánál ellene zúdítani, — Fuád pasa azt felelte, hogy más hatalmak is adhatnak Szerbiának tanácsot, de a porta tanácsai a legszívesebbek s a legőszintébbek. Midőn pedig a deputáczió megjegyezte, hogy ez a czél is, mely Milos fejedelmet arra indította, hogy Konstantinápolyba deputácziót küldjön, hogy ő nevezetesen bizonyos kérdéseket közvetetlenül ohajt kiegyenlíteni a portával, minden idegen befolyás nélkül, — Fuád meg Ali pasa is hozzátették: „ily nézőpontból indúlva ki, semmi nehézség sem fog fölmerűlni s örvendünk, ha Belgrádban is így gondolkoznak.“ A porta kész, folytatá Fuád pasa, hogy belemenjen minden kérdésbe, mely a nemzeti jogokra vonatkozik, melyek fölött őszintén őrködik; ha szerencsétlenségre előfordúltak is Szerbiában nyugtalanságok, nem kell azokat az ország intézményeinek felróni, hanem az emberek visszaéléseinek; a porta őrködik a nemzeti intézmények fölött, és őrködik az emberek fölött, kik szükségesek amaz intézmények fentartására.

A pasa nyilván az alkotmányra czélzott, különösen pedig ennek 17. czikkére, és sejteni engedte, a mint azt ugyanazon napon (márcz. 23.) tette a félhivatalos lap is

(Journal de Constantinople), hogy a deputációt úgy tekinti, mint Milos kívánságainak organumát. Ezért a deputáczió kijelentette, hogy mint az ország organuma jelent meg, Milos fejedelemnek pedig itt csupán a szerb nemzet s a zultán közt való közbenjáró szerepe van, ez elé terjesztvén a nemzet ohajait, melyeket ez több alkalommal a nemzeti szkupstinában kifejezett; ő kettős kötelességét teljesíti, a zultán irányában is meg a nemzet irányában is, összhangba hozván érdekeiket s fentartván közöttük az egyensúlyt. A deputáczió nem azért jött, hogy valami új jogot, vagy új kiváltságot követeljen, hanem hogy kérje a császári határozatok végrehajtását, melyek idő folyamában feledékenységbe merültek. A külügyminiszteréhez hasonló szellemben fejezte ki magát Mehmed-Ruzsdi pasa, nagyvezér is, habár gondolatai simább keleti frázisokba voltak is burkolva. A porta, mondá, szereti a szerb nemzetet; becsüli a fejedelmeket, kiket magának választ, védi annak kiváltságait s ha valamely kiváltságot még az (a nemzet) maga akarna is megsérteni, a porta ezt nem engedné meg neki. A porta soha sem fogja Szerbiától megtagadni azt, a mi igazi javára válik, még ha valami újat kiván is; természetes törvény az, hogy az atya soha sem tagadja meg fiától azt, a mi erre nézve hasznos, valamint természetes, hogy a fiúnak is atyjával szemben némi kötelességei vannak. E fiúi kötelességeket Szerbia a porta irányában mindig teljesítette, mint a porta is megtette a magáét Szerbia irányában; ha pedig Szerbia a portától kivánt valamit s nem kapta meg, ez onnan volt, hogy nem értették meg egymást.

Ezen, egymással nagy vonásokban kicserélt eszmék elegendők valának, hogy jelezzék a kilátásokat, melyek mellett Milos deputációjának működése kezdetét vette. Milos külügyi politikája megérdelmi, hogy minden irányában s lépésében figyelemmel kisérjük. Jelentősége Milos jellemének megitélésében áll; mert ha más téren nagyon sokféle és gyakran nem biztos itéletet alkottak is róla, itt, a külügyi politika terén, biztos és egyhangú róla a vélemény, mely szerint kétségbevonhatlanúl el kell ismernie, hogy e téren nagy érdemű ember. Ezen-

kivül Szerbia történelmi fejlődése érdekében is pontosan kell figyelemmel kisérnünk Milos politikáját; mert ha, előbb az olygarchia bukását fejtegetvén, szomorú példáját láttuk annak, mint bukik el egy kormányuralom; most, mind mélyebben hatolván bele a nemzeti politika kibontakozásába, azt a gyönyörű jelenetet kell megfigyelnünk, hogyan jön létre egy állam.

A deputáczió egy emlékiratban (1860. ápr. 25.) kifejtette missziójának mind a három pontját, támogatva jogi és történelmi érvekkel. A szokott udvariassági formákkal megirt bevezetés után a deputáczió szőnyegre hozza, hogy a mulaszthatatlan nemzeti szügségletek élén, melyeket fel van hatalmazva a porta elé terjeszteni, az Obrenovicsok családjában való örökösödés áll.

„A dicső emlékezetíi Mahmud zultán Ő felsége, méltányolván a nemzet kivánságát, 1830. aug. 3-án kelt legmagasabb berátjával (1246. Rebjul-Evely 7.) mostani uralkodónknak, Milos szerb fejedelemnek és nemzetségének adományozta az örökösödés méltóságát Szerbiában, jutalmául a trónjához való hűségének. Hogy e kiváltságot a nemzet számára is megerősítse, legkegyelmesebb szuzerenünk nem mulasztotta el, hogy azt mint kiegészítő részt a nemzeti jogok közé iktassa az ugyanakkor kelt hattiserifben, s egy másikban is, mely Alkotmány néven ismeretes és 1838. decz. 10—12-ikéről kelt (1254. seval közepén.)

„A szerencsétlen események, melyek 1839. és 1842-ben Szerbiában történtek, megakadályozták a nemzetet, hogy e jog áldását élvezze, oly okok miatt, melyekért nem viselhet felelősséget. Akközben a huszévi szenvedések azon szilárd meggyőződésre vezették, hogy a fejedelmi hatalom öröklése egyedüli horgonya boldogúlásának. Ezért lerázva magáról némely önző pressziót, az András-apostol-napi szkupstinán 1858. évben élt a jogával, s visszahelyezte a fejedelmi trónra Obrenovics Milost, az örökösödés jogaival együtt, melyekkel őt a császári berát felruházta.

„Ujjászületésének e fontos okmányát a nemzet azon szilárd meggyőződésben hajtotta végre, hogy a fejedelmi hatalom örökössége Szerbiában ugy Milos fejedelemnek, mint az országnak is adott jog; elv, mely az Obreno-

vicsoknak az országból való távolléte alatt szunnyadhatott, de nem hunyhatott el. E családnak az uralomra való visszatértével újból feltámadt az, előbbi fényében, minthogy Milos fejedelem, beadván lemondását a fejedelmi méltóságról, nem mondhatott le az örökösödés jogáról is; a mit ő, egyébiránt, nem is tett meg.

„Így itélkezett a nemzet és a m. porta, nem találván szükségesnek, hogy megszüntesse valamely okmány által az örökösödést, mintegy maga is osztva e meggyőződést.

„Kétségtelen, hogy Szerbiának joga volt így itélni; mert az örökösödésről való hallgatását azon beránnak, melylyel megadták a visszahelyezett Milosnak az invesztiturát, a jog észre nem vevésének, nem pedig tagadásának tekintette, a mi sérelmet ejtene a porta által 1853-ban megerősített császári traktátumokon és hattiserifeken, melyeket az 1856-iki párizsi szerződésben a nagyhatalmak biztosítottak; különösen pedig azért is, mert a nemzeti szkupstina is, az államtanáccsal s az egykorú ideiglenes kormánynyal is összhangban, a magas porta tudomására hozta, hogy Milos fejedelmet egyhangúlag visszahelyezték az uralkodó-fejedelem méltóságába, a fiú ágon való örökösödés jogaival együtt.

„S bár a nemzeti szkupstina, e lojális meggyőződésében, különös törvény által állapítván meg az örökösödés egyes eseteit, meghatározta, ki fog Milos fejedelem halála után következni Szerbia trónján; és bár a m. porta is intézkedett, hogy Mihály fejedelmet, az említett esetben, a főhatalomban dicső atyja utódjának ismerjék el: Milos fejedelem mindazáltal, nagyobb ünnepélyességet ohajtván adni a ténynek, a deputáczió utján kéri a zultán Ő felségét, hogy az 1830-iki berátot, mely az örökösödést az ő családjának adta, ismerjék el eredeti érvényességében (comme ayant repris son ancienne valeur).

„A deputáczió, az örökösödést konzervativ elvnek, a rend biztosítékának tekintvén, bízik a jövőben missziója sikerében. A magas porta azzal egyrészt kielégítené hű népét, mely házi nyugalma érdekében ez örökösödést a legbecsesebb kincsnek tekinti, másrészt pedig megőrizné

a császárság egy részét ama mindennapi megrázkódtatásoktól, a melyeknek tapasztalat szerint azon országok vannak kitéve, melyek e jótéteménytől meg vannak fosztva.

„A mennyire meg van elégedve a szerb nemzet törvényes állásával, annyira nem szünik meg okának lennie, hogy ne nyugtalankodjék a császári hattok be nem tartása (inobservance) miatt. E sorban legfontosabb helyet foglal el a muzulmánok kiköltözködésének kérdése a városokból s más helyekről, a hol a várakon kivül tartózkodnak.

„Az említett 1830-iki hattiserif elrendeli nevezetesen, „hogy a várbeli helyőrségeken kivül minden más töröknek Szerbiában való tartózkodását egészen eltiltják; azoknak pedig, a kik ily helyeken találhatók, egy évi határidőt szabnak a kitelepedésre, mialatt javaikat e czélra rendelt komisszió megbecslése szerint adják el.“

„Ez tiszta s világos kérdés, mely nem esik semmi kontesztáczió alá; s mégis mélyen elszomorította a szerb nemzetet, midőn látta, hogy a tizenegyedik pontot, mely kimondja az említett határozatot, nyilván hatálytalanná tette (invalidé) az 1833. november havi (1249. redzsepi) hattiserif, melylyel a muzulmánoknak azt a kiváltságot adták, hogy Belgrád városában határozatlan ideig maradhatnak, más helyeken pedig ott tartózkodásukat még öt évre meghosszabbíthatják.

„Ily határozat után Szerbiában mindenkinek azt kelle kérdeznie: ha az 1830-iki hattiserif (mint az 1826-iki ackermanni konvenczió kiegészítő része,) a szerb nemzet jogaira nézve az egyedüli norma, ebben pedig egyenesen ki van mondva, hogy Szerbiában csak a császári helyőrségek tartózkodhatnak (melyek lakóhelye a vár falain belől van,) — micsoda jognál fogva lehetett e kérdésre visszatérni és azt megváltoztatni a szerbek kárára? Az 1833-iki hattiserifet ama 1830-iki hattiserif kibővítésének nevezik; de hát micsoda logikánál fogva lehet az bővítés, a mi ugyanakkor megfosztás, megszoritás is? Ha egy ily ünnepélyesen szentesített jogunkat elkobozzák, minő biztosítékunk van arra nézve,

hogy nem fogják a többit is mind megváltoztatni s megszorítani? Igy kérdezősködnek ma is a felzaklatott kedélyek Szerbiában. E békétlenkedésnek annyival több alapja van, a mennyiben ama másik császári határozat, mely szerint a Szerbiában élő muzulmánoknak még 1838-ban ki kellett volna költözködniök, mai napság sincs még végrehajtva!

„A nemzet nem valami hányja-vetiségből, hanem égető szükségből sürgeti ezen jogának végrehajtását. A muzulmánoknak a várakon kivűl való tartózkodásával adminisztraczionális joga is veszít erejéből, minthogy az adminisztráczió kétféleségének baját idézi elő; már pedig ennek egynek, nemzetinek kell lennie, az alapító hattiserif 2., 5. és 10. pontja értelmében. Mi több, a török vajdák, kádik s egyéb hatóságok, midőn a várakon kivűl szolgáltatnak igazságot, az összes császári fermánokat felforgatják!

„Mi következik e törvénytelen állapotból, a kétféle hatóság és nép ezen érintkezéséből, melyeknek az annyiszor szentesített törvények szerint el kellene egymástól válniok? Semmi más, mint szüntelen surlódás, viszály, véres összekapások, melyek gyakran borzalmasan végződnek; s mindez két nemzet között, melynek sorsa szorosan egymáshoz forrt, melynek érdekei egymáshoz füződnek, jövőjük ugyanegy.

„Az emberiesség érdekében áll tehát, a császári politika érdekében, hogy e két nemzetet elválaszszuk s hagyjuk őket oly jó szomszédságban élni, a minő a tapasztalat szerint Szerbia s a határos ottomán tartományok közt áll fenn; mert különben elkerűlhetetlenné válik, hogy összetűzéseik által a mikor-akkor a közbékét megzavarják.

„A szerbek ily világos joga mellett, ily bonyolódott körűlmények között, gondolhat-e Milos fejedelem arra, hogy a m. porta továbbra is fenn akarja tartani ez abnormális állapotot? Nem; szilárd meggyőződése, hogy a császári kormány, megismervén a való helyzetet, mindkét nemzet jólétéről való gondoskodásában, el fogja rendelni, hogy az 1830-iki hattiserifet teljes mérvben hajtsák végre a muzulmánok kitelepítése tekintetében is, ugy Belgrád városából, mint Szerbia minden

más helyéről is, a hol azok a császári várakon kivül laknak.

„Hogy belügyi függetlenségét természetes alapra vezesse vissza, szintén egyike a főszükségleteknek, melyeket a szerb nemzet érez.

„Úgy a szerződések, mint az 1830-iki hattiserif kijelentése szerint Szerbiának független belkormányzata van, következőleg, joga van hozzá, hogy belügyeiben önmaga intézkedjék. Ezen ünnepélyesen elismert kiváltsága következtében őt magát illeti az is, hogy alkotmányt állítson magának a nemzet szellemében s az ország körülményeihez képest.

„Hogyan lehetett figyelmen kivül hagyni a nemzet e legbecsesebb prerogativáját? Hogyan lehetett ezen, 1830-iki hattiserif ellenére Szerbiára oktrojálni egy másik, 1838. deczemberben (1254. sevalban) kelt hattiserifet (mely Alkotmány neve alatt ismeretes), az uralkodó fejedelem minden fölirata (reprezentácziója) daczára, ki egyedüli képviselője a nemzet vágyainak és szükségleteinek?

„Oly kérdések ezek, melyekre nem tudnánk felelni.

„Az oktrojált alkotmány, ahelyett hogy szilárd és állandó alapját vetné meg az országos életnek, ahelyett hogy megteremtené vagy szentesítené az országos főintézményeket, oly elemeket foglal magában, melyek az előrehaladott országok semmiféle alaptörvényében nem találhatók; a provizorium képét tünteti föl, teljesen magán hordva a keletkezése korabeli állapotok bélyegét.

„Csak nehány általános határozmány van benne, melyek életrevaló s változatlan elveket foglalnak magukban; többi tartalma pedig vagy oly dolgokat ölel föl, melyek a specziális törvények sorába tartoznak, vagy óriási, áthidalhatatlan ürességekről s ellenmondásokról tanúskodik.

„Egy-két példa elég lesz, hogy bebizonyítsuk állításunk igazságát.

„Így ha egy pillantást vetünk a 30., 31. és 33. czikkre, a biróságoknak szervezetét találjuk, melyeknek megállapítják a számát, körülirják munkakörét, megjelölik fokozatait stb.; s ha tovább is bepillantunk, például a 32., 36., 37., 39. czikkbe, ott találjuk a

birói eljárást, mely előirja, hogyan kell vizsgálatot vezetni.

„Ha most elképzeljük, mily kényes, sőt veszedelmes dolog gyakori változtatásoknak vetni alá a konstitucziókat, melyek az országos közéletet szabályozzák, — azonnal át fogjuk látni, hogy Szerbiára nézve, ily körülmények közt, lehetetlen minden előhaladás, melyet a bíróságok szervezetében s eljárásában a kor szelleme megkövetelne.

„Nem kisebb akadályt gördítenek az előhaladás elé az alkotmány azon határozmányai is, melyek megállapítják Szerbia közigazgatási felosztását, oly felosztást, mely csak a régi hagyományokban találja igazolását, nemkülönben ama rendelkezése is, mely az adminisztrativ hatóságok szervezetére vonatkozik (61., 62., 63., 64., 65. cz.): baj, mely nincs jelentőség nélkül a fokozatos előhaladásra nézve, s melynek természete tiltja, hogy az alkotmányok a változás- és javúlásnak alávetett tárgyakba bocsátkozzanak.

„Ily módon Szerbia kötve van valamihez, a mi nem engedi, hogy szabadon mozogjon s az előrehaladt idővel tartson lépést. Mennyi hasznos reformot áldoztak fel, csakhogy az alkotmánynyal összeütközésbe ne jöjjenek, mennyi bajt, mennyi szerencsétlenséget mentett ki az alkotmány!

„Politikai tekintetből szintén nem mulók azon nehézségek, melyeket az 1838-iki alkotmány az országos békének okoz.

„Ennek értelmében a végrehajtó hatalom a fejedelemé; a törvényhozó hatalmat pedig megosztja a tanáccsal. De az ezen két hatalom közt való határok oly határozatlanok, az ellenmondások oly nagyszámúak, hogy csak összeütközéseket idéznek elő.

„Így például a 3-ik czikk szerint a fejedelem nevez ki hivatalnokokat; a 12. cz. pedig azt irja elő, hogy a tanács rendeli el fizetésüket; ugyanazon (3.) czikk által a fejedelemnek van fentartva, hogy kiadja az országnak szükséges rendeleteket; a 11. czikk pedig nem hagyja helyben, hogy elfogadtassék (nem törvény, hanem) bármely meghagyás, mely nem nyerné ki előzetesen a tanács jóváhagyását.

„A 12. cz. szerint a tanács előirányozza az ország közigazgatására szükséges évi költségvetést, azaz előkészíti a budgetet; másrészt pedig az ő feladata jóváhagyni minden speciális budget-poziczió szükségletét.

„A 15. cz. felhatalmazza a tanácsot, hogy bekivánja a miniszterektől munkáik évi kivonatát s hogy átnézze számításaikat; de az alkotmánynak sem ezen, sem valamely más czikkében nincs világosan kimondva a miniszterek felelőssége.

„A 17. cz. egyik értelmezése szerint a tanácsosokat nem lehet letenni, mig vétségük a m. portánál be nem bizonyúl.

„E czikk szerencsétlen következményei az egész világ előtt ismeretesek; mert mig ez két féltékenykedő, elmozdíthatatlan, nem felelős főhatalmat egymással szembeállított, melyek mindegyikének szabadjára volt hagyva, hogy a saját önkénye szerint magyarázza és gázolja az alkotmányt: addig a nemzet jogai garanczia nélkül maradtak. A huszesztendei tapasztalat megmutatta, hogy ezen czikk rejti magában a csirát, melyből a fejedelem ellen a tanács oppozicziója támadt; s miután nem vala hatalom, mely közbenjárhatott volna konfliktusaikban, beálltak a kikerülhetetlen forradalmak, melyek az erősebb győzelmével végződtek, — ámde mindig a nép vesztére!

„S minden rossznak betetőzéseül, miket e czikk okoz, a nemzet annál inkább elkeseredett miatta, mivel látta, hogy az a tanácsosokat az ország törvényei fölé helyezi, ugyanazon alkotmány ellenére, mely kimondja az összes szerbeknek a törvény előtt való egyenlőségét, s ezért több törvényszéket alapított (27. cz.)

„Ezen forrásokra van Szerbia kárhoztatva, hogy belőlük állami életét merítse. Innen folynak azon szomorú jelenetek, melyek 1839. óta különböző alakban ismétlődnek, meggátolva az ország minden komolyabb előhaladását, s azzal fenyegetve, hogy oly harczokban törjenek ki, melyek Szerbiának, igen könnyen pedig a császárságnak is, békéjét alapjában megrendíthetik.

„A mennyiben tehát az 1838-iki hattiserif, már lételénél fogva, a tárgyalások értelmében tagadása a nemzeti autonomiának, és megsértése az 1830-iki szervezeti

hattiserifnek: annyiban, természeténél fogva, akadálya a jólét kifejlődésének s a házi béke megszilárdulásának.

„A fényes porta, mely Szerbia jólétét őszintén szívén viseli, vajjon nyitva hagyhatja-e továbbra is e forrást, melyből annyi gyógyíthatatlan baj származik: hátramaradás, gyakori zavarok, tökéletes felbomlás; hagyhatja-e továbbra is, hogy puszta végrehajtója legyen a rendeletek egy összegének (complexe) a belügyi függetlenség czimén?

„Ő fensége, Milos szerb fejedelem, a maga deputácziója utján e nemzeti szükségletet is a fényes porta tudomására hozván, előre meg van győződve, hogy a zultán Ő felsége, megtudván a bajokat, melyeknek az ő hű szerb népe van odadobva, természettől adott nagylelkűségében kegyes lesz neki visszaadni legdrágább kiváltságát, hogy belügyeiben önmaga magát konstituálhassa, saját szellemében és szükségleteihez képest, melyeket az maga legjobban képes megitélni.

E hármas kelléket a nemzet életkérdésnek, fenmaradása föltételének tekinti. A deputáczió reményli, hogy e fejtegetés elegendő lesz arra, hogy bebizonyítsa a fényes portának, miszerint Szerbia semmi újat sem kiván, csak oly jogokat, melyekkel már bir, s a melyeket vagy elhanyagoltak vagy észre nem vettek.

„A kifejtett nemzeti szükségletek elfogadása által a fényes porta, mig saját érdekeinek nem ártana, szerbjeinek hő vágyát teljesítené, egy őszintén ragaszkodó hűbéresnek pedig megnyitná az ösvényt is, hogy fennakadás nélkül haladhasson belső kifejtőzése utján, Ő császári felsége-, legkegyelmesebb szuzerénjének védő szárnyai alatt, ki új jogot szerezne a nemzet elismerésére s áldására, és jóléttel árasztaná el a császárság egy alkotó részét, mely még inkább érdeklődnék azon egész iránt, mely neki az által új életet adna.“

Fuad pasa, külügyminiszter átvevén ez okmányt a deputáczió kezéből, visszatért a maga theoriájára, melyet már ismerünk, s mely szól a szuzerén és vazall között fennálló jogokról s kötelességekről. A zultán féltékenyen őrködik a maga szuzeréni joga fölött is, meg a nemzeti kiváltságok fölött is; ezeket fel nem áldozhatja sem egy személyiség, sem egy család kedve-

ért. Arra térvén, hogy az emlékiratban kétféle bajok képezik a fejtegetés tárgyát: adminisztráczionális- és politikaiak, előtte is felfogható, hogy husz év alatt az adminisztráczionális ügyek elévülhettek, s nem lát okot, hogy e tekintetben nem lehetne megállapodásra jutni; mert hogy Szerbiának minő törvényszékek kellenek, hogyan kellene az országot közigazgatásilag feloszlatni, hogyan kellene a miniszteriumokat szervezni, — ezek az idő és tapasztalat kérdései. De az egyezségre való minden készsége mellett politikai tekintetben a portának meg kell őriznie a zöm, a nemzet érdekeit, mert az emberek változnak, de a nemzet, az ország megmarad.

A deputáczió nem hagyta észrevétel nélkül az érdekeknek személyiekre és általánosakra, ideiglenesekre és örökösökre való eme fölosztását. A memorandumban kifejtett dolgok tulajdonkép a nemzet legünnepélyesebben kifejezett ohajait tartalmazzák. A nemzet husz év alatt azon meggyőződésre jutott, hogy azon pontok mellőzése, melyeket ő kiván, nemcsak az előhaladás és béke akadálya, hanem ugyanakkor a császárság és fejedelemség közt való összeütközést meg egyenetlenséget is idézi elő. De minden érv hiábavaló volt, hogy legyőzze a császári miniszter előítéletét, a ki tudta, hányadán van, a mint Milos Szerbiába visszatért. Ő nem tarthatta magát vissza, hogy mindjárt a tárgyalások megkezdésekor csipős panaszokat ne emeljen, „miszerint egy idő óta Szerbia körül bizonyos nyugtalanság lappang, *mely az elmúlt husz év alatt soha sem volt tapasztalható*. Szerbiában forradalmi emberek tartózkodnak, pamfleteket és izgató czikkeket irnak, a császárság szomszédos területeiről befogadják a szökevényeket, — mindezt pedig ugyanazon hattiserifek ellenére, a melyekre a deputáczió hivatkozik. Honnan mindez? Nem az látszik-e, mintha valami készülőben volna? Kutassanak Belgrád kanczelláriáiban vagy itt az önök ügyvivőségén, hogy lássák, vajjon előfordúlt-e ilyesmi az elmúlt husz év alatt? Mi nem félünk sem egyes személyektől, sem többtől; de e jelenségek láttára kénytelenek voltunk a mult évben az egész szerb határt haddal megszállani; ha akarnók, represszáliákhoz is nyulhatnánk, még pedig egészen törvényesekhez.“

Nem fogunk tovább ezen pillanatnyi nehézségek megvilágítása körül vesztegelni; csak annyiban említjük meg, a mennyiben élesebben kell kidomborítanunk a helyzetet, melyben a deputációnak tárgyalásokat kelle vezetnie azon elvi kérdésekről, melyeket rá biztak.

Még világosabb tudomást szerzett a deputáczió azon alap elitéléséről, melyre állott, a Fuád pasa segédjével, Kabuli effendivel folytatott beszélgetésből. Szerinte az örökösödés kérdése Európával egyértelemben van eldöntve, mely nélkül a porta a szerb kérdéseket nem is szokta elintézni. A deputáczió hivatkozik a berátra, a berát szerint pedig az örökösödés apáról fiúra száll: az apa uralkodik, fia el van ismerve utódnak (successeur), de ennek nincsenek gyermekei, hát mit akarnak még ily tényleges állapoton felül? Midőn a deputáczió bizonyítgatta, hogy Szerbia nem is kiván valamely *személyjogot*, hanem a *nemzet kiváltságának* a megerősítését, — a musztesár felkiáltott, hogy a portának vannak okmányai, melyek szerint ugyanazon nemzet azt kívánta, hogy az Obrenovicsok nemcsak hogy többé ne uralkodjanak, hanem hogy Szerbiában se maradjanak. A nép mindig változékony; nincs olyan ember, ki képes volna rá, hogy a nép szimpatiáit mindenkor kezében tartsa.

A diskussziónak, miután ez a pártviszonyok- s általában a multnak megvilágítására tért át, nincs jelentősége munkánkra nézve.

Úgy a musztesárnak, mint a miniszternek sem volt észrevétele egyes alkotmány-módosítások ellen, a revizió ellen, ha Milos fejedelem hajlandó lenne e tekintetben tervezetet terjeszteni föl a portához; de igenis volt arra nézve, hogy nem fog ráállani, miszerint *egy hattiserif megdöntessék*. Kabuli effendi azon fáradozott, hogy meggyőzze a deputációt, miszerint az alkotmány 17. czikke miatt nem kell aggódni; e jogával a porta soha sem élt vissza. Milos fejedelem megváltoztatta az egész államtanácsot, még mialatt ő Belgrádban volt; később megint tett némi változtatásokat, s a porta mitsem szólt érte. De ha látná, hogy Milos fejedelem akasztatni kezd, akkor ezt kiáltaná: megállj! A porta csak ünnepélyes pillanatokban él jogával. Így, tette utána,

ezelőtt két évvel is,[1]) midőn azt látta, hogy a nemzet főit börtönbe dobták s ezek élete veszélybe jutott, — fölemeltük vetónkat s az egész ország mellettünk volt.

Nehéz vala e perczben a deputáczió helyzete, mert az effendi, a nemzet főiről beszélvén, kezével a deputáczió főnökére mutatott, ki maga is köszönettel tartozott a porta közbenjárásának börtönből való kiszabadulásáért. S éppen neki volt mondva, hogy nincs „az az ünnepélyes pillanat," mely igazolhatná, hogy a polgárok egy része felülemelkedhetik az országos törvényeken, melyek mindenkit kötelesznek. Az emberek, mondá az effendi, halandók; létezünk s elköltözünk. A 17. czikk garancziája, melyet a porta Oroszországgal egyetértve alkotott, nem is egyes személyeknek van szánva, hanem a nemzetnek, az időknek.

Az egyetlen kérdés, mely némi kilátást nyujott a sikerre, a törökök kiköltözködésének kérdése vala. Erről a deputáczió annál szilárdabban győződött meg, mennél többször jött érintkezésbe a porta főivel. Edhem pasa, kit Szerbiában végzett missziói folytán szerb ügyekben tekintélynek tartottak, nyiltan kijelentette a deputáczió-nak, hogy Szerbiának nincs szüksége semmiféle alkotmányos reformokra. Ő is, meg a többi török nagyok is azon fáradoztak, hogy a deputáczióná1 behizelegjék a zultán szuzerenségét s a porta védnökségét. Szerbia, mondá Riza pasa, a nagybefolyású hadügyminiszter, Szerbia olyan, mint egy szép vad, melyre mindenki felhúzva tartja fegyvere ravaszát, s miután a kimenetel mindenünnen el van zárva, nincs más portája (nyitott kapúja,) hogy szabadúlhasson, mint a magas porta. Azért meg kell becsülnie e kaput, melyen ki- és bejárhat.

Hátra volt még, hogy lássuk, mennyi szándék forog fenn a támogatásra, melyre számítanunk lehetne, a garantirozó hatalmaknál. Ha áll is, hogy ezeknek, a párizsi békében (1856.) Szerbia jogait saját garancziájuk alá vevén, joguk és kötelességük volt, hogy fölemeljék hathatós szavukat Szerbia kiváltságainak védelmére, ez még nem volt elegendő arra, hogy tudjuk, fognak-e

[1]) Edhem pasa missziója idején, 1858.

akarni élni ezen jogukkal; kötelességeikre pedig senki nem is merte őket emlékeztetni. A diplomaczia nem szokott határozni sem a jog, sem a kötelesség szerint, hanem az érdek és hatalom szerint.

Az időben az angol diplomacziának volt legtöbb befolyása Konstantinápolyban. Képviselője, sir Henri Bulwer, a deputáczió iránt többet tanusított, mint komolyságot; de őszinte is volt. Azt mondta, hogy a javaslatok, melyekkel az előáll, vagy lokális vagy általános természetűek lehetnek. Ha lokálisak, nem látja át, miért nem lennének elfogadhatók; ha pedig általánosak s európai érdekbe ütköznek, vissza lesznek utasítva. Szerbia s a porta között kötelékek állanak fenn, melyeket meg kell tartani. Kis országnak, Szerbiának nem szabad magát izolálni; bizonyos előzékenységet (convenances) kell tanúsítania a porta iránt; ennek pedig nem szabad akadályoznia amannak belkormányzatát. A viszonyok eme kölcsönösségében a melyik egyenes úton halad, az számíthat az ő támogatására.

Belebocsátkozván ezután a deputáczió feladatainak birálatába, kinyilatkoztatta, hogy az örökösödés kérdése nem praktikus dolog. Ha e kérdésben a gyakorlatiasság határai között tennének valamit, hajlandóságot tanusítana iránta; de most, midőn inpraktikus, szükségtelen dolgot kivánnak, — olyasmit, a mi fényelgés-számba megy, — nem igéri a deputácziónak a maga támogatását. Nem türvén a deputáczió észrevételeit, szavába vágott, haragosan mondván: „az örökösödés egy darab papiros; Szerbiának volt örökösödése, de nem tudta megbecsülni; a papirost maga szakította szét".

Élénk diskusszió után, melyben a deputáczió hasztalan igyekezett meggyőzni saját álláspontjáról az angol követet, átment a misszió második pontjára, mely iránt hajlandóbbnak mutatkozott. A deputáczió ama kérdésére, meddig számíthat az ő támogatására a törökök kitelepítésének kérdésében, azt felelte, hogy számíthat rá egy bizonyos pontig.

Meghallgatván a deputácziót missziója harmadik pontja felől, Bulwer úgy találta, hogy helyes az érvek ama része, mely az alkotmány fogyatkozásaira vonatkozik, melyek gátolják az adminisztráczionális fejlődést

s előhaladást; de érveik többi részével, folytatá, nem értek egyet. Ha szerb volnék, a szenátus érdekében hoznám fel azt, mit önök a fejedelem érdekében hoznak fel; mert szemmelláthatólag azon czél felé haladnak, hogy neki korlátlan hatalmat adjanak, a mire én, sem nevelésemnél, sem politikai meggyőződéseimnél fogva nem tudnék ráállani, — nem Milos fejedelemmel szemben, hanem bármely uralkodóval szemben sem.“ Nem szándéka, fogta fel a szót a deputáczió, nem szándéka a szerb nemzetnek, hogy e kívánsága által valakit korlátlan hatalommal ruházzon fel vagy ettől foszszon meg, hanem hogy jogait azon eredeti alapra vezesse vissza, melyen az az 1838. évig maga-magát szabadon konstituálta, mig a porta nem tukmálta rá az adminisztráczió egész rendszerét oly módon, hogy az ezáltal elveszítette legfontosabb jogát, elvesztette belügyi önállóságát s a porta rendeleteinek végrehajtójává vált.“ „Önök, vette át a szót Bulwer, a theoria mezejére mennek át, mert a hatalom eredetéről való kérdés tisztán elméleti; én pedig önökhöz állami nézőpontból beszélek. Azt óhajtva, hogy a nemzet szavazata útján szervezkedjenek, kiteszik magukat a bizonytalanságnak: az egyik szkupstina ezt fogja végezni, a másik azt, és így fognak örökké hányódni az anarchia és deszpotizmus között. Nekünk is van alkotmányunk, mely hogy mint maradt reánk hagyományok utján, magunk sem tudjuk; most úgy áll előttünk, mint egy halom mechanizmus, melyen csak akkor változtatunk, midőn valami szükségünk támad.“ Midőn a deputáczió megjegyezte, hogy az 1838-iki alkotmányban több az adminisztráczió s kevesebb az elv, s hogy ezek is elavúltak, Bulwer kijelentette, hogy neki semmi kifogása sincs az alkotmány-változtatások ellen, s azt is, a mit az uralkodói hatalomról mondott, nem mondta az oppoziczió szellemében, hanem két dolgot különböztet meg: 1. hogy minden uralkodónak szükséges korlátot vetni, és 2. hogy hol szükséges e korlátot alkalmazni, vajjon a szenátusban-e, vagy másutt, ez oly kérdés, mely megérdemli, hogy birálat alá vegyük.

Prokesch, osztrák követ nem biztatta fel a maga felelétével a deputácziót; azt az üres igéretet tette, hogy mindent fog támogatni, a mit meggyőződése szerint

helyesnek talál. Tudván egyébiránt, hogy Rechberg gróf, osztrák külügyminiszter kifejezte, hogy a szerb kívánságok messzire mennek, a deputációnak nem volt alapja, hogy osztrák támogatásra számítson missziójának bármely pontjára nézve is.

Francziaországot akkor L'allemand, főtitkár képviselte, azután pedig az új követ, Lavalette márki jött, ki teljesen átadta magát a napoleoni hagyományoknak. Valamint akkor már észre lehetett venni a közlekedést Franczia- s Oroszország között: úgy a deputáczió is konstatálhatta egyetértésüket azon kérdésekben, a melyek megoldásával meg volt bizva. Nevezetesen a franczia követség megértette vele, hogy missziója minden pontjára nézve összhangban van az orosz követséggel.

A deputáczió sikere tehát sokat az orosz támogatástól függött; mert ha Oroszországnak nem is volt akkor Konstantinápolyban az a befolyása, melylyel a krími háború előtt birt: Francziaországgal való egyetértése úgy hozhatta, hogy a szerb kérdés arra a részre dőljön el, a melyre ő akarná. Maradt még, igaz, két nagyhatalom, Olasz- és Poroszország, de ezek szavazata csak a többi hatalom mellett jött számba.

A szárdiniai követ, Durando tábornok, ki később hazájában a külügyminiszterség s a szenátus elnökségének fontos állásait foglalta el, nagyon előzékenyen fogadta a deputációt, s támogatását oly mérvben igérte meg, a mily mérvben az egy kisebb ország követének hatalmában áll, s kötelességének is tekintette, hogy bennünket, mint egy garantirozó hatalom képviselője, védelmezzen. Jogilag itélvén meg a dolgot, úgy találta, hogy Szerbia minden törvényszéken megnyerné az örökösödés pörét; azonban, szerencsétlenségre, a mit a jognál fogva a törvényszéken megnyerünk, nem nyerjük azt meg mindig a politikában is. Az örökösödés által a porta nem Obrenovics személyének tett konczessziót, hanem Szerbországnak. Ez elv nem dőlhetett meg; az Obrenovicsoknak Szerbiából való távolléte alatt elaludt, fel volt függesztve, e család visszahelyezésével pedig föléledt. A postliminium-féle jog analogiája szerint e jog sem avúlhatott el. A második kérdést szintén világosnak találta, a harmadikról pedig, hogy sok időt és

sok türelmet kiván. Általában pedig úgy volt meggyőződve, hogy az igazság minden kérdésben Szerbia részén van.

Poroszországot Goltz gróf, eszes és képzett német ember, képviselte. Nagy érdeklődést és szives buzgólkodást tanúsított a szerb ügy iránt, melyet alaposan áttanúlmányozott. Akkor már kezénél volt kormányának utasítása a deputáczió missziójára vonatkozólag. A porosz külügyminiszter, Schleinitz gróf, azt irta neki, hogy nagy megelégedéssel értesült a fejedelmi méltóság Mihály fejedelemre való jövendő átruházásának (translation) határozatáról.

A porta a nagyhatalmak tanácsait követve, ugymond, új jogot nyert ezek rokonszenves érdeklődésére, megszilárdította a kötelékeket, melyek Szerbiát a császársághoz fűzik, s általában nagyra növelte egy vitéz, büszke és autonomiájára nagyon féltékeny nemzetnek hű és lojális érzelmeit. Poroszország az ottomán császárság minden fontos ügye iránt érdeklődik, s ezek közé számítja a szerb deputáczionak Konstantinápolyba jövetelét. A porta okosan járna el, ha itt is találna valami kombinácziót, mely a kölcsönös szerződésekből folynék, melyek most a nemzetközi okmányok egy részét teszik. Némely pontok megváltoztatása tanácsos és időszerű volna. A miniszter szerencsét kivánna magának, ha a porosz követ a portánál való tanácsainak befolyásával megkönnyíthetné a kérdésnek ez értelemben való megoldását.

Schleinitz, ez irányban, a porosz követek által eszmét cserélt a deputáczió küldetéséről a többi nagyhatalmakkal is. Ezek felelete összhangzó volt konstantinápolyi követeik magatartásával, kivévén Lavalettet, ki a szerb ügy iránt kevesebb figyelmet tanusított, mint Thouvenel miniszter; lehet, hogy azért, mert még új egyéniség volt Konstantinápolyban; lehet, hogy azért, mert akkoriban Francziaország fegyveres kézzel közvetített Sziriában, a mely kérdésre a követnek összes munkásságát kelle szentelnie.

Mindenből az látszott ki, hogy a deputáczió sikerének kulcsa Labanov herczeg, orosz követ kezében van. E fiatal diplomata előzékeny és őszinte volt a deputá-

czióval szemben; de utasításokhoz kelle magát tartania, melyek oly közép-álláspontból folytak, melynek sok nézőponttal kellett számot vetnie. Ő is, Durando tábornok is, kikkel a deputáczió konzultált, helyeselték a memorandum összeállítását, úgy találván, hogy hangja a portát nem sérti, Szerbiát pedig le nem alacsonyítja, hanem méltósággal szól.

Mielőtt még a deputáczió átadta volna memorandumát, Labanov felhivta, hogy gondolja meg, vajjon mulhatatlan szükség-e azon kivánsággal állani elő, hogy Szerbia önállóan konstituáltassék. Nem látja, hogy az alkotmány Szerbiának valamiben akadályára volna, kivévén a 17. czikkét, s evvel sem élt a porta vissza. Nem lenne-é jobb, ha az alkotmányból kiszemelnék az egyes pontokat, melyeket lényegeseknek tartanak, s azt kivánnák, hogy azokat jobbakkal cseréljék föl? Midőn a deputáczió felvilágosította, hogy nem kiván alkotmány-reviziót, hanem visszaadását az ország amaz eredeti jogának, mely szerint önállóan szervezkedhessék, a herczeg közbevágott: „önök rizikóra játszanak. Nemcsak hogy nincs kilátásuk sikerre, hanem még az is lehetséges, hogy Európa az önök ügyét saját kezébe veszi s oly alkotmányt vet a nyakukba, mely a mostaninál is terhesebb talál lenni. A portának kettős fegyvere van az önök eredeti joga ellenében: egy preczedens, melyet Európa is magáévá tett, s Oláhország meg Moldva példája, melyeknek oly alkotmányt adott, melyet még most is okuk lehet megbánni".

Bajosan lehetne fölhozni az 1838-iki hattiserifet mint preczedenst, minthogy ezt rátolták Szerbiára ennek akarata — s a szerződések és megelőző hattiserifek ellenére; bajosan lehetne Oláhország és Moldva példáját is Szerbia ellen fordítani, mert ezen tartományokat alapjában átalakították a kongresszuson; mig Szerbiának az a sors juiott, hogy abban az állapotban hagyták, a melyben leledzett. Ha ez állapotot akkor átalakították volna, valószinü, hogy nem volna rá most szükség.

Ez okok daczára is élénken bizonyítgatta a herczeg a deputáczió előtt a veszélyt, melybe jut, ha szándékánál marad. Emlékeztetett az 1856-iki párizsi szerződés jegyző-

könyveiben foglalt határozatra, mint oly utra, mely idegen beavatkozást hozhat Szerbiára.

A deputációnak úgy látszott, hogy a követ okoskodása erőltetett. Megfoghatatlan volt, hogyan alkalmazhatták volna az 1856-iki határozatot 1860-ban, midőn senki sem panaszkodott visszaélésekről, s mégis akközben Szerbiában minden fenekestűl felfordúlt: a főhatalom is, meg organumai is. „Hogy ne beszéljek, szólt közbe a követ, a hivatalnokokról, tanácsosokról, a boldogtalan (malencontreux) Vucsicsról; ha akarnak, majd találnak visszaéléseket is! Ime már a hattiserifek végre nem hajtása maga is egy visszaélés, ha nem szerb részről, hát a porta részéről; de ezzel összeköttetésben állván, önöknek is kijut majd belőle.“ A deputáczió ama megjegyzésére, hogy ez az erősebb joga és logikája volna, „a hogy van, úgy van, felelé a herczeg, az ügy komoly. A kongresszusi határozatot ezelőtt két hónappal is alkalmazni akarták, *és csak mi akadályoztuk meg.* Ha konferencziára kerűl a sor, még felhatalmazhatják a portát, hogy fegyveresen avatkozzék be az önök dolgaiba.“ Az a párizsi szerződésben (29. cz.) kereken meg van tiltva. „S mindamellett a Bulwer által indítványozott konferenczián előre lennének megállapítandók az esetek, melyekben a porta föl lenne hatalmazva, hogy Szerbiában fegyveres kézzel interveniáljon. Hát hogyan tehetünk most valami kisérletet, melylyel önöknek árthatnánk?“ A deputáczió kijelentette, mennyire sajnálja, hogy a követet oly tehetetlenségben látja, miszerint nem nyujthat neki segélyt, melyre leginkább számított. A deputáczionak nincsenek utasításai, hogy tranzakcziókba bocsátkozhatnék. Két dolog lehetséges: a porta Európával együtt vagy helyeselheti, a mit kivánunk, vagy elvetheti; harmadik lehetőség nem létezik; mert reméljük, hogy semmit sem fognak erőnek-erejével ránk erőszakolni, kivált ha előadnók, hogy inkább megmaradunk jelenlegi alkotmányunknál, mint hogy idegen kezekből fogadjunk el egy másikat, *rosszabbat.* Mi nem állunk rá *az alkotmány revizijára*, hanem a portától s Európától azt kivánjuk, hogy döntse el: felold-e bennünket a mostani alkotmány alól vagy nem. A herczeg helybenhagyta, hogy erőszakkal valószinűleg semmire sem lehetne menni,

s újra felhivta a deputácziót, hogy gondolja meg, nem lenne-é okosabb, hogy csak néhány czikk revizióját kivánja, hogy elkerűlje az eshetőleges bizonytalanságot. De midőn a deputáczió tovább is azt kezdte fejtegetni, hogy ha lehetetlenségekbe ütköznék, melyeket a követ felhozott, azokat nem fogja kikerűlni a revizióval sem; mert bármit vesznek elő, az ügy Európa kezébe kerűl. — Labanov herczeg határozottan kijelentette, hogy lépését, ily alakban, nem támogathatja.

A mi az örökösödés kérdését illeti, azt adta felvilágosításúl, hogy e kérdést, Oroszország inicziátivájából, azelőtt rövid idővel elintézték, a mennyiben praktikus haszna volt; tovább menve pedig nincs is praktikus haszna, s ily rövid idő alatt Oroszország sem térhet reá újból vissza.

Végre, a törökök kitelepítése kérdését illetőleg az orosz követ megigérte, hogy azt egész erejéből fogja támogatni; de úgy találta, hogy jobb hatást idézne elő, ha azt kivánnák, hogy a törököket szerb jurisdikczió alá rendeljék, ahelyett, hogy kitelepítsék. Példa gyanánt Görögországot idézte, hol, a felszabadulás után, tetszésére bizták a muzulmánoknak, hogy megmaradjanak az ország törvényei alatt vagy kitelepedjenek. Durando tábornok is, a humanizmus nézőpontjából vevén a dolgot, a deputáczió figyelmét annak a szükségességére fordította, hogy ne kivánják a kitelepítést, hanem a szerb juriszdikcziót. Előfordúlt, mondá, a tizenhatodik században, midőn az arabokat Spanyolországból kiűzték, s mekkora zajt idézett elő ez esemény a világban, — és pedig mely időben! Ha tehát úgy politikai, mint jogi nézőpontból igazuk volna is, elvesztenék ügyüket az emberiesség nézőpontjából.

Az észrevételek komoly figyelemre voltak méltók, de a követek szem elől tévesztették, hogy a muzulmánok nagyobbrészt a várak falai alatt laktak, melyek közt minden pillanatban találtak volna védelem- és menedékhelyet; s ott is, hol a váraktól távolabb, az orthodox lakossággal vegyest éltek, ezzel mindakkoráig oly gyakran jutottak véres összeütközésekbe, hogy valóban a humánizmus érdekében is kivánandó vala, hogy e két nemzetet elkülönítsék, hogy így legalább jó szomszédok

maradjanak, ha már nem lehettek egyetértő polgártársak. Midőn a deputáczió e felvilágosításokat példákkal is megerősítette, Durandó kijelenté, hogy teljesen meg van győződve a deputáczió érveinek alaposságáról.

Többire nézve mindkét követ azt beszélte, hogy még nem ismerik a porta hangulatát a szerb juriszdikczió kérdésében. Midőn Mihály fejedelem, nem egészen egy év mulva, a Szerbiában, a várakon kivűl lakó muzulmánok kérdését újból előhozta, csakugyan arra szorítkozott, hogy ezekre nézve szerb juriszdikcziót ajánljon, s a porta szívesebben ment bele a végleges kiköltözés kérdésének megvitatásába, mint hogy hitrokonait szerb törvényeknek vetette volna alá.

Miután a deputáczió minden befolyásos török főurat meglátogatott, s miután átadta a memorandum másolatát a garantirozó hatalmak minden képviselőjének, arra a meggyőződésre jutott, hogy az első és harmadik pontot illetőleg senki támogatására sem számíthat, a második pont pedig hogy némi kilátást nyujt a sikerre. E pontban Szerbia joga világos vala, s még az sem támadta azt meg, a ki nem volt kész azt védelmezni. Oroszország határozottan mellette vala; hogy pedig a másik két kérdést nem pártolta, némi magyarázata azon speciális viszonyban volt, melyben ezekkel szemben még a multból találta magát, főleg pedig diplomacziai állásában, melyet Törökországban a krími háború után éppen azon időben elfoglalt.

Nem lehet Labanov herczegnek nem hinni, hogy Oroszország nem térhetett oly gyorsan vissza az örökösödés kérdésére, miután ezt, a deputáczió jövetele előtt két hónappal, az ő inicziativájára a mennyire-annyira eligazították; a mi pedig az 1838-iki alkotmányt illeti, elég arra emlékeztetni, hogy az orosz-török együttes alkotás, s az orosz kabinetnek nehéz volt a maga mult politikájával ellenkezésbe jönni, és a sikerre való kilátás nélkül megkisérleni, hogy meggyőzze a portának, ama pillanatokban, megközelíthetetlen ellentállását.

Mi, midőn Oroszország magatartását biráljuk saját kérdéseinkben, rendszerint szem elől tévesztjük, hogy neki első sorban a maga érdekeiről kötelessége gondoskodni, s csak azután védenczei érdekeiről; elfeledjük,

hogy hivatva van számos egyéb európai kérdés elintézésében résztvenni, mint Oroszország is, meg mint nagyhatalom is. A deputációnak Labanov herczeg tartózkodó magaviseletéről szóló értesítésének behatása alatt irta Czukics Koszta, a fejedelem külügyminiszter-helyettese: „a mennyire meg vagyunk győződve az orosz udvarnak jóakaratáról fejedelmi dynasztiánk s a szerb nemzet iránt, semmiképp sem fogjuk elfeledni, hogy a történelem a nagy Oroszországnak bizonyos szabályokat ir elő, melyek szerint politikáját mindenekelőtt saját érdekeihez kell alkalmaznia, nem tekinthetvén arra, fogunk-e vele párhuzamban mi is nyerni avagy károsodni.“ Különben is, Oroszországra nézve a deputáczió küldetése alkalmatlan órában jött, mert akkor lépett ki először tartózkodó állásából, melyet a krími háború után elfoglalt, s úgylátszik, a deputáczió a maga kívánságainak természetével valami akadályokat gördített eléje.

1860. ápr. 22-ike volt tehát ép azon időpont, melyben a deputáczió átadta memorandumát a portának is, meg a garantirozó hatalmaknak is, — midőn Gorcsakov herczeg magához hivta a nagyhatalmak összes péterváriköveteit, hogy együttesen vizsgálják meg a törökországi keresztények bizonytalan és kínos helyzetét (la situation douloureuse et précaire des chrétiens de Turquie,) nehány nappal pedig azután (máj. 8.) köriratot küldött a nagyhatalmakhoz, hogy egy konferenczia összeülését indítványozza, melynek feladata lenne a párizsi szerződés határozmányait átvizsgálni. „Elmúlt az önámítások ideje; minden késedelmezés, minden halogatás veszedelmes bonyodalmakat idézne elő,“ — mondá az orosz viczekanczellár, s Olaszország imént való felszabadulására mutatván, hozzátette, hogy „az Európa Nyugatán lefolyt események, reményés bátoritásként, visszhangot keltettek az egész Keleten.“

Ekként, alig telt el a párizsi szerződés aláirása óta négy év, Oroszország kijelentette a világnak, hogy nem boszankodik, hanem összeszedi magát s ime újból kezébe veszi az inicziativát, hogy beszéljen a „beteg emberről.“ Felszólította a franczia kormányt, nyilatkozzék, „mily mértékben gondolja támogathatni a

lépéseket, melyeket Oroszország szándékozik tenni, hogy megelőzze a válságot, mely Európát fenyegeti.“ A mint Ausztria, Olaszország felszabadulásával, megingott, Gorcsakov herczegnek „nem engedi a lelkiismerete, hogy tovább is hallgasson a keleti keresztények szerencsétlen helyzetéről.“ Nincs itt helye, hogy tüzetesebben cseteljük a lendületet, melyet Oroszország, kezdve az 1860-ik éven, mindinkább nyert, kilépvén tartózkodó állásából, elhagyván alárendelt szerepét az európai kérdésekben, s visszatérvén csakhamar régi hatalmi fokára, melyen nemcsak biztosította magának a jövő összes nagy kombinációiban való részvételt, hanem az inicziátivát is kezébe vette, és szívesen látott drága szövetségessé vált. [1])

Mint mondottuk, e proczesszus éppen azon időben fejtőzött ki, midőn a deputáczió misszióját teljesítette. Hogy ezt Gorcsakov hg. akadálynak tekintette, erre onnan van bizonyítékunk, hogy a porosz pétervári követ előtt kifejezte, miszerint e küldetés nem időszerű (inopportune). Főleg innen eredt a ki nem elégítő fogadtatás, melyre a deputáczió a konstantinápolyi orosz követnél talált.

Azon lépésnek, melyet Gorcsakov hg. a nagyhatalmaknál a keleti keresztények érdekében tett, az a közvetetlen eredménye lett, hogy nagyvezér-válságot idézett elő. Hogy a törökországi keresztények helyzetéről való kérdés ne jöjjön európai konferenczia elé, a mint az orosz kabinet indítványozta, — az angol követ rábeszélte a zultánt, hogy tegye nagyvezérré Mehmed-Kibrizli pasát, s küldje őt Ruméliába, s hogy őmaga vizsgálja meg a hatóságok visszaéléseit, melyeket Oroszország egy terjedelmes okmányban Európa elé terjesztett. Kibrizli erélyéről volt ismeretes, és mint tiszta kezű embert tisztelték őt, különben pedig hirtelen és erőszakos vala. Mindjárt nagyvezérré való kineveztetése után (májusban) a törökországi különböző nemzetiségekből egy-

---

[1]) Dieux chanceliers. Par Julian Klaczko. Paris 1877. 117. l.

egy hivatalnokot vevén föl kiséretébe, Ruméliába indúlt, hogy utját vágja a további orosz reklamációknak.

Ezzel a szerb ügy új fennakadást szenvedett a deputáczió minden igyekezete daczára, mely minden erejéből fáradozott, hogy megfeleljen feladatának, és hogy kiérdemelje Milos fejedelem helyeslését, ki a misszió kimenetelét a legnagyobb türelmetlenséggel kisérte. A miniszter-helyettes (apr. 26.) ezt irta a deputáczionak: „A goszpodár meghagyta nekem, hogy kijelentsem az ő legnagyobb megelégedését a deputáczió munkájával, valamint fejedelmi üdvözletét is azzal, hogy a deputáczió ugyanazon szellemben és ugyanazon módon folytassa munkáját, a mint eddig is működött.“

Látván a deputáczió jelentéseiből, hogy az első és harmadik pontnak nincs semmi jobb kilátása a sikerre, Milos fejedelem elérkezettnek látta az időt, hogy oly eszközökhöz nyúljon, melyeket első uralmakor sikeresen alkalmazott Konstantinápolyban. Ő a deputáczionak, még elmenetelekor, 12.000 aranyat bocsátott redelkezésére. Május 11-én Topcsiderből ezt irta közvetetlenül: „az önök dolga oly fontos, hogy nem kell semmit sem sajnálni, a mi sikerhez vezethetne. Járjanak el szabadon. Ne nézzék, mit fognak adni, hanem mit fognak kapni.“ Ez ajánlatot megújította (máj. 19.) Petrovics Sztanojló, miniszter-helyettes által, május 29-én pedig ezt irta ő maga Alekszináczból a deputáczionak: „Ha azt látnák, uraim, hogy tenni kellene valamit missziójuk biztos sikere érdekében, felhatalmazom önöket, hogy e czélra rendelkezzenek negyvenezer aranynyi összeggel.

Azonban az idők megváltoztak. Ha Mahmud zultán nem is tartotta méltóságán alúl való dolognak, hogy 1835-ben, midőn Milos őt Konstantinápolyban meglátogatta, ettől 300.000 grosnyi (piaszternyi) baksist fogadjon el, Mahmud fia három milliót sem mert elfogadni, mely összeget Milos ama czélra a deputáczió rendelkezésére bocsátott; Mahmud még ura volt birodalmának, Abdul-Medzsid zultán pedig már Európa gyámsága alatt állt. Semmiféle politikai, elvi jelentőségű okmányt nem adhatott ki ennek hozzájárulása nélkül; ezenfelül pedig a garantirozó hatalmak sorában különösen kettő vala, Anglia

és Ausztria, melyek Milos ellen oly határozott állást foglaltak, hogy még akkor sem álltak volna rá, hogy Szerbiának nagyobb konczessziókat tegyenek, ha ilyeneket maga a porta is hajlandó volt volna tenni. Megtörtént, hogy még Abdul-Medzsid utódja is, Abdul-Azisz, miniszterei vel együtt, pénzbeli ajándékokat fogadott el az egyptomi alkirálytól; de a mi az egyptomi és konstantinápolyi muzulmánok közt, mintegy a családban, szokott volt előfordúlni, azt nem merték tenni a keresztény fejedelemségekkel szemben, melyeket 1856 ban a nagyhatalmak különös garanczija alá helyeztek; ezt a zultánnak nem engedte meg többé a muzulmán büszkeség sem; a miniszterek nem merték azt elfogadni anélkül, hogy ki ne tették volna magukat Európa gúnyjának és haragjának, mely állásaikkal gyakran rendelkezett; végre az ottomán kormány nem is tehette azt a maga kára nélkül. Egy év alatt már nyilt harczban állt Milossal. Ez alig foglalta el ismét a szerb trónt (1859. jan. 25.), legott február- és márcziusban számot kért a portától a jogtalanságokért, melyeket az ő távolléte alatt Szerbiának okozott. Jegyzékeinek hangja éles, majdnem parancsoló vala; üzenetei s okiratainak határozatai telve valának szinte nyilt fenyegetéssel; a Törökországból való keresztény emigráczió csapatai Szerbiában a török határok körül állomásoztak, átlépvén azokat gyakorta, majd onnan kiszorítva, visszatértek Szerbiába s itt oltalmat és menedéket találtak.

„Szerb pénz van itt," — mondá a deputáczió nak Riza pasa, hadügyminiszter, zsebére ütvén kezével; köszönöm, de magam sem mertem Milos közbenjárójának segődni, félvén, hogy később a zultán előtt pirúlnom kell." A pasa szemmelláthatólag sajnálta a szerb pénzt, de nem feledte el a határozott álláspontot, melyet Milos a portával szemben elfoglalt. Csakugyan akkor, mikor a deputáczió misszióját Konstantinápolyban a legkomolyabban tárgyalták, véres összeütközések voltak a szerbek és törökök közt napirenden Belgrádban, ha azokat nem is kívánhatta sem a szerb sem a török kormány. Az élénkebb szerb természetnek elég volt tudnia, hogy Szerbiában Milos goszpodárkodik, s hogy mindenre el legyen határozva és készülve,

a törökökben pedig fellobogott az ellentállásra való készség.

„Vigyázzatok, hogy mi is meg ne tegyük veletek azt, a mit a gyaurokkal Dzseddában tettek," — mondá egy török a szerbeknek. S junius 25-én (este 10 órakor) egy Száva-parti kávéházban dulakodás tört ki, a kávéházból pedig az utczára is átterjedt. Az összeütközésnek a diszőrség véget vetett. Voltak nehezen sebesültek is úgy az egyik, mint a másik részen, de azt gondolták, hogy fejével senki sem lakolt, mig másnap három török hullát nem találtak a Szávában. Ozman pasa a szerbeket okolta s azzal fenyegetőzött, hogy a várost bombáztatni fogja, ha a muzulmánok megtámadása ismétlődnék; elkezdte oktatni őrségét a várfalakon kivül a gyakorló-téren [1]) Ugyanakkor szervezett a keresztény emigráczió fegyveres csapatokat, hogy Boszniába törjenek. A fölkelést támogatták a moszkvai szlávofilek, e czélre 3000 aranyat küldvén Belgrádba. Midőn már 300 emberen felül gyültek össze, (junius havában) kezdtek a Drinán átkelni. Badovinczi mellett 170-en mentek át, Loznicza alatt 45, Lesniczánál 30, Lyubovija táján körülbelől 100-an. Vezéreik valának Hrisztics Bozso és Nedovics Nika. E csapatoknak, mint minden hasonlónak, az lett a végük, hogy némelyek elestek, a többiek pedig, megverve, visszatértek újra Szerbiába, izgalmat és határelkorlátozást hagyván maguk után hátra. Ezuttal azonban e jelenségeknek további következményei lettek. A porta parancsot adott seregének, hogy a szerb határ felé nyomúljon; Milos pedig abbeli rendeletével felelt, hogy a nép fegyverkezzék. Akár akarta Milos minde jelenetet, akár nem, ezek mind élesebbé tették viszonyát a portához.

Ily körülmények között tehetett-é és merhetett-é a porta bármit is, a mi legkevésbbé is megerősíthette volna az ő annyira nyilt ellenfelét; szabad volt-e Milos részére segítséget nyujtania, hogy ez egy nagy lépést tegyen a teljes függetlenség felé? Merhette-é hatalmát növelni Szerbiában; birodalma összes keresztényei előtt

[1]) Kalimegdán, a vár és város közti tér, Mihály fejedelem által később parkká alakítva, mely most is fennáll. Ford.

pedig szabad volt-e az ő tekintélyét emelnie, uj szentesítést adván az örökösödés elvének nemzetségében, hogy csábító példát adjon az oláh fejedelmeknek, kiknek örökösödése elvét akkor sem akarta elismerni, midőn a hatalmas Napoleon császár európai konferenciákon fogta pártjukat? Lemondhatott-e a porta azon fegyveréről, melyet neki az 1838-iki alkotmány 17. czikke adott a kezébe, lemondhatott-e róla akkor is, midőn a párizsi szerződés elvágta minden reményét, hogy Szerbiában fegyveres kézzel közvetíthessen az összes garantirozó hatalmak beléegyezése nélkül? Végre, visszaadhatta e a porta Szerbiának a jogot, hogy önmagát konstituálja, midőn nem régiben, a garantirozó hatalmakkal egyetértve, az oláh fejedelemségeknek is alkotmányt adott s ezt a maga fermánjával kihirdette?

Az első naptól fogva, a mint a deputáczió Konstantinápolyban megjelent, egész a misszió befejeztéig, legkisebb szándékot és hajlandóságot sem mutatott erre a porta. Másrészről Milos mutatkozott kevésbbé engedékenynek, mint bármikor.

Május 29-én Alekszináczból irván a deputácziónak, a következő utasításokat adta neki:

„Sokkal komolyabb gondokat és aggodalmakat okoz nekem a deputáczió utolsó értesítése s beszélgetése a franczia követtel, a ki mintegy előre megjósolja, minő végzést fog adni a porta a mi három pontunkra. Az ő szavai szerint csak a második pontot, vagyis a törökök költözködése kérdését fogják szabályozni, s e tekintetben fognak is valamit tenni, a mit mi kívánunk; az első és a harmadik kérdést azonban, vagyis a családomban való örökösödés elvét nem engedik megvalósúlni, sem az alkotmány 17. pontját nem szüntetik meg.

„Most, úgy látszik nekem, elérkezett az ideje, uraim, hogy a portának erélyes és határozott szót mondjunk. Ajánlom önöknek, hogy úgy a porta miniszterehez, mint az idegen követekhez így beszéljenek:

„A mi a törököket illeti, nekem elvégre nincs szükségem a porta engedélyére, hogy e tekintetben valamit tehessek. A porta fermánja nyitva áll előttem, s a mikor akarom, jogomban és hatalmamban áll, hogy eltávolítsam és elűzzem őket

onnan, a hol vannak. Ezt pedig tényleg meg is teszem, hadd lássuk, melyik európai hatalmasságnak lesz arcza a porta segélyére sietni, hogy ne hagyja a szerb nemzetnek egy oly joga megvalósítását, melyet neki hattiserif utján megadtak, tráktátum utján pedig biztosítottak.

„Ép így ne ámítsa magát a porta azzal, hogy a szerb nemzet máskép fog eljárni azon esetben is, ha a porta, megfeledkezvén úgy a maga saját érdekéről, mint a mi érdekeinkről, másképpen határozna az első és harmadik pontot illetőleg.

„Ha a porta elutasítaná első és harmadik kívánságunkat, ez elég bizonyítékot nyujtana nekünk, hogy a porta jogainkra tör s le akarja ezeket tiporni. Midőn aztán ily módon egy nemzet életerébe vágnak, akkor ez szélső eszközökhöz kénytelen folyamodni, hogy lételét fentartsa, s magát a világ előtt tisztára mossa. Ily módon semmi mást sem támadna meg a porta, mint a szerb nemzet lételét s fenmaradását. Nem tegnaptól fogva kezdett élni a szerb nemzet szabadon. Oly sokévi küzdelmek, szenvedések és szerencsétlenségek megtanítottak bennünket, hogy az örökösödés elvének egyetlen egy családra ruházásában s az alkotmány 17. pontjának megszüntetésében üdvünket lássuk. Emlékezzenek jól, uraim, hogy az egyik meg másik szkupstina is erről beszélt. A mit pedig a nemzet egyszer elhatározott, attól sem nekem, sem önöknek nem szabad tágítanunk. Mely monarchikus elvvel biró állam gondolkozik mai napság Európában a főhatalomnak egy családban való örökösödése elvéről másképpen, mint a hogyan mi gondolkozunk? Nem azt tartja-e egész Európa, hogy ezen elven nyugszik egy nemzet rendezettsége-, jövőjének s előhaladásának legnagyobb garancziája? Ki veheti tehát tőlünk rossz néven, ha azt kivánjuk, hogy az örökösödés elvét mi is meghonosítsuk, s hogy e jótéteményt mi is biztosítsuk hazánknak? — S mit mondjak az alkotmány szerencsétlen 17. pontjáról? Önök jól tudják, uraim, mennyi szerencsétlenséget okozott hazánknak az alkotmány ezen pontja. Az egész nemzet nem tekinti azt másnak, mint minden baja kutforrásának. Sokat beszéltem én hivatalnokaimmal az alkotmány eme pont-

járól; s még többet népemmel. Nincs ma ember Szerbiában, a ki kész nem volna isten tudja mit áldozni és tenni, csakhogy megszabadúljon tőle. Gondolja-e a porta, hogy én ráállanék valaha, hogy az ennek tudatára ébredt nemzetnek újból a nyakába toljam a bajt, mely őt annyi éven át üldözte, s a mely örökké üldözné, ha megtürnék? Bizony nem. A mennyi életet rendelt még számomra az isteni gondviselés, azt mind örömest fogom feláldozni, csak hogy nemzetemet megszabadítsam ettől a 17. ponttól. Merje csak a porta ezt megint ránk tukmálni, majd meglátja, mit teszek. Többé nem fogunk csalódni. Engedni, hogy majd az egyik, majd a másik jogunkban gázoljon, az többé nem lesz. Azért küldtem is, uraim, önöket oda. A portánál ezen eszméim tolmácsainak kell lenniök, a veleje pedig ezen eszméimnek és érzelmeimnek im ez: ha visszaadják nekünk azt, a mit most kivánunk s a mink már volt: a béke és szeretet zavartalan köztünk s a porta között. A mindenkorra kielégített és szerencséltetett szerb nemzet örökké elismeréssel lenne szuzerénje iránt. Ha pedig nem adja vissza nekünk a porta azt, a mit kivánunk, akkor a porta jogainkra tör s azokat lábbal tiporja, és én nemzetemmel együtt köteles vagyok azokat minden eszközzel a világon megvédelmezni.

„Legvégül uraim, minden más hagyján, de a 17. pontot nem akarom semmi módon és semmi áron. Azért, ha a porta megmarad mellette és nem akarja megszüntetni, vegyék ki utlevelüket s jöjjenek vissza.

„Kérdem, hová lett Mahmud zultán hattiserifje Szerbia független belkormányzatáról, az örökösödésről s a törökök kitelepitéséről? Vajjon, a mit az apa adott, lábbal tiporhatja-e azt a fiú? Szép ez? Hogy pedig később az intrikusok máskép cselekedtek, abban a nemzet nem hibás. Ezért akarja a nemzet a maga jogát.“

Máj. 22-én a szerb ügyet a divánban megvitatták s eldöntötték, de még jó sokáig elhúzódott, mig arra ért meg, hogy végleges alakot nyerjen. Sürgetni kellett a porta határozatának közlését Milos fejedelemmel, azon iratra való feleletképpen, melylyel a deputácziót a portánál akkreditálta; e közlést a császárhoz kellett föl-

terjeszteni jóváhagyás végett. Ekközben, még mielőtt a császári iráde kijött volna, érezték a miniszterek, hogy a garantirozó hatalmakkal is számolniok kell; elküldték tehát nekik ez okmányt, hogy megtegyék észrevételeiket, még mielőtt a zultán jóváhagyta volna. A huza-vona részben szándékos, részben pedig a tunya muzulmán természetnek kifolyása vala, és mindenféle zavaroknak, melyek között a porta akkor leledzett. A fináncziális válsághoz , mely már állandó betegségévé vált, és sok rendkivűli bajhoz hozzájárult a tüzvész gonosz eleme, mely akkor annyira elharapózott, hogy ezrivel emésztette föl a házakat. A miniszterek kénytelenek voltak odahagyni üléseiket s a maguk és szomszédaik vagyonának megmentésére siettek.

Akközben a külügyminiszter közölte a deputáczióval a porta határozatának lényegét, mely különben is ösmeretes volt előtte. A határozat teljesen igazolta a félelmeket, a várakozásoknak pedig (a második pontot illetőleg) nem felelt meg teljesen. Az örökösödés kérdése, „mint a mely már el van intézve“, diskusszió nélkül maradt; a törökök kitelepítését, vagy, mint Fuád pasa definiálta a kérdést, „a várakon kivűl való török birtokokat“ rendezni fogja egy török-szerb komisszió, „hogy az ügyet a helyszinén megvizsgálja“; a mi pedig az alkotmány kérdését illeti, a porta kész megfontolás tárgyává tenni ama változások szervezetét, melyeket Milos fejedelem terjesztene föl hozzá, vagy maga a deputáczió is, ha erre föl lenne hatalmazva.

Midőn Fuád pasának megjegyeztük, hogy nincs szó „az alkotmány revizijáról“, hanem az ország önálló szervezkedéséről, — kijelentette a deputáczionak, hogy Szerbia alkotmányos szervezése oly jog, mely a zultánt illeti; jog, melyet az eddigi gyakorlat szentesített s melyet maga Európa is törvényesített ép úgy, mint Moldvában és Oláhországban. A félszuverén fejedelemségek alkotmányát is a porta hirdeti ki, miután a garantirozó hatalmak „tudomásúl veszik“ (enregistrer). Ez alapon a porta kész elfogadni Szerbiára nézve is minden módosítását az alkotmánynak, melyeket elébe terjesztenének s a melyek nem sértenék a császári tekintélyt és a nemzeti jogokat.“

Mig a deputáczió a porta hivatalos feleletére várakozott, addig közölte a kormánynyal a maga nézeteit is, meg a konstantinápolyi diplomáczia nézeteit is a további elhatározásokat illetőleg, melyekre elő kellett készülni, midőn a porta feleletét átveszik. Nem kis befolyással voltak Milos fejedelem elhatározásaira a szárdiniai és porosz követek tanácsai, mint a melyeket őszinteség és jószándék vezérelt. Durando tábornok úgy volt meggyőződve, miszerint az Szerbia előnyére válik, hogy meghagyták neki a jogot, hogy nyujtson be alkotmánytervezetet, azaz hogy kezébe vegye az inicziativát alkotmányos szervezkedésében, mig Oláhország s Moldvának nem hagyták meg e jogot, hanem Európa, azok minden közreműködése nélkül, reájuk oktrojált egy alkotmányt, mely nekik most már zavarokat okoz. Kétségtelen, ha Szerbiának mindenben szabad volna a keze, különösen pedig az ország orgánizáczió-jában: akkor a 17. pontra való tekintettel sem koczkáztatnának semmit. Ha két garantirozó hatalom Szerbia ellen leend, négy mellette lesz, s utoljára, ha csak két szavazata leend is, az is elég lesz, hogy megakadályozza, hogy Szerbiára bármit is akarata ellenére toljanak, hanem, hogy a régi alkotmánynál maradjanak. Nem áll fenn többé az 1838-iki helyzet, midőn Szerbiára rá lehetett kényszeríteni az alkotmányt. Mi több, Goltz gróf azt tartotta, hogy a portát, ha a formális jog a 17. pontban az ő részén van is, rá lehetne venni, hogy mondjon le róla.

E tanácsok nagy benyomást gyakoroltak Milos fejedelemre. Azon reménynyel biztatták, hogy meg fog szabadúlni az alkotmány 17. pontjától, ha nem is az ország önálló konstituálása utján. Félt a keleti politika forgandóságától, mely reá is hozhatott az országba valami portai komisszáriust, mint elődjére hozott vala. És midőn a deputáczió a legpozitivebb tudósítást küldte Belgrádba a porta határozatának megmásíthatatlanságáról, mely szerint magának tartja fenn Szerbia alkotmányos szervezése jogát, Milos fejedelem azok pártjára állt, kik azt tanácsolták, hogy tegyen kisérletet az országos intézmények megjavítására, a mennyiben ez most elérhető. Maga táviratozta az alekszináczi fürdőből jun. 12-én a

deputácziónak, hogy ez maga szerkeszsze meg az alkotmány-tervezetet s azonnal küldje hozzá. „Ismerik, mondja táviratában, eszméimet, ismerik az ország szükségleteit s a nemzet kívánságait, ismerik az ottani viszonyokat; legjobban tudhatják tehát, mi kell; tegyék magukévá a szárdiniai követ eszméit, de az egész nagyon rövid legyen.“ Ugyanaz nap külön futár utján levélben is megujította ez utasítását a deputáczió előtt, a melyben így szól: „Minden jóra fordúl, ha isten engedi, uraim! Csak legyünk béketürők s ne veszítsük el bátorságunkat. Én, ha megkapom a nagyvezér feleletét, megteszem a magam észrevételeit s közölni fogom önökkel. Nem gondolom, hogy ez ügyet máskép intézhetném, mint megint csak önök által. Ha a nagyvezér ide jövend s egészségem engedendi, lehet, hogy találkozni fogok vele; csakhogy ő igen lassan utazik, s isten tudja, mikor ér e vidékre. — Hajtsák végre azt, uraim, a mit ma táviratoztam. Fontolják meg jól s vegyenek tekintetbe minden körülményt. Ne téveszszék szem elől az ország szükségleteit s a nemzet kívánságait. Különösen arra figyeljenek, hogy tervezetüket néhány pontban foglalják össze s hogy az nagyon rövid és világos legyen. Éppen nem vagyok barátja a hosszadalmasságnak.

„Üdvözlöm önöket mindnyájukat, uraim. Házi tüzhelyeiken minden jól és egészségben van; az országban is, hála istennek, minden békén van. Az én egészségem állandóan javúl, mert mióta itt vagyok, azt tapasztalom, hogy ez a viz nagyon jót tesz nekem.“

Idézzük e levél befejezését is (mely különben el is maradhatna), hogy lássék, mily jól volt hangolva Milos, midőn e levelet diktálta, s mennyire el volt telve bizalommal, hogy eléri a czélt, melyet Konstantinápolyban tüzött ki magának. Hogy parancsának eleget tegyen, a deputáczió hozzáfogott a Szerbia alkotmányos átalakítását czélzó tervezet elkészítéséhez azzal a komolysággal, melyet a feladat rendkivüli fontossága megkivánt. Sok mindenre kellett a figyelmet kiterjeszteni, mert Szerbia félszuverén állása az akkori európai viszonyok közt nem engedte meg, hogy Szerbia akként szervezkedjék, mint a független államok szoktak szervezkedni, önállóan s minden tekintet

nélkül a külügyi kötelékekre és viszonyokra. Mindenekelőtt két fontos kérdés merült föl: 1. hogyan szerkeszszük meg a tervezetet, mely Szerbiának minél szabadabb kezet hagyna belügyi szervezkedésére; 2. vajjon a teljes alkotmánynak, vagy csak a módosításoknak s bővítéseknek tervezetét terjeszszük-e föl.

Az első kérdést úgy oldotta meg a deputáczió, hogy a tervezet czikkeiben kifejezte a fő, hogy úgy mondjuk, változhatatlan elveket; viszont minden intézménynél, minden kérdésnél, amennyiben mindegyiknek természete hozza magával, hogy a kor és nemzet előhaladásával lépést tartson, megjegyezte, hogy a további teendőket speciális törvény fogja elrendelni. A tervezet, ily alakban kidolgozva, ha érvényre jutott volna, felénél többet adott volna vissza Szerbiának azon szabadságból, melyet tőle az 1838-iki alkotmány elkobozott.

A második kérdést illetőleg abban állapodott meg a deputáczió, hogy ne a teljes alkotmány tervezetét terjeszsze föl; mert a régi alkotmány megsemmisítésével a trónörökösödés kérdésébe bonyolódnék bele, melyet az két helyen is világosan szentesít, az új alkotmány-tervezet pedig, ha ezt fel is ölelné, kétséget nem szenved, hogy nem érne vele czélt, azon határozott ellentállás után ítélve, melyet e pontnál a porta is, meg a diplomáczia is tanúsított. A teljes tervezet eljátszotta volna Szerbia egy nagy jogát, vagy legalább a fegyvert e jog megvédelmezésére, miután még fenmaradt az örökösödésről szóló, 1830-iki berát.

Ezek valának az okok, melyek úgy állami, mint dynasztiai nézőpontból ellenezték az alkotmány teljes megváltoztatását. Ezekhez még egy magasabb ok is járúlt. A portának már volt egy preczedense 1838-ból. Ha most Szerbiának egy második teljes alkotmányt is adott volna, megkétszerezvén preczedencziáját, megerősödött volna a jogban, melynek a részleges változtatások következtében nem lehetett legalább ugyanoly ereje.

Ezen eszméit a deputáczió közölte a porosz és szardiniai követtel, kik ezt a legőszintébben támogatták tanácsaikkal s meggyőződésükkel, s miután álláspontját teljesen helyeselték, ezzel szerencsésen tisztába hozta az előzetes kérdéseket s hozzálátott fő feladatához azon hármas nézőpont alapján, melyeket Milos fejedelem ajánlott

figyelmébe. Milyen főbb politikai intézmények legyenek az országban? — volt az első kérdés az eszmék láncolatában. Vajjon megtartsák-e a mostani intézményeket a szükséges javításokkal, vagy valamennyit eltörüljék s elfogadják a modern parlamenti intézményeket? Ez esetben törvényhozó szkupstinánk lenne vagy államtanács nélkül, vagy ezzel, de úgy, hogy ez intézmény a felső ház jelentőségével birna, mint Görögországban és Szardiniában.

Szerbia akkori állapota a patriárchális állapotból való első kibontakozás korszakát tüntette fel. Senki akkor még nem is gondolt arra, hogy a teljes törvényhozó hatalmat a nemzeti szkupstinára ruházza át; maga az András-apostol-napi szkupstina sem ment odáig, megtartván a törvényhozó hatalmat az államtanács számára. Természetes volt, hogy a deputáczió is legjobbnak találta, hogy fentartsa a szkupstinát is, meg az államtanácsot is egymás mellett, nem pedig egymásba olvasztva; de hogy mindkettőt előhaladottabb és tökéletesebb alakban, a specziális törvény útján való fokozatos fejlesztés lehetőségével tartsa fenn. E tekintetek sorába tartozott még azon ok is, hogy Konstantinápolyban meg sem engedték volna, hogy az államtanács hatáskörét egészen megváltoztassák; ez pedig döntő jelentőségü körülmény vala. Mert ha Milos fejedelem végleg elhatározta volna, hogy ráálljon, egyértelemben a portával, hogy alkotmányt változtasson: kénytelen volt volna arra is ráállani, hogy alkudozzék.

E tekintetek által vezérelve, a deputáczió kidolgozta a tervezetet ily czím alatt: „Acte additionnel au Hatti-chériff de 1838.“ (Függelék az 1838-iki hattiserifhez). E tervezet közölve volt a szárdiniai követtel, ki előtt három napig vala; azután a deputáczió feje és titkára Durandoval megvitattak és elfogadtak bizonyos észrevételeket, melyek Szerbia egy barátjának tudása- és tapasztalatából folyhattak, ki a legképzettebb s legelőrehaladottabb államok egyikének minisztere, szenátora s követe vala.[1]) Észrevételeit hasznára fordította a deputáczió

[1]) Durando tábornok jelenleg a szenátus elnökségének kiváló tisztségét tölti be Rómában.

különösen a parlamenti gépezetről s az állami hatóságok összeütközéséről való kérdésekben. A hol észrevételeit nem fogadtuk el, felvilágosításokat adtunk olyképpen, hogy a tervezetet, úgy a mint Belgrádba küldtük, teljesen jóváhagyta.

A régi alkotmányból elestek mindazon czikkek, melyek az államtanácsnak tartanak fenn némely határozatlan jogokat: hogy „biráskodjék, hogy támogassa a fejedelmet“ stb., mert az ily határozatlan kifejezések nem válhatnak az alkotmányok előnyére, a hol mindennek szabatosnak s kimért határok közé foglalva kell lennie. A tanácsosok számának kérdése képezte másodsorban a megfontolás, azután pedig a Durando tábornokkal való megvitatás tárgyát. A követ azt tanácsolta, hogy a tanácsosok számát legalább 27-re kell fölemelni, azt bizonyítván, hogy a Szerbiát ért bajok forrása a tanácsosoknak nem nagy, hanem, ellenkezőleg, elégtelen számában rejlik, valamint az alkotmány 17. czikkében is. „Mi lenne, mondá a deputációnak, ha önöknél is akadna a miniszteriumban vagy a tanácsban ember, ki oly tehetős és tehetséges lenne, mint a mi Cavourunk? Képes lenne mind a 17 tanácsosukat a zsebébe gyúrni, s felforgatni mindent úgy, hogy a mi fent volt, lent legyen.“ Durando ez érveihez mások is járúltak, nem kevésbbé fontosak. Ha a miniszterek kivétetnének a tanácsból, ez intézmény 11 tagra szállhatna alá (a mint meg is történt); ha pedig valaki ezek közűl akadályozva lenne, hogy dolgozzék, a tanács működése fennakadna. Csakhogy a tanács akkor Szerbiában nagyon népszerűtlen intézmény vala, s tagjainak növelése sértette volna a nemzet érzületét annál is inkább, mert az időben a 20.000 tallérnyi összeg, melyet még 10 új tag számára kellett volna évenkint kiadni, nem vala ismeretlen, hanem ellenkezőleg, hatalmas eszközévé válhatott volna az agitációnak, hogy ez intézmény egészen megdőljön. Hogy e bajon segítsünk, fentartottuk, hogy a tanácsosok száma később specziális törvény által növelhető, ha szükséges lenne. Ép így tettünk a tanácsosok kinevezése kérdésével is. Fentartottuk, hogy törvény által megszabják a kategoriákat, melyekből azokat vennék, miután nálunk állandó kategoriák még nem létezének,

hanem csak fejlődő félben valának. Másrészről a tanácsosoknak is fentartottunk bizonyos garancziákat, azért is, mert maga ez intézmény természete hozza így magával, és azon czélból is, hogy könnyebben legyen megdönthető az 1838-iki alkotmány 17. czikke. Elfogadtuk, hogy a legfelsőbb országos törvényszék itél fölöttük, vádolhatja pedig őket a fejedelem, a nemzeti szkupstina, sőt maga az államtanács is. Hogy pedig ők is védve legyenek a szenvedély s üldözés ellen, meg lett szabva a szavazatok száma, mely mellett vád alá helyezésüket kimondhatták. Közben, hogy a tanácsot is el ne ragadja a pártoskodás szelleme, s ok nélkül vissza ne utasítsa a kormány előterjesztéseit, a tervezet oly esetekre is kiterjeszté gondját, melyekben jogot ad a fejedelemnek, hogy sürgős ügyet átadhat a nemzeti szkupstinának döntés végett.

A fejedelem és tanács segélyére a nemzeti szkupstina jött. Még 1838-ban elégületlenség mutatkozott a fejedelem és nemzet részéről, midőn látták, hogy e régi nemzeti intézmény nem kapott helyet az alkotmányban. Most ezt az írt betöltötték, annál inkább, mert a szkupstinának tökéletesebb alakot, nagyobb jelentőséget adtak; és mert ezt elő kelle készíteni, hogy idővel teljes törvényhozói tényező szinvonalára emelkedhessék; s végre, mert a porta is vonakodott ezt elismerni. Ennek lett föntartva a döntő szó minden egyetemes nemzeti kérdésben: az adó, a legfelsőbb hatóságok, a nemzeti javak elidegenítése, az ország eladósítása kérdésében stb. Más kérdésekben megtartotta volna tanácsadó szavazatát, a mint azzal maga-magát ruházta fel a nemzeti szkupstináról szóló, 1859-iki törvény által. Mindezen fölül, neki lett föntartva a miniszterek és tanácsosok ellenőrzése, azáltal, hogy ezeket vádolhatja s előrelátható esetekben kimondhatja vád alá helyezésüket.

A szkupstinai választások rendezését külön törvénynek tartottuk fenn, de kétkedni lehetett, létre jön-e az, mert az oláh fejedelemségeknek választó rendszerét is a párizsi szerződés erősítette ugyan meg, de a porta promulgálta azt.

Az 1838-iki alkotmány minden czikkének, melyek ez alapelvekkel ellenkeztek, el kellett volna esnie, valamint azoknak is, melyek a bíróságokra s az ország

administrativ felosztására vonatkoznak, e tárgyak elintézése is külön törvényeknek maradt fenn.

Legvégül még egy fontos kérdést rostált meg a deputáczió, nevezetesen: mily utat kellene az új alkotmány tervezetének megtennie, mielőtt ez a porta s a garantirozó hatalmak elé jutna. Durandó azt tanácsolta, hogy hivják össze a nemzeti szkupstinát, úgy azért, hogy a portára meg a garantirozó hatalmakra nagyobb hatása legyen, valamint azért is, hogy megoszoljon a felelősség; mert könnyen megtörténhetik, hogy az új alkotmány valamely czikkelye bizonyos idő múlva, elveszti hatályát. Nem volt kisebb ok arra sem, hogy a tervezet az államtanácson is keresztül menjen s a nemzeti szkupstina meg az államtanács aláirásával is legyen ellátva. Semmi kétség, hogy ezen ut volt volna a legalkalmasabb, ha Milos úgy találta volna, hogy azt elfogadhassa a saját személyes tekinteteinél, meg az akkori viszonyoknál fogva is.

Az alkotmány-változtatások s bővítések ekként összeállított tervezete így hangzott:

FÜGGELÉK
az 1838. deczember havi (1254. seváli) Hattiserifhez.

Első szakasz.

Szerbia fejedelemsége 1838. deczember havi (1254. seváli) alkotmányának 4., 5., 15., 16., 19., 20., 21., 22., 24., 25. és 26. czikkei mellőztetnek s a következő határozmányokkal helyettesíttetnek:

Első czikk. A fejedelem a miniszterek segélyével kormányoz, kiket ő nevez ki. Ő erősíti meg és hirdeti ki a törvényeket; a törvények megerősítését meg is tagadhatja. Ő készíti a törvényjavaslatokat, különösen pedig a budget-előirányzatokat, és előterjeszti ezeket a szenátushoz vagy a nemzeti szkupstinához mindazon esetekben, melyeket az alkotmány eme függeléke előir.

Második czikk. Minden okmánynak, mely a fejedelemtől származik, ellenjegyezve kell lennie az

illetékes miniszterek által. A miniszterek felelősek a törvény megsértéséért, különösen pedig a közvagyon eltékozlásáért (de toute dissipation de deniers publics). Fölöttük a legfelsőbb országos törvényszék fog itélni, mely polgári és kriminális összes szakosztályaiból egygyé alakúlván, fölebbezés nélkül fog itélni.

Panaszt emelhet külön-külön a fejedelem, a szenatus és a nemzeti szkupstina. A miniszterek törvényszék elé állítása ezen két testület közűl akár az egyik, akár a másik tagjainak háromnegyedrésznyi többségével eszközölhető.

Harmadik czikk. Törvény által közelebbről lesz szabályozva a miniszteriumok organizácziója, illetékessége, valamint a miniszterek felelőssége is.

Második szakasz.

Ugyanazon alkotmány 6., 7., 8., 10., 11., 12., 14. és 17. czikkei mellőztetnek s a következők által helyettesíttetnek:

Első czikk. Tizenhét tagból álló állandó tanács szerveztetik, melynek tagjait a fejedelem nevezi ki élethossziglan. A fejedelem nevezi ki a szenátus elnökét is.

Külön törvény által a tanácsosok száma növelhető.

Második czikk. Szenátorrá lehet minden honos, vagy honosított, 35 éves szerb, kinek Szerbiában ingatlan birtoka van, ki legalább tiz évet becsülettel szolgált állami szolgálatban, s a ki, e tulajdonságok mellett más föltételeknek is megfelel, melyeket külön törvény fog megszabni.

Harmadik czikk. A szenátorok fölött úgy itélnek, mint a miniszterek fölött (Első szakasz, 2. cz.) Vádat emelhet ellenük a fejedelem, a szenátus és a nemzeti szkupstina, mindegyik egymagában; a törvény elé állítást pedig kimondhatja e két testület egyike vagy másika, a nemzeti szkupstinában a tagok háromnegyedrésznyi — a szenátusban pedig kétharmadrésznyi többségével.

Nem térvén el az itt megjelölt alapelvektől, a tör-

vény közelebbről fogja megállapítani a módot, mint kell a szenátorok fölött ítélni.

Negyedik czikk. A szenátusnak tisztán törvényhozó hatalma van, melyet megoszt a fejedelemmel s gyakorolja azt a nemzeti szkupstina támogatásával is, azon esetekben, melyeket az alkotmány ezen függeléke előir. Meg fogja vitatni és elfogja dönteni az évi törvény- és budgetjavaslatokat, melyeket a fejedelem fog eléje terjeszteni miniszterei utján.

Ha valamely törvényjavaslatot a szenátus elvetne, az a következő évben újra beterjeszthető, s ha azt ekkor is elvetné, a fejedelem a nemzeti szkupstina elé terjesztheti, s ha ez azt megválasztott tagjainak kétharmadrésznyi többségével elfogadja, a fejedelem megerősítése után törvény erejére emelkedik.

Ötödik czikk. A szenátus szavazat-többséggel dönt. A tagok kétharmad részéből kell összeülnie s minden törvényes tanácskozáshoz a tagoknak kétharmad része szükséges.

Hatodik czikk. A miniszteréknek joguk van a szenátus ülésein jelen lenni s tanácskozásaiban részt venni, de szavazati joguk akkor sem lesz, ha esetleg a szenátus kebeléből lettek is azokká.

Hetedik czikk. Nem térvén el az itt vázolt alapelvektől, törvényileg közelebbről lesz szabályozva ez intézmény orgánizáczió ja, valamint a kellő feltételek is arra nézve, hogy ki lehet szenátorrá.

Harmadik szakasz.

Első czikk. A törvényhozó hatalom a nemzeti szkupstina támogatásával fog működni azon esetekben, melyeket az alkotmány ezen függeléke előir.

A nemzeti szkupstina azon képviselőkből áll, kiket a nemzet választ, törvény által szabályozandó módon

Második czikk. A nemzeti szkupstina rendeltetése, hogy hű kifejezője legyen a nemzeti szükségleteknek; ennélfogva:

a) Joga van ezeket föltárni a kormány előtt külön átiratban;

b) Szavaznia fog kelleni oly tárgyakban, melyekre

nézve a fejedelem, a szenátussal egyetértve, jónak fogja találni, hogy azokat elébe terjeszsze miniszterei utján.

Harmadik czikk. Nem hozható be semmiféle új adó, ha rá nem áll a nemzeti szkupstina.

Negyedik czikk. Törvényeket, melyek a fejedelmet és családját, a szenátust s a nemzeti szkupstinát illetik, nem lehet kiadni sem módosítani a nemzeti szkupstina helybenhagyása nélkül.

Ötödik czikk. Ugyancsak a nemzeti szkupstina javallása szükséges, midőn közkölcsönöket vesznek, midőn nemzeti vagyont idegenítenek el s midőn az ország határait rendezik.

Hatodik czikk. A nemzeti szkupstina megkivánhatja, hogy megszüntessenek vagy megváltoztassanak minden törvényt és minden adminisztrátiv rendeletet, melyekre nézve azt találná, hogy az ország érdekeivel ellenkeznek.

Hetedik czikk. Megkivánhatja, hogy tudomást szerezzen magának az állam-kincstár állapotáról egy komisszió által, melyet saját kebeléből választana.

Nyolczadik czikk. Joga van, hogy megindítsa és kimondja a miniszteréknek és szenátoroknak törvény elé állítását az alkotmány ezen függeléke első szakaszának második, és második szakaszának harmadik czikkeiben körülirt feltételek alatt; de nem támadhatja meg a többi nyilvános tisztviselőt, kik csupán illetékes miniszteréiknek felelősek.

Kilenczedik czikk. A nemzeti szkupstinát a fejedelem hivja össze minden harmadik évben, Kisasszony napján (szept. 8.), minden szesszió legfölebb egy hónapig fog tartani. A fejedelem a szükséghez képest meg is hosszabbíthatja a szessziót. Fel is oszlathatja a szkupstinát és összehivhat rendkivüli szkupstinát is. Midőn azt feloszlatja, újat köteles összehivni, melynek legfölebb egy év alatt kell összeülnie.

Tizedik czikk. A miniszteréknek helyük lesz a szkupstinában s részt fognak venni tárgyalásaiban, de nem lesz szavazat-joguk. Kötelesek előterjeszteni minden rendes miniszteri tanácskozást, a mennyire a körülmények s az illető tárgyak természete megengedik, továbbá kivonatos jelentéseket a czélok- és javitásokról,

melyeket megvalósítottak vagy megvalósítani szándékoznak a rájuk bizott kormányzatban.

Tizenegyedik czikk. A szkupstina határozatai jóváhagyás végett a szenátushoz terjesztendők fel, kivéve a második szakasz negyedik czikke által előirt eseteket.

Tizenkettedik czikk. A szkupstinároknak szabadságukban áll, hogy kimondják meggyőződésüket. Nem foghatók el a szkupstinai szesszió ideje alatt, kivéve azon esetet, ha őket valami tetten rajtakapják; ekkor azonban az elfogatást a szkupstina tudomására kell hozni.

Tizenharmadik czikk. Nem térvén el az itt vázolt alapelvektől, törvény által közelebbről lesz megállapítva a választás, egybehivás és más, a nemzeti szkupstinára vonatkozó tárgyak miként tje.

Negyedik szakasz.

Az 1838-iki alkotmány 29., 30., 32., 33., 35., 36., 37., 39. és 41. czikkei mellőztetnek és ezen határozmánynyal helyettesíttetnek:

Egyetlen czikk. A biróságok szervezése, illetékessége s minden, a mi a polgári és hadi élet igazságszolgáltatására vonatkozik, külön törvények tárgyát fogja képezni. Szerb ember nem vonhatja ki magát természetes birái alól; semmiféle rendkivüli (rögtön-) itélet nem hozható.

Ötödik szakasz.

Az 1838-iki alkotmány 61., 62., 63., 64. és 65. czikkei mellőztetnek és ezen határozmánynyal helyettesíttetnek:

Egyetlen czikk. A territoriális kerületeket Szerbia belkormányzata czéljából külön törvények fogják megszabni.

Hatodik szakasz.

Az 1838-iki hattiserifnek mindazon határozmányai érvényben maradnak, melyek az alkotmány ezen függelé-

kében névszerint nincsenek visszavonva vagy megmásítva.

Hetedik szakasz.

Az alkotmány ezen függeléke, melyet a garantirozó hatalmak, az 1856. évi márcz. 18/30-iki párizsi szerződés 28-ik czikkének megfelelőleg, átvizsgáltak és jóváhagytak, török és franczia nyelven lesz közzétéve. A franczia szöveg fog szolgálni értelmezése alapjául, ha erre nézve a jövőben talán szükség merülne föl.

Az alkotmány-módosítások és bővítések eme tervezetét junius 29-én Konstantinápolyból Belgrádba küldtük, s még utban volt az, midőn Belgrádból a deputációhoz új utasítások jöttek, melyek mindent kérdésessé tettek. A külügyminiszter helyettese jun. 24-én azt jelentette a deputációnak, hogy ennek utolsó értesítései Milos fejedelmet azon szilárd meggyőződésre vezették, hogy a porta felelete nem lesz olyan, a mely kielégíthetné Szerbia igazságos kívánságait. A koncessziók, melyeket a porta szándékozik tenni, olyanok, hogy nem is érdemlik meg e nevet, és ha el is fogadnók azokat, a fejedelem nevének s hazánknak igazán csak lealacsonyítására szolgálnak, mert szigorúan véve, a porta nem tesz semmiféle koncessziókat. A törökök kitelepítését illetőleg azt teszi, a mire világos és megdönthetetlen okmányok által kötelezve van, s itt sem tudni, mennyit fognak őszintén s becsületesen megtenni; a jogot, hogy minmagunkat konstituállhassuk, szintén megtagadja tőlünk s valami középszerre ösztökél, mely által, ha ráállanánk, nyilván és mindenkorra lemondanánk a jogról, melyet követeltünk s a melyet világos jogunknak tartunk. A dolgok ily állásában tudtára adja a deputációnak, hogy a fejedelem elhatározta ennek visszahivását. Ez mindenesetre be fogja várni a porta feleletét, s ha nem elégít ki bennünket, a deputáczió ki fogja jelenteni, hogy missziója véget ért, s visszatér hazájába, hátrahagyván egy okmányt, melyben fenn fogja tartani Szerbia számára mindazon jogokat, melyeknek elismerését kivánta.

Honnan e gyors változás Milos fejedelem elhatá-

rozásaiban? A misszió ily kimenetelét, a minő most a fejedelemnek okot adott, hogy a deputácziót visszahivja, korábban is előre lehetett látni; előre lehetett látni akkor is, midőn az, bizalomteljesen, a deputáczióra hagyta, hogy ez az alkotmány-módosítások s bővítések tevezetét elkészítse; most pedig, 12 nap mulva, a miniszter jelenti, hogy misszióját a fejedelem megszakítja! Mi több, mig a miniszter tudatja a deputáczióval, hogy a fejedelemtől közvetetlen utasítást fog kapni a hazájába való visszatérésre: addig a fejedelem, hat nappal később (jul. 1.), távirat utján ajánlja neki, hogy működését hosszabbítsa meg! Nem volt könnyű megérteni sem a kormány hirtelenségét, mely megszakítja a missziót a porta definitiv felelete előtt, sem a kormány rendeletét, mely ellentétben áll a fejedelem rendeleteivel, valaminek tehát történnie kellett, a mi az ügyállást ily bizonytalanságba hozta. Vajjon ez a fejedelem s a kormány között való egyenetlenség volt-e? Aligha, mert Milos fejedelem nem tiirt ellentmondást. Avagy magában Milos fejedelemben állt be a határozatlanság és ingadozás? E kérdésekre legmegbizhatóbban felel meg ez a levél, melyet szórulszóra ide iktatunk:

Belgrádban, 1860. jun. 21.

Fenség, Kegyelmes Atyám!

„Fülöp tegnapelőtt ideért s tegnap átadta Fenséged iratát, melyben ajánlja, hogy állítsam össze vele együtt az alkotmány tervezetét. Ez ajánlatra nyomban hozzáláttam a munkához; mivel azonban ez ügy mérhetetlen fontosságúnak látszik nekem az országra — meg Fenségedre nézve is, hát nem tehetem, hogy ne közöljem, hogy ez ügyben hogyan gondolkozom.

„A fő czél, melyért Fenséged elhatározta, hogy deputáczió küldessék Konstantinápolyba, a mennyire emlékszem, az volt, hogy kieszközöltessék, miszerint Szerbiának visszaadják az önálló belkormányzat jogát, melyet a porta megsértett, reá kényszerítvén a mostani alkotmányt. Ha most ráállanánk, hogy új alkotmányt terjesszünk elő jóváhagyás végett, mint némely követek tanácsolják: ezzel a porta meg a garantirozók előtt is

elismernők, hogy nem is volt jogunk tökéletes belügyi függetlenségre, s lemondanánk róla ünnepélyesen és mindenkorra. Ennélfogva a deputáczió küldése által ahelyett, hogy megerősítenők azt, a mink a szerződések s hattiserifek értelmében van, elvesztenők legfontosabb jogaink egyikét. De ez még nem lenne minden, a mit vesztenénk, véleményem szerint: az uj alkotmányon, melyet a porta adna nekünk, a garantirozókkal egyetértve, mi nem változtathatnánk semmit, legyen az reánk nézve jó vagy rossz; semmi sem könnyebb pedig, mint hogy a legjobb alkotmány is nehány hét mulva tökéletlenné válik s javitásra szorúl. Az itt felsoroltakon kivűl az is nagy baj lenne, hogy az új alkotmánynyal, melyet a porta a garantirozókkal nekünk adna, egyszerre hét gyámot kapnánk, kik egyformán vigyáznának arra, hogy vajjon mi az alkotmány minden pontját úgy hajtjuk-e végre, a mint ők gondolják, hogy kellene; Fenséged pedig legjobban tudja, mily baj és kellemetlenség az, s mily akadálya a kormányzatnak, midőn ezt hol az egyik, hol a másik konzul kezdi kritizálni s itéletet mondani afelett, hogy a kormány ezen vagy azon eljárása az alkotmány paragrafusainak megfelel-é vagy sem.

„Azért én azon alázatos véleményben volnék, hogy ne terjesztessék a porta elé új alkotmány, hanem, hogy a deputáczió kérje a portát, hogy adják vissza nekünk a jogot, melynél fogva magunk készíthessünk magunknak alkotmányt; s ha a porta e jogunkat el nem ismerné, a deputáczió tiltakozzék ez ellen, s visszatértekor jelentse ki, hogy mi fentartjuk magunknak a belügyekben való önálló intézkedés jogát. Ilyképpen fentartván magunknak a jogot, jobb időre várhatnánk, midőn azt a porta is, meg a garantirozók is formálisan el fognák ismerni.

„Nekem, atyám, mint szerbnek is, mint Obrenovicsnak is nagyon fájna, ha csupa engedékenység következtében hazánk egy oly fontos jogot veszítene el Ön alatt, ki annak minden mai jogát megszerezte.

„Magamat kegyelmébe ajánlva, csókolom a kezét s maradok Fenséged engedelmes fia

Obrenovics M. M. s. k.

Mig Belgrádban az ügyet a legkomolyabban tárgyalták, a porta Konstantinápolyban egy czeremóniával

akarta azt befejezni, melyet ünnepélyesen szinrehozott. Ha a deputáczió nem is kivánta, hogy a zultánnak bemutassa magát, julius 22-én Ali pasa sajátkezű levelét vette, melyben ez tudatja, hogy másnap fogadni fogja a zultán a Dolma-bagdzse-palotában. A fogadás rendkivül előzékeny vala. Az udvari szalonok egyikében Árifi bej, a porta első dragománja fogadta a deputácziót, a hol ezt kiszolgálták, innen a császári terembe vezették, melybe ugyanazon pillanatban lépett, midőn a zultán is. Abdul-Medzsid akkoriban valamivel középkoron alúl lévő beteges, fizikailag kimerült ember vala; mig a deputáczióval beszélt, borsónyi verejték ütött ki rajta. Egész lényéről nyájasság és jóság sugárzott le. Mellén a Medzsidi-rend csillaga volt, a mi a szerb deputáczió iránt tanusított figyelmet jelentett. Kifejezte a deputáczió előtt török nyelven, hogy látni ohajtotta azt, mielőtt Szerbiába visszatérne; azután pedig mindvégig franczián folytatta a társalgást elég folyékonyan s válogatott kifejezésekkel. Ő, úgymond, meg van elégedve a szerb fejedelemség hűségével, s reményli, hogy jövőre is meg lesz elégedve. Erre a deputáczió vezetője így felelt:

„A szerb deputáczió, mely abban a kitüntetésben részesült, hogy császári Felséged magas szine elé járúljon, szerencsésnek érzi magát, hogy császári Felséged trónja előtt kifejezheti a fejedelem s a szerb nemzet változhatatlan hűségének biztosítását, egyuttal hogy kifejezést adhat hálás elismerése érzelmeinek a jótéteményekért, melyekkel Felséged nem szünik meg szerencséltetni hű szerb népét. E rendkivüli kegyet is, melyet Felséged a deputáczió iránt tanúsít, úgy tekinti, mint új jelét Felséged magas gondoskodásának Szerbia állapotáról s a szerb nemzet lojális kivánságairól.“

Ez üdvözletre a zultán azt felelte, hogy ohajtja „a szerb fejedelemség boldogságát s előmenetelét.“ „Mi is, ragadta meg a szót Pavlovics prota, a deputáczió tagja, mi is, ha visszatérünk hazánkba, boldogok leszünk, hogy hű tolmácsai lehetünk Felséged e nemes indulatainak, s hogy honfitársainkkal együtt hő imákat küldhetünk az égbe, hogy tartsa meg és hosszabbítsa meg Felséged oly drága napjait a boldogságért s előhaladásért, melye-

ket Felséged, magas reformátori bölcseség által ihletve, nem szünik meg gyarapítani birodalmában, melynek Szerbia alkotó része.“

A beszéd szónoki előadásmódja, melylyel a prota szokás szerint élt, ennek termetes és méltóságos személyisége, mely tisztelettel töltött el, rendkivüli hatást gyakoroltak a zultánra. Ez azt kivánta, hogy minden szót pontosan fordítsanak le neki szerbről francziára, a hol pedig franczia nyelven nem tudott eligazodni, sürgette, hogy törökre fordítsák. Nagy szeretetreméltósággal tudakozódott az uralkodó — meg a fejedelmi trónörökös felől; kifejezte reményét, hogy Milos fejedelem még sokáig fog élni, hogy szolgálatokat tehessen, — nem mondván, kinek; üdvözölte Ő fenségeiket, s nem mulasztotta el, hogy ki ne fejezze a megelégedést, melyet a fölött érez, hogy ismeretséget köthetett a deputáczióval.

Az audienczia végeztével a deputácziót ismét egy terembe vezették s megvendégelték. Itt Árifi bej kijelenté, hogy ő az audiencziákon gyakran fordúl meg, de most kiválóan szerencsésnek érzi magát, hogy oly megható jelenetnek lehetett tanuja (une scène si touchante). Akár meggyőződésből mondta ezt a porta dragománja, akár azért, hogy megerősítse a deputácziót jó benyomásaiban: minden kétségen fölül áll, hogy az audienczíát, az akkori körülményekhez és szokásokhoz képest, rendkivül előzékenynek tartották. Nem kell elfeledni, hogy bennünket azon időtől egy negyed század választ el, midőn a leghatalmasabb követek sem juthattak egykönnyen a zultán elé. Honnan tehát e nagy figyelem a deputácziő iránt? Akkoriban, sőt azután is, egészen a függetlenség kikiáltásáig, a portánál az a politika uralkodott, hogy elválaszszák a fejedelem ügyét a nemzet olygarchái, illetőleg a „nemzet“ ügyétől, a mint a porta magát kifejezte; e jelenetet pedig Ali pasa azért hozta szinre, hogy a „prvákoknak“ (előkelők, notables) hizelegjen; de nem jól számított; mert Milos fejedelem, okúlva tapasztalatán, nem állította össze ezuttal is a deputácziót ellenfeleiből is, mint azt 1838-ban tette, midőn a belső surlódások s az angol diplomaczia tanácsai következtében azt a hibát követte el, hogy a portától alkotmányt kivánt hazája számára, daczára, hogy az

1830-iki hattiserifnél fogva ennek joga volt önállóan szervezkedni. Mi több, hogy elő ne fordúlhasson, mint 1838-ban, hogy a deputáczió egyes tagjai egy, — mások más, egészen ellentétes irányban működjenek, némelyek az orosz, mások pedig az angol követséggel tartva: a fejedelem, bár a deputácziót megbizható emberekből állította össze, mégis annyira körűltekintő vala, hogy irásbeli instrukczióiban utasította, miszerint annak tagjai minden lépést együttesen tegyenek meg. De ez óvatosság nélkül is hasztalan volt volna a porta minden kisérlete, hogy a visszavonás magvát dobja a fejedelem s a nemzetfők közé: az idők alaposan megváltoztak.

Végre elérkezett az ideje, hogy a deputácziónak átadják a porta feleletét annak missziójára. A felelet nagyvezéri irat alakjában volt kiállítva. Mivel ez Szerbia három sarkalatos kérdését a porta nézőpontjából tárgyalja, azt hiszszük, legjobb szolgálatot fogunk tenni a történelem ügyének, ha azt egész terjedelmében ide iktatjuk. Milos fejedelemhez, mint Szerbia „fejedelméhez — egyenest“ intézve, az 1277. muharem 16-iki, azaz 1860. jul. 23-iki dátumot viseli magán s így hangzik:

„A m. porta kezéhez vette a barátságos iratot, melyet Fenséged az ország előkelőinek deputácziója által küldött, melyet megbizott a misszióval, hogy itt előterjeszsze Fenséged ohajait, melyek a fejedelemség némely ügyeinek rendezésére vonatkoznak. A szerb deputatusok a m. portához egy memorandumot terjesztettek föl, mely azon tárgyakat öleli fel, melyeknek kifejtésével meg voltak bizva.

„E dokumentumokat fölterjesztettük a zultán Ő felsége elé, s ennek meghagyása folytán azok a miniszter-tanácsban megvitatás tárgyát képezték.

„Az ezen memorandumban kifejtett kérdések három pontban összegezhetők:

1. hogy Fenséged családjának a fejedelmi méltóságot állandóan biztosítsuk;

2. hogy elintézzük a korábban kiadott császári fermánok végrehajtatlan pontjait a Szerbiában levő császári várak helyőrségeit illetőleg;

3. hogy megváltoztassuk a császári fermán határozmányait, mely országos alaptörvény gyanánt áll fenn;

a fejedelemségnek pedig, hogy hagyjunk intézkedő jogot, melyszerint változtathassa és rendezhesse a szerb szervezeti statutumot (Kanunname).

„A császári kormány a mennyire teljességükben fenn kívánja tartani őt megillető szent jogait, ép annyira óhajtja, hogy a szerb nemzet jóléte gyarapodjék, s hogy legkisebb sérelem se essék kiváltságain, melyeket Szerbia részére biztosítottak s melyeket az utóbbi időben meg is erősítettek. Ezért fogadtuk is el, mindjárt kezdettől, ez elvet azon kérdések megvizsgálásának s mérlegelésének alapjául, melyeket hozzánk fölterjesztettek.

„A mi az első kérdést illeti, melynek értelmében Fenséged családjának kellene biztosítani a fejedelmi méltóság örökösödését, a császári kormány a maga tetteit mindig a szerb nemzet ohajai- és kívánságaihoz alkalmazta, s tekintve a választást, mint az ország lakóinak öröklött jogát, szívesen fogadta s elégítette ki az ohajokat, melyeket eléje terjesztettek Fenségednek a fejedelemségbe való visszatértekor s így fényes bizonyságát adta a jóakaró érzelmeknek, melyeket a zultán Fenséged iránt táplál. Ép így, magától értetődvén, hogy a nemzet ohajainak megfelelne, miszerint a fejedelmi méltóság Fenséged után fiára, Mihály fejedelemre, szálljon, a császári kormány újabb jelét adta szuverén jóakaratának, kihirdetvén, hogy ő lesz Fenséged utóda (succéder). Miután ez ügy természete nem engedte meg, hogy valami többet tegyünk, e pontot megvitatás nélkül hagytuk (hors de discussion), meg lévén győződve, hogy Fenséged is, hazafisága által vezérelve, osztozni fog a nagylelkű érzelmekben, melyek a császári kormányt arra indították, hogy ne vegye el egyszer-mindenkorra (d'une manière permanente) a szerb nemzet választó jogát, melyet oly jognak tekint, mely a nemzeti kiváltságok sorába tartozik.

„A mi a császári várak helyőrségeire vonatkozó második pontot illeti, pozitiv dolog, hogy a m. porta nem fog vonakodni a császári fermánok határozmányainak teljes végrehajtásától, melyek magukban foglalják a Szerbiának adott s biztosított kiváltságokat. Mindenekelőtt megparancsolta a Szerbia belsejében lévő földbirtokosoknak, hogy, miután ők timár és zijámet név

alatt ismeretes feudumok birtokosai, hát hagyják oda e javakat; a szuverén igéreteket tehát e tekintetben teljesen betöltöttük. A mi a várakban található muzulmánokat illeti, meg van mondva az 1249. redzsep 1-jéi (1833. nov.) császári fermán egyik pontjában: „A Belgrád külvárában letelepedett muzulmánok nemcsak arra rendelvék, hogy ez erőd helyőrségének kiegészítő részét képezzék, hanem még hasznos kereskedést is űzzenek a szerbekkel, e két nemzet pedig birodalmam alattvalója, melyeknek egyenlő jogaik vannak. Mindazáltal, hogy eléggé biztosítsuk az említett muzulmánok jó magaviseletét, ezek lakóhelye mindenkorra a belgrádi külvárban marad, s a belgrádi parancsnok, vedzsi-pasa vezér hatalma alatt fognak állani. Hogy pedig a mi főczélunk, a köznyugalom fentartása, minden sérelemtől megóvassék, szerbek is fognak lakni a belgrádi külvárakban, mint eddig is. S neked, fejedelem, valamint a többi nemzetfőknek is, szabad ki- és bejáratotok lesz, s intézkedni is fogunk, hogy senki se merészkedjék titeket itt, bárhogyan, megháborítani.“ Igy tehát a belgrádi vár kivételes állást foglal el, ezenkivül pedig, miután senki sem lakik ezen külvárak régi rayonjában, hát e pontról nincs is mit vitatkozni. Emellett, tekintetbe véve, hogy egy császári fermán szerint a szerbeknek is meg van engedve, hogy ezen rayonon belül lakjanak, elhatároztuk, hogy a szerb kormány s a belgrádi parancsnok együttesen fognak rendszabályokról gondoskodni a jó rend fentartása érdekében. Miután a császári kormány szivén viseli, hogy fentartsa az egyetértést a muzulmánok és szerbek közt, oly helyen, hol vegyes lakosság él, s hogy biztosítsa az ország nyugalmát: nem látjuk át, mi akadály gördülhetne annak utjába, hogy Fenséged s a pasa, a belgrádi parancsnok, őszintén meghányják-vessék s eldöntsék azon pontokat, melyek még fenmaradnának, hogy ez értelemben ott helyben eligazítsák, föltéve, hogy a már fennálló szabályok és alapelvek nem szenvednének sérelmet. A mi azon muzulmánokat illeti, kik a többi váraktól függnek, ezek földiek, a minők a császári várak legtöbbjében vannak, azaz a helyőrség katonái, kik itt élnek családjaikkal. A szerb kormány ez emberek legnagyobb részétől elvette a földeket és javakat, melyek

a vár rayonjain kivűl fekszenek; pedig ők a várak környékén tartózkodnak, melyeket őriznek. Csak Szokol és Uzsicze várak lakóinak vannak még némi birtokaik a várak rayonjain kivűl.

„Az 1249. redzsep 1-jéi császári fermán egyik pontja a következőt tartalmazza: „„Azon muzulmánok, kik még az öt évi idő letelte előtt óhajtanának kivándorolni, minden szükséges megkönnyebbítésben fognak részesűlni, hogy eladhassák vagyonukat s eltávozhassanak családjaikkal. A megjelölt határidő leteltével pedig azon muzulmánok, kik Szerbia városaiban laknak, más vidékekre fognak menni; azok ismét, a kik a város rayonjában laknak, kivévén Belgrádot, családjaikkal az erődbe fognak költözködni, vagy más vidékekre (provinczziákba), jövőben pedig a muzulmánok semmi esetben sem telepedhetnek le Szerbiában. A szerbek a maguk részéről gondoskodni fognak, hogy teljesen kárpótolják a kiköltözködő muzulmánokat, törvényes árt fizetvén földjeikért s egyéb vagyonukért““.

„Az előző fermáni határozmányok végrehajtását, a várőrségeket illetőleg, a birtokról való kérdések elintézésétől tették függővé, melyeket a m. porta és Szerbia biztosainak kellett volna megoldaniok. Ámde ez intézkedés nem történt meg, a birtok nagyobb részét pedig, mely a várőrségek katonáié vala, elvették. S bárminő legyen a határozat, melyet a fönnebb említett ama két féle helyőrségek katonáira vonatkozólag hozni kell, a kiknek tartózkodó-helye megvitatás tárgyát fogja képezni, — e kérdést ugyanakkor fog kelleni megvizsgálni, mikor a jogokat is, melyekkel más helyőrségek katonái birnak, kik császári fermánok következtében a várakon belűl telepedtek meg s kiknek e jogai abban állanak, hogy visszakivánják a vagyont, melyet tőlük elvettek. Azért helyén valónak találjuk, hogy mindjárt megjelöljük a biztosokat, kikről szó van, hogy megvizsgálják ez ügyet eme kettős viszonyában s hogy e vizsgálat eredményéhez képest azt elintézzék.

„Ha e komisszió nem fejezheti be e munkát hat hónap alatt, akkor e kérdések, mindkét részről való felhatalmazás folytán, az ottomán kormány s a garantirozó hatalmak közvetetlen megegyezése utján lesznek eldöntve.

„A harmadik pont az alaptörvények megváltoztatására vonatkozik. Ha Szerbia nyert is kiváltságot arra, hogy saját közigazgatása legyen (adminisztrácziója), az alaptörvény kiadása és kihirdetése, mely a közigazgatást (l'administration) s a kormányt (le gouvernement) szabályozza, a szuzerén császári kormány tényleges jogai közé tartozik. Azért adták is ki a császári fermánt, mely magában foglalja e törvényt úgy, a mint megvitatták az ország előkelőivel, s határozmányait a hatalmak garanczája alá helyezték. Ha a fejedelemség kormányhatalmát s az ország előkelőit illeti is a jog, hogy megvitassák és elfogadják a specziális határozmányokat, melyeket a belkormányzat megkiván, az alaptörvény által megjelölt korlátok között: mégis teljesen megsemmisíteni egy törvényt, mely már életben van, s hagyni, hogy a fejedelemség arra törekedjék, hogy új törvényt (alaptörvényt) adjon ki, — ez tényleg semmi más nem lenne, mint megsértése egy elvnek, mely a magas porta jogaihoz van kötve. Azért e kívánság nem is hagyható helyben. De ha a körűlmények azt kívánnák, hogy e törvény némely részei megváltoztassanak, melyek a kormányzatra vonatkoznak, akkor szükséges lesz, hogy a kívánt módosítások természetét jelezzék, s hogy azokat megfontolás végett a m. portához fölterjeszszék. Ez indítványok közölve lesznek a garantirozó hatalmakkal is, hogy azokat ezek is megerősítsék. Ha a m. porta azt találja, hogy helyén valók, s hogy semmit sem tartalmaznak, a mi ellenkeznék szuzerén jogaival: császári fermán utján ki fogja azokat hirdetni s a garantirozó hatalmak előtt notifikálni. Az esetben, ha Szerbia oly feltétel alatt, hogy semmi módon sem tárgyalja a porta jogait illető kérdéseket, s hogy meg nem sérti a császári kormány jogkörébe eső felügyeletet, melyet az az egész nemzet kiváltságainak megtartása czéljából gyakorol, egy memoirt terjesztene föl a m. portához, egyedűl saját jogkörébe vágó dolgok megváltoztatását kívánván, minők például a szenátus néven ismeretes nemzetfők tanácsának átalakitása, a közszolgálat beosztása, a bíróságoknak és jurisdikcziójuk fokozatainak szervezése: a benyujtott rendszabályok szintén meg lesznek vitatva, s ha helyén valóknak találandjuk, egy új császári fermán

által meg fogjuk hagyni Fenségednek, hogy azokat életbe léptesse.

„Az itt felsorolt érveket fölterjesztettük Ő császári Felsége elé. Ez elrendelni kegyeskedett, hogy azokat Fenséged tudomására hozzuk. Rendeleteihez képest tehát van szerencsénk Fenségedet ez irat által értesíteni a határozatokról, melyeket a császári kormány hozott az itt jelzett tárgyakról, s nem kétkedünk, hogy Fenséged bizonyítékát fogja látni bennök a jóakaró indulatnak, melyet a zultán Ő felsége táplál Ön iránt, valamint a figyelmes gondnak is, melylyel a császári kormány a szerb nemzet jólétét kiséri".

E felelet két izben megfordúlt a garantirozó hatalmak képviselőinek kezében, mig végleges alakot nyert. Az eredeti tervezet nem csekély változtatásokat szenvedett a garantirozók részéről. A legfontosabbak voltak, hogy ezek, e deputáczió fáradozásai következtében, megszabták a határidőt, melyen belül végre kellett volna hajtani a várakon kivül megtelepedett törökök kitelepítését, és hogy az alkotmánymódosítások s bővítések tárgyalásait a garantirozó hatalmak hozzájárulásától tették függőkké. Miután ez okmány valamennyi hatalom hozzájárulását megnyerte, úgy tekintették azt, mint *alapot*, melyen a Szerbia és porta közötti tárgyalásoknak folyniok kellett volna.

A döntés küszöbén, hogy jobbra vagy balra dőljön-e el a dolog, Szerbia előtt a következő kérdések merültek föl: szétválaszthatatlan kapcsolatban áll e a három pont, melyeknek eligazítását a deputáczióra bizták? El lehet-é választani az örökösödés kérdését a törökök kivándorlásának kérdésétől, ezt pedig ismét az alkotmány kérdésétől? El kell-é fogadni egyiket a más nélkül?

A deputáczió, szem előtt tartva a nagyvezéri feleletet, minden nézőpontból latolgatta e kérdéseket. A trónörökösödés kérdését illetőleg kijelentette, hogy nem marad más hátra, mint hogy e joga birtokában tekintse magát azon hattiserifek alapján, melyeket sehol sem döntöttek meg, és hogy az örökösödésről szóló törvény szerint járjon el. A mit ez uton saját otthonunkban végezünk, biztosak lehetünk, hogy, ha az befejezett ténynyé

válik, megnyeri a porta s Európa beléegyezését. Azok nem annyira e jog érvényesítésével ellenkeznek, mint inkább az elv elismerésével; mert mig az európai politika nem engedi meg, hogy Törökországban elvek életet nyerjenek, melyekből élet, állandóság, erő, kifejtőzés fakad, addig egyes dolgok gyakorlatba-vételét elégszer és önként megengedi.

A törökök kitelepítéséről szóló kérdésben a deputáczió teljes ellentétben volt a kormánynyal. Midőn ez (junius 24.) azt irta, hogy a porta a törökök kitelepítésére vonatkozólag „csak azt teszi, a mire világos és megdönthetetlen okmányok által kötelezve van“, a deputáczió azt felelte (julius 27.), hogy nem is gondol arra, hogy a portától valami ajándékot kapjon, hanem csak azt, a mire „kötelezve“ van. A deputáczió is kételkedik, vajjon a porta itt is „őszintén és becsületesen fog-e eljárni“, de azt tartja, hogy mulaszthatatlan szükség tetthez látni, és, ha a porta nem őszintén járand el, alkalmat szerezni s meggyőzni Európát az ő őszinteségéről.

Ha kifogyunk minden békés eszközből, mi marad akkor hátra ránk nézve? Az, a mit Miłos fejedelem irt a deputációnak Alekszináczból: „A porta fermánja nyitva áll előttem, s a mikor akarom, jogomban és hatalmamban áll, hogy eltávolítsam és elűzzem őket onnan, a hol vannak“. Európa ekkor csupán a humánizmus nézőpontjából itélhetné meg eljárásunkat, nem a jog nézőpontjából is, melyről elismeri, hogy a mi részünkön van. A deputáczió tehát azt gondolja, hogy el kell fogadni a komissziót, melyet a porta ajánl a második pont végrehajtása czéljából. Másképpen járván el, Szerbia nemcsak a portával találná magát szemben, hanem a garantirozó hatalmakkal is, melyek mind egyhangulag tanácsolják, hogy a komissziót elfogadjuk, s elhamarkodásunk ezeket ellenünk zúdíthatná. S miért is utasítaná Szerbia vissza a komissziót? Vajjon a keleti kérdés gyors bebonyolodására való kilátásból? A deputáczió meggyőződése szerint nincs rá kilátás, hogy Törökországban egyhamár oly állapot következzék be, melyet Szerbia saját igényeinek kielégítése végett használna fordíthatna. Elvetni a komisszió eszméjét, sem többet

sem kevesebbet nem jelentene, mint hátat fordítani a portának is, meg Európának is; ezáltal meggyöngítenők saját állásunkat, elvesztvén a részünkre hajló hatalmak támogatását, ellenben megerősítvén ellenségeinket. Durando, szárdiniai követ, ki mindig élénken érdeklődik Szerbia sikere iránt, így beszélt a deputációhoz: „Időt kell nyerniök; az idő pedig az önök javára válik. Ne adják a bizonyost a bizonytalanért. Rendezzék és fejleszszék belső erejüket, de ne keltsenek maguk iránt gyanút valami vigyázatlan lépés által. Önök számára két dolog elvben el van ismerve: a törökök kiköltözködése s az inicziátiva joga saját konstituálódásuk terén; figyeljék meg, hogyan lesz végrehajtva, a mi el van ismerve, s ehhez szabják további eljárásukat. Tapasztalt emberek mindig abban fáradoznak, hogy ellenségeiket jogtalanságban marasztalják el; ezáltal hozzájuk szegődik a világ, meg a politika közvéleménye is". Labanov herczeg, orosz követ is ugyanez utat ajánlotta. Máskülönben a hatalmak, melyek Szerbia iránt nincsenek jól hangolva, vele szemben foglalnának állást; már pedig nagyon szükséges, hogy a jog az ő részén álljon, annál is inkább, mivel azon utat valamennyi hatalom egyhangulag jelölte ki.

A deputáczió azt javasolta a kormánynak, hogy a kérdések megosztandók, s a mit a porta visszautasít, az a jövőre nézve kifejezett óvások által fentartandó; a mire pedig rááll, vagy szinleli, hogy rááll, azt el kell fogadni, tekintet nélkül arra, hogy a porta „mindent" nem fogad el. De mig a deputáczió a második pontban határozott álláspontot foglalt el, a harmadikban kevésbbé vala határozott. Az 1838. év soktól fosztotta meg Szerbiát; elkobozta legbecsesebb jogát, az önálló konstituálás jogát: semmiféle áldozatok sem voltak volna drágák, hogy e jogot visszanyerjük. Ámde erre nézve nem vala kilátás. A porta többé nem ismerte azt el, s Európa is pártjára állt, hogy a formális jog az ő részén van ép úgy, mint azt is elismerte, hogy a második pontban a jog Szerbia mellett szól.

A kérdés arra szorítkozott: hasznosabb-e megtartani az 1838 iki alkotmányt s vele jobb időkre várni, vagy

elfogadni újolag idegen kézből egy jobb alkotmányt s ezzel is jobb napokra várni, hogy önállóan konstituálódjunk? A deputáczió e kérdésre azt felelte, hogy a régi alkotmánynyal való várakozás azt jelentené, hogy megkötött kezekkel és tárt kapúkkal várjuk a porta beavatkozását; a jobb alkotmánynyal való várakozás pedig azt jelentené, hogy megoldott kezekkel és zárt kapúkkal várjuk a porta beavatkozását. A deputáczió azon meggyőződésre jött, hogy kilátás van „jobb“ alkotmányhoz jutnunk; figyelembe veszi tervezetének „általánosságát“, melylyel Szerbia számára nyitott kapúkat hagyott, hogy szabadon fejlődhessék tovább specziális törvények által, és figyelembe veszi az 1838-iki alkotmány 14. czikkének megszüntetését, a mire biztos kilátás van.

Másrészt a deputáczió latba veti s méltányolja a tekinteteket, melyek ellenzik, hogy az alkotmány-módosítások s bővítések tervezetét a porta elé terjeszszük. Első helyen állana ama viszony jogszerű megerősítése, melybe a porta jutna Szerbiával szemben, azon alkalomból, hogy másod ízben ad neki alkotmányt; de a deputáczió e tekintetet nem veszi számba, és pedig azért, mert a porta e jogot már kezei közt tartja; megvan e joga, Európa által is szentesítve, s egyszer vagy többször gyakorolta e, az ezáltal erejében sem nem veszít, sem nem nyer. Sokkal fontosabb tekintet, melyet a deputáczió figyelembe vesz, a Szerbia méltóságára való tekintet. Az egész politikai világ előtt lealázottnak tünnék föl Szerbia, ha az ottomán császárság felbomlásában keresné a maga szervezetét; ha Törökország dezorganizáczijából merítené a maga organizáczióját. Végül, a deputáczió nem téveszti szem elől az időt sem, mely a kérdés végleges tisztázására kivántatnék. Nemcsak a garantirozó hatalmak képviselői kivánnának elég időt arra, hogy két, három ízben is kérjenek utasítást udvaraiktól, hanem még maga a porta is elnyujtaná a tárgyalásokat részben szokásos nehézkességénél fogva, részben pedig azon különös szándékból, hogy a deputácziót minél tovább tartsa Konstantinápolyban, mint a béke zálogát (kezesét) Szerbia részéről.

Ily körülmények között az ügyet egy év alatt is alig lehetne elintézni.

A deputáczió mindenképpen s erősen sürgette, hogy Belgrádban ne zavarják össze a rá bizott valamennyi kérdés sorsát együttvéve, hanem hogy azokat elválasszák egymástól, és hogy a portának a második pont felett való határozatát elfogadják.

Ámde Belgrádban nem így gondolkoztak. Alig érkezett a nagyvezéri felelet a szerb székvárosba, a deputáczionak (aug. 4.) telegráf utján azt a parancsot küldték, hogy tiltakozzék a porta összes határozatai ellen, és hogy fentartsa Szerbia számára, mint már megszerzett jogát, mindazt, a mit a deputáczió által kivánt, s hogy azonnal utrakeljen. Az okmány, melylyel a deputáczió ez utasítást végrehajtotta (aug. 10.) ekképpen hangzott:

„A nagyvezér Ő excellencziájának f. é. aug. 3-án (muharem 16.) kelt s I. Obrenovics Milos, szerb fejedelem Ő fenségéhez intézett iratával feleletet adott a magas porta a szerb nemzet azon kivánságaira, melyeket a szerb deputáczió a császári kormány előtt f. é. április 15-iki memorandumában kifejtett.

„Milos fejedelem Ő fensége mély sajnálattal vette ezt a feleletet, úgy találván, hogy ezzel visszautasították mindazt, a mit ő s a szerb nemzet megdönthetetlen s legbecsesebb jogaiknak tekintenek. Az új szentesítést, melyet Szerbia — az örökösödés kiváltságát illetőleg — kivánt, melyet háromszor ünnepélyesen engedélyeztek, egyenest visszautasították, valamint azt a jogot is, mely a fejedelemséget illeti, hogy belügyeiben az 1830 iki hattiserif értelmében önállóan konstituálódjék. Ép így a portának a Szerbiában letelepült muzulmánokra vonatkozó határozata, kérdésen kivül helyezvén több pontot, hol azok Szerbiában laknak, a megerősített hattiserifek daczára, szemmelláthatólag annyira meg van szorítva és nehézségek által környezve, hogy az, igazi nevén említve a dolgot, elburkolja azt a határozatot, melylyel elvetik e kivánságot is, valamint a többieket is elvetették.

„Ily negativ felelet mellett, az országgal szemben való szent kötelességeinél, valamint a saját s a nemzet méltóságára való tekinteteknél fogva is, a szerb fejede-

lemre nézve semmi más nem marad hátra, minthogy a deputáczió misszióját befejezettnek jelentse ki.

„A fejedelem Ő fensége nagyon sajnálja, hogy a deputáczió missziójáť az egész császárság érdekeinek több nézőpontjából nem méltányolták, s hogy a lojális szándékokat, melyekkel el volt telve, midőn a deputácziót Konstantinápolyba küldte, nem fogták fel valódi értelmükben; s a porta felelete által e nem várt helyzetbe hozva, most kénytelennek érzi magát a deputáczió utján kijelenteni, hogy sem ő, sem a szerb nemzet soha sem szünhetnek meg, hogy mindazt, a mit a deputácziónak szerencséje vala említett memorandumában a m. porta előtt kifejteni, úgy tekintsék, mint Szerbiának már megszerzett s visszavonhatatlan jogait.

„Megtevén ekként minden lehető óvást, erős reményt táplálunk, hogy a m. porta visszatér azon érzelmeihez, a melyek arra fogják birni, hogy enyhítse a fájdalmas benyomást, melyet az ő felelete idézett elő Szerbiában, és hogy igazat fog adni a fejedelemség törvényes kívánságainak, valamint a lojális magatartásnak, mely által Milos fejedelem s a szerb nemzet mindig kitüntek Ő császári felsége, Szerbia legmagasabb szuverénjének fényes trónjával szemben.“

Midőn a deputáczió (aug. 10.) átadta a tiltakozást Szavfet effendinek, a külügyminiszter helyettesének, rajta is, hivatalnokain is nagy nyugtalanság volt észrevehető, bár nagyon csöndes ember vala, kinek arczán nem egykönnyen lehetett felfödözni a lelki felindulás nyomait. A porta hangulatának e pillanatában Kabuli effendi, a miniszter segédje (musztesár) adott kifejezést. Biztosította a deputácziót, hogy a porta tiszta és őszinte szándékból adja azt, a mit igér: a muzulmánok kitelepítését mindenütt végrehajtanák, a hol csak előfordúlnak a várakon kivűl; azon viszonyokat pedig, melyekben a Belgrád városában élő muzulmánok megmaradtak, úgy rendezhetnék, a mint Szerbia hozná javaslatba; végre keresztül lehetne vinni az alkotmányos változtatásokat is Szerbia kívánságához képest úgy, hogy az 1838-iki alkotmány 17. czikke körűl sem forogna fenn semmi nehézség.

De e nyugtalanság nem vala a portán tapasztalható,

midőn a deputáczió három nap múlva (aug. 13.) Ali pasától, a nagyvezér helyettesétől bucsúzott. A porta valahonnan új bátorságot merített; Ali pasa hidegen és méltóságosan viselte magát, legkisebb félelmet sem mutatva, hogy Szerbia megszakítja a tárgyalásokat. Sajnálta, hogy oly magyarázatot adtak a porta feleletének. Van valami, a mi nyilvánvaló, ez pedig az, hogy a porta nem gondol arra, hogy a nemzet jogait bolygassa (empieter), mert az őt környező oly sok nehézség mellett nem gondolhat arra, hogy ezeket növelje. Legcsodálatosabbnak tűnik föl neki az a felfogás, melynél fogva mindenről, a miért Szerbia a portához fordúlt, azt állítják, hogy már meg van szerezve; hát ha már meg van szerezve, úgymond, akkor mit keresik azt, a miről mondják, hogy már megvan? A deputáczió azt felelte, hogy nem is kivánt semmi újat, hanem vagy végrehajtását vagy szentesítését a már megszerzett jogoknak; de fájlalni való, hogy a porta felelete nem oly természetű, hogy bármennyire is kielégítőnek volna tekinthető. Ellenkezőleg, fájdalmas benyomást gyakorolt úgy a fejedelemre, mint a kormányra, valamint az egész nemzetre is. Ali pasa nem akarta elfogadni annak biztosítását, hogy Milos fejedelem mindennek daczára a lojálitás utján fog maradni; úgy találta, hogy a fejedelem eljárása ellentmondásban van e biztosítással, miután a memorandumból (tiltakozásból) az látszik, hogy többé semmiről sem akar tudni, ha a porta feleletében nyitva van is a kapú a garantirozó hatalmakhoz való rekurzusra. A deputáczió, hogy bebizonyítsa, hogy nem volt mit elfogadnia, a porta határozatainak közelebbi analízisébe bocsátkozott. Az örökösödés nemcsak vissza lett utasítva, hanem még Szerbia kárára akként lett magyarázva, hogy a választás jogát állították oda, mint szerzett jogot. Ha a felelet nem akart bennünket kielégíteni, nem volt szabad ellenkező magyarázatba bocsátkoznia. Többire nézve, hogy még miért ki nem elégítő a felelet: a m. porta tőlünk „csak békét“ kiván; mi saját részünkről az örökösödés megerősítését kivánjuk, hogy elejét vegyük a békétlenkedésnek, s ebben a pontban a portával találkozunk. S miután az örökösödés kérdésének új elisme-

rése rá nézve semmiféle áldozat sem lenne, miért is tagadná meg tőlünk a kivánt új szentesítést?

— Ali pasa azt felelé, hogy büszke volna a választás jogára, ha szerb volna. Egyébiránt az örökösödés tényleg fennáll: Milos fejedelem után következni fog Mihály fejedelem, ennek pedig gyermekei nincsenek.

— Lesznek e Mihály fejedelemnek gyermekei vagy nem, — kik fognak utána következni a trónon, az a gondviselés kezében van; nem ez a főkérdés, hanem az elv kérdése. Excellenciád és Fuád pasa Ónagyméltósága több izben jegyezték meg, hogy a magas porta féltékeny a maga jogaira; bizonyára meg van engedve, hogy mi is részünkről féltékenyek lehessünk a saját jogaink iránt; azt pedig nem lehet tagadni, hogy az örökösödés joga meg van szerezve, miután ezt a három legfőbb hattiserif kimondja.

— De a párizsi szerződés garantirozta Szerbia azon állapotát, melyben leledzett, felelé Ali pasa.

— Igen, fogta fel a szót a deputáczió, azon állapotát, melyben leledzett, de törvényes állapotát úgy, a mint ezt a hattiserifek tartalmazzák (Conformément aux Hatts Impériaux qui existent).

Ezután a deputáczió átment a második pontra. Bár sok hely van, hol muzulmánok laknak a várakon kivül, a porta feleletében csak Szokol és Uzsicze vannak megemlítve. Kárpótlást kivánnak oly tényekért, melyek ezelőtt 20 évvel történtek meg, melyek tehát a történelemhez tartoznak. Az azon törökökről való határozat, kiknek lakóhelyéül Belgrád városa marad, szintén negativ, mert nem nyujt biztosítékot az állandóságra, a mennyiben nem bizonyos, hogy a rendet, melyre az egyik muhafiz ráállana, meg akarná-e tartani utódja is, stb. És midőn a deputáczió a harmadik pontra is át akart menni, Ali pasa, valószinűleg megzavarva az érvek ereje által, félbeszakította a deputáczió szószólóját, megjegyezvén, hogy mindezen aprólékosságok semmi akadályt sem képeznének, ha meg akarnák egymást érteni, s ő sajnálja, hogy ez nem történt meg. Ezután megvált a deputációtól, nem nyujtva kezet egy tagjá-

nak sem, mig máskor, közönséges elválásoknál is, soha sem mulasztotta el, hogy mindnyájukkal kezet fogjon. Ez néma kifejezése, ha ugyan meg nem szakítása, mindenesetre azonban kifejezése volt a feszült viszonynak, melybe a császárság jutott a fejedelemséggel.

A diplomacziát a szerb okmány nem kevésbbé lepte meg. Labanov herczeg minden tartózkodása mellett sem volt képes megállani, hogy ki ne jelentse, mennyire sajnálja, hogy a tárgyalás megszakításával minden véget ért; különösen fájlalja ezt a második pont miatt, melyet meg lehetett volna nyerni. A komissziónak helyről helyre kellett volna járnia, a hol csak vannak törökök a várakon kivül, azon helyeket sem zárván ki, melyek a nagyvezéri iratban nincsenek megemlítve. A kárpótlás kérdésének, melyre a porta némi jogot emel a Szerbiából korábban kitelepített törökökért, el kellett volna esnie; mert e kérdes is, mint ama kifejezések is, melyek úgy tünnek föl, mint valami megszorítások, semmi egyebek, mint frázisok, arra szánva, hogy eltakarják a porta becsvágyát. Az alkotmányt illetőleg is minden változtatást keresztül lehetett volna vinni, megtartván mostani keretét. Ezért többször ismételte, hogy sajnálja, hogy így jártunk el.

Goltz gróf kijelentette a deputácziónak, hogy előrelátta az ügy ily kimenetelét, s a porta eljárását, mint eszélytelent, elitélte. De úgy találta, hogy Szerbia is hibázott, mert vagy marad a status quo, s ez esetben Szerbia a vesztes fél, mivel nem fogadta el a komissziót, a melylyel pedig a második pontot illetőleg kétségkivül nyert volna; vagy, ha azt mondják, hogy a szőnyegre hozott jogokat úgy tekintik, mint a melyeket *már megszereztek*, akkor azokat önmaguknak kellene megvalósítaniok is, ez pedig nagyon veszélyes vállalat lenne.

Durando tábornok úgy találta, hogy Szerbia a maga lépésével *diplomacziailag elszigetelte magát*. Más időben ily eljárás nem jönne oly komoly számba, mint manapság; de a török császárság mostani bonyodalmai közt úgy tünik fel mint kisérlet, hogy a porta állása felrobbantassék; úgy magyarázzák, mint első lépést a feldaraboláshoz. E lépés után holnap az

adó megtagadása következnék, holnapután Törökország megtámadása stb. Durando abban a meggyőződésben vala, hogy a helyzet komolyságát békés magatartással kellene enyhíteni, s a közvélemény tájékoztatásával az európai nagy lapok utján. Ha Szerbia kilépne a törvényesség határai közül, úgy ő komoly következményeket jósol. Ha kisebb adminisztrativ változtatások, melyek az alkotmánynyal ellenkeznének, nem is vonnának maguk után semmiféle veszedelmet, — ez nem maradna el, ha Szerbia erőszakot alkalmazna a Szerbiában megtelepedett muzulmánok ellen, ha a szomszédos török területeken fölkelést szítana, ha átlépné a határt, vagy ha megváltóztatná az állami főintézményeket, minő például a szenátus. Akkor, úgymond, bizonyosak lehetnek önök arról, hogy Európa kényszer-rendszabályokhoz fog nyulni önökkel szemben. Mi több, ha Szerbia erőszakkal élne saját muzulmán lakói ellenében, még a közvélemény is ellene fordúlna; mert mig Sziriában keresztes hadjáratot viselnek, hogy a kereszténveket megvédelmezzék a muzulmánok ellen: fölmerűlne a szükség, hogy Szerbiában meg a muzulmánokat védelmezzék meg a keresztények ellen. Kihatása rettentő lenne; magának a török kormánynak szolgálna mentségeül, melynek most azt hányják szemére, hogy képtelen a keresztények elleni barbárságokat elfojtani; ha pedig ugyancsak ilyesmi a muzulmánok ellenében merűlne föl, az világlanék ki, hogy nem a török kormány az oka, hanem úgy az egyik, mint a másik rész fanatizmusa. Önök akaratuk ellenére igazat szolgáltatnának Törökországnak s az ő magatartásának.

Leginkább látszott meglepettnek Lavalette, franczia követ. Kijelenté a deputációnak, miszerint a legnagyobb mértékben sajnálja, hogy így jártak el: „Ez meggondolatlan, elhirtelenkedett, veszélyes lépés; bizonyos neme a háború-üzenetnek!“ Ily éles elitélés mellett elképzelhető, hogy a deputáczió megnyugtatni igyekezett a követet, azt bizonyítván, miszerint határozott utasításai vannak a fejedelemtől, hogy biztosítsa a magas portát s a garantirozó hatalmak képviselőit, hogy a fejedelem nem szándékozik letérni a lojálitás utjáról, hanem hogy a jövőben is fenn fogja tartani a portával a jó viszonyt,

s tényleges bizonyítékait fogja adni békeszerető hajlamainak; hogy pedig a porta határozatait el nem fogadta, ez onnan van, hogy nincsenek is semmiféle határozatok, kifejtvén apróról-cseprőre a porta feleletének voltaképi értelmét s megszorításait.

— „Köszönet önöknek, ragadta meg a szót Lavalette, Milos fejedelem békeszeretetének biztosításáért; ámde a fejedelemnek meg kellene gondolnia, hogy ez ellentétben áll az ő eljárásával. Nem olvasta türelemmel végig a porta feleletét, hanem érzelmei által vezérelve, oly feleteket ad, melyeknek fontosságát nem eléggé mérlegelte. — Ez nem csupán Milos fejedelemnek a felelete; az ő meggyőződését osztja kormánya is, meg az egész Szerbia is.

— Ő vezet, ő felel, mint kell is lenni minden rendezett államban, folytatta Lavalette. Azután hozzá tette, hogy a fejedelem eltévesztette szeme elől a leglényegesebb dolgot, ez pedig az, hogy mindennek a garantirozó hatalmak elé kell jönnie végleges döntés végett. A követ maga sem volt megelégedve a porta feleletével, mely nem is tartalmaz semmiféle határozatot; hanem ő is, barátai is hagyták a dolgot, remélvén, hogy minden kérdés újból eléjük kerül, a midőn is nem vették volna könnyedén a dolgot. Az örökösödés elve nagyon hasznos, különösen a keleti országokban, hol az emberek szenvedélyesen torzsalkodnak; de ez esetben nincs praktikus haszna, minthogy Mihály fejedelemnek nincsenek gyermekei. Kinek érdekében kell megerősíteni ez elvet? Az adoptálás kedvéért? Látni kell előbb, beléegyezik-e a nép a fogadott személybe; máskép a nemzetnek jogát áldoznák fel. A mi a törökökről való kérdést illeti, legyenek meggyőződve, hogy Francziaország mindenben kész önöket támogatni, a mi Szerbia megizmosodására szolgál. Az ügy megelégedésükre dőlne el. Az alkotmány-módosítások indítványát, melyet előterjesztenének komolyan, nagyon komolyan vizsgálnók meg. A fejedelem ahelyett, hogy így járna el, nem is akarja tudni, hogy mi is belementünk a dologba; ehelyett elkerül bennünket megvetéssel. Akkor minek vagyunk mi itt? Ha a fegyverhez folyamodnak, nem is kellett hozzánk fordúlniok.“

Midőn a deputáczió, hosszasabban fejtegetve a dolgot, meg akarta győzni a követet, hogy Szerbiában nincs senki, a ki magára merné vállalni a felelősséget, hogy elfogadja a porta látszólagos engedményeit, a követ azt felelte, hogy a hatalmakhoz kellett volna folyamodni, s így folytatta tovább: „mondottam és ismétlem, hogy a jövő az önöké. Kormányom is, én is személyesen, szimpatiát érzünk önök iránt, látva önökben egy nemzetet, melynek van életereje. Szervezkedjenek önök úgy, hogy egy financzia, hadsereg, rendőrség és bíróságok nélkül való országnak megfordított (ellenkező) példaképe legyenek. Bármijük lesz, ha kevés is, jó legyen. Rendetlenség helyett, melyet másutt tapasztalnak, csináljanak rendet; a törvénytelenség helyébe hozzanak be törvényességet. Ha csak két ezrednyi seregük van, legyen az jó; ha csak négy ágyújok, legyenek olyanok, mint kell. Házájukban legyenek egyetértők, s ha a világ önöket ily állapotban látja, igazat fog adni önöknek. Türelem és, ujjunkkal az égre mutatva, remény: ebben van minden! De úgy járva el, a mint eljárnak, nem ez uton haladnak. Azután kezébe vevén a deputáczió okmányát, ez, mondá, anachronizmus! Ily eljárás mellett önök nyakukat szeghetik, ez pedig annál sajnosabb lenne, mert a dolog nem érdemli meg. Hanem a mit tettek, meg van téve; most már lássák, mint fogják a dolgot dűlőre hozni.“

A deputáczió azt felelte a franczia követnek, hogy neki semmi eszköz sem áll rendelkezésére, melylyel a porta eljárását helyrehozhatná. A hatást, melyet feleletével előidézett, nem egykönnyen lehet elsimítani; az ő irásbeli, formaszerű okmányával szemben mitsem érnek bárkinek is szóbeli biztosításai Szerbiában.

— „Akkor, vette át a szót Lavalette, nekünk kell tennünk. A dolog komoly. Holnap Ali pasához megyek azon ajánlattal, hogy a porta magyarázza meg feleletét. Úgy fogok vele beszélni, mint becsületes ember. Mindazt, a mit teszek, önök iránt való szeretetből teszem; mert félek az önöket érhető következményektől. Franczia-országnak nincsenek Szerbiában sem politikai, sem kereskedelmi érdekei. Mi nem akarjuk, hogy önök akár francziák-, akár oroszok-, akár angolok-, akár osztrá-

kokká legyenek. Legyenek szerbek; mérlegeljék érdekeiket, nem engedve magukat senki eszközének, melyet rendszerint eldobnak, midőn a czél el van érve. S bár nincsenek Szerbiában érdekeink, még sem szününk meg ügyeikkel foglalkozni, és pedig mindenkor a nemzetiség elvéből kiindúlva, mely önökben feltámadt".

Prokesch Osten, osztrák követ, szabadságon vala; helyettese, Ludolf gróf pedig sajnálkozott, mint a garantirozó hatalmak valamennyi más képviselője is, a szerb lépés fölött, melyet, szerinte, haragjában kellett a fejedelemnek elkövetnie; úgy találta, hogy e lépés komoly és hogy czélja — Szerbia elszakadása Törökországtól.

Az angol követ csak úgy áradozott a komolyságtól és fenyegetésektől. Átolvasván a deputáczió tiltakozását, harag és felindulás nélkül kezdett beszélni: „Nekem nincs mit mondanom; önök függetleneknek nyilvánítják ki magukat az egész világtól. Úgy látszik, a fejedelem valamire elhatározta magát; ez most a hatalmak dolga".[1])

Sir Henrie Bulwer bizonyítgatta a deputáczionak, hogy ő egyetért a franczia meg orosz követekkel, s hogy Szerbiának kettőt kellett volna tennie: fölterjeszteni az indítványokat és elfogadni a komissziót, azután bevárni a hatalmak döntését; minden más nem foglal magában addig semmi végleges határozatot. Midőn pedig a deputáczió, védve a fejedelem lépését, részletesebb okokba bocsátkozott, a követ megjegyezte, hogy ezt mind ki kellett volna fejteni a garantirozó hatalmak előtt, nem pedig a saját szakállára fogni valamibe. A mit önök nem tettek meg, azt meg fogja tenni a porta, s mi őt támogatni fogjuk; ennek pedig önöket érintő következményei lesznek; ezt én mondom önöknek, ki mindig őszintén beszélek önökhöz. Hogy ezt kikerűljék, gondoskodjanak eszközökről".

— Nekünk nincs módunkban helyreütni a porta hibáit; rajta múlik, hogy helyrehozza: nem a hatalmakhoz való rekurrálás-, hanem Szerbiának adandó őszinte és jogszerint való felelet által.

[1]) Vous vous declarez indépendants de tout le monde. Il parait, que le Prince a pris ses résolutions; à présent, c'est l'affaire des Puissances.

— Tehát nem adhatnak semmiféle más jegyzéket? kérdezé a követ; midőn pedig a deputáczió amellett maradt, hogy a portán a sor, hogy helyrehozza tettét, Bulwer megkérdezte, megvárhatná-e a deputáczió az iratot, melyben a porta felvilágosítást adhatna.

— Szerdán múlhatatlanúl indulunk.

— Akkor van idő. Meglátom, mit lehet tenni. Baj lesz, ha ki nem lábolnak a kellemetlen helyzetből, melybe jutottak.

E bucsúzásokkal véget ért a deputáczió küldetése Most már meg tudta magának magyarázni a bátorságot, melyet Ali pasán tapasztalt, a kislelkűség helyett, mely a portán a szerb tiltakozás első behatása alatt mutatkozott. Úgyszólván az egész diplomáczia a porta mellé állt. Szerbia ellen pedig frontot csinált. A deputáczió utnak indúlt, de a porta helyreigazításának se hire se hamva nem volt; sem Lavalette nem érte el, hogy a portát rábirja valamely lépésre, mely a felelet hatásának enyhítésére szolgált volna, sem Bulwer, hogy a portától Milos fejedelem számára egy iratot eszközöljön ki oly czélból, hogy ez közelebbről magyarázza meg a nagyvezéri iratban foglalt határozatait. A garantirozó hatalmak képviselői Milos fejedelem lépését komolyan vették s a porta pártjára álltak, hogy megelőzzék az összeütközést; mivel akkor egy hatalom érdekében sem állt, hogy a keleti kérdést megbolygassák; de a hatalmak nyilván túlbecsülték Milos lépésének jelentőségét. Milos fejedelem, visszautasítván a porta határozatait, nem azt vette czélba, hogy Szerbiát elszakítsa Törökországtól. Ő második uralma idejében is ugyanazon politikai eszmék és tervek körében mozgott, a melyek közt első uralma alatt élt és működött: hogy Szerbiát megtisztítsa a törököktől, hogy annak ő maga adjon szervezetet, a mint legjobbnak találja, és hogy családja számára biztosítsa a fejedelmi trónt. E határokon túl Milos törekvései nem terjeszkedtek, hanem csak mint vágyak éltek, melyekben minden más szerbbel egyaránt osztozott. Ennél tovább nem ment azon ideáknak az előkészítése, részben készsége sem, melyeket Milos itt talált. Bár nyolczvan éves agg volt, e tekintetben kortársa vala a leg-

ifjabb nemzedéknek is, mely mindenekelőtt megelégedett volna, ha hazájáról azt tapasztalja, hogy valahára kilép ama szoros kötelékek közűl, melyekben az olygarchia tartotta Szerbiát odakötve az ottomán portához. De nem vált kárunkra, hogy a diplomáczia Milos lépésének komolyabb értelmet tulajdonított, mint kellett volna; ha nyomást gyakorolt Szerbiára, hogy ez huzódjék vissza, ugyanezt tette a portával is, hogy fogadja el a kiegyezést. Ha nem is sikerűlt rábirnia a portát a szokatlan lépésre, hogy nagyvezéri leirata után nyomban kommentárt is küldjön, melylyel az első benyomást enyhítette volna: mégis volt annak némi eredménye. Mehmed-Ali pasa, tengerészeti miniszter s a zultán veje, fölhivta a deputácziót a bucsúnál, hogy üdvözölje nevében Milost, s azt mondta, hogy a napokban irni fog neki. Ez vala a kivezető ut, melyet a porta a végett választott, hogy fölvegye a megszakadt fonalat; Mehmed-Ali pedig személyes barátja vala Milosnak, a Riza pasa fajtájából, kiről már tudjuk, hogy Milosra való hálás visszaemlékezésében mint mutatott a zsebére. A diplomáczia azon fáradozott, hogy megegyezést hozzon létre, erre szorítván mindkét versengő félt. S a porta, úgy látszott, engedett a diplomáczia presszijának, csakhogy nem sietett. Várt valamit.

Milos egészségi állapota már julius havától fogva oly gyorsan hanyatlott, hogy az időtájt immár kritikussá vált. Ezt a deputáczió nem tudta; senki sem merte sem magán-uton, sem hivatalosan megüzenni, hogy az öreg goszpodár halálos ágyán fekszik; hanem a porta e tényről pontosan volt értesítve. Milos betegségének veszélyes volta némi reményt öntött belé, hogy a bonyodalom egészen természetes uton fog kibontakozni, áldozatok és engedmények nélkül az ő részéről. Ezért, ha Mehmed-Ali nem is sietett a maga levelével, melynek czélja az volt volna, hogy megnyugtassa Milost a porta szándékai felől, — Belgrádban is még magas hangon beszéltek. Midőn a deputáczió Belgrádba visszaérkezett, a „Srpske Novine“ a porta határozatai ellen nagyon komoly czikket közölt, melyben appellált a Törökországbeli szomszédos keresztény népek hangulatára; még az utolsó pillanatban is fel akarták használni Milos nagy tekin-

télyét, mely a portának imponált. De máskép hozta magával isten akarata. Miloson annyira erőt vett a halálos betegség, hogy meg sem ismerhette a maga deputátusait, midőn ezek eléje járúltak; pedig küldetésük iránt annyira érdeklődött, hogy még az alekszináczi fürdőben kérte az istent, hogy csak annyi erőt adjon még neki, hogy lóra ülhessen. Szeptember 14-ike elvágta érdemteljes élete fonalát. Ha nem is sikerűlt neki, hogy életre keltse Szerbia mindazon jogait, melyeket oly erélylyel karolt fel; ha rövid vala is második uralma: mégis terjedett annyira, hogy ezt joggal lehet nevezni a restaurácziő kormányának. Milos visszaadta régi tekintélyét Szerbiának s a szerb trónnak; ösvényt nyitott a nemzeti eszmének, mely már annyira elmosódott volt, hogy alig lehetett fölismerni. Ez ösvényről többé semmiféle szerb kormány le nem térhetett; lehetett szó különböző utak- és módokról: de meg lett állapítva a nemzeti irány, e termékeny és áldásos irány.